A KISFALUDY-TÁRSASÁG

ÉVLAPJAI.

ÚJ FOLYAM.

III. KÖTET.

(186$^{5}/_{6}$—186$^{6}/_{7}$)

PEST.

NYOMATOTT AZ „ATHENAEUM“ NYOMDÁJÁBAN

1869.

300858

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Hivatalos közlemények.

$186^{5}/_{6}$.

		Lap
I.	Toldy Ferencz elnöki beszéde a XVI. közülésben 1866 febr. 6-dikán	3
II.	Greguss Ágost titkári jelentése ugyanakkor	12
III	Pályadíjak, melyeket a Társaság 1866. évi február 6-dikán másod izben hirdet	21
IV.	A XVI. közülés tárgyai	22

$186^{6}/_{7}$.

I.	Kemény Zsigmond b. elnöki beszéde a XVII. közülésben 1867. febr. 5-dikén	23
II.	Greguss Ágost titkári jelentése ugyanakkor	31
III.	Jelentés az 1866. évi elméleti pályázat eredményéről	38
IV.	Jelentés az 1866. évi gyakorlati pályázat eredményéről	40
V.	Pályadijak, melyeket a Társaság 1867. évi febr. 6-dikén hirdet	42
VI.	A XVII. közülés tárgyai	43

A Társaság 1866. okt. 13-dikán helybenhagyott alapszabályai . 44
A Társaság személyzete 1867. febr. 5-dikén 56
A Társaság elhunyt tagjai 1867. febr. 5-dikéig 59

Lap
A Társaság alapitói 1867. febr. 5-dikéig 62
A Társaság kiadványai 1860-tól 1867. febr. 5-dikéig . . . 69

Irodalmi munkálatok.

Szász Károly. Shakspere kisebb költeményei. (Székfoglaló.) . . 73
Mutatványok Shakspere sonettjeiből 107
Greguss Ágost. A torzképről 120
Bárány Boldizsár. Bánk bán rostája. Közli Lipóczy György . . 137
Bérczy Károly. Madách Imre emlékezete 197
Szász Károly. Emlékezés apámra 224
Gyulai Pál. Egy anya 232
Szigligeti Ede. Gaál József emlékezete 254
Zichy Antal. Fáy Gusztáv halála felett 272
Szigligeti Ede. Egressy Gábor emlékezete 278
Fábián Gábor. A szatiráról 311
Jókai Mór. Jósika Miklós emlékezete 324
Gyulai Pál. Az éji látogatás 343
Vadnai Károly. A megunt nő. (Székfoglaló.) 345
Aigner Lajos. Az elégiáról. (Jutalmazott pályamunka.)
I. Bevezetés. Az elégia helye a költészetben . . . 378
II. A hellenek elégiája 386
III. A rómaiak elégiája 414
IV. Az olaszok és spanyolok elégiája 438
V. A francziák elégiája 449
VI. A németek elégiája 460
VII. Az angol elégia 487
VIII. A magyar elégia 496
IX. Befejezés 543
Arany László. Elfrida. (Jutalmazott rövid költői elbeszélés.) . 552

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

M. T. AKADÉMIA KÖNYV-TÁRA

186⁵/₆.

I.

Toldy Ferencz elnöki beszéde

a Kisfaludy-Társaság XVI-dik közülésében 1866. február 6-dikán.

Nagytekintetű gyülekezet!

Midőn szerencsém van önöket Kisfaludy Károly születése hetvennyolczadik évfordulóján, az ő nevét viselő szépirodalmi intézet nevében, most először e teremben, tisztelettel üdvözölni: mindenek előtt a Magyar Tudományos Akademia irányában fejezem ki hálánkat, mely mint régi fogadott gyermekének, palotájában nem csak saját hajlékot adni, hanem ez ünnepélyes alkalomra díszcsarnokát is számunkra megnyitni kegyes volt. Legyen szabad hinnem, hogy e mai nap óta, melyen mintegy atyai házunkban fogadhatjuk önöket, egy új, virágzóbb élet küszöbén állunk. Nem mintha társasági életünk első szakából nem édes, sőt felejthetetlen emlékezeteket őriznénk meg: oh szép idők voltak azok, midőn e nap várva-várt ünnepe vala költészetünknek! s midőn — nem csak az Akademia kisebb, de Pest megye rendei nagy teremét is betöltve — eleven részvéttel seregeltek

körénk szépirodalmunk hívei, s azok élén honleányainknak a mai magyar hölgykoszorúnál nem kevesbbé buzgó sorai! — De azóta nagyban változtak az idők! Az 1848-ban kelt demokrat intézményekkel elébb souverain nemzetiségünknek csak többi attributumai maradtak meg: a történelmi rang, mert a honszerző és honalkotó nemzet mí vagyunk; a többség, mert számunkat a magyar ég alatt egy népiség sem közelíti meg; s az erkölcsi súly, mert a haza szabad institutióinak — akkor is, midőn az összes európai száraz földön a feltétlen hatalom zászlója lengett — első sorban védője és fentartója a magyar volt, mert a haza míveltségének fő tényezője mindenha a magyar volt, mert irodalmat, az összes nemzet életére minden időben határozólag befolyót, Sz. István egész birodalmában csak a magyar teremtett meg. — S még sem húnyhatjuk be szemünket a magunkhoz általunk fölemelt népek igényei előtt, melyek, míg a községi élet s az irodalom útján a más ajkú népeink közt terjesztendő míveltség körében érvénykednek, szentek és tiszteletre méltók; de ha ezentúl követelékenyek, a mindentudó Isten látja, vajon igazságosak-e? És nagyban változtak ez idők egy hatalom invasiója által, mely barátunkká leszen és bennünket tesz nagygyá, ha magyarrá bírjuk tenni: mely legveszélyesebb ellenségünk, bennünket okvetlenül fölemésztendő, ha be nem bírjuk olvasztani: az ipar! E két hatalom ellenében, tisztelt gyülekezet! csak egy paizsunk van: az, melyet egy imént kimúlt nagyunk mintegy végintézeti intéskép kevés hetek előtt e teremben kötött szivünkre: a nemzeti míveltség és mívelt nemzetiség.

E kötelező intés kitűzte teendőjét minden magyarnak, ki nem tétlen nézője annak, a mi jó, hanem cselekvő tagja akar lenni nemzetének; kitűzte különösen azon testületeknek, melyeknek a haza szellemi érdekeinek ápolása jutott feladatúl, kitűzte tehát ezek közt nekünk is, kiknek ez érdekek egyike, a szépirodalom mívelése, jutott rendeltetésűl.

Ez idén telik be harminczadik éve, tisztelt gyülekezet, hogy ez intézetet indítványozhatni szerencsém volt, s hogy azt nagy nevű társak hozzá járulásával, kik egyen kivül már mind a földben nyugszanak, megalkotni sikerűlt. Akkor egy fő feladata volt a hazának, s vele minden egyes polgárnak, társaság és testületnek: a magyar nemzetiség souverainitását, mint a szabadság és jóllét feltételeit, elismertetni, s nekünk különösen saját körünkbeli közremunkálásunk által is betanusítani, hogy nemzetiségünk ez elsőségre méltó. Betöltötte-e a Kisfaludy-Társaság a nagy hivatás ez osztályrészét, arra harmincz évi működéseink, munkáinknak a közönség kezein forgó számos kötetei, és azok, kik e működések hatásainak élő tanúi voltak, feleljenek: az itéletet mí nyugton és bizakodva az irodalom történetére hagyhatjuk.

De mi képezheti tehát jövendőben e testület hivatását, midőn a nemzetiség diadalának egy becses része kérdésbe van véve, s két egymással küzdő zsarnok — a megélhetés s a fényüzés — harczai közt az anyagi érdekek ápolása látszik egyetlen megmentőűl kinálkozni? s így a költészet tán puszta szellemi fényüzésnek, e szépirodalmi intézet egy meghaladott álláspont maradványának tekintethetik?

Ne rezzenjünk vissza, tisztelt gyülekezet! A tenger tükrét különböző időkben külön irányú szelek bodrozzák: a tenger azért örökké azonegy marad. Az emberiség is egy marad, habár kétféle nagy alkrésze, anyag és szellem, arányai változnak, mert mindegyik oly szükséges feltétele a másiknak, hogy bár egyike a másikat időnkint alárendelheti magának, de meg nem semmisítheti: a koczka ismét fordúl, s ím a győző elem az előbbi győztesnek vívmányait is magáévá teszi. Korunkban az anyag és szellem érdekei küzdenek egymással: a küzdésben mindenik erősödik, s mindegyik vívmányai közös nyereményeivé válnak a kettő egyesülésének: az emberiségnek. A mai tudomány, alapja és nevelője azon sikereknek, melyeket a találmányok, a hasznos mesterségek és az ipar körében bámulunk: s viszont ezek lesznek a tudomány haladásainak új eszközeivé: és hiszitek-e, hogy e sikeres küzdések és közös haladások közepett csak a müvészet, s ép annak legszellemibb, legegyetemesb és legérthetőbb ága, a költészet, elveszthetí jelentőségét? Avagy az összes emberiség szebb fele, a nőnem, a másik félnek virága, az ifjuság, ellehet-e nélküle, míg az emberben nem csak ész, hanem képzelem és érzés is lakik? S míg így az ember ember, s lelkének alaperői nem változnak, mi idomítja és táplálja a képzelmet, mi tisztázza és irányozza a szívet hathatósban, mi nemesíti a jellemet, mely nem csak elvekben, hanem akaratban is nyilatkozik, inkább, mint a költészet? A költészet, mely már az állati tompaságából kibontakozó, zsenge emberiség bölcsőjét állta körűl, melynek Orpheus-lantja után nem csak ember és állat, hanem élőfák és kőszirtek

is vonulának, melynek hangjain a kolchisi sárkány elandalodék, s az alvilág istene is megindúlt; melynek arioni éneke által elbájolva, a tenger állatai lesve úszszák körűl a zengő lantost, s a tengerbe bukót delfin vevé fel megmentő hátára. Képek ezek, uraim, a hellenek örökszép hitregevilágából, de mély értelműek, s azon hatást festők, mely által a költészet, első szelidítője, nevelője és tanítója lett nemünknek, mely kezdetben az összes emberi míveltség foglalata vala, s melynek köntösében jelenék meg először az igaz, jó és szent: mert mi egyéb a költészet, mint mind ennek egyesűlt megjelenése a mindenható szépnek alakjában? És bár a három elem később mindannyi tudományúl vált ki: egyesülések a költészetben soha sem szűnt meg, az emberiség míveltsége magas fokain is, a szellemiségnek az anyagiságba elsülyedéstől megóvója és legnemesebb öröme lenni. Hivatkozzam-e a görög népre Perikles, a rómaira Augustus, az olaszra a Medicisek, vagy a francziára XIV. Lajos korában? Az ő bájvesszeje alól nem nő ki az emberiség soha, bár a külön korok és irányok szerint más és más formákat alkot: gondoljunk csak a múlt, az úgynevezett philosophiai századra, és annak folytatására, melyben mi élünk, s melyek a tudomány, a felvilágosodás, és emez főleg a realismus korának mondatnak: volt-e a költészet — ha csak ennek egy formáját, a regény-költészetet veszszük is — az emberi míveltség bármely fokán átalánosb kísérője az életnek? Igen, mert az az emberi lélek alaptehetségei természetében gyökerezik, melyek mindaddig érvényesítendik jogaikat, míg a velő csontjainkban ki nem szárad, idegzetünk holt

fonadékká, s ereinkben a vér vízzé nem válik: azaz míg az emberiség el nem agg, hogy az örök élettelen chaoszba visszatérjen.

Ne mondja tehát senki, hogy a költészet egyedül az emberiség gyermekkorának szüksége, s hogy kivénültünk belőle: kiváló szellemek lelkes működése, közönségünk részvéte megczáfolja a túlbölcs állítást. De vannak, kik nemesen tudnak gyönyörködni benne, s azt hiszik, hogy, ha a tudomány lehet is testületi mívelés tárgya: a müvészet, s így ennek egyik formája, a költészet is, nem lehet az. Isten szabad alkotmánya a költészet, mondják, mely törvényt maga szab magának, s melyhez egyesületnek semmi köze.

Igazoljam-e ezek ellenében a czélt, mely ez intézet elé tűzetett? Igen, ha társas előállításról volna szó; de ki fog ilyet érteni akarni? Vagy, ha a költői előállítás merő naturalismus volna, mint akkor, midőn a költészet megszületett, vagy ma is a népnél, t. i. hol naponkint újra meg újra születik, titkos ösztön vezérlete alatt inkább, mint világosan feltudatolt czéllal és törvények szerint. De a költészet ma már, midőn egy annyira fejlett emberiség szellemi szükségeinek kell megfelelnie, müvészetté vált, melynek, mert müvészet, tudománya van. E tudomány pedig nem önkényes, iskolai szabályokból áll, hanem azon törvényesség rendszeres kifejtéséből, melyet a széptan a minden népek és korok legjelesb szépműveitől — tehát a szépnek az emberi műelme természetszerű, s azért szükséges működéseiben felismerhető nyilatkozásától — elvont. A széptan nem képesíti ugyan az embert költői tehetség nélkül alkotni, de a kisebb

tehetséget is fokozza — emlékezzünk csak Lessing vallomására, ki költői erejét is, nagyon szerényen ugyan, kritikai tanulmányainak tudja be — míg a legnagyobb lángelmének is nem csak könnyíti, hanem biztosítja is az alkotást, és megóvja őt a bukdácsolástól.

Tehát a széptani törvények ismertetése, a széptani nézetek tisztázása, az alkotó ízlésnek jeles példányok felmutatása által irányzása, s a műtechnika minél szigorúbb kezelésének sürgetése — mely már végkép a mesterség tárgya — képzi feladatát az intézetnek, s így végre is az emberi és nemzeti cultura egyik leghathatósb eszközének, mely soha nem fényüzés, lehető tökéletesítését.

Hogy pedig annak még tágabb körökben nyissunk mezőt, szabályzatunk revisiójára tértünk, melynek a valahára derülő hazai helyzet is kedvezni látszott. De erről titkárunk ad majd bővebb értesítést.

Azon reményt valék bátor kifejezni beszédem elején, hogy e nap egy új, virágzóbb élet kezdetét jelölendi, bár félre nem ismertem, sőt méltattam a változott idők nehézségeit, s az ezek daczára nagyobb ígényeket egyszersmind. De egy nehézséget mellőztem: miért mellőzzem tovább is? Igen, irodalmunkra nem csak változott népiségi viszonyaink hatnak, hanem — hadd legyek teljesen őszinte — a megélhetés terhes volta is. Ez tette drágává az irodalmi működést, és lehetetlenné a mai írónak az áldozatot. Az áldozás sora tehát a nemzeten van, ha mívelt, ha virágzó, ha dicső akar lenni. Hálátlan volnék, ha semmibe venném azoknak hazafiúi készségét, kik alapítóink sorába léptek. Nem is izgattunk még,

nem kopogtattunk a földi hatalmasok ajtaján, s alaptőkénk öt év alatt mely szépen növekedett: mintha csak az égből hullottak volna alá ez áldozatok! De a nagy szükségekkel szemben ne kérjem-e, ne esdekeljek-e, hogy minden tehetős fia és leánya a honnak emlékezzék meg ez oltárról, mely ép az ő áldozatukat várja?

De nem csak áldozatot kérünk és várunk; olcsó, sőt jutalmazó adományért esdeklek: részvételért! Nem elég, hogy a vagyonos áldozzék, és mi dolgozzunk, s a sajtó izzadjon nyomtatványaink alatt: olvastatnunk kell a haza minden zugában: minden magyar ház nyissa meg ajtait könyveinknek, minden magyar kebel fogadja be e szellemi követeinket, hallgassa meg csendes óráiban, mit az ég a költőnek sugallt, s általa a népnek — és, uraim, e sugallatok, mint a láng, mely terjedve nem fogy, hanem mind hatalmasabb lesz, betöltendik a nemzetet, és — ne kételkedjünk benne — a nemzet, míveltségi felsősége által, souverain lesz ismét, mi ezer évig volt, e hazában!

Ezt kérem, ezt reménylem, s annál buzgóbban, mert változtak ugyan az idők, de nem csak roszabbra, hanem jobbra is. Mert még nem igen régen volt az, hogy Vörösmarty az általa nőtelen országnak nevezett Magyarhon hölgyeihez fájdalmasan így sohajtott fel:

„Egy hibázik műveinkhez:
Nyájas napvilág:
Az ti vagytok. A hol ez nincs,
Nincs szellemvilág.“

hogy epedve így könyörgött szépnemünknek:

„Emeld fel bájaidnak zászlaját!
Utánad kelnek a hon jobbjai:
Gyönyör lesz tűrni hosszu éven át,
Ha díjt szelíd kezed fog nyújtani.“

S ím, az ő esdeklése meghallgattatott, meg a babyloni fogság idejében is, s íme most már, nem mint azelőtt, csak a szűk házi, sőt nagyobbrészt csak a gyermekszobai falak közt, hanem az élet minden térein is zeng nemzeti nyelvünk! És hogy ne fogna ezentúl is, midőn a reménytelenség és csüggedés évei után megértük ismét — s három század óta először! — hogy e nyelv bájosan és büszkén zeng a magyarok királynéja ajkairól! midőn megértük, hogy az nem csupán országos cselekvények alkalmával, hivatalos közegként érvénykedik; hogy az nem többé tüntetés eszköze, s hozzá nem puszta kegyből szállanak alá, hanem hogy befogadtatott a Hofburg legbelső termeibe is, hol, családi csendes elvonúltságban, az annyi császárok és királyok unokája magyar költők műveit olvas nejének: a magyar király a magyar királynénak! és hol körülöttök az annyi népek leendő ura ugyermeki dévaj enyelgéseit az egykor sokat szenvedett és tűrt nép hangjain űzi.

Tisztelt gyülekezet! Távol az alacsony hízelgéstől, mely férfiúhoz, s mely e nemzethez illetlen, hanem a legtisztább hazafiúi örömtől lelkesülve hivatkozom oly tényekre, melyek nem maradhatnak döntő hatás nélkül azon ügyre, melynek egy részét ez intézet is képviseli. A trón példája nem maradhat követés nélkül nagyjainknál! S mely magyar név nő viselője ne félne pirúlni e nemzet királyi asszonya előtt?

Igen, változtak az idők, de jobbra is; és ennek érzetében üdvözlém e napot, mint intézetünkre nézve is egy új, virágzóbb élet kezdetét; és ez új idő nevében folyamodom minden magyarhoz, minden magyar nőhöz, miszerint ne csak fenkiáltsák velem, hanem tetteikkel is járuljanak hozzá mindnyájan, hogy: „Éljen a haza!“

II.

Greguss Ágost titkári jelentése

a Kisfaludy-Társaság XVI-dik közülésében 1866. február 6-dikán.

Tisztelt gyülekezet!

Némelyek azzal vádolják a magyart, hogy mihelyt a politikai életből ki van rekesztve, a nemzeti lét egyéb tényezőit, különösen az irodalmat, menten elejti; mások meg azt vetik szemünkre, hogy épen a politikai élet megnyiltával feledkezünk meg minden egyébről. Ugyanegy forrásból, a közélet kizárólagos természetéből meritett ellenkező két vád. Az egyik szerint a közélet mintegy tenger, mely a folyamokat mind magába nyeli; a másik szerint mintegy nap, mely csak ha leszáll, engedi ragyogni az ég többi csillagait.

Azt a vádat, hogy közéletünk lehunytával a nemzeti lét egyéb biztositékait is elhányjuk, ezt a vádat az ötvenes évtized hosszu, sötét éjszakája alatt fényesen megczáfoltuk; a másik vádat, hogy a politika egymaga emészti fel minden erőnket, ezt a vádat most kell megczáfolnunk, midőn valahára felvirradt. Most kell bebi-

zonyitanunk, hogy közéletünk napja bevilágitja egész életünket, megtermékenyiti határunk minden földjét, felserkenti mindenütt a szunyadó erőket. Be kell bizonyitanunk, hogy a politika mellett meg nem feledkezünk fenállásunk egyik tényezőjéről sem, s folytonos munkássággal gyarapitjuk mind anyagi, mind szellemi erőnket, meg levén győződve, hogy politikánknak is csak gazdagságunk és müveltségünk alapján lehet igazi, tartós sikere.

A Kisfaludy-Társaság is érzi, hogy működését fokoznia kell, s e végből először is erejét kell gyarapitania, ha méltóképen meg akar felelni ama fontos és nehéz feladatnak, mely neki nemzeti müvelődésünk történetében jutott. Ennélfogva, mihelyt a jobbra fordult viszonyok több reménynyel kecsegtették törekvéseit, azonnal hozza látott szervezete kor- és czélszerü átalakitásához: szaporitani akarja munkásai számát, biztositani, s helyes felosztás és kiterjesztés által sokszorozni és gyümölcsözőbbé tenni magát a munkát.

Gyakrabban ohajtván érintkezni a közönséggel, szépirodalmi tárgyu felolvasásokat készül rendezni, s évenkint hasontartalmu naptárt kiadni. A müizlés nemesitését egyik fő czéljának tekintve, munkássága körét tágitja, s ezentul az összes müvészet, kivált a festészet és zene irodalmát is ápolja. Leginkább reményli azonban hatását mind közönségünkre, mind szépirodalmunkra növelni az által, hogy a tagok működését rendszerezi és biztositja, számukat pedig egy harmaddal emeli, s a mostani 40 helyett 60-ban állapitja meg.

De addig is, mig a jóváhagyandó uj alapszabályok értelmében tagjai számát kellően emelhetné, betöltötte

a már jelenleg betölthető helyeket, s három uj tagot, Tolnai Lajos, Vadnai Károly és Zichy Aantal urakat vette föl keblébe.

A Társaságnak azonban nem csak szellemi ereje gyarapitására van szüksége. Ha egyszersmind anyagi ereje nem öregbül, czéljai legfőbb eszközének nem veheti hasznát ama nagyobb mértékben, melyet mind a Társaság erélyesebb muukálkodása, mind a közönség magasabb érdekei méltán megkivánnak. Az a legfőbb eszköz pedig, mely által a Társaság, a közönséggel közlekedve, czéljait valósitja, nem egyéb, mint az összes müvelt világ közös ügye: a nyomtatott betü. De a nyomtatott betünek, azaz a közzéteendő müveknek mind beszerzése, mind kibocsátása — hogy a legprózaibb szót használjam — költséggel jár: s ez a költség az, melynek fedezése végett a Társaságnak több anyagi erőre van szüksége; és ez az anyagi erő az, melynek gyarapitását csak attól várhatja, kinek szolgál, a nemzet közönségétől.

A nemzet közönsége mindeddig szakadatlan érdekeltséggel kisérte a Társaság működését: alapitói, habár lassan, de folyton szaporodnak, s a lefolyt évben néhai ifj. Fiók Sándor, Hanvay Zoltán, id. Kubinyi Ferencz, Mándy Elek, tolcsvai Nagy Gedeon és Samarjay Károly urnak léptek soraikba; pártolóinak zöme az utóbbi sovány évek alatt is hive maradt, s jelenleg közel 800 főnyi válogatott seregből áll. De leginkább mutatkozott a közrészvét, midőn a reform eszméje pendült meg. Mindenfelől üdvözlő hangok emelkedtek, s a jóakarat különféle módokat és terveket javaslott, melyek széptudományi in-

tézetünk virágzását s üdvös hatását előmozditanák; a Társaság pedig valamint egy részről örömmel fogadja s komoly figyelmére méltatja e javaslatokat, a hazafias vágyak nyilatkozatát látva bennök, ugy más részről a hazafias áldozatkészség biztositékát is találja bennök, azon áldozatkészségét, mely a Kisfaludy-Társaságot, egyéb nemzeti intézeteinkkel együtt, eddig is fentartotta.

Hazánk végzetéhez tartozik, hogy a mit más országokban a kormányok gondoskodása létesit, a magasabb müvelődés telepei és magtárai, akadémiák, muzeumok, a tudomány és müvészet szakcsarnokai, nálunk a nemzet önkéntes áldozatkészségéből keletkeznek. Nemzetünk, fájdalom! nem is mutathat fel e téren sem oly számos, sem oly dús közintézeteket, mint más szerencsésebb nemzetek; de a mije van, arról büszke öntudattal mondhatja, hogy magának köszöni. Hogy kevesebbje van, mint másoknak, az csak ösztönül szolgálhat neki arra, hogy többre törekedjék, vagy legalább a meglevőt annál féltékenyebben őrizze.

Ilyen őrizni való nemzeti közintézetünk a Kisfaludy-Társaság is, melynek a hozzá képest gazdag M. Akadémia szivességéből végre állandó szállása van, de alaptőkéje még mindig oly csekély — az utolsó pénztárnoki számadás szerint 25,664 frt — hogy kamataiból a lefolyt évben irodalmi czéljaira 316 frtnál többet nem fordithatott.

A Kisfaludy-Társaságot azonban szük vagyoni állapota megtanitotta, hogy a mire saját ereje nem elégséges, azt mások kölcsön vett erejével valósitsa, s a tavalyi közülés óta is, örömmel jelenthetem, hogy könyvkiadásai számát nyolcz uj kötettel szaporitotta.

Ezek közt első helyen említem a lelkes Tomori Anasztáz segélye mellett megjelenő magyar Shakspert, melyből a IV., V. és VI-dik kötetet bocsátottuk közre. (E három kötetben foglaltatnak: Coriolanus Petőfitől, Titus Andronicus Lévay Józseftől, Lear király Vörösmartytól, a Veronai két ifju Arany Lászlótól, Antonius és Cleopatra Szász Károlytól, Szeget szeggel Greguss Ágosttól.)

Pártolóink évi adalékaiból, könyvilletményül 1865-re, szintén három kötetet állítottunk ki, melyet kiadóhivatalunk e hó folytán fog szétküldözni. E három kötet két regényt foglal magában: egy eredeti korrajzt, Bethlen Gábor ifjuságát, P. Szathmáry Károly ismert tollából; s az orosz irodalom egyik jeles termékét, Puskin Anyeginját, jelesül forditva Bérczy Károly által. Ezzel a Társaság először nyujt orosz művet a magyar közönségnek; és reméljük, a közönség azt szivesen fogja üdvözölni, nem csak, mivel az oroszt méltán kivánhatja kedvezőbb oldalról is megismerni, s az orosz irodalom nálunk eddigelé csakugyan kevéssé ismeretes, hanem különösen azért is, mert e műben, legdrágább ékszerként, a költői kedély azon könycseppje tündököl, melynek neve humor. A borongó, hideg éjszak eme fényes, tüzes ajándékában legbővebben részesült az európai világ két irodalma: a legszabadabb, meg a legelnyomottabb: az angol, meg az orosz. A mi költészetünknek igen-igen csekély része van benne; annál inkább kell tehát meritenünk azon forrásokból, hol erősen buzog.

Két kötet van még hátra, melyről nem szólottam, s melyet hogy kiadhattunk, a vállalkozó Emich Gusztáv-

nak köszönjük. Az egyik egy széptani értekezés (a balladáról). A másik 427 tót népdal, forditották Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar és Törs Kálmán, bevezette Szeberényi Lajos. A tót népdalok kötetének, saját becsén tul, még az a jelentősége van, hogy egy hosszabb sor első tagja, összes hazai, nem-magyarajku népköltészetünk tárának első kötete, melyet — mint a már is szép számmal jelentkező kutatók és forditók buzgósága hinnünk engedi — csakhamar fognak többi népeink költészetének mutatványai követni.

A megjelenés küszöbén áll magyar népköltészeti tárunknak Gyulai Pál szerkesztésére bizott uj folyama is, melyet 1865-ben kivált Erdélyi János gyüjteménye, a Kazinczy Gábor hagyományából átengedett mesék és Török Károly alföldi danái gyarapitottak. Az utóbbiak oly számosak és oly tökéletesen vannak rendezve, hogy a Társaság külön kötetül adja ki.

Tagjaink, az elsorolt munkálatokban való közreműködésökön kivül, a havi ülésekben felolvasott dolgozataik s a benyujtott kéziratok megbirálása által ügyekeztek a Társaság czéljait előmozditani. Szász Károly nevezetesen Shakspere kisebb költeményeit ismertette irodalomtörténeti fejtegetésben és leforditott mutatványokkal. E három ülés anyagául szolgált nagybecsü tanulmány az Évlapokban fog megjelenni. Gyulai Pál ismertette Bárány Boldizsárnak Lipóczy György úr által szintén Évlapjaink számára felajánlott kritikáját Katona „Bánk bán"-járól. Ugyanő a magyar hazafias lyráról, csekély magam a torzképről értekeztem, Pulszky Ferencz a Csillagfi meséjével kedveskedett a Társaságnak.

A birálatokat illetőleg, azok tettleges eredményei láthatók a Társaság eddigi kiadványaiban, vagy láthatók lesznek még a későbbiekben. Azokat tehát hallgatással mellőzvén, ezuttal csak a pályamunkákra vonatkozókat emlitem fel.

A pályázatokkal ez idén nem voltunk szerencsések. Az elégia elméletét kivánó feladatra beérkezett egyetlen pályamunka, a birálók öszhangzó véleménye szerint, hézagos tanulmányon alapul, s önálló felfogás, helyes fogalmazás, tájékozott fejtegetés, biztos és találó itélet hiányát mutatja.

A rövid költői elbeszélés dijáért versenyző 34 pályamunka, szintén a birálók öszhangzó véleménye szerint, nagy részben nem is rövid költői elbeszélés, hanem annyira egyéb, hogy még sonett is akad közötte. Vannak továbbá balladai kisérletek, nép- és tündér-mondák, regék, beszélyek, hosszu elbeszélések — holott a Társaság épen rövidet kivánt, minő például Czuczor Remete Pétere, Vörösmarty Mák Bandija, Katonája, Arany Fülmiléje, Bajusza, Hegedűje. A birálók valamennyi pályavers közől kettőt emlitenek dicsérettel: az egyik Margit czimü (27. szám), mely a Turgenyevből kölcsönzött alapeszmét költői szellemmel, lélektani fejlesztéssel, élénken szinezett képekben tünteti fel; a másik Rege a sellőről (24. szám), mely külsejére nézve szabatosabb. De az a baj, hogy egyik sem rövid költői elbeszélés. Nincs meg az elmondás egyszerü folyamatossága, nincs meg az a könnyed, fesztelen, keresetlen, bizalmas előadás, mely e műfajt jellemzi, s mely ha pongyolának látszik is, nem lapul prózaivá, ha kényelmesen látszik is mozogni, kité-

rés nélkül halad előre, s a pathosz szónoklatától, a lyra ömlengésétől, a leirás aprózó részleteitől egyaránt ovakodik.

Jelen korunkban, midőn a műalak tisztaságával még a jobb tehetségek is oly keveset gondolnak, s egyiket a másikkal — hogy ugy mondjam — keresztezik, a Kisfaludy-Társaságnak kétszeres kötelessége a már-már kivesző formaérzéket fölgerjeszteni, az ingadozó széptani fogalmakat megszilárditani, s az idomokat, melyekbe a müvészi elme szüleményei öltöznek, minél határozottabban különválasztva, éles körvonalak között bemutatni. A Társaság, elméleti és gyakorlati feladatai által, évek óta küzd a műalakok müvészietlen összezavarása, határozatlan egybefoglalása, ködös szétfoszlása ellen; s a mostani pályázat sikertelensége ujolag bizonyitja, hogy csakugyan van oka küzdeni. Mind az elégia, melynek elméletét kivánta, mind a rövid költői elbeszélés, melyet példában szeretett volna előállittatni, a kevésbbé elmosódott műalakok közől való: mégis minő tájékozatlanság, menynyi félreértés a pályázók munkáiban!

A Társaság mind a két feladatot még egyszer kitűzi.

S ezzel befejeztem volna évi jelentésemet, ha nem tartoznék a Társaság történeteibe, s a titkár legszomorubb kötelességeihez azon veszteségek elsorolása is, melyeket a Társaság tagjai halála által szenved. A lefolyt évben csak egy tagot vesztettünk, de oly tagot, kivel egész egy irodalom szállott a sirba. Kell-e mondanom, hogy ez a drezdai halott, Jósika Miklós? (Meghalt 1865. febr. 27.)

Neki két nagy dicsősége van: egyik, hogy megteremtette a magyar regényt, különösen a történeti regényt; másik, hogy teremtett a magyar regénynek, sőt egész irodalmunknak olvasó közönséget. Hatása roppant, s ezt főleg annak köszöni, hogy szintén a fényes multat varázsolja elő, mint Vörösmarty, szintoly természeti könnyüséggel ir, mint Kisfaludy Sándor, s e mellett oly kifogyhatatlanul termékeny, mint — csak ő. Későn lépett fel: első regényét irva, negyven éves volt, tehát oly korban, midőn mások már kifogynak; de életének nagyobb, nem-irói fele mégis az irónak vált hasznára, mert azalatt gyüjtötte azt az anyagot, a mi nélkül a regény csak egyűgyü ábránd: az ember- és világismeretet.

Hosszu pályafutásában, az emberi élet átalános gerjedelmein kivül, a katona, az iró és a bujdosó fokozott és változatos élményein ment keresztül; de azon egy, legédesebb érzés, hogy tizenöt évi számkivetés után hazáját ujra láthassa, meg volt tagadva tőle.

A Kisfaludy-Társaság, melyet még halálos ágyáról egy történeti regény igéretével örvendeztetett meg, igazgatóját s több évi elnökét is gyászolja benne. Közös gyászunkat azonban enyhiti a tudat, hogy nevét kitörölhetlen betükkel irta be hazai irodalmunk történetébe, s bár előbb a külföld, most pedig a halál tőlünk elszakitotta, mégis örökre a miénk.

III.

Pályadijak,

melyeket a Kisfaludy-Társaság 1866-dik évi február 6-dikán másod izben hirdet.

1.

Kivántatik az elégia elmélete. Jutalma 25 arany.

2.

Tapasztaltatván, mennyire szűkében van irodalmunk, más fejlettebb irodalmakhoz képest, oly rövidebb fajta költői elbeszéléseknek, melyek, legfölebb két-három lapnyi terjedelemmel, tárgyokat ne krónika-szerűleg s hozzá csupán költői szóvirágokkal mintegy külsőleg felcziczomázva vagy lyrai ömlegéssel fölerésztve, hanem lélektani alapon, a benső fejlődés törvényei szerint, az elbeszélő műnem kerekdedsége, folytonossága, könnyüsége, saját nyelve megtartásával, s távol minden balladai szökdeléstől, adnák elő:

Kivántatik rövid költői elbeszélés akár komoly, akár vig s humoros nemben; akár történeti, akár mondai vagy adomai tárgyu. Jutalma 20 arany.

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő, lepecsételt jelmondatos levél kiséretében, folyó 1866-dik évi deczember 31-éig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mind az I., mind a II. számu pályadijért versenyző munkák közől csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

A II. számu pályadijért a Társaság tagjai nem versenyezhetnek.

Kelt Pesten a Kisfaludy-Társaságnak 1866-ik évi január 31-dikén tartott üléséből.

Greguss Ágost,
titkár.

IV.

Az 1866. évi február 6-dikán tartott

XVI. közülés tárgyai.

1. Toldy Ferencz másodelnök megnyitó beszéde.
2. Greguss Ágost titkár jelentése a Társaság lefolyt évéről s a pályázatok eredményéről.
3. Madách Imre emlékezete, Bérczy Károly tagtól
4. „Emlékezés atyámra," elégia, Szász Károly tagtól.
5. „Egy anya," beszélyke, Gyulai Pál tagtól.
6. Elnöki zárszó.

$186^{6}/_{7}$.

I.

Kemény Zsigmond b. elnöki beszéde

a Kisfaludy-Társaság XVII-dik közülésében 1867. február 5-dikén *).

Tisztelt gyülekezet!

Igen rövid idő, csak nehány percz van számomra kiszakitva, s tüstént át fogom adni a szó jogát azoknak, kik hatalmát jobban tudják érvényesiteni.

A Kisfaludy-Társaság mult évi történetének és működésének rajzát intézetünk érdemes titkára fogja előterjeszteni. S a mélyen tisztelt közönség, mint reményleni merem, nem fog azon benyomással távozni e teremből, hogy a nemzet élénk s mind inkább gyarapodó részvéte reánk pazarolva lett volna.

*) Kisfaludy Károly rokona, Kisfaludy Dénes úr, 1866. évi nov. 22-dikén a Kisfaludy-Társasághoz intézett levelében, családi jegyzékek alapján, kimutatván, hogy Kisfaludy Károly nem február 6-dikán született, mint eddig átalánosan el volt terjedve, hanem febr. 5-dikén, mely nap egyszersmind édes anyjának, Sándorfi Annának halála napja volt: a Kisfaludy-Társaság 1866 évi decz. 29-dikén elhatározta, hogy évi közülését ezentul február 5-dikén fogja tartani, s e határozat legelőször az 1867-dik évi közülés alkalmával érvényesült.

A Kisfaludy-Társaság nem csak emlékbeszédek, műfordítások, széptani értekezések, birálatok és költői müvek által törekedett a mult évben is hatni irodalmunk fejlesztésére; hanem, mint eredeti müvek és műfordítások kiadója is, irodalmunk terjesztésére vonatkozó kötelességét, a mennyiben vagyoni viszonyai engedék, teljesiteni iparkodott. S a közönség pártolásától függ, hogy e részben több eredményt mutathasson fel ezentul, mint most.

A kik tudják, hogy a szépirodalom, midőn modorossá vált és kimerültnek látszott, hány alkalommal meritett uj erőt és üdeséget a népköltészet forrásaiból, s csaknem egyenlő mértékben a dal, a románcz, ballada és a nagyobb epopeák terén, a kik ezt tudják, bizonyosan méltányolni fogják, hogy a Kisfaludy-Társaság ismét különösb figyelem tárgyává tette a népköltészetet. S nem csak a magyar, hanem az országunkat lakó többi népek költészetéből is szándékozik gyüjteményeket adni. Az utóbbiakból természetesen csak sikerült forditásokban.

A ki egy rejtett talentumot felfedez, az az igazi kincskereső és a nemzet szellemi értékének gazdagitója.

Kétségtelen ugyan, hogy a hivatás érzete oly nyugtalan ösztön, mely fokozza az erőt és kitartást, s az akadályokon gyakran áttör, mint a babér, ha gyökerei kellőleg nem terjedhetnek, végre repedést nyit még azon falon is, melyet ágaival meg akar koszoruzni.

A Moecenások érdemei fel vannak ugyan a történelemben jegyezve; de a már hiressé vált Horáczot vette pártfogás alá Augustus és nagy nevü minisztere, s mindig kétség alá jön ily esetekben, hogy a lángész többet

veszt-e vagy nyer oly magas kegy által, mely jutalmaz, de le is kötelez?

Legsikeresebb, legáldáshozóbb a fellelt tehetséget egy köz kitüntetés által csak arra figyelmezteni: Fáradj, mert bizton remélhetsz! s ha egyszer iránta sokak figyelme felébresztetett, az uttörés akadályának nagy része el van háritva.

Kétségkivül, midőn az olympi játékokon a győztest először énekelte meg Pindar, az egész görög nemzet hamar megtudta azt, hogy a rendkivülit még rendkivülibb dicsőité.

Mig ellenben, nem szertelenül gazdag irodalmunkban is, sokszor kell a szórakozott közönség szemének egy uj iró nevébe botlani, mig észre veszi, hogy az miről és miként ir.

Ennélfogva azt hiszem, hogy a Kisfaludy-Társaság feladatainak egyik legnemesbike, a széptan és szépirodalom köréhez tartozó tárgyakra pályadijakat tüzni ki, s a versenyben győztes müvét közhelyen felolvasva, megkoszoruzni.

Ezen, olympiaihoz hasonló ünnep adott első alkalmat egy félrevonultságban élő lángész nevének első említésére, azon névnek, melyet nemzetünk soha, soha sem fog elfeledni.

Ez szolgáltatott nem rég ismét alkalmat arra, hogy a közfájdalmunkra korán elhunyt Madách nagy tehetségét hazánk hosszas ideig emlékezetében tarthassa.

A Kisfaludy-Társaság, ha most harmadszor nem is részesül ilynemü szerencsében; mind a mellett azon kedvező helyzetben van, hogy kitüntetésre érdemes pályá-

zókra talált, kiknek nevei iránt a felolvasás után bizonyos foku érdek támadhat azon közönségben, mely a Kisfaludy-Társaságot eddig is meleg pártfogásában részesité, érezvén, mily fontos tényező az állam emelkedésében a szép izlés és szép müvészet terjedése.

És ezen átalános megjegyzéssel alkalmat veszek ügyünk barátait azon nevezetes reformra figyelmessé tenni, mely a Kisfaludy-Társaság uj szabályai mellett nehány év alatt szembeszökő eredményeket vivhat ki, ha hazánk hű fiai s leányai részvétét és pártolását oly mértékben, mint azt megérdemli, meg is nyerheti.

A régi alapszabályok szerint a Kisfaludy-Társaság czélja volt: „A magyar szépirodalomban az izlés nemesbitésére, egy felsőbb irány megalapitására s a szólómüvészeti formák tökéletesbitésére hatni.“

Az ujabb alapszabályt a czélt, melyre törekednünk kell, sokkal magasabb pontra tüzte fel, s ennélfogva körülünk szélesebb láthatár terjed el, s egy irányu, de többféle tevékenységnek nyilik pályatér.

Átalában a müizlés nemesitése vált azon jeligévé, melyet czimerünkön hordozunk, melyért küzdünk, melyről felismertetünk.

De a müizlés nem csak a költészet és szónoklat, hanem a müvészet valamennyi ágából nyer tápot. A zene, a festészet, a szobrászat és épitészet egyenlően járulnak azon hatalmas tényezőkhöz, melyek a müizlés nemesitését eszközlik. Sőt a szóló és alakitó müvészetnek elmélete is hasonértékü tényező a müizlés emelésére.

A Kisfaludy-Társaság ily tág körben működhetvén, bölcsészeti, történelmi, különösen pedig biráló dolgo-

zatokat is nyujt a szépészet és müvészet köréből, s tagjait nem választja csupán a magyar széptan és szépirodalom, hanem egyszersmind az összes műbirálat müvelői közül. A pályázatok tekintetében is szélesebb körben fog mozoghatni, s a feladatok, melyekre jutalmat tüz, vonatkozhatnak bármely müvészetág elméletére, történetére is. Kivánhat szobrászati, festészeti értekezéseket, s a müvészet bármely nemében felmerülő nevezetesb tünemények felett is kimondhatja itéletét.

Valamint kétségtelen, hogy a tudomány a müvészetre, s a müvészet a tudományra hat, s együtt emelik az állam tekintélyét és befolyását, sőt magának a társadalomnak szokásait, illemét, hangját és szellemi irányát is folytonosan alakitják: szintugy kétségtelen, hogy midőn a müvészet frivollá válik, ezzel az erkölcsök nagy sülyedését constatálja; midőn tulpiperés, tulterhelt, izléstelen és conventionalissá sülyedt, a társadalomban is hasonló kórjelek tünedeznek fel; midőn pedig egyik müvészeti faj — félreismervén azon anyag, azon eszközök természetét, melyek által működik — a müvészet másik nemének utánzását tüzi feladatul, az egyes tüneteiben — félreértésből — neveztethetik romanticismusnak és inditványozási erőnek is, de mihelyt divattá válik, közel van már azon idő, midőn a műizlés korcsosul, s a lángész helyét a puszta virtuositás foglalja el.

Ezért volna mind a szóló, mind az alakitó müvészetre, s különösen még a zenére is, czélszerü oly irányadó központ, melyben a müvészet különböző ágainak képviselői egy társuiatban egyesülve, kölcsönösen hatnának egymásra, s eszmecseréik által mindinkább tisztáz-

nák azon tért, melyen az egyes ágak sikerrel működhetnek, s melynek átlépése müvészi kalandorkodást idézne elő.

A Kisfaludy-Társaság mostani erejét és eszközeit félreértené ugyan, ha ily roppant vállalatra magát hivatva képzelné. De a mi e pillanatban lehetetlen, nem válnék-e rendre és kedvező körülmények közt kivihetővé? S nem mutat-e hivatásának mély érzetére, midőn a Kisfaludy-Társaság a még távol lebegő czélnak elérhetésére a kezdeményező lépést megtevé?

S itt már, tisztelt közönség, be kellene fejeznem rövidre mért beszédemet, ha a Kisfaludy-Társaság örömünnepének riadalmai közé nem vegyült volna a közönségesnél több szomoru hang is.

Nem volt év, mely annyi veszteséget hozott volna ránk, mint a lefolyt.

Veszteségeink közt első helyen kellene emlitenem ezen Társaság halhatatlan érdemü előbbi elnökének visszalépését, ha meg nem volnánk győződve, hogy a mennyit ezen Társaság veszitett, annyit fog nyerni más téren a haza, melynek ügyében Társaságunk is működik, Eötvös emelkedett szellemü és minden közügy iránt buzgólkodó tevékenysége által, melynek köréből, legyünk meggyőződve, nem fog kimaradni Társaságunk ügye is.

De vannak kárpótlás és vigasztalás nélküli veszteségeink is.

Sürüen temettünk, s a halottak többnyire személyes barátaim is voltak, és a haza jelesbjei közé tartoztak. Befejezte pályáját Zádor, a kitünő tudós és müitész, Gaal, a Peleskei Nótárius szerzője és kedvelt novellairó. Elragadta a végzet tőlünk a feledhetlen Czuczort.

Csendesen nyugodjanak poraik, éljen és hasson emlékök!

Ma fog egy hozzá méltó utód, Jókai Mór barátom emlékbeszéde felolvastatni azon koszorus regényiró felett, kinek neve nem csak szorosabb hazájának, Erdélynek, s nem csak Magyarországnak határain tul is ismertté lőn, de — mint hiszem — az átalános regényirodalom történetében is állandóan fog emlittetni.

Irodalmunk több mint rendes hálával tartozik neki, kinek fő érdeme az volt, hogy első fellépésével csaknem megkettőztette olvasó közönségünket.

S a mily gyorsan hatott az olvasó közönség számosbitására, szintolyan, és majdnem hihetetlen s majdnem gőzerői mérvben szaporitotta regényei számát, a nélkül, hogy értéköket csökkentené.

Költői műveinek, kivált kezdetben, csaknem állandó szinhelye a regényes motivumokkal gazdag, de annál többet szenvedett Erdély volt. Átalában bár mennyire gyujtsa a fiatal képzelődést e szó: regényes: az többnyire, a népekre vonatkozva, a szerencsétlenség gazdagságát jelzi.

Valóban elhagyott, nyomorult, kilátástalan helyzetben éltünk mi erdélyiek, s jobbjaink kétszeresen érezték az átkot, mely ránk borult, azon körülmény miatt, mert testvérhazánktól elszakitva tengettünk; volt idő, mikor még csak azt sem érhettük el, hogy testvéreink részvéttel viseltessenek irántunk; s végre oda jutánk, hogy saját hibánk miatt elkülönzésünkben nem láttuk a szolgaságot, az elerőtlenülést.

Voltak honfiaink, kiknek arcza helyzetünkön gyakran elpirult. S miért ne emliteném közölök Wesselényit,

Kemény Dénest, Szász Károlyt, Bethlen Jánost? egy már majdnem egészen letünt nemzedék hőseit, kik az unio mellett küzdöttek.

Jósika Miklós e kérdésben politikai vitákba nem elegyedett, hanem mohón olvasott regényei által megismertette és megkedvelteté a testvérhonnal Erdélyt, s a kézfogás természetessé vált; s döntsék el szakavatottaink és a lélekbuvárok: a költőt vagy a politikust illeti-e inkább a pálma?

Jósikát a nagy válság után bujdosóink között találjuk: idegen földön testileg, szivével hazájában.

Regényeit a külföldön készité a magyar számára, gyorsan, gyorsabban mindig. A sok munka között jöttek rá az élet számos évei és csak kivételesen éreztetvén vele terhöket. Egyszerre a tulvilágra szenderült át, s most szomoru emlékbeszéd tárgya.

Midőn pedig, érdemeire gondolva, könyeinket hullatnók, illő megemlékezni a ritka erényű nőre, kit a gondviselés rendkivüli kegyelme melléje helyezett a szeretet, önfeledés és áldozatkészség feloldhatlan kötelékei által.

Ritka egyén volt egy, magát egészen átengedő nő biztatására, segélyére, fáradhatlan munkásságára, mely a házi gondoktól kezdve az irodalmiakra is kiterjedt, annyira utasitva, mint a számüzetésben élő Jósika; és soha nő nem teljesitette jobban a sorstól rá mért feladatot, mint Jósika neje tevé. Engedjék meg önök, hogy ezzel, mint legméltóbb tárgygyal, fejezzem be beszédemet.

II.

Greguss Ágost titkári jelentése

a Kisfaludy-Társaság XVII-dik közülésében 1867. febr. 5-kén.

Tisztelt gyülekezet!

Volt idő — és nem igen régen, mert még jó sokan élnek azon kor embereiből — midőn a magyar müvelődés apostolai mintegy idegenekül állottak hazai társadalmunkban, midőn idegen szokások beoltása látszott haladásunk legbiztosabb zálogának, szomszédaink nyelve uralkodott majdnem kizárólag és átalánosan a nevelt osztályok közlekedésében, s a higgadt többség a magyar irodalmat vérmes ábrándozók jámbor óhajának tekintette. Az én gyermeki emlékeim is benyulnak e sivár időbe, s még előttem áll a német Pest, magyar költőivel közönség nélkül, tudósaival akadémia nélkül, színészeivel szinház nélkül. Azóta lett közönség, lett akadémia, lett szinház; és mi, ujabb nemzedék, szinte képzelni sem birjuk már azon kétségbeejtő állapotot, melyben a magyar el volt idegenedve önmagától, s a ki őt, hogy ugy mondjam, ismét magáévá akarta tenni, diadal helyett csak nélkülözésre, dicsőség helyett lenézésre, részvét helyett közönyre tarthatott számot. Az ő sorsát festi Vörömarty ama két sorban:

Jár számkivetetten az árva fiú,
Dalt zengedez, és dala oly szomorú!

Hála nekik, nemzeti müveltségünk és müvelt nemzetiségünk bajnokainak, hogy azon korban, mely csak

elcsüggesztésre látszott alkalmatosnak, lankadatlan bátorsággal küzdöttek! Örök nemzeti hála nekik: mert a romlásnak indult magyar szivébe ők csepegtették ismét a hajdani erőt, az önvesztébe rohanót ők rántották vissza a gyalázatos enyészet széléről, a hazának ők lettek második, szellemi meghóditói.

Valahányszor e hóditó sereg egy-egy vitéze, nagy munkája után, vég nyugalomra száll: méltán gyászba borul az egész nemzet; s e gyász a tavalyi pusztitó év alatt gyakran megujul! Maga a Kisfaludy-Társaság is öt tagját siratja, kik nagyobb-kisebb mértékben mind részesei voltak e harczoló korszak eldöntő hadjáratainak. Vakmerőség volna tüzetesen szólani akarnom e férfiakról, kik közül mindenik külön, és nálam különb emlékezőt kiván: azért csak arra érzem magamat jogositva, hogy itt is azon, vagy legfeljebb annyi szóval érintsem érdemeiket, a mint havi üléseinkben — szomoru kötelességemhez képest — halálukat jelentettem. És igy az aggastyán Kiss Károlyról (meghalt február 17-dikén), Kisfaludy Károly hű sorsosáról, legyen szabad csak azt mondanom, hogy neki a dicső barátja nevét viselő Társaságba aurórai beszélyei nyitottak utat, s ő e Társaságnak, még 70 éve sulya alatt is, a tanácskozásokban és folyó ügyek intézésében, egyik legmunkásabb tagja volt; Gaál Józsefről (megh. febr. 28-dikán) azt, hogy benne a lyra és kisebb éposz, a beszély és regény, de főkép a szinmű vesztette szerencsés művelőjét, mert Peleskei Notáriusával ő alapitotta meg azon fajt, mely a német bohózattól a magyar népszinműhöz átmenetül szolgált; Egressy Gáborról (megh. jul. 30.), ki — mint Gentilis

da Foligno ragályos betegei között, mint John Franklin a kutatta éjszaki sark tövében, mint Pitt a szószéken, nemes szenvedélye, üdvös hivatása teljesitésekor érve a mulandóság végzete által — a szinpadról egyenesen a sirba lépett, róla csak azt legyen szabad mondanom, hogy ő művészetében a kiabáló ál pathosz fagyosságát az igaz érzés melegével, a holt jellegek semmiségét az élő egyén valóságával győzte le, és elveit nem csak példájával a szinpadon, hanem egyuttal oktatásával az iskolában, és értekezéseivel az irodalom mezején is terjesztette; Zádor Györgyről (meghalt augusztus 17.), a Kisfaludy-Társaság egyik alkotó tagjáról, hogy jelesen megfutott három pályán, mint tanár, iró és biró, három névnek, a Stettner, Fenyéry Gyula és Zádor névnek országos tiszteletet szerzett; Czuczor Gergelyről (meghalt szept. 9.), a Kisfaludy-Társaságnak, Szalay Lászlóval, első választott tagjáról, Vörösmartynak, kivel születése éve is találkozott, legvalóságosabb kor- és bajtársáról azt, hogy ő, mint költő, csak épen ez óriás mellett látszik kisebbnek, meg azért, mert költészetét még felülmulta tudománya, valamint nagy tehetségeit felülmulta még nagyobb szorgalma és szerénysége.

Mindezen veszteségek fájdalmában csak egy vigasztalásunk lehet: hogy Társaságunk, mely ez idén már szélesebb körü uj alapszabályai szerint választhatta tagjait, mégis erősödve, gyarapodva lép ki a tavalyi év romjai közől. A szépirodalom, a műbirálat és műtörténet kiváló érdemesei ők, kiket a Társaság ujabban magáéinak remél nevezhetni: Abonyi Lajos, Arany László, Bartalus István, Dalmady Győző, Degré Alajos, Fran-

kenburg Adolf, Greguss Gyula, Ipolyi Arnold, Keleti Gusztáv, Szeberényi Lajos, Szilády Áron, Tárkányi Béla; s ezekhez csatlakoznak még, a kik költészetünket más irodalmakban is meghonositották, részint hazai, részint külföldi jelességek: Dux Adolf, Germanecz Károly, Hadzsics Antal, Jovanovics János, Opitz Tódor, Stier Teofil. S ezen uj tagokkal egyszerre üdvözlünk egy régit is, a ki mégis uj, mert több mint fél emberiznyi bujdosás után lett ismét a mienk: Pulszky Ferenczet.

Hogy a Kisfaludy-Társaság nem csak szellemileg, hanem — a háborús, inséges és kórságos idő ellenére — anyagilag is gyarapodott, a pénztári kimutatás bizonyitja, mely szerint a Társaság vagyona 1866. végével 27,136 forintra rúgott. E gyarapodás fő tényezői az uj alapitók: Kállay Ákosné, Nadányi Albertné s Okolicsányi Menyhértné asszonyságok, Lehoczky Tivadar, Udvardy Géza és Zichy Antal urak. Ugyancsak alapitói közé sorolta a Társaság az elhunyt nemeslelkü Kralovánszky György és Deville János urakat, amazt 500, ezt 300 frtnyi hagyománya alapján; valamint az alapitók között diszlik a pesti takarékpénztár, mely tavaly ujolag 200 frttal szaporitotta alapitványát. Szintén az alapitók sorába léptek — s alapitványaik csak egy pár órával ezelőtt érkeztek kezemhez — Kriek Mária asszonyság, és ketten középrendü miskolczi hazánkfiai közől, Ferenczy Lajos és Jóny Tivadar urak. Itt emlitendő Vadászy Dániel úr adománya: „Költői képek“ czimü könyvének 150 példánya, melynek elkelése őt szintén a Társaság alapitói közé fogja léptetni.

De a legszebb ajándék, melyben a Kisfaludy-Tár-

saság, és általa irodalmunk, a lefolyt év alatt részesült, Tomori Anasztáz alapitó úr azon intézkedése, melynélfogva, a magyar Shakspere késleltetését okozó akadályok elhárittatván, e nemzeti vállalat folytatására és befejezésére megkivántató költségek biztositva, s a szükséghez képest mindenkor a Társaság rendelkezésére állanak, ugy, hogy ez irodalmi becsületkérdés megoldása most már idő tekintetében is egyedül a hivatott fordítók s a biráló Társaság buzgalmától függ.

Haladunk is a munkában sikerrel. Az utolsó közülés óta Shakspere-kiadásunkból a VII-dik kötet jelent meg két szindarabbal: a Makranczos hölgy Lévay Józseftől, s a Tévedések játéka Arany Lászlótól; megjelenőben van a VIII-dik, szintén két szindarabbal: Hamlet Arany Jánostól, s a Felsült szerelmesek Rákosi Jenőtől; el van fogadva, s néhány hét alatt szintén megjelenendő öt szindarab: IV. Henrik két része Lévay Józseftől, Athéni Timon Greguss Ágosttól, a Windsori vig nők Rákosi Jenőtől, Troilus és Cressida Fejes Istvántól; mások birálat alatt vannak, mint III. Rikhárd Szigligeti Edétől; a többi, szorgalmas és nagyobbára már próbált fordítók kezében.

Másik vállalatunk, a Hazai nem magyar népköltészet tára, lassan bár, de szintén örvendetesen halad, s reméljük, hogy ez idén közrebocsáthatjuk a második kötetet, több százra menő oláh népdalokkal, forditva Ember György és Grozescu Julián által. Egy további kötet számára is gyül már az anyag, Fincicky Mihály magyar-orosz népdalok gyüjteményét nyujtván be.

Harmadik, de idő rendje szerint legelső, tartalomra legváltozatosabb, mennyiségben legszaporább vállalatunk,

mely a pártolói könyvilletményeket foglalja magában, az 1866-dik esztendővel lefutotta második, három éves folyamát, s belépett a harmadikba, mely az 1867, 8. és 9-dik évekre terjed, s melynek gyámolitására mind eddigi pártolóinkat, mind a nemesebb olvasmány minden kedlevőjét e helyről is fölkérni kötelességemnek tartom. E vállalat ellen, mindjárt megindultakor, az a kifogás történt, hogy az eredeti müveket hanyagolja. Alaptalan kifogásnak bizonyult mind az első, mind a második folyamra nézve: mert az első folyam ajándékozta meg közönségünket Madách Imre Ember tragédiájával, a második folyamban pedig, összesen kilencz mű között, forditmány csak három fordul elő (a Luziáda, Anyégin, Phillis), hat pedig eredeti (A mi nótáink, Bethlen Gábor ifjusága, Losárdi Zsuzsána, a Nyomorék, Heródes, a Lelencz). A felsorolt müveknek egy része, ugymint Losárdi Zsuzsána, költői beszély a Rákoczy-korból, a Nyomorék, rajzok a falusi életből, Tolnai Lajostól, Heródes és a Lelencz, szinmüvek Szász Károlytól, továbbá Phillis hugom, Gaskellné beszélye, Huszár Imre forditása szerint, még meg nem jelenhettek, a közelebbi hetek alatt azonban pártolóink és alapitóink kezéhez jutnak. Mi lesz az ez idén megindulandó harmadik folyam tartalma, még teljesen elhatározva nincs; annyit mégis mondhatok már, hogy a Társaságnak alapos reménye van, e folyamba többek közt a Niblungok őserejü eposzát s a gunyoros regényirodalom páratlan diszét, Don Quixotte-ot is felvehetni.

E rövid jelentés a Társaság tavalyi működéséről bizonyitja, hogy a Múzák fegyverzörejben sem hallgat-

nak mindenkor, sőt — a minek nálunk még több a jelentősége — a politikai harczokban sem.

Ugyanezt bizonyitja a tavalyi pályázatok eredménye, mely a Kisfaludy-Társaságot — szinte két évtized óta először — azon kellemes helyzetbe teszi, hogy most mind a két pályadijat kiadhatja, sőt a költemények közől, a jutalomra méltatott munka mellett, még hármat dicsérettel kiemelhet.

És ugyancsak a Múzák hallgatásáról szóló közmondást czáfolják egyes tagjainknak a Társaság körében tartott előadásai és bemutatott különféle munkálatai. Hogy a fentebb — részint a magyar Shakspere gyarapodásai, részint a pártolói könyvilletmények között — emlitetteket ne ismételjem: csak a következőket érintem: Toldy Ferencz másodelnökünk a székesfehérvári ünnepélyen Vörösmarty Mihályról emlékezett; Szigligeti Ede Gaál Józsefről, majd Egressy Gáborról; Egressy Gábor a Szinészet könyvével lépett fel; Zichy Antal Fáy Gusztáv halálára irt elégiát; Fábián Gábor a szatiráról értekezett; Hunfalvy Pál finn népmeséi, Tolnai Lajos legujabb regénye részleteit, Szász Károly a Niblung-ének elkészült első felét mutatta be.

Hogy pedig a Társaság ez idén mind irodalmi munkálkodás, mind könyvkiadások tekintetében még jóval nagyobb tevékenységet fog kifejteni: azzal az uj alapszabályok által nyitott tágabb működör, a szépen megindult Shakspere-forditások, az elmaradt Évlapok közrebocsátása iránt tett sürgős intézkedések, de különösen az uj tagjainkban nyert uj erők méltán biztatnak. Következhetnek ugyan idők és körülmények, melyek a Társa-

ságot működésében zavarják, vagy épen meg is zsibbasztják; de azok a szomoru idők vissza nem fordulhatnak többé, melyekben atyáinknak azért kellett küzdeniök, hogy a magyar legyen magyarrá. Ezért a Kisfaludy-Társaság is már csak ideiglenes háborgatásoknak lehet kitéve. Ő a nemzeté, s a nemzet meg fogja magának őrizni: mert a magyart különféle csapások és szenvedések érhetik; egy azonban — s ezt mindenek előtt iróinak köszönheti — egy meg nem történhetik többé: hogy önmagától ismét elidegenedjék, önmagáról lemondjon. S ez a lehetetlenség: jövőnk záloga.

III.

Jelentés

az elégia elméletét tárgyazó pályázat eredményéről.

A Kisfaludy-Társaság 1866-dik évi közülésében az elégia elméletére 25 arany pályadijat tűzött ki, s e feladatra három pályamunka érkezett be, u. m.:

I. Az elégia elmélete széles értelemben.
Jeligéje: „Gratia Musa tibi“ stb.

II. Az elégiáról.
Jeligéje: „Az őszült kor képeibe merülsz“ stb.

III. Az alagya elmélete.
Jeligéje: „Megy a bús vándor“ stb.

E munkák vizsgálatával Fábián Gábor, Szász Károly és Toldy Ferencz tagok bizatván meg, véleményök következőkben öszpontosul:

Az I. és III. számu pályamunkák nem érdemelnek figyelmet. Az I. számu értelmezései szabatlanok és felületesek; az egész munka nagyobb fele merő chrestomathia s dologhoz nem tartozó adathalmaz; nézeteiben sem eredetiség, sem tisztaság; s magával az elégia elméletével adós marad. A III. számu közelebb jár az elégia lényegéhez, de se történetileg, se széptanilag nem meriti ki tárgyát; különben nyelve csinos s némely észrevételei finom aesthetikai érzésre mutatnak.

A II számu legterjedelmesebb, legtartalmasabb, s egyszersmind leghelyesebb, mert az elégia történeti fejlődéséből igyekszik elméletét kivonni. Szerző nagy szorgalommal, olvasottsági készlettel és széptani tapintattal állitotta össze munkáját, s egyes hibás vagy gyarló észrevételeit még több helyes és jó ellensulyozza. Vég meghatározása az elégiáról, hogy ez „reflectáló, tulnyomólag bús szinezetü költemény," nem teljes ugyan, mert hiányzik belőle egyfelől a benső megnyugvás jellemző vonása, másfelől a derült elégiák egész faja; de átalános világköltészetbeli tájékozottsága képes az olvasót is annyira tájékoztatni, hogy az elégiáról kellő fogalmat alkothasson magának. Kár, hogy nyelvbeli előadása nem hibátlan: miért is a munkát, kinyomatása előtt, styláris tekintetben gondosan át kell javitani; sőt egyik biráló szerint egyes állitmányok előleges megigazitása is szükséges.

A munkának azonban, e hiányok mellett is, átalános becse van, s a Kisfaludy-Társaság azt a birálók véleményei alapján, a 25 arany jutalommal kitüntetni határozta.

Kelt Pesten a Kisfaludy-Társaságnak 1867-dik évi jan. 23. és 24-dik napján tartott üléséből.

Tóth Kálmán,
másod titkár.

IV.

Jelentés

a rövid költői elbeszélést tárgyazó pályázat eredményéről.

A Kisfaludy-Társaság 1866-dik évi közülésében a legjobb költői elbeszélésre 20 arany pályadijt tűzött ki, s e feladatra 28 pályamunka érkezett be, melyek közől azonban hármat ki kellett zárni a pályázatból: a IV. számut, mert szerzője megnevezte magát; a IX. számut, mert prózában van irva; s a XXVII. számut, mert elkésett. A pályázatra bocsátott többi 25 között a Gyulai Pál, Pákh Albert és Tolnai Lajos tagokból álló biráló bizottság különösen négyet tart kiemelendőnek: a XVII. sz. Elfridát, az V. sz. Sz. Pétert, a III. sz. Pilátust s a XXIII. számu Csalóka Pétert. Mind a négyben el van találva a költői elbeszélés formája, mely, szintoly távol a balladai szaggatottságtól és tömöttségtől, mint a lyrai áradozástól, epikai magasb emelkedés nélkül, csendes folyamatosságban siet czélja felé, s tárgyban, hangban mintegy átmenetül szolgál a prózai elbeszéléshez.

Legkitünőbb a XVII. sz. Elfrida, mely társait mind lelemény és hang, mind nyelv és verselési technika

tekintetében felülmulja. Angol monda van benne finom tapintattal s nem közönséges alakitó tehetséggel feldolgozva; csak az a kár, hogy bevégzésében szerző a mondai igazságnak feláldozta a költőit, mely azt kivánná, hogy a csel csellel, ne vérrel legyen megtorolva s mind a három szereplő egyaránt pórul járjon. Különben az elbeszélés fesztelen hangja, a zavartalan s magyaros folyamatosság kellemes fordulatai — csak a bevezető s befejező külön sorok feleslegesek — valamint a vidám és jól alkalmazott gunyor kiváló méltánylást érdemelnek.

Az V. sz. Sz. Péter formája és hangja szintén el van találva, de Arany Sz. Péterére emlékeztet, s inkább csak a ludőrző leány jelenetében mutat eredetiséget.

A III. sz. Pilátus érdekes tárgyu, jó hangon van elbeszélve, de kissé elnyujtott, s szerzőt itt-ott elhagyja izlése.

A XXIII. sz. Csalóka Péter nyelvre jobb, verselésre tisztább, mint akár Sz. Péter, akár Pilátus, de hangjában némi elfogultság érezhető, s a mi, a mondán felül, szerző saját leleménye, legkevésbbé sikerült.

A Kisfaludy-Társaság, a biráló bizottság javaslatára, az elősorolt négy munka közől a XVII. sz. Elfridát a 20 arany jutalommal, a többi hármat pedig, ugymint az V. sz. Sz. Pétert, a III. sz. Pilátust, s a XXIII. sz. Csalóka Pétert, dicsérettel határozta kitüntetni.

Kelt Pesten a Kisfaludy-Társaságnak 1867-ik évi jan. 23. és 24-dik napján tartott üléséből.

Tóth Kálmán,
másod titkár.

V.

Pályadijak,

melyeket a Kisfaludy-Társaság 1867-dik évi február 5-kén hirdet.

1.

Kivántatik a beszély (novella) elmélete. Jutalma 40 arany.

2.

Kivántatik műforditás, melynek eredetije az ujabb irodalom valamely elbeszélő költeménye, akár egész, akár nagyobb műnek része, s legalább 300 sornyi. Jutalma 20 arany.

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő, lepecsételt jelmondatos levél kiséretében, folyó 1867-dik évi deczember 31-éig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mind az I., mind a II. számu pályadijért versenyző munkák közől csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

A II. számu pályadijért a Társaság tagjai nem versenyezhetnek.

Kelt Pesten a Kisfaludy-Társaságnak 1867-ik évi január 23. és 24-dik napján tartott üléséből.

Greguss Ágost,
titkár.

VI.

Az 1867. évi február 5-dikén tartott

XVII. közülés tárgyai.

1. Kemény Zsigmond b. elnök megnyitó beszéde.
2. Greguss Ágost titkár jelentése a Társaság lefolyt évéről.
3. Jósika Miklós b. emlékezete, Jókai Mór tagtól.
4. „Éji látogatás," költemény, Gyulai Pál tagtól.
5. „A megunt nő," beszély, Vadnai Károly tagtól.
6. Jelentés az 1866-dik évi pályázatok eredményéről, s a jutalomra méltatott pályamunkák jeligés levélkéinek fölbontása, miből kitünt, hogy a jutalomra érdemesitett elméleti munka szerzője Aigner Lajos, a jutalomra érdemesitett rövid költői elbeszélésé pedig Arany László.
7. „Elfrida," jutalomra méltatott rövid költői elbeszélés, fölolvasta Szigeti József tag.
8. Az új pályadijak kihirdetése.
9. Elnöki zárszó.

A KISFALUDY-TÁRSASAG

1866. október 13-kán jóváhagyott

ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ CZIKKELY.

A Társaság czélja, s ennek valósitására szolgáló eszközök.

I. A Kisfaludy-Társaság Kisfaludy Károly emlékére fölállitott magyar széptudományi intézet, melynek czélja a magyar szépirodalom emelése, egy felsőbb irány megalapitása, a szólómüvészeti formák tökéletesbitése s átalában a műizlés nemesitése.

II. E czél valósitása végett a Társaság:

1. Figyelemmel kiséri a magyar szépirodalom fejlődését s megvitatja szükségeit és hiányait;

2. Bölcsészeti, történelmi, különösen pedig biráló dolgozatokat nyujt a szépészet és müvészet köréből;

3. Jelentékeny széptudományi munkák és gyüjtemények megjelenését eszközli;

4. Jutalmakat hirdet széptani és szépirodalmi dolgozatokra;

5. Széptani s szépirodalmi nyilvános fölolvasásokat rendez.

III. A munkálkodásaira szükséges anyagi eszközöket a XXXVII. szakaszban felsorolt bevételek szolgáltatják.

MÁSODIK CZIKKELY.

A Társaság szerkezete.

IV. A Társaság belső és külső tagokból áll. Belső tagjai száma ötvenre van határozva, kik is a magyar széptan, műbirálat és szépirodalom müvelői közől választatnak s ugyancsak széptani, műbirálati és szépirodalmi közremunkálás által mozditják elő a Társaság czéljait. Külső tagjait, kiknek száma tizre van határozva, a Társaság azon irók közől választja, kik nem közvetlenül a magyar széptudományok és szépirodalom müvelői, hanem magyar művek ismertetése vagy forditása által a magyar szépirodalom hirét más irodalmakban növelték. A belső tagoknak magyar iróknak kell lenni, a külsők lehetnek idegenek is. Az idegen tagok választásának érvényessége az országos kormányszék jóváhagyásától tételeztetik föl. Egyébiránt a Társaság belső vagy külső tagjaivá csak oly egyének választhatók meg, kik feddhetetlen jellemüek.

V. A tagoknak, belsőknek és külsőknek egyaránt, joguk van a Társaság mindennemü üléseiben és tanácskozásaiban részt venni, előadásokat tartani s uj tagokat ajánlani. Szavazati joggal a belső tagok vannak fölruházva.

VI. A belső tagoktól elvárja a Társaság, hogy a széptan és szépirodalom bizonyos ágait, különösen a magyar irodalom terén, figyelemmel kisérik s időnkint ismertetik, három-évenkint legalább egy-egy előadást tartanak, a Társaság által nekik birálat végett átadott munkákról indokolt jelentést tesznek s általában a Társaság minden megbizásában pontosan eljárnak. Mindezt a külső tagoktól is szivesen veszi a Társaság.

VII. A Társaság tisztviselői: elnök, másod elnök, titkár, másod titkár, pénztárnok és ügyész. Az elnök, másod elnök, titkár és másod titkár a Társaság belső tagjai közől választandók, a pénztárnoknak és ügyésznek nem kell tagnak lenni. Az elnök s másod elnök választása az országos kormányszék által megerősitendő.

VIII. Az elnök a Társaság szellemi munkálkodása irányára ügyel, anyagi viszonyai fölött őrködik, az ülésekben a tanácskozásokat vezeti s a Társaságot mind a hatóságok, mind a magánosok irányában képviseli.

IX. Az elnök teendőit távolléte vagy akadályoztatása esetében a másod elnök végzi.

X. A titkárt illeti az előadások, a társasági könyvkiadások elintézése, a jegyzőkönyv és az Évlapok szerkesztése; ő szerződik, a Társaság előleges vagy utólagos jóváhagyása mellett, a szerzőkkel, nyomdászokkal és könyvárusokkal; ő számol velök; ő szedi be a pártolók évi járandóságait s gondoskodik évi könyvilletményeikről. A bevett és kiadott pénzről évenkint beszámol s a maradék összeget a Társaság pénztárába szolgáltatja be. Ugyanő szerkeszti a Társaság munkásságáról és állapotáról szóló évi jelentést, ő szerkeszti s teszi közzé a

Társaság mindennemü hirdetéseit, ő viszi a levelezést s őrzi a Társaság könyv- és levéltárát.

XI. Terheiben osztozik a másod titkár, ki őt távolléte vagy máskénti gátoltatása esetében helyettesiti.

XII. A pénztárnok, az elnök közvetlen felügyelete alatt s a gazdasági bizottság ellenőrködése mellett, kezeli a Társaság pénztárát s ennek állapotáról évenkint számot ad.

XIII. A pénztárnok számadásait egy állandó gazdasági bizottság vizsgálja. Ezen bizottság számba veszi időnkint a Társaság vagyoni állapotát s megállapitja a Társaság évi költségvetését; hozzá utasittatik minden, a Társaság pénzügyét illető tárgy, s a Társaság ilyes ügyekben az ő véleményezése alapján határoz.

XIV. Az állandó gazdasági bizottságot három belső tag alkotja, kiknek egyike a bizottság elnöke.

XV. Az ügyész a Társaság jogait védi s a késedelmes adósok hátralékait hajtja be.

XVI. A pénztárnok és ügyész, ha nem is tagjai a Társaságnak, üléseibe hivatalosak; azonban csak tanácskozó szavazatuk van.

XVII. A tagok éltök napjára, a tisztviselők, valamint a gazdasági bizottság tagjai, három évre választatnak, mely idő letelte után ujra megválaszthatók.

XVIII. A választások, ugy a tagoké, mint a tisztviselőké, a tagok ajánlatai alapján, titkos szavazás utján, a jelenlevő belső tagok átalános többségével történnek. Ha a szavazatok egyenlő két részre oszlanak, az ügyet az elnök dönti el.

XIX. A belső taggá választottat a titkár levél utján értesiti megválasztásáról, s kérdést intéz hozzá, vállalkozik-e a Társaság czéljait tagi közremunkálása által előmozditani? s hogy különösen a széptan vagy szépirodalom melyik ágát választja működéül? Ha az egy hónap alatt bekérendő válaszlevél igenlő: az uj tag meghivatik a Társaság üléseibe. Ha a válasz tagadó, vagy válasz nem is érkezik, a választás nem történtnek tekintendő.

XX. Az uj belső tag, ajánlója által bevezettetvén, helyét a Társaság munkálkodási körébe vágó előadással foglalja el. Ha ezt megtette, kiadatik neki az elnök és titkár által aláirt s székfoglalása napjáról keltezett oklevél. Ha ellenben egy év alatt megválasztása után széket nem foglal s mulasztását nem igazolja, megválasztása megsemmisül.

XXI. Az ujonan választott külső tag mindjárt megválasztása után meghivatik a Társaság üléseibe, valamint azonnal megtiszteltetik az elnök és titkár által aláirt oklevéllel, s a Társaság örömmel veszi, ha székfoglalót is tart.

XXII. A Társaság tagjai a Társaság által kiadott munkálataikért tiszteletdijat húznak. Különben a Társaság tagjainak fizetés nem jár; de a tisztviselők, az elnökök kivételével, a mennyiben a Társaság viszonyai engedik, évdíjat húznak.

HARMADIK CZIKKELY.

Ülések.

XXIII. A Társaság havonkint rendesen egy, szükség esetében több ülést is tart; ezenkivül tart évenkint egy ünnepélyes közülést, még pedig mindenkor Kisfaludy Károly születése napján, február 5-dikén.

XXIV. A havi ülések tárgyai:

1. A Társaság mindennemü ügyeinek elintézése;

2. Eszmecsere magyar szépirodalmi jelenségek s átalában széptani kérdések fölött;

3. Széptani, irodalomtörténeti, birálati előadások;

4. Szépirodalmi müvek, akár eredetiek, akár műfordítások fölolvasása;

5. Jutalom-föladatok kitüzése, jelentések az ezekre érkezett munkákról, s e jelentések nyomán a pályamunkák sorsának eldöntése;

6. Intézkedés a társasági munkálatok, tárgyalások s egyéb elfogadott munkák kiadása körül;

7. Évenkint tagválasztások; három-évenkint a tisztviselők megujitása, vagy ha valamely hely előbb megürül, ennek betöltése; uj tagok bevezetése és székfoglalása; emlékbeszédek elhalt tagok fölött.

XXV. Az ülésekben nem-tagok munkái is fölolvashatók, a fölolvasónak azonban tagnak kell lenni.

XXVI. Hogy a havi ülés bármely végzése érvényes legyen, legalább hét belső tag jelenléte szükséges, köztök a titkáré vagy másodtitkáré. Választó ülésben legalább 15 belső tag jelenléte kivántatik. Elnök vagy

másodelnök jelen nem létében a legrégibb tag mint korelnök vezeti az ülést.

XXVII. A társasági évet befejező közülés tárgyai, a szokott megnyitó és zárbeszédeken s a Társaság munkálkodásáról s pénzügyéről szóló évi jelentéseken, valamint a kiadott és kitüzött jutalmak hirdetésén kivül: széptani, irodalomtörténeti s költői művek fölolvasása; elhúnyt tagok emlékezetének megülése; a pályamunkák birálatának, valamint jelesb pályamunkáknak egészben vagy részben előterjesztése.

XXVIII. A Társaság ülései nyilvánosak; az elnök azonban, valahányszor jónak látja, zárt ülést is tarthat.

NEGYEDIK CZIKKELY.

Jutalmak.

XXIX. A jutalmak tárgyai:

1. A művészetek, kiválóan a szóló művészetek elméletét, történetét s ezzel kapcsolatos kérdéseket illető érdekes föladatok;

2. A szóló művészetek bármely ágához tartozó művek;

3. Ugyanazon körbeli jeles munkák műforditása.

XXX. A pályamunkák, megbirálás végett, három tagnak adatnak ki, kik rólok ugy a föladat fölvilágositására, mint a munkák jellemzésére szolgáló fejtegetést terjesztenek elő, melynek alapján a Társaság a pályázati ügyben határoz.

XXXI. A jutalom a bár csak viszonylag legjobb

munkának is kijár, ha csak a pályadij hirdetésében világosan más nem volt kikötve.

XXXII. A pénztár kedvező állapotában bármely föladathoz másodjutalom is csatolható.

XXXIII. A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak; a Társaság azonban fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba dijtalanul fölvehesse.

XXXIV. A pályamunkák kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

XXXV. Minden jutalomért a Társaság tagjai is vihatnak, ha csak a pályázati hirdetés őket egyenesen ki nem zárja.

ÖTÖDIK CZIKKELY.

Nyomtatások.

XXXVI. A Társaság közzétételei sorába tartoznak:

1. Hivatalos évi jelentései munkálkodásáról, a jutalmak ügyéről s pénztára állapotáról;

2. Évlapjai, melyek egy részben a Társaság alapszabályait és személyzetét, folyó eseményeit és működését, könyvkiadványai, elhunyt tagjai és alapitói jegyzékét, más részben a tagok székfoglaló előadásait s egyéb ide szánt munkálatait, valamint jutalmazott pályamunkákat foglalnak magokban;

3. Magyar szépirodalmi folyóirat, a körülményekhez képest kisebb-nagyobb füzetekben;

4. Kisfaludy Károly munkái, valamint egyéb jeles széptani és szépirodalmi munkák, különösen ó- és ujkori remek müvek jó fordítása is;

5. Szépirodalmi naptár, mely a naptári részeken kivül szépirodalmi műveket és könyvészetet, a Társaság alapszabályait és személyzetét, munkálkodása rövid áttekintését s alapitói jegyzékét foglalja magában.

HATODIK CZIKKELY.

A Társaság bevételei és kiadásai.

XXXVII. A Társaság pénzforrásai:

1. Az alaptőke kamatjai;
2. Alapitványok és kamatjaik;
3. A pártolók évi adalékai;
4. Mindenféle adományok;
5. Széptani és szépirodalmi tárgyu nyilvános fölolvasások jövedelme;
6. A Társaság által kiadott munkák jövedelme.

XXXVIII. Kiadásaiban a Társaság csak jövedelmeire szoritkozik s alaptőkéjéhez hozzá nem nyúl.

XXXIX. Minden alapitvány az alaptőkéhez csatolandó.

HETEDIK CZIKKELY.

A Társaság alapitói és pártolói.

XL. A Társaság alapitója lesz, a ki legalább száz forintot tesz le pénztárába, akár készpénzben, akár biztos árkeletü kamatozó értékpapirokban, akár végre alapitó levélben, ugy, hogy az összeg ötös kamatjai fizettetnek be évenkint mindaddig, mig maga a tőke le nem

tétetik vagy az alapitó hagyományából a Társaságnak ki nem adatik. Az alapitott tőkét részben is le lehet tenni, s ez esetben a le nem tett tőkerész ötös kamatjai fizetendők.

XLI. A Társaság alapitóinak időnkint az Évlapokkal kedveskedik, hol nevöket megörökiti. Ezenkivül az alapitók részesülnek mindazon könyvilletményekben, melyek a pártolóknak járnak.

XLII. A Társaság pártolói három-három évre kötelezik magokat egy öt forintot meg nem haladó évi adalék befizetésére, a miért a Társaság számukra évenkint legalább ötven ivnyi szépirodalmi tartalmu könyveket ad ki, melyeknek mintegy harmada komolyabb eredeti műveket s műfordításokat, két harmada pedig regényféle könnyebb olvasmányt foglal magában.

XLIII. A Társaság, ha jónak látja, valamely három éves pártolói folyam lejártával uj folyam megindítását elhalaszthatja.

NYOLCZADIK CZIKKELY.

Az alapszabályok megváltoztatása s a Társaság föloszlása.

XLIV. A Társaság alapszabályainak netáni változtatását oly gyülés határozhatja el, mely, legalább a belső tagok egy harmadának kivánatára, különösen e végből van összehíva. A megváltoztatott alapszabályok legfelső helybenhagyás végett ő felségének terjesztendők fel.

XLV. A Társaság föloszlását oly gyülés határozhatja el, mely, legalább a belső tagok négy ötödének kivánatára, különösen e végből van összehíva; a föloszlató végzés érvényességére pedig a jelenlevő tagok három negyedének többsége kivántatik. E végzés azonkivül felsőbb helybenhagyás alá bocsátandó.

XLVI. A föloszlott Társaság vagyona a Magyar Tudományos Akadémiára száll, hogy azt, alapszabályai értelmében, széptudományi czélokra fordítsa.

KILENCZEDIK CZIKKELY.

Pörök elintézése.

XLVII. Az egyleti viszonyokból netán eredő pörökben a Társaságot, a VIII. szakasz értelmében, elnöke képviseli. Az ily pörökben választott bíróság itél, melyhez mindenik fél egy-egy tagot s a két tag együtt elnököt választ. Ha a felek egyike a fölszólitás után számitandó 14 napra a saját részéről választandó birót meg nem nevezné vagy a választott birák az elnök iránt megállapodásra nem jutnának, a hiányzó birót, illetőleg elnököt a pestvárosi törvényszék nevezi ki.

TIZEDIK CZIKKELY.

Az állami igazgatás felügyelete.

XLVIII. Az állami igazgatás részéről rendelt rszágfejedelmi biztosnak joga van a Társaság minden

üléseiben jelen lehetni, minélfogva őt az ülések napjáról és órájáról jóeleve értesiteni kell. Egyszersmind eléje kell terjeszteni, ha kivánja, a Társaság irományait és levelezéseit; sőt közbeszólására, magasb hatósági eldöntésig, ideiglen az ülés határozatai is felfüggesztendők.

A Kisfaludy-Társaság személyzete

1867-dik évi február 5-kén.

Tisztviselők:

Elnök: Kemény Zsigmond báró.
Másodelnök: Toldy Ferencz.
Titkár: Greguss Ágost.
Másodtitkár: Tóth Kálmán.
Pénztárnok: Szőke János.
Ügyész: Hinka József.

Belső tagok:

Abonyi Lajos (Márton Fer.) (1867) N.-Abonyban.
Arany János (1848) Pesten.
Arany László (1867) Pesten.
Bartalus István (1867) Pesten.
5. Bérczy Károly (1862) Pesten.
Dalmady Győző (1867) Pesten.
Degré Alajos (1867) Váczon.
Dobsa Lajos (1862) Pesten.
Eötvös József b. (1838) Pesten.
10. Erdélyi János (1842) Sáros-Patakon.
Fábián Gábor (1862) Aradon.
Frankenburg Adolf (1867) Pesten.

Greguss Ágost (1860) Pesten.
Greguss Gyula (1867) Pesten.
Gyulai Pál (1860) Pesten.
Henszlmann Imre (1843) Pesten.
Hunfalvy Pál (1842) Pesten.
Ipolyi-Stummer Arnold (1867) Egerben.
Jókai Mór (1860) Pesten.
Keleti Gusztáv (1867) Pesten.
Kemény Zsigmond b. (1860) Pesten.
Kovács Pál (1837) Győrött.
Kríza János (1863) Kolozsvárott.
Lévay József (1862) Miskolczon.
Lukács Móricz (1842) Pesten.
Pákh Albert (1865) Pesten.
Pálffy Albert (1864) Pesten.
Pulszky Ferencz (1847) Pesten.
Salamon Ferencz (1860) Pesten.
Szabó István (1862) Sajó-Kazáron.
Szász Károly (1860) Pesten.
Szeberényi Lajos (1867) Pozsonyban.
Szemere Miklós (1865) Lasztóczon.
Székács József (1838) Pesten.
Szigeti József (1865) Pesten.
Szigligeti Ede (1845) Pesten.
Szilády Áron (1867) K.-K.-Halason.
Szűcs Dániel (1848) Veszprémben.
Tárkányi Béla (1867) Egyeken.
Toldy Ferencz Pesten.
Tolnai Lajos (1866) Pesten.
Tompa Mihály (1867) Hanván.

Tóth Kálmán (1860) Pesten.
Tóth Lőrincz (1841) Pesten.
45. Vadnai Károly (1866) Pesten.
46. Zichy Antal (1866) Pesten.

Külső tagok:

Dux Adolf (1867) Pesten.
Germanecz Károly (1867) B.-Csitáron.
Hadzsics Antal (1867) Ujvidéken.
Jovanovics János (1867) Pesten.
5. Opitz Tódor (1867) Baselben.
6. Stier Teofil (1867) Colbergben.

Az évszám az illetőnek taggá választatása idejét jelöli. A kinek neve mellett nincs évszám, a Társaság alkotói közől való.

Csengery Antal 1866. febr. 28-dikán a Társaságból kilépett.

A Kisfaludy-Társaság elhunyt tagjai

1867. évi február 5-dikéig.

1838.

Kölcsey Ferencz aug. 24.

1841.

Csató Pál február 15.

1842.

Dessewffy Aurél gr. febr. 9.

1844.

Kisfaludy Sándor okt. 28.

1846.

5. Vajda Péter febr. 10.

Kis János febr. 19.

1847.

Schedius Lajos nov. 12.

1849.

Péczely József máj. 23.

1851.

Hazucha Ferencz (Kelmenfi László) apr. 21.

1852.

10. Helmeczy Mihály decz. 1.

1853.

Garay János nov. 5.

1854.

Nagy Ignácz márcz. 19.

1855.

Vörösmarty Mihály nov. 19.

1857.

Szenvey József jan. 22.

1858.

Bajza József marcz. 3.
Bártfay László máj. 12.
Szontagh Gusztáv jun. 7.
Császár Ferencz aug. 17.

1860.

Szenczy Imre febr. 2.

1861.

Szemere Pál marcz. 18.
Vachott Sándor april 9.
Sárosy Gyula (Lajos) nov. 16.

1864.

Kazinczy Gábor april 18.
Szalay László jul. 17.
Fáy András jul. 26.
Kuthy Lajos aug. 27.
Madách Imre okt. 5.

1865.

Jósika Miklós b. febr. 27.

1866.

Kiss Károly febr. 17.

30. Gaál József febr. 28.
Egressy Gábor jul. 30.
Zádor György aug. 17.
33. Czuczor Gergely szept. 9.

A Kisfaludy-Társaság alapitói

1867. évi február 5-dikéig.

Almássy Pál.
Andrássy György gróf (1860 előtt).
Andrássy György grófné (1860 előtt).
Autunovics Kálmánné.
5. Ács Károly.
Bajai kath. főgymnasium.
Ballagi Mór (1860 előtt).
Balogh Péter (papi).
Bartal György (idősb).
10. Batthyány Fülöp hg (1860 előtt).
Batthyány Géza gróf.
Batthyány Kázmér gróf (1860 előtt).
Batthyány Lajos grófné.
Bárány Pál és Dénes.
15. Beniczky Ödönné szül. Keglevich Stefania grófnő.
Beregszászy Pálné.
Bethlen József grófné.
Bezerédj Istvánné.
Boczkó Dániel.
20. Bohus Jánosné szül. Szőgyény Antonia.
Bolza István gr.

Budai népszinház.
Csabai kaszinó (Békés).
Csanak József.
Csapó Kálmán.
Csapó Vilmos (ifjabb).
Csáky Albin gr.
Csáky Kálmán gr.
Csáky László gr.
Deák Ferencz.
Debreczeni h. h. felsőbb tanulók olvasó egylete.
Debreczeni polgári kaszinó (1860 előtt.)
Dessewffy Emil gróf (200 frttal).
Deville János (300 frttal).
Dienes Ferencz.
Ebner Ede (200 frttal).
Egressy Galambos Sámuel.
Emich Gusztáv (idősb).
Emich Gusztávné.
Eördögh Józsefné s Szentiványi Farkasné.
Eötvös Dénes báró.
Eötvös József báró (200 aranynyal).
Erdődy Kajetán gróf (1860 előtt).
Fáy András (1860 előtt).
Ferenczy Lajos.
Fiók Sándor (ifjabb).
Fogarasi János (1860 előtt).
Frankl-Varga Margit.
Garay Alajos.
Gévay Antal (1860 előtt).
Ghyczy Ferencz (200 frttal).

Ghyczy Kálmán.
Gyene Gusztáv.
Gyene Károly.
55. Győri takarékpénztár.
Hamary Dánielné.
Hanvay Zoltán.
Harkányi Frigyes.
Heckenast Gusztáv.
60. Hertelendy-Karácsonyi Mária.
Hontmegyei kaszinó.
Horvát Boldizsár.
Horváth Lajos.
Hódmezővásárhelyi kaszinó.
65. Jóny Tivadar.
Justh József.
Karácsonyi Guidó gróf.
Kállay Ákosné.
Kármán Lajos.
70. Kecskeméti kaszinó.
Keglevich Béla gróf.
Kenessey Albert.
Kiss Andrásné szül. Bernátffy Ida bárónő.
Kiss Károly (1860 előtt).
75. Kiss Lajosné (1860 előtt).
Kovács Ede (berenczei).
Kovács Mátyás kanonok (1860 előtt).
Kozma Ferenczné szül. Domokos Judit.
Kralovánszky György (500 frttal).
80. Kriek Mária.
Kubinyi Ferencz (idősb).

Kún József.
Lehoczky Tivadar.
Leiningen Erzsébet grófnő.
85. Lévai Henrik.
Lévai kaszinó.
Lónyay Gábor.
Lónyay Menyhért.
Lukács Györgyné s Tar Sámuelné.
90. Lukács Móricz (1860 előtt tett alapitványát 100 frtra emelte).
Madas Károly.
Madách Imre.
Majer Károly.
Mailáth György.
95. Majláth István.
Majthényi Izidor báró.
Markovics Albertné szül. Rhédey Anna.
Marosvásárhelyi Kazinczy-alapitvány (200 frttal).
Mándy Elek.
100. Márton Ferencz (Abonyi Lajos).
Micsky Zsigmond (1860 előtt).
Mikó Imre gróf.
Miskolczi takarékpénztár.
Nadányi Albertné.
105. Nagy Elek (káli).
Nagy Gedeon (tolcsvai).
Nagy Károly (1860 előtt).
Nagyváradi takarékpénztár.
Nádasdy Lipót gróf.
110. Névtelen (1860 előtt).

Névtelen (1860 előtt).
Névtelen (200 frttal).
Nyiry-Csiky Róza.
Okolicsányi Menyhértné.
115. Ordódi István Károly.
Pantocsek-Pereszlényi Irma.
Pesti szinészek (1860 előtt).
Pesti takarékpénztár (200 frttal, mely adományát csaknem évenkint megujitja).
Pécsi nemzeti kaszinó.
120. Pécsy Józsefné (1860 előtt).
Pfeffer János.
Podmaniczky Ármin báró (1860 előtt.)
Podmaniczky Ármin báróné szül. Keglevich Emma grófnő.
Podmaniczky Frigyes báró (1860 előtt).
125. Pompéry János.
Prély István.
Rákóczy János (1860 előtt).
Ránolder János püspök (200 frttal).
Reményi Ede.
130. Rimaszombati kaszinó.
Rosti Pál.
Rottenbiller Lipót.
Ruttkay Márton.
Samarjay Károly.
135. Schedius Lajos (idősb, 1860 előtt).
Sigray Fülöp gróf.
Somssich Pál.
Sopron vármegye (1860 előtt).

Szarvasi kaszinó.
Szatmári Károly.
Szelestey László.
Szemere Pál (1860 előtt).
Szentandrássy Lajos.
Széchenyi Gyula gróf.
Széchenyi Ödön gróf (200 frttal).
Szinyey-Jekelfalussy Valéria.
Szitányi Adolf.
Szitányi Bernát.
Szitányi Izidor.
Szitányi Vilmos.
Szontagh Pál.
Szőllősy Jánosné (1860 előtt).
Sztankovánszky Imre.
Sztupa György.
Szűcs Lajosné.
Teleki Domokos gróf (idősb).
Teleki Sándor gr.
Tihanyi Ferencz.
Tihanyi Fereczné.
Tisza Kálmán.
Toldy Ferencz (1860 előtt).
Tomori Anasztáz.
Török Sándor.
Trefort Ágoston (1860 előtt).
Udvardy Cserna Géza.
Udvardy Cserna Vincze.
Valics Antalné.
Várady János.

Veszprémi nemzeti kaszinó.
170. Véghelyi Imréné szül. Pázmándy Karolina.
Viola József (1860 előtt).
Vojnics Márk.
Vojnics Tivadarné.
Weisz Bernát Ferencz.
175. Wenckheim Béla b.
Wenckheim Krisztina grófnő.
Zichy Antal.
Zichy Domokos gróf püspök (1860 előtt).
179. Zsivora György (200 frttal).

Az 1860 előtt tett alapitványok 50, az 1860 után tettek 100 frtosak. A nagyobb alapitványok külön meg vannak jegyezve.

A Kisfaludy-Társaság kiadványai

1860-tól 1867. február 5-dikéig.

1. Külföldi népdalok Greguss Ágosttól. Pest. 1861.

2. Bede Ádám. Regény Eliot Györgytől. Fordította Salamon Ferencz. Pest, 1861. Két kötet.

3. Az ember tragédiája Madách Imrétől. Pest. 1861.

4. Esmond Henrik. Regény Thackeraytől. Fordították Szász Károly és Szász Béla. Pest. 1862, 1863 Két kötet.

5. A századok legendájából. Hugo Viktortól. Fordította Szász Károly. Pest. 1862.

6. Molière vigjátékai (Tartuffe, a Fösvény, Dandin György). Fordította Kazinczy Gábor. Pest. 1863. Két kötet.

7. Antonia. Regény Sand Györgytől. Fordította Greguss Ágost. Pest. 1863.

8. A mi nótáink. Regény Abonyi Lajostól. Pest. 1864. Négy kötet.

9. A Luziáda. Camoenstől. Fordította Greguss Gyula. Pest. 1864.

10. Shakspere munkái. I—VII. kötet. Pest. 1864—1866.

I. kötet: Othello Szász Károly, Sz. Iván-éji álom Arany János fordításában.

II. kötet: Julius Caesar Vörösmarty, a Téli rege Szász Károly fordításában.

III. kötet: Macbeth Szász Károly, a Velenczei kalmár Ács Zsigmond fordításában.

IV. kötet: Coriolanus Petőfi Sándor, Titus Andronicus Lévay József fordításában.

V. kötet: Lear király Vörösmarty, a Két veronai ifju Arany László fordításában.

VI. kötet: Antonius és Cleopatra Szász Károly, Szeget szeggel Greguss Ágost fordításában.

VII. kötet: A makranczos hölgy Lévay József, Tévedések játéka Arany László fordításában.

11. A balladáról. A Kisfaludy-Társaság által koszorúzott pályamű. Irta Greguss Ágost. Pest. 1865.

12. Bethlen Gábor ifjusága. Történeti regény. Irta P. Szathmáry Károly. Pest. 1866. Két kötet.

13. Anyégin Eugén. Verses regény Puskintól. Forditotta Bérczy Károly. Pest. 1866.

14. Tót népdalok. Forditották Szeberényi Lajos, Lehoczky Tivadar, Törs Kálmán, bevezette Szeberényi Lajos. (A „Hazai népköltészet tára“ első kötete.) Pest. 1866.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

SHAKSPERE KISEBB KÖLTEMÉNYEI

SZÁSZ KÁROLYTÓL.

(Székfoglaló. Bemutattatott 1865. febr. 22-dikén.)

I.

Megszoktuk a nagy britt nevét drámáival hozni összeköttetésbe. Nem csak maga költői működéséhez képest, e téren legnagyobb ő, hanem az összes világirodalomban első, s a drámai költészet terén a történelmi forduló pont, mely az ó kor classicismusát az uj idő romanticismusától, a pogány költészetet a keresztyéntől elválasztja, a sarkpont, melyhez, mióta feltünt, minden drámai költő igazodik. Shakspere azért örökre a „drámaköltő“ marad, valahányszor költői működéséről beszélünk; s egyéb költői munkálatai, drámái mellett, csak másod vagy harmad rendben jutnak eszünkbe.

De annak, ki oly művek egész csoportját alkotá, mint Macbeth, Othello, Lear, Hamlet, Romeo, a Velenczei kalmár, a Vihar, Julius Caesar, Coriolan, a Rikhárdok és a Henrik-ek, egy legkisebb betűvonása sem lehet érdektelen a vizsgáló előtt. S ha saját kitünő becscsel nem birnának is kisebb költeményei: szerzőjökért is megérdemelnék a kiváló figyelmet, hogy meglássék, ugyanazon nagy szellem, mely egy mezőn oly páratlan remek műveket teremtett, mit képes másutt előhozni. A vizsgálat tudományos érdekét igy sem nélkülözné a kér-

dés. A dolog azonban nem is épen igy áll. Shakspere kisebb költeményei, ha drámáival költői érdemben nem versenyezhetnek is, elég becscsel s mindenek fölött elég érdekkel birnak arra, hogy a behatóbb vizsgálatot magokért is megérdemeljék. Jelen tanulmányunkban épen e czélt tűztük magunk elé, mit annál bátrabban merünk, mert irodalmunkban e shaksperei kisebb költeményekről még alig volt szó, s igy, mit tanulmányunk belbecse kivánni valót hagyand fen, némileg az ujdonság érdeke pótlandja; és mert a Kisfaludy-Társaság-féle Shakspere-kiadás a nagy költő „Minden munkái“ czimét viselvén, a világhirű drámai művek mellett, ha később is, kétségkivül ezeket is befoglalandja: nem lesz azért felesleges felőlök előre is némi tájékozást nyujtani közönségünknek, ha bár csak annyit is, mennyi egy rövid értekezés szűk keretébe befér.

Shakspere, kitől, némely kéteseket nem számitva, 36, a kevésbbé kétes Periklessel együtt 37 drámát birunk, ezeken kivül két elbeszélő költeményt — Vénus és Adonis; Lukréczia elrablása; egy hosszabb s szintén leiró-nemű költeményt: A szerető panasza; egy egész sonett-gyüjteményt 154 sonettel, s végre egy kisebb lyrai vers-cyklust: A szenvedélyes vándor, 22 darab, közte nehány sonett is — irt, mik összesen egy kis kötetre mennek, körülbelül oly terjedelmüre, mint a drámák közől két darab. Nem sok, de elég arra, hogy ha a drámairodalomnak soha Shakspere-je nem lett volna, s az általa eszközlött nagyszerű irodalomtörténeti fordulásról nem is álmodnánk: az avoni hattyu, kortársai közt a drámairó Shaksperet megelőzött költői korszakban, a

legjelesbek egyikeül emlegettessék csak e kis művek miatt is.

„Kortársai“ közt, „abban a költői korszakban“ igen is. Mert a ki a Shakspere-drámákból egyenesen, vagy bár következtetőleg akarná az azokat közvetlen megelőzött költői korszakot megitélni: felette nagyot csalódnék. Azok forradalmat képeznek az összes, s legközelebb az angol irodalomban, és semmi közük elődeikkel. Bennök Shakspere az angol nemzeti költészet megalapitója is (egyebek mellett); előző kortársai, s köztök maga is, előbbi költeményeiben, egy határozottan idegen irodalmi befolyás alatt állanak, mely akkor tájt egész Európában érvényben állt s az angol költészetet is magával ragadta. Ez az akkori olasz költői iskola volt, mely bár magában regényes, a classicismus foszlányaival is szereté ékesgetni magát, a költészetet a természettől merőben különválasztá, sőt azzal mindenben a legélesb ellentétbe helyezkedni tartá dicsőségének, s azért benső, valódi költészet helyett költői formákat és schemákat adott, melyekbe — mint aristotelesi kategoriákba — ha másképnem ment: erőszakkal illeszté bele, összeszoritva vagy kihuzva, a Prokrustes-ágy szokásaként, fölvett tárgyait. Az életet, távol attól, hogy egész valódiságában felölelve másolta volna, még eszményitni sem igyekezett, hanem képzeletéből egészen mást alkotott helyette; a cselekvényekben a regényest keresi, egész a frivolig, az érzésekben a túlfeszitettet, a végletest, az előadásban a túlterheltet, a képektől boritottat; a műnemeket szükségtelenül olvasztja egymásba s a lyrában és drámában elbeszélést, az elbeszélésben

beszédeket halmoz. Szóval, a természetest mindenütt mellőzve, szeszélyei által ragadtatik szélsőségekre.

Mondanunk sem kell, hogy e költészet nem eredetileg igy fejlődött, hanem már hanyatlási korszakot jelöl. Pár százada volt már, hogy az olasz irodalomban megkezdődött, s gyorsan tetőpontját érte a költészeti renaissance. Dante, az új, a keresztyén és regényes költészet apja, megteremté az új korszakot. Utána Tasso és Ariosto a lovagköltészetet emelték a legmagasabb pontra; műveikben a tartalom és forma összehangzása szüli a legfőbb tökélyt s költi a legnagyobb érdeket. De utánok a lovagvilág egyszerre s képzelhetlen gyorsasággal indult hanyatlásnak; s a reformatio fejlődésével egészen alásülyedt. A lovagköltészet elvesztette tartalmi valóságát és érdekét; csak külformái maradtak meg. Ugyszólva tárgy nélkül maradt hirtelen, s azért minden törekvését a formák után vetette, legfőbb becsét azokba helyezé. „A hol pedig — ugymond e tárgyról szóltában Gervinus — a művészet fő dolgává a technikai külforma lesz, az hamar elmesterkélődik, s vele a természet, az emberi, meghamisittatik, mi pedig a költészet tárgya és feladata volna. Az anyag és alak, a költői kifejezés ugy mint az emberi természet fölfogása s szemlélete, önkényes egyezmény (convenientia) szerint alakulnak; s ez egyezmény és nem a természet szabja meg attól fogva a költő utját.“

Im ez volt, a XVI. század három első negyedében, az egész nyugati költészet jelleme. S bár a spanyol és olasz allegoriai és pásztori költeményekben érte el félszegsége tetőpontját, a franczia, sőt az egészséges angol

szellem sem maradhattak mentek tőle. Az angol irodalom már régebben egyszer, még Chaucer idejében érezte az olasz befolyást. Most ujabban, s közvetlen Shakspere kora előtt, az olasz lyra, különösen pedig a sonett-alak kapott leginkább lábra. Az irodalmi és közélet legnagyobb emberei hódoltak ez idegen befolyásnak, sir Thomas Wyat és Surrey gróf honositották meg Petrarcát, s a sonett foglalta el a legjobb költői tehetségeket mesterkéltségével, mely az angol szellemhez sokkal kevésbbé talált, mint a lágyabb olasz kedélyhez. Sir Philip Sidney, Shakspere kortársa már, mert épen azon évben halt meg (1586), midőn ez Londonba jött, Sidney a pásztorregényeknek csinált útat s szerze kedvességet Arkádiájával. Minden kedvezni látszott ez egészségtelen iránynak, a költőket pártoló s a költészetet üző főnemességnél, a műkedvelő udvarnál, leginkább pedig az, hogy nem volt erős nemzeti irodalom, mely az idegen befolyásnak csak valamennyire is ellenállhatott volna.

Oly átalános volt akkor az irodalmi izlés ezen állapota, hogy inkább azon csodálkozhatunk, mikép szabadulhatott meg tőle, egyszer bele esvén, még oly hatalmas szellem is, mint Shakspere, mintsem azon, hogy egyátalában bele eshetett s árjával uszhatott egy darabig oly egészséges szellem is. Oly átalános, mondjuk, hogy Shakspere első, ily szellemü művei: az Adonis és Lukréczia, sokkal kedvezőbben, mondhatjuk, elragadtatással fogadtattak, mint első drámai munkái, melyekben — az igaz — csak régibb drámák ujra dolgozására szoritkozott. Mert amazokért nevezte őt tudós és műértő kortársa Meres egész elragadtatással a „méznyelvü köl-

tőnek, kiben, ugymond, Ovid édes és elmés lelke ujra él;“ amazokért nyerte az egykoru kritikától azon igen megtisztelő itéletet, hogy „tán Danielt és Draytont — azon kor kedvencz sonett- s idyll-iróit — a kecses és galant szerelmi Múza e kegyeltjeit utolérhetné, ha, fájdalom, oly sok idejét s erejét nem forgácsolná szinpadi munkákra el!“

Im, ily költői korszakban lépett föl a mi Shakspernünk. Múzájának első zsengéje, mint ajánlásában maga nevezi, a fönebb is legelől emlitett „Venus és Adonis“ elbeszélő vagy szintannyira leiró költemény, egyszerü hat soros strófákban, összesen mintegy két száz ilyenben, tehát közel tizenkét száz sorra terjedő. A tárgy épen alkalmasan volt a jellemeztük szellemü költői alkotásra kiválasztva, mindent egyesitett magában, mit az akkori izlés kivánhatott: mythologiai tárgy, hogy a tudós ínyt kielégitse; kiválólag alkalmas egy szerelmi idyllre; lángoló szenvedélyes, érzékies, a szerelmi költészet akkori izlése szerint; s végre ugy alakitható, hogy aránylag igen kevés cselekvény-tartalom legyen széles áradatu formába elöntve. Ilyen volt, vagy ilyenné alakitotta a Venus és Adonis ismeretes hitregei meséjét költőnk. A cselekvényt szándékosan a legkevesbre olvasztotta le. Adonis vadászni indul s Venusra akad. Ez mindjárt szerelmi édelgésekkel veszi a szép, de még szeretni nem tudó s egészen hideg ifjut körül. A költemény kilencz tized részét a szerelmes istenasszony beszédei, esdeklései, panaszai, szemrehányásai töltik be. Egy kis epizód vonja el egy perczre tőle a figyelmet, hogy annál jobban visszavezesse hozzá: midőn Adonis méne, mit

egy fához kötött volt meg, elszabaditja magát, hogy egy utána nyeritő kancza után szaladhasson. A költő még a vadkan-vadászatot sem tartá szükségesnek leirni, melynek az ifju vadász áldozata lőn; csak annak végére viszi oda Venust, hogy érzéketlen ifját halva találja s fölötte még egyszer, egy szép elégiában, kesereghessen. Az imént emlitett epizód sem egyéb, mint természeti illustrátió a Venus érzéki szerelméhez, s egy uj érv neki, melylyel Adonistól szerelmi tüze viszonzását követeli. Az egész költemény egy szenvedélyes, érzéki, csaknem búja szerelem vágyainak inkább festői mint tulajdonkép költői leirása.

Ezért mondja róla Gervinus: „Az egész nem más, ez oldalról, mint egyetlen fényes hiba, minőt ifju költők oly szivesen s könnyen követnek el, a mértéktelen érzéki lángot költészetnek vevén.“ Ez oldalról igaza lehet tán a nagy német itésznek. De ha Shakspere e művét későbbi ereje teljében alkotott művei álláspontjáról igazságosan vélnők megitélni, felette tévednénk. Igaz, hogy itt még nagy mértékben találkozunk ama fénylő hibával. De már itt sem mondhatjuk, hogy az egész az volna. Nem is a fő dolog az. Legyünk igazságosak. A tárgy kétségkivül az egészen érzéki szerelem. De a költő nem is akarja azt szebb szinben tüntetni föl. Adonissal magával megmondatja saját szempontját: „Ne nevezd azt, mit érzesz, szerelemnek; a szerelem égbe szállt, mióta a földön a buja vágy bitorolja nevét.“ S bár első tekintetre ugy látszott, mintha Venus érzéki vágyainak leirásában maga is gyönyörét lelné, figyelmesebben tekintve átlátjuk, hogy azokba nem merül el annyira, hogy erköl-

csi czélját kedvteléseiben elvesztené szeme elől. Maga a ló fölebb említett epizodja egyenesen arra szolgál, hogy a csupán állati szenvedély illustratiója legyen, és bizonyosan nem esetlegesség, hogy a minden cselekvényi részletektől, még az oda tartozóbbaktól is szándékosan megfosztott mese ennek a képzelet alkotta epizodnak részletes leirására elég tért szentelhetett. Különben is, ha a költő nem szigoru erkölcsi czélzattal irja vala művét, a venusi szerelem forró esengéseinek végre is enged vala diadalt Adonis meglágyulásában. De azt nem teszi. A szép ifju mind végig oly érzéketlen marad, a mily lángoló a szerelmes istennő. A halál sem tehette már hidegebbé, mint élve volt. A mese kimenetele mutatja, hogy Shakspere egyedüli czélja nem volt az érzéki vágyak ingerlő buja képét adni csak, hanem épen ellenkezőleg szigoru erkölcsi tartalmat rejteni az érzéki festmény alá.

De bármily szegény, és főleg drámáiban lelhető végetlen gazdagságától elütő legyen is a tartalom, az előadásban azonnal föl kell az oroszlán „körmét“ ismernünk. S itt nem érthetünk semmikép egyet Gervinussal, ki e két elbeszélő költemény (ez és Lukréczia) formáját a drámákétól egészen idegennek mondja. Sőt nekünk ugy tetszik, régi ismerősünkkel találkozunk itt is minden sorban. Abban az egyben igaz, hogy Shakspere drámáiban minden élet és cselekmény, itt pedig beszédeken van a fő suly. De hiszen a drámákban is beszélnek; a beszéd festi s árulja el a belső cselekvényt, mely az illetők lelki világában megy véghez. Igy itt is; igy, hogy most még csak e mellett maradjunk, Adonisban is. Bár

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

folyvást Venus beszél, s Adonis egészen szenvedőleg tartja magát, épen ez levén a fölvett sujet, de egy egész, és pedig gazdag, benső cselekmény tárul elénk, lélektani fejlése váltakozó mozzanataival. A vágy, kérés, esdeklés, sürgetés fokozatain drámai gyorsasággal emelkedik fölfelé, a neheztelés, szemrehányás, féltés, kétely, boszú, megvetés, gúny lépcsőin ismét alá, a csalódás, kín, átok tragikai megoldásáig. S mily erő e különböző lelkiállapotok festésében; mily finomság az éles megkülönböztetésekben; mily valódiság a szenvedély csaknem szőrszálhasogató dialektikájában, e valódi shaksperei jellemvonás, kivált első időszakbeli drámáiban (de néha a legkésőbbiekben is találjuk ezt); az a csaknem virtuózi játék a szók és eszmék ide-oda forgatásával, egy dolognak több oldalról, egymással ellentétesen megvilágítása, a képek halmozása sokszor szintén ellentétesen: mindez Shakspere-re ismertet velünk, már e legelső művében is. Csaknem minden strófa példát szolgáltatna reá. Hemzsegnek benne az élesnél élesb megkülönböztetések, váratlan fordulatok a külső s még inkább a belső festésben, a szinte élcznek látszó eredetiség komoly mozzanatokban, kifogyhatlan gazdagság s erős fokozatosság a jelzők s egyebek általi festésben. Lehetetlen válogatni is belőlök. Ezer helyett egyet, csak egy sort hozva föl: ki nem ismer Shakspere-re, mikor a szerelem csókjairól azt mondja:

„Ten kisses short as one; one long as twenty."

(Tiz csók oly kurta (vagy szaporán esik), mint egy; egy oly hosszú mint húsz.) Ki nem a költemény bevégzéés-

sében, mikor önként mellőzve a hatályos leirásra kinálkozó vadkan-vadászatot, ismét megelégszik csak Venus lelki állapota leirásával: a mint a vadászat távol zajára egyszerre felugrik, sejtelem kinozván, hogy ifja tán oda veszhet; a mint ismét kételkedik, hogy meghalhasson, a ki oly szép s tökélyes; a mint még is aggódva fut a zaj szinhelyére s egyszerre halva találja a szép érzéketlent, sebe vérkönyekkel áztatván csipői liliom fehérét, s körülte

„Minden virág, fű, lomb s fa levele
Ellopta vérét és vérzett vele."

Venus keserve az élvezetlenül elvesztett fölött kétségkivül fénypontja a költeménynek s legerősb bizonyiték a shaksperei erőről mind a költői festésben, mind — s ez a fő — az erkölcsi tartalomban. Az a boszuátok, mit a szerelemre, t. i. a magáéhoz hasonlóra, jóslatkép mond, a rajta történt gyász miatt, igazi shaksperei minden izében s egészében. Róla csak igen gyönge fogalmat adhat darabos forditásunk:

Néz ajkaira, azok halványak;
Néz kezeire, azok hidegek.
És füleibe, mintha hallanának,
Zokogva súg egy gyásztörténetet.
Felnyitja súlyos, zárt szemhéjait:
Két lámpa, hajh! kiégve hamvad itt!

Két tükör: oh, ezerszer nézte benne,
Nem nézi többé, önvonásait.
Iménti fényök ködhomályba fedve,
Szépség, sugár rájok hijába nyit.
„Oh mily csoda! — megszólal — lehet-e?
A nap még fénylik, holott halva te!

S mivel te halva, jóslom im ezennel:
Szerelmet eztán búbánat kisér;
Féltés virasztja, üldi gyilkos szemmel,
Édes kezdet lesz, mely gyász véget ér.
Viszás lesz minden sorsban, fen s alant,
Kevés gyönyört és sok kínt kóstoland;

És csalfa lesz, hitetlen, csapodár;
Hajt, nyit, lehervad, mind egy leheletben;
Gyökere méreg, mig fen a sudár
Édes virágot igérget szünetlen.
Erőst legyöngit; s mig eszét veszi
A bölcsnek, bárgyút szónokká teszi;

Fösvény leend, s tobzódó újra kéjben,
Kiélt aggot kicsapongásra készt;
Lágyan pislog bámész paraszt szivében,
Szegényt dússá tesz, hoz a dúsra vészt;
Dühös bolond lesz, meg bárány-szelid,
Ifjat vénit, aggot fiatalit;

Gyanakvó lesz, hol nincsen ok gyanúra,
Semmit se tart, hol volna ok pedig;
Lesz könyörűlő és vérszomjas újra;
S legcsalfább, hol leghübbnek látszatik,
Legárulóbb, hol enged legkönnyebben,
Félénk a hős-, merész a nyúl-szivekben;

Sodor sokakat harczba, vérviszályba;
Üszök lesz szívén apa- s fiunak;
A visszavonást szerzi és szolgálja,
Mint a tüzet a száraz gyúanyag.
Ha én szerelmem' halál elragadta:
Mind, kik szeretnek, sirjanak miatta!"

II.

Ha Venus és Adonisban egy buja szerelmi történetet találtunk, melynek érzéki szinezései alatt csak elrejtve lappangott a szigorubb erkölcsi tartalom, Shakspere második elbeszélő költeményében, Lukrécziában [1]), a hasonló érzéki szerelem buja vágyai mellett már közvetlenül nyilatkozik a komoly erkölcsi irány. Mert mig amott csak a szenvedőleges Adonis hidegségében lelt vala kifejezést, itt a fő személy öntudatos szűzi ellenállásában, elvszerü szigorában s nemes öngyilkosságában cselekvőleg lép föl s tisztán és hatályosan van megtestesitve. E mű tehát mindenesetre előlépés azon Shakspere felé, kit drámaiból ismerünk, s ki — minden kitünőségei között is — semmiben sem kitünőbb, mint a határozott erkölcsi irányban, az elfogultság és szenteskedés nélküli, de annál nemesebb szigorban, mely minden nemtelent, minden valóban erkölcstelent kegyelem nélkül elitél s megvetésünk és utálatunk tárgyává bélyegez.

A római történetmondákból közönségesen ismeretes esemény egyébiránt ép azon modorban van földolgozva, mint a hitregei tárgy vala. A költő szándékosan megszegényiti meséjét s lemetsz belőle minden külső hozzátartozandóságot, hogy egészen a belső történetre fordithasson minden érdeket. Szó sincs a táborban nejeik erényét dicsérő s azok hűségére fogadni kész lovagok-

[1]) „The rape of Lucrece," szó szerint: Lukréczia elrablása; de inkább: Lukréczia megszeplősitése, a mennyiben elrablás nem történik, a rape szó pedig harmadik jelentésben erőszaktétel is.

ról; szó sincs a Collatinus fogadásáról; a rokkája mellett nőcselédei körében talált Lukréczia házias erénye s életmódjáról. Tarquin egyszerüen oda hagyja az ardeai tábort s jő, buja vágytól űzve, Collatiumba, mert (s ez az egész expositio) az előtti nap Collatin, neje szépségét dicsérte előtte s magát, ily kincs birásában, királyoknál gazdagabbnak dicsekedve emlegeté.

Még feltünőbb a szándékosan elsiető vázolás, melylyel a költő a tisztán házi és erkölcsi történetnek az államtörténetre oly nagyszerüen beható következéseit, nem mellőzve egészen, csak alig érinti s teljesen háttérben tartja; Brutust jóformán minden egyénités nélkül egy beszéddel lépteti föl; a királyság ellen kitört forradalomról s a Tarquinok örökös számüzéséről pedig a legutolsó strófában csak igy emlékezik:

„Midőn Brutussal igy megesküvének:
Lukrécziát elvinni végezék,
Hogy fölmutassák holttestét a népnek,
Tarquin bünét hirlelve szerteszét.
Mit megtevén: nyomban megegyezék
Nagy Róma térein nép és nemesség,
Hogy Tarquin mindörökre számüzessék.“

A tragikus történetet igy, csak egyetlen leglényegesebb mozzanatában fogva föl, mindössze ennyire szoritja: Tarquin buja vágyával, Lukrécziát hálójába ejteni elszántan, Collatiumba megy; a szép, de roszat távolról sem sejtő nő tisztesen fogadja s elszállásolja; ártatlansága bizodalmában magát annyira sem őrzi előle, hogy kellőleg elzárkoznék. Az éj felén Tarquin fölkél s Lukréczia szobájába lopódzik. Nincs küzdés nélkül, de bu-

jasága győz az ész és erkölcs gyöngébb ellenállásán. A nő ijedve ébred, a király esd, sürgetőleg követel aztán. Ellenállás esetében nagyobb gyalázattal fenyeget. „Meggyilkollak, ugymond, ha nem engedsz, meg egy rabszolgádat is, s hullátokat egymás mellé fektetem ágyadba, mintha igy találtalak s barátom gyalázatán fölgerjedve együtt öltelek volna meg.“ Az erőszak megtörténte után Tarquin, mint kullogó farkas szökik meg hajnalban; őt nem látjuk többé. Kétségbeesésre költi a reggel a szerencsétlen asszonyt. Hosszu beszédei festik lelki állapotát. Szolgáló asszonya hijába kérdi búja okát: azt csak férjének fedezheti fel. Kétértelmü, de mindenesetre roszat sejtető levelet küld ehhez; s a férj, ipával és Brutussal, jő; Lukréczia mindent elmond; s szemök láttára, bár ellenmondanak, de nem gátolják, megöli magát. A búsongó férjet és apát Brutus ébreszti boszúra s esketi meg.

Ennyi a cselekvény. De ha ez magában szegény s minden mellékességeitől megfosztatott, annál gazdagabb a lelki állapotok változatos rajzában és a kevés jelenet külső, festői kiszinezésében. Mindjárt elől Tarquinnak, a mint a hálószoba felé sompolyogva meg-megáll s magával küzd, magán beszéde a készülő drámairót sejteti figyelmes olvasójával. Nem az erkölcs, mert annak szava igen gyönge benne, helyesen: különben alig jött volna már ily föltett szándékkal el a táborból ide Collatiumba, a tudta szerint is távollevő barát házába; nem az erkölcs, hanem inkább csak az eszély szava emelkedik vágyai ellen benne; a félelemé, a nevetségessé lételtől nem sikerülés esetében, a botránytól mindenesetre, s a meg-

sértett közérzület ellene fordulásától, mit kevélysége mellett is nem bir feltétlenül megvetni.

Az ágyában fekvő s nyugodtan alvó Lukréczia szépségének leirása nem kevésbbé eleven s ingerlő, mint Venusé volt az előbbi költeményben. Sokan megrótták már, de nézetünk szerint helyes kiszámitással van a szűziesen félig takart nő oly vágyébresztőleg festve le, mintegy visszatükröztetőjeül Tarquin buja szenvedélyének, mely a költemény ez első részében a fő, a cselekvő szerepet játszsza. Sőt a kép elragadóságához, Venuson túl, még egy hatályos vonás van téve: az asszonyi (nem leányi) szeméremé, mely az olvasót megbékiti az e nélkül sikamlóssá válható festéssel, a buja Tarquint pedig csak jobban ingerli; s épen ezt az első pillanatra kétes becsűnek látszható, de valósággal jó hatást teszi az, hogy a hű asszony, álmában férjével foglalkozván, vánkosát édesen, öntudatlanul csókolja meg, mig a vánkos, mintegy csalódva a hiu csókban, neheztelve dagad föl, kétfelől, bele mélyedt arcza mellett.

Hogy Lukréczia feleselésbe bocsátkozik a tőle szerelmet, aztán csak kéjt követelő Tarquinnal s hogy vitatkozó beszédekkel védi magát tőle: azt szerencsésen gondolt és kivitt mozzanatnak már nem igen mondhatjuk. Azon fönebb jelemeztük költészeti eljárás kifolyása ez, mely a természetet, a valót, a nyers életet nem csak fölismerni s visszaadni nem akarja, de eszményitni sem tartja méltónak, mikor belőle a lényegest meg kellene tartania, ha a ténylegesből némit elhagyhatna, vagy szelidithetne is. Már Lukréczia ez alkudozó feleselgetése a helyzettel lényegileg ellenkezik: segitségért kiáltania,

fölugornia, erőszak ellen erőszakkal szegülnie, a rabló keselyüt galamb karommal megsebezni próbálnia, még akkor is természetes, egyedül természetes volna, ha mindettől szabadulást nem remélhet, ha eszélye ily eszközöket kielégitőknek nem találhat vala is. Látni való, hogy ily helyzetben nem csak minden valódi nő ösztönét fogná követni, hanem a költészet természetének s a müvészeti czéloknak is az volna sokkal megfelelőbb, mint ez eljárás, mely azért igen meggondolatlan, mivel természetlenül igen is meggondoló akar lenni.

Az erőszak felette kényes jelenetében ismét a művészt kell bámulnunk. Ilyesmit, elbeszélésben az olvasó szeme láttára történtetni meg, a nélkül, hogy botrányos legyen, szinte lehetetlennek látszanék; s pedig ezt a dicséretet teljes mértékben meg kell adnunk a Lukréczia költőjének: nem ijedt meg a feladat kényességétől, nem kerülte ki a jelenetet, mely műve szükséges forduló pontját, valódi lényegét képezi — s még sem lett legkevésbbé is botránkoztató. „Igy szólva (Tarquin) — ugymond az elbeszélés során — lábát a lámpára tette, s azt kioltá sarkával, mert a világosság s kéj halálos ellenségek, és a szégyen, vak éjbe burkolózva, mikor legkevésbbé láttatik, gyakorolja legjobban zsarnokuralmát. A farkas megragadta zsákmányát, a szegény bárány kiált, mig hangja saját fehér gyapjával nyomatik el s kiáltása ajkai édes ürébe temetkezik: igen, mert a nő fehér éji ruhája foszlányaival fojtja jajgató kiáltásait durva levivója s égő arczát a legtisztább könyekben hűti meg, miket a szemérem szeme bújában valaha sirt. Oh! hogy a buja kéj ily tiszta ágyat is megfertőzhete!

Ha köny lemoshatna ily foltokat: szivesen sirna örökre felettök."

Azt hiszszük, a költői bájukból darabos prózai fordításba vetkeztetett sorokat olvasva, elhallgat a vád, hogy Shakspere két elbeszélő költeményében kedvtelve bujálkodik, s keresi a sikamlós utat laza erkölcsü czélja felé. Vagy lehet-e ily jelenetet gyöngédebben kezelni? Azt hiszszük, az elmellőzés által sem: mert a vonatkozások, utólagos elbeszélések, szemrehányások stb. mindig többet fognak a szándékosan eltakartból sejtetni, mint a mennyi itt szándékosan föl van leplezve.

A kielégitett buja vágy után Tarquin elmenésében s Lukréczia ott maradásában ismét egészen a mesterre ismerünk. Váltva egy-egy sorral festi a távozónak s az ott maradónak lelki-testi állapotát:

Ez a kéj hátra hagyott ónsúlyát hordozza,
Az a bünös kedély nehéz terhét;
Az, mint tolvaj eb, kullogva mászik tova,
Ez, mint elgyötört bárány, pihegve fekszik ott;
Az morog s gyülöli magát vétkeért,
Ez kétségbeesve szaggatja húsát körmeivel;
Az gyáván fut, a bünös félelem izzadságával,
Ez marad, a rémletes éjbe kiáltozva;
Az rohan, s átkozza eltünt, undorba fúlt gyönyörét.
Az súlyos bünbánattal megy tova,
Ez reménytelen elvettetettként marad;
Az nyugtalan sietéssel várja a reggel derültét,
Ez könyörög, hogy többé napvilágot ne lásson.

S ettől fogva egészen Lukrécziához fordul, és annak szájába adja kétségbeesett panaszait, épen mint Venusét a másik költeményben. De mint amaz nem volt

egy lelki állapotnak henye és egyhangu elégiája, ugy ez sem. Lukréczia helyzete ugyan nem változik többé külsőleg. De mert nagy csapást egész mélységében s minden következéseiben egyszerre sziv s elme föl nem foghat, csak mintegy körüljárva benne, mint sötét barlangüregben a hozzá képest kis fényü fáklyával, rendre-rendre s egyenkint látja be rémeit s ijedelmes alakzatait: azért Lukréczia panaszát, megengedve egyszer az ily nemü, magában mindesetre természetlen költői tárgyalást, maga rendén fogjuk találni, bár a helyzet hosszúra nyujtottságának súlyától egészen meg nem szabadulhatunk. A mester azonban itt sem tagadja meg magát, s a későbbi Shakspere, a drámairó nagy alakja kiütődik a szük és természetlenül feszes álarcz alól. Mily igazán shaksperei vonás, mikor Lukréczia iró szereket kér szobalányától, pedig azok mellette vannak, csak ő bodultságában nem látta; s mikor szolgáját urához küldve a levéllel, a szolga ügyetlenségében haboz s elpirul, ő pedig azt a maga gyalázata fölötti pirulásnak véli, hogy egy szolgának kell érette pirulnia! Feltünőbb még s Shaksperehez egészen illő összeállitás, mikor Lukréczia termében támolyogván, egy festvény előtt áll meg, mely Trója veszedelmét ábrázolja: a hütlen, az önbünében elesett asszony miatt vérbe, lángba, gyászba borult Trójáét; mikor ő is buja kéj martaléka lett, mint Heléna, csakhogy ártatlanul; de talán az ő estét is ily gyász, ily harcz, ily romlás követendi. Im, ily háttérre állitja Shakspere, a még kezdő alkotó, a maga cselekvényeit; im igy kárpótol, belső történetben, azokért, miket a könnyen kinálkozó külsőkből elmellőzött, utszélen hagyott.

Az ujabb Shakspere-commentatorok közül alig megy el egy is e két elbeszélő költemény s átalában költőnk kezdő művei mellett, hogy saját maga kicsinylő itéletét elsőidőszaki vigjátékai egyikéből, a „Love's labour's lost"-ból reájok ne olvassa. Nézetünk szerint nem egész igazsággal. Az emlitett vigjátékban ugyanis (V. felv. 1. jel.) Biron igy szól egy helytt: „El, tafota frázisok, fűzfa poeták rimcsörgései, szuperfáin kicsiszolt hyperbolák; el, selyem dagály, lepkeszárny pompája! Kerüllek ezután! E fehér keztyűre esküszöm, (csak Isten tudja, mily fehér a kéz!) ezután egyszerű legyen szólásom!" S közönségesen azt hiszik, hogy itt, Biron személyében, a költő mond bucsút eddig követett ferde, beteges, üresen pompázó irányának és ir gúnyverset a költői iskolára, melyhez eleinte maga is tartozott. Részünkről ezt, ily határozottsággal, el nem fogadhatjuk. Ama költői iskola, igaz, beteg és természetlen volt; mesterkéltsége, túlcsiszoltsága csaknem semmivé párologtatá el gyakran a valódi anyagot s tartalmat; s egyes müvelőiben kétségkivül oly tulságát érte el az eszmeszegény ürességnek, mit semmi korizlés nem menthet, tetszetessé nem tehet. De hogy az Adonis és Lukréczia irójára is illenének e vádak, hogy ő valaha bombastjaiban is oly buborékürés lett volna, mint Biron mondja, azt egyenesen tagadjuk. Egy ferde iskola s irodalmi irány közepett nőtt fel; és hogy első lépéssel nem rázta le annak minden foszlányait magáról, nem ugrott Minerva-készen elő, bevalljuk, de csak természetesnek találhatjuk. Erős, egészséges alkatát azonban ekkor már éreztette minden sorában. Nem, mint az epigonok szoktak, elődei hibáiban dúslakodva, ellenkező-

leg azokat csak jó tulajdonaikban múlva felül, s hibáikban sokkal megettök maradva, látjuk őt közöttök emelkedni, kiválva közülök. Kezdő műveiben is sokkal jobb mint kortársai és mesterei művészetök tetőpontján. Tanult tőlök: nem csak elsajátitni formáik, nyelvök, festéseik szépségeit, hanem kerülni természetlenségöket is.

S e két költeményt egymás mellé helyezve, mint Shakspere párhuzamos darabjait mindig kellene, még egyben ismerünk a későbbi mesterre: az ellentétben, mi Venus és Lukréczia jelleme, helyzete, s az egész két mű cselekvénye közt van. E sajátságos jelenettel Shaksperenél gyakrabban találkozunk, mint bármely más irónál, miszerint ő, a helyett, hogy kedvencz alakjait ismételné, inkább a legszélső ellentétekre csap át szomszédos alkotásaiban. Természetes ez nála. Lelkülete, fölfogása, gondolkodási mélysége s alkotó ereje mind oly roppant, hogy az egyszer felölelt tárgyat minden oldalaiban sokkal jobban kimeriti, mintsem szükségesnek érzené más műben ujra fölvenni azt, hogy a mit ott elhagyott volna, itt utánpótolja. Mint pl. Othellóban a féltést, Macbethben a nagyravágyást, Romeoban a szerelmet, Hamletben az erkölcsi kétely habozását, stb. Sőt az egy irányban kifejtett s mozgásba hozott óriási erő természetesen ragadja s löki vissza mintegy az ellenkező sark felé. Igy, miután az érzékiséget festé Venusban, kelle festenie az erkölcsi szigort Lukrécziában; a végletekig azt és ezt. S nem kell vélni, hogy tán csak megforditotta a szerepeket. A Lukréczia erkölcsi szigora mint ég a földtől különbözik Adonis hideg érzéketlenségétől, tudatlan fejletlenségétől; s a Tarquin buja vágyában egy vonás

sincs közös a Venus lángoló, emésztő, de mégis istennői érzékiségével (ha a két fogalmat, pogány hitregei értelemben, igy összeköthetjük).

A két elbeszélő s festő költemény mellé sorozhatjuk a Szerető panasza (A lovers complaint) czimü költeményt. Hogy olvasóinknak röviden, egy hasonlitással valami fogalmat adhassunk róla, Petőfi Tündérálom czimü ismeretes művéhez hasonlitjuk. Elbeszélő költemény keretében inkább festői és lyrai elemek. A szerető panasza egy leányt tüntet elénk, ki szerelmi búban kétségbeesve tépi szét s szórja egy folyamba szerelme emlékeit. Egy agg jő hozzá s búja okát kérdi. A leány elbeszéli szerelmét egy ifju iránt, kit ragyogó szinekkel ir le. Az ifju előbb, a hölgyek szemefénye, lepke módra vett s adott szerelmet százfelé, mig a lány titkon epedett érte. Végre találkoztak s szerelmök kölcsönös lőn. A boldogságnak az ifju hűtlensége vetett végett s a leánynan bukása, büntudata és gyalázata maradt. De ő ez édes bünért ujra oda adná üdvösségét.

„Oh az a mérgezett köny lángszemében!
Oh a csalárd fény égő arczain!
Oh az a villám, mely szivébül épen
Reám csapott! oh az az égi kin!
Oh kénytelen, önkéntes lángjaim!
Ez elárult sziv újra vágy reátok,
Bár, megtértet, új bünbe sodranátok!“

Igy végzi. A költemény becse, egyes szép festésein kivül, melyek eléggé eszmeszegény tartalmat takarnak, leginkább vég fordulatában áll. Nem tudtunk utána járni, mely évben irta e költeményét Shakspere; de hihetőleg

a két elbeszélés után: mert először a sonettek toldalékául jelent meg, mi sokkal későbbre esik.

III.

A nagy brittnek tán semmi műve annyi ellenkező magyarázatra, egymást kizáró felfogásra s tehát annyi kétségtelen tévedésre nem adott alkalmat, mint sonettjei. Sőt ma is, annyi vizsgálat s összevetés után, a hány commentárt olvasunk, annyiféle véleménynyel találkozunk, nem csak az alkalmakra s személyekre nézve, melyekben s kikhez e sonettek irattak, hanem a költő minden czélzatára s a sonett-csoportozatok és az egyes sonettek értelmére nézve is, néha egész a nyelvtani értelményig! Nem lehet tehát már csak e tekintetből is érdektelen e sonettekkel megismerkednünk, melyek a mellett a költő kisebb költeményei közt kétségkivül a legtöbb műbecscsel is birnak.

Annyi bizonyos, hogy a sonettek eredetileg csak a legbizalmasabb magán körnek voltak szánva, s jó darabig csak egy vagy kevés kézirati példányban forogtak az illetők kezén. De költői értékök s kivált azon korban a szerelmi lant irodalmának legfelső szinvonalán állásuk, rendre-rendre mind terjedtebbekké tevé, s az irodalompártoló körökben mindenki vágyott olvasni, birni azokat. Nyilvánosan először a már fölebb emlitett Meres szól rólok, Shakspere „czukor-sonettjei“-nek nevezvén őket, 1598-ban. Egy nyereségvágyó kiadó közölök nehányt valahogy kezére keritvén, a „Szenvedélyes vándor“ czime alatt oly igénynyel adta ki, mintha ennyi volna az egész sonett-csomag; s nehány más alaku költeményt is vetett

hozzájok, melyek némelyikéről azonban ma már több mint kétséges, ha vajon átalában Shakspere tollából is folytak-e? E kis gyüjtemény, a „Passionate pilgrim“ aránylag csekély becscsel bir. Egy pár a benne foglalt sonettek közt világosan mutatja, hogy ugy van a többi közől kiragadva, még összefüggéséből is; s hatályosan ellene mond azon egy időben lábra kapott véleménynek, hogy e kis gyüjtemény kiadásakor csakugyan nem többre, csak ezekre terjedt volna ki Shakspere szerelmi s hason dalai csoportkája, és hogy az a nagyobb gyüjtemény későbbi eredetü volna. E fölvétel azonban több oldalról meg van czáfolva s tarthatlansága átalánosan elismerve. Annyi áll, hogy a sonettek gyüjteménye először 1609-ben jelent meg „Shakspere's sonnets, never before imprinted“ czim alatt, az „A lovers complaint“-tel megtoldva. E kiadást is, bár kétségkivül jogos volt, szándékosan bizonyos homály vette körül, mintha nem a szerző által volna kiadás alá adva: az ajánlatot, mely egy csak három betüvel jegyzett nevü ismeretlenhez: M.(ister) W. H.-hoz szól, „mint e sonettek egyedüli eszközlő okához,“ minden szokás ellen a kiadó jegyzi alá neve két betüjével T. T., kivánva neki mindazon szerencsét és halhatlanságot, mit hasonlithatlan költőnk jósol s igér neki.

Ki az a W. H., ki e sonettek egyedüli eszközlő okának mondatik, kihez tehát e csoport költemény intézve van? e kérdés sokképen oldatott meg, több-kevesebb szerencsével s valószinüséggel. Semmi érdekünk az alajtmányok minden szövedékein átvezetni a magyar olvasót, kinek az ma jóformán mindegy, William Herbert, Pem-

broke gróf, vagy Wriothesley Henry, Southampton gróf, Shakspere hő keblü Moecenása s barátja, vagy más valaki, tán (mint Chalmers még 1797-ben is állitá) maga Erzsébet királyné rejlik-e a két betü alatt, s az elejökbe tett polgárias mister csak szándékos elfedezője az illető magas rangjának? Abban azonban már nem lehet kétség, hogy a másfél százat haladó sonetteknek hasonlithatlanul legnagyobb része épen nem valami nőhöz irt szerelmi költemény, hanem egy rajongó tisztelet- s szeretettel ölelt ifju barát és pártfogó iránti hódolat szenvedélyes kifejezése. Sietünk minden olyas bántó gondolatot jó előre visszautasitani, mely e valóban a szerelem hangjának hevével irt érzésnyilatkozatokban valami virgili vagy horáczi fiuszerelem nyomait akarná keresni. Semmisem lehet a szigoru éjszaki s kivált shaksperei szellemtől távolabb, bár ilyes vádat a kor költői közől nehány csakugyan nem kerülhetett el!

Igaz, hogy e költemények hangja oly hő, oly szenvedélyes, annyira hasonlit a szereleméhez, miszerint még azon különben megfoghatlan vakságot is megfoghatjuk, hogy az olvasó és magyarázó világ soká még a h e és s h e (a him és nőnemü személyes névmás) közti különbséget sem vette észre, s a nyilván férfit dicsőitő verseket is nőhöz intézetteknek tarthatá. De ha ez elfogultságtól egyszer sikerült megszabaditani magunkat, nem egy helytt felismerendjük a különbségeket, az egyes vonásokat, az érzelem és kifejezés sajátos árnyalatait, melyek e hő, sokszor rajongó imádással telt szeretet nyilatkozatait a nemi szereleméitől megkülönböztetik.

Részünkről, mindent összevéve, a személy kérdé-

sét, kihez a sonettek nagyobb része intézve van, eldöntöttnek tartjuk. Southampton lord, a költőnél 4—5 évvel fiatalabb főrangu ur s hő műbarát az, kiben minden egyesül, mi a mérleget felé döntheti el. Szép, daliás, dusgazdag s bőkezű, nemes műizlésű, a sziv és ész ajándékaival a természettől gazdagon felruházva; az egy oldalról igen keresett, de más oldalról a társaság páriáinak tartott szinészek határozott pártfogója, nem egy alkalommal neve s tekintélye mérlegbe vetéseig védőjök, kivált Burbadge és Shakspere személyes barátja. Im ilyen azon ifju, ki felé a csak imént Londonba települt s hire első emelkedési szakában álló költő, az őszinte tisztelet és szeretet érzetétől ugy, mint a legtermészetesebb önzéstől egyaránt hajtatik; ki a nemes és kitünő iránt önkéntelen rokonszenvvel viseltető költő lelkét személyes bájaival, állása fényével, jelleme s erényei kitünőségével ellenállhatlanul elbájolja s benne azon szenvedélyes, csaknem féktelen barátságok egyikét szüli, minőket — bár ritka példányokban — hitrege és régi s uj történelem fölmutat. A rangkülönbség, mint a szerelemben az akadályok, csak növelé a ragaszkodás erejét s hevét, bizonyos rejtelmességet, eltitkolást, a világ elől elvonulást kényszeritvén rá a különben oly nemes viszonyra, mely a szegényebbiket önző hizelgés gyanujával, a gazdagabbikat rangján alól aljasulás vádjával keverhetné be, ha köz szájbeszédre fogna kerülni. S végre tegyük mind ehhez, hogy a valódi érzés sugallta heven túl, e sonettek hangjában a kor italizáló költészetének túlfeszitett, végletekig vivő hyperbolai hangulata is félreismerhetlen: a sonettek magasztalás-tár-

gyához kötött rejtélyek és kételyek jobbadán meg lesznek oldva.

Még ez átalános és alapvető kérdésnél is nehezebb megoldásunak tartjuk azonban ama másodikat: melyek hát azon sonettek, melyek a baráthoz, s melyek azok, mik nőhöz (vagy nőkhöz) vannak intézve? A különbség a két neműek közt világért sem mindig oly éles, hogy közönséges választó rostával könnyüszerüleg megeshetnék az elkülönzés. A Shakspere-magyarázók közt Németországon (s Angliában is) legtekintélyesb, Gervinus azt tartja, hogy az első 126 sonett egy végtében mind az ifju Southampton lordhoz van intézve, s csak az utolsó 28 egy kaczér nőhöz; sőt annyira megy, hogy a költőnek ezek egyikében előforduló nyilatkozatát, miszerint csak uj alakban zeng egy régi szerelmet, oda magyarázza, mintha itt is ama főrangu ifju iránti ragaszkodása szólana s az érzelem szándékosan tenné más viszonyokba át magát. Ez utóbbi állitást, vagy inkább csak sejtelmet magok e kérdéses sonettek élesen megczáfolják. A barát iránti tisztelet s hódolat nemesb érzelme, mely az előbbiekben sehol sem tagadta meg magát, sehogy se férne össze emezek hangjával, mely többnyire olyan, minővel csak több mint kétes jellemü s erkölcsiségü buja nőhöz lehet szólani. Sőt már az előbbi felosztással sem érthetünk egészen egyet: mert bár mennyire igyekeztünk saját szemlélet által győződni meg s uj meg uj átolvasás, összevetés és tanulmányozás által magunk tenni meg a szükséges elkülönzést, őszintén bevalljuk, hogy az nekünk teljes mértékben nem sikerült; és az 1—126 sorozatba eső nem egy darabra nézve eléggé

indokolható kételyeink maradtak fen; bár némelyiket a fenforgók közől hajlandóbbak vagyunk Gervinus ellenére nőhöz intézett szerelmi dalnak tartani. Átalában azt hiszszük, a költő oly szigoruan elkülönözhető csoportozásokról, minőket magyarázói rá erőtetnek, nem is álmodott, s ha ezeket olvasná, elcsodálkoznék mily fejlődési rendszeres processust csúsztatnak olykor csak találomra irt s egymás mellé tett egyes sonettjei alá. Van, bizonyára van bennök bizonyos összefüggés, rendszer s egymás után, de csak nagyjában; s szó sincs róla, hogy annak zsinórjára, mint a gyöngysor, kivétel nélkül minden egyes darab változhatlan rendben sorakoznék.

E fentartás mellett mégis érdekesnek véljük a főbb csoportok egymásutánját, legalább nagyjában, áttekintetni olvasóinkkal. Egyes nyomai egy mély szivviszony belső fejlődésének s vitályainak mindenesetre félreismerhetlenek benne.

I—XVII. E tizenhét első sonett, a gyöngéd koru ifjúnak, a világ s a költő szemefényének házasságot javasol, sürgetve, csaknem kényszeritve. Az ifju szépségei, erényei, jelességei azt a világ iránti kötelességévé teszik; adós vele a természetnek, mely nála pazarul tette le, de kamatra, annyi kincseit. Kivált a tizenhárom első sonett kizárólag e tárgygyal bibelődik s bámulatos költői ért és művészi ügyességet fejt ki annak szellemdús variálásában; a más négy, az ifju átalánosb magasztalásával, már átmenetet képez a következő csoportra.

XVIII—XXXIX. E tetemesb szakasz képezi tulajdonkép a két barát viszonyainak magvát, ugyszólva

történeti eredete- s fejlődésében. Az uralkodó s leggyakrabban visszatérő gondolat itt: világi sorsuk különbsége s annak daczára szivök oldhatlan szövetsége; föltétlen odadás s hódoló ragaszkodás a költő részéről, példátlan kegy s jóság annak viszonzásában a másik részről. A költő a világban megvetett, elhagyott helyzetét csak azért festi oly sötéten s ismételve, hogy a kárpótlást, mit barátja kegyében lel, annál fényesb világitásban tüntethesse föl. (Lásd e csoportból kivált a XXIX., XXX., XXXI. számokat, saját fordítási kisérleteink között.)

XL—XLII. Furcsa kis epizód; az imádott barát, ugy látszik, pajkos kötekedésből, elragadja, vagy épen szökteti költő barátja kedvesét; de ugy látszik, a nem épen nagy becsü gyémántot mindegyik elég szivesen átengedi a másiknak. E viszonyra már az előbbi csoportban, a XXXIII—XXXV. sonettekben, történt némi előkészitő vonatkozás. A szerető, kiről itt szó van, ugyan az, kihez a vég sonettek intézve vannak, mint a CXXXIII. és IV. sonett összevetéséből kitünik.

XLIII—LXI. E nevezetes csoport, a szeretett baráttól távol, a tőle különlét nyomasztó súlya alatt iratott. E különlét, ugy látszik, hosszu időre terjedt, vagy csak a képzelet nyújtja azt évekre ki. E darabok átalános hangja az epedő vágyé; de köztök elszórva találunk egyeseket, mik fönebbi kételyeinket igazolni fogják s a folytonos összefüggésből nyilván kirínak: pl a XLVI. mindjárt elől, s még inkább az LII, LIII, LIV. (Lásd mind a négyet saját mutatványaink közt.) Annál találóbbak itt a XLIX. és L. számuak (lásd eze-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

ket is u. o.), melyek nagy melegséggel s valódisággal festik az elválás és távollét gyötrelmeit, az emlékezet s visszagondolás erejét s a mégis önkéntelen fölmerülő gondolatot, hogy a feledés egészen elidegenitheti végre tőle e kitünő szivet s ő egykor egészen megvetetté válhat az előtt, kitől most tér, de a világi helyzet mindig oly távol elválasztva tartja. Ez utóbbi eszme van különösen a XLIX-ben oly nyomatékosan kifejetve.

LXI—LXXXVI. A távollét megszűnik, de nem vele az egyszer felköltött aggodalmak s bús hangulat. Valami sajátságos súly látszik nehezedni a költő kedélyére: mintha vénülne, mintha közelgő halál árnyékát érezné magára vetődni. E különös halálsejtelmek néhol szinte halálvágy, e panaszok vénüléséről, a magyarázóknak sok fejtörést okoztak s sok balmagyarázatokra adtak alkalmat. A költő, mondják, nem lehete még, mikor ezeket irta, nem csak vén, de legjobb korát sem érheté el még, 32—36 éves lehete legfölebb: miért e panaszok még is? Gervinus is inkább megkerüli a kérdést, mint megoldja, mondván, hogy a költő vénsége csak viszonyos, fiatalabb (négy-öt évvel fiatalabb!) barátjához képest; vagy a költők szokott nagyitása a panaszban; vagy a tapasztaltság s szenvedések képleges vénsége. Részünkről más fölfogásra látjuk esni a dolog lényegét. E vénség, ugy látszik nekünk, allegorikus értelemben veendő: a főrangu barát, kilépve az ifjuság korszakából a világ, tevékenység, tán hivatalok terére, megszünt a szegényebb barát sajátja lenni; ez elmaradt tőle, hátravetődött az árnyba, öröme oda, tehetetlen mint a szárnyszegett madár. Im a szellemi elhagyatott-

ság, mely az öregség képében tünik föl lelkében; im az erkölcsi halál, mely szinte eléri s elboritja már, melynek fojtó karjaiból nem bir szabadulni. Ily fölfogást látszanak igazolni, ily hangulatra mutatni pl. a LXVI. LXXV. számuak, saját mutatványaink közt kivált a LXI, LXXIII. számuak, ez utóbbi, valódi shaksperei szokás szerint, ujabb s ujabb allegoriai vonásokkal s fordulatokkal festve ugyanazt.

LXXXVII—XCIX. A bú mind nyomasztóbbá lesz, s ugy látszik, a belső elidegenülés, a két barát szétváló életpályájának következtében, mind teljesebb és teljesebb lesz. Az elhagyottabbnak szivében előkelő barátjának becse még mindenek fölött áll, de az ok, mi őket elkülönzi, a rangkülönbség keserű gondolatokat költ benne, melyekben néma szemrehányás van. A LXXXVII. sonett, mely e csoportot megnyitja (lásd kisérleteink között), a teljes lemondás hangján szól, de nem mély elkeseredés nélkül. De bár mily komoly is e lemondás; a sziv nem oly könnyen engedi régi jogait s vissza-visszatér igényeihez. Ha a XCVIII. és XCIX. sonetteket is, Gervinussal, a baráthoz irottak közé számitjuk: e csoportban hangjok mindenesetre elütő; legfölebb az elsőbbiknek vég sora

„Mint árnyaiddal, úgy játszám velek"

látszik a többihez illőnek. Részünkről inkább azt hiszszük, hogy itt két, valóban szerelmi sonett áll előttünk, szép nőhöz intézve. Az első sor, mely távollétről beszél, nem vonatkozhatik a Southampton lordtól való hosszabb távollétre; s ha valódi távollétre egyátalában: az csak

esetleges; hihetőbb pedig, hogy csak a költői eszme ellentéteiért van, költve: „Tavaszszal voltam, ugymond, távol tőled“ hogy végezhesse: „De minden télnek tetszett előttem.“ E két, előttünk legalább is kétesnek tetsző darabon kivül a többi e csoportban a fönebb jellemeztük hangon szól: kétségbeeső lemondással majd, majd keserü szemrehányás vagy épen visszakövetelés elfojtott, de átlátszó keservével.

C—CXXVI. Mint a szerelemnek, ugy e hozzá oly sokban hasonlatos barátságnak is végre kitombol féltő irigy szenvedélye s azt megnyugvás követi. Az előbbi viszony melege, illata ugyszólván, elszállott, a nélkül, hogy a szeretet egészen megszünt volna; sőt megmaradt alkatrészei, melyek a vihart túl élték, tán még nemesebbek. Az előbbi csoport és e közt, ugy látszik, a háborgó küzdés egész néma időszaka fekszik; legalább a kezdő sonettekben (C., CI.) rég hallgató Muzáját nógatja, hogy szólaljon meg ismét. A hosszu küzdelem eredménye e nyugodtabb, de még mind szeretetlehelő dalokban van kifejezve, legvilágosabban a CXX. számmal jelölt sonettben: kibékült már a gondolattal, hogy viszonyuknak meg kelle hidegülnie, s önmagát vádolja, hogy a gyöngédebb baráton, a természetes elhidegülést, ő mily bántó panaszokkal büntette; bűnük kölcsönös volt egymás iránt, nem maradtak adósak egymásnak, s most számolatuk, egymást feloldva, ismét rendén van. (Lásd ezt próbáink közt.)

CXXVII—CLIV. A végső csoport, mely a már fölebb is emlitett kaczér nőhöz van intézve. Nagyobb részök, legkivált a két végső darab, buja szerelem s ér-

zékiség nyilatkozata, melyben része sincs a becsülésnek. Itt is van azonban egy pár becsesb darab, mint pl. a CXXX., CXXI. számuak (lásd mutatványaink közt), melyek csinos szerelmi dalokúl állhatnak.

Im, nagyjában egy tekintet vetve a terjedelmes sonett-csoportra! mennyi hozzávetés s mily kevés bizonyosság! mennyi nehezen érthető és sokszor félreértett sor, eszme, egész költemény! mily kevés határozott, tényleges adat, s mégis mennyi szándékosan elrejtett, de meglevő tény s viszony, mire homályos vonatkozás történik!

Nagy költők, kiknek eszmevilága rendkivüli terjedelmü, röpte csaknem emberfelettileg gyors, átalában gyakran válnak nehezen érthetőkké. Példa rá, hogy a legnagyobbat idézzük, Dante. Példa Shakspere, a drámairó, kinek művei mai napig annyi sokféleképp commentáltatnak, nem csak egész jelentésökben s czélzásaikban, hanem sokszor az egyes sorokban is. Hát még ha ily költő szándékosan akar, némely dolgokban legalább, homályos lenni, elfedezni avatlanok előtt sokat, mit az illetőn kivül senkinek sem kell tudnia, de érinteni annyira, hogy az megértse. És Shakspere sonettjeinél épen ez az eset. Mint veres fonal huzódik az egész gyüjteményen át a törekvés: nem értetni meg egészen; sejtetni csak igen sokat. Ugy látszik, ez a költészet s átalában minden irás czéljával ellenkezik, ha csak talleyrandi értelemben nem veszszük azt. De ne felejtsük azt, mi e sonetteknél a sok bizonytalan mellett egyedül bizonyos: hogy ezek eredetileg nem a sajtó, nem a közönség számára irattak.

Ide járul még általában a sonett, s kivált az akkori sonett kimértsége, mesterkéltsége, egész jelleme. Az mindent, mi igen való, igen tényleges, igen természetes, kerülni parancsolt; gyönyörködött, mint fentebb az egész akkori költészetet jellemeztük, a túlfeszitettben, a rendes és lehetséges mérveken kivül hajtottban. Kifejezései szándékosan viszik az eszményitettnek legtulsó szélsőségeihez, s világért le nem irna valamit, mi a mindennapi beszédhez hasonlatossá tenné. Shakspere általában, legkésőbb korszakában sem ment a tulzástól kifejezésében: tele hyperbolákkal; s ha nagy eszmetartalom ezt többnyire igazolja is, elvileg még sem igazolhatja. De e hiba sehol nála oly gyakori s oly nagyban előforduló nem, mint épen sonettjeiben: egy az, mert ezeket még ifju korában irta, mikor a tehetség még ki nem forrva magát, rendesen túlduzzad a korlátokon; más az, mert oly költői iskola befolyása alatt állt, mely épen a tulzottban, a valótlanban és a végletesben gyönyörködött, s azt tartá legbecsesbnek, a mi csak kinövés a jó izlés szeme előtt.

De akármennyi legyen a kinövés és hiba Shakspere e kori költeményeiben, nevezetesen sonettjeiben is, a gazdag költői ér s erőtelj sehol jobban nem tündököl, mint épen ezekben. Aránylag kevés egyforma helyzetet annyi változatossággal festeni alig sikerült Petrarcától Himfyig egy költőnek is, ki hasonló sonett- (vagy dal)-cyklusokban zengette meg érzelmei benső történetét. A későbbi Shakspere egész gazdagságát a festésekben s éleselmü fordulatokban, erejét a szenvedély rövid, sokat mondó kifejezéseiben feltaláljuk itt; néha egy drámát

egy sonettben, in nucleo. A sonetti forma korlátai a mint nehezitették feladatát sokszor, ugy kényszeriték ismét az eszme ama süritésére, melyről egykor Berzsenyi oly szépen mondá, hogy a költő szájából ugy kell kijőni a hangnak, mintha trombitába sok hang lett volna, soká, egymásra szoritva, s egész erővel törne ki végre.

Shakspere mindig nagy! e meggyőződésünk kimondásával végezzük. Nagy, hibáiban is. Vagy szabatosabban szólva, hibái is oly jelességekkel vannak válhatlan kapcsolatban, hogy nem tudjuk őt mentnek ohajtani azoktól. Bámulat és gyönyör tárgya minden más költők fölött; tanulmány és beható vizsgálatra érdemes mindig, ha nem ajánlhatjuk is utánzását mindenben[1])!

---

[1]) Shakspere sonettjeiről szólván, megjegyezzük, hogy azon sonett, mely Vörösmartynál (mostani kiadás II. köt. 40. l.) „Féltékeny" czim alatt mint Shaksperéből forditott áll: nem a Shakspere-é. Legalább mi a Shakspere 154 sonettjében, a Passionate Pilgrimbeliek közt, s egy pár a Love's labour's lost-ban elejtettet is hozzá számitva, egyet sem találunk, mely a Féltékenyhez csak valamennyire, csak legkisebbé is hasonlitana. Különben a sonett először az Athenaeumban (1837.) Shakpere neve nélkül jelent meg. Mi ok inditotta Vörösmartyt, hogy Ujabb Munkái (1840) kiadásába föl ne vegye, Minden Munkáiba (1847) pedig a nagy britt neve alá helyezze, elképzelni sem tudjuk; ha csak nem valamely Shakspere-reminiscentiából kelt, s Vörösmarty lelkiismeretbeli dolognak tartá az egyszerü eszme tulajdonosának visszaadni azt, mi pedig a kivitel által sajátja lett. Az ujabb kiadás rendezője, feledvén Shakspere sonettjei közt utánkeresni (mi pedig méltó lett volna csak azért is, hogy az (állitólagos) eredetivel összevethesse), jó hiszemmel fogadta a hamis adatot, s igy nem is kutatott annak oka után. Toldy vajon nem tudna-e róla felvilágositani?

Mutatványok Shakspere sonettjeiből.

XVIII.

A nyári naphoz hasonlitsalak?
Te kedvesebb vagy s nem oly égető.
A szép napok oly gyorsan szállanak,
A zord széltől elhal a szép rózsató.
Forró sugárral néha gyújt a nap,
Arany sugára néha elborúl.
Elveszti báját, mi legbájosabb,
S viharral, őszszel tiszta bája múl!
Csak életed nem múlja el nyarát:
Mi bájt te birsz, azt el nem tépi vész.
Kevély halál árnyát ne nyújtsa rád,
Örök dalomban ki örökre élsz!
S mig lesz egy élő, s szeme, s kebele:
Ez élni fog s te élni fogsz vele!

XIX.

Rontó idő! nyelesd el bár a földdel
Önkeble minden édes magzatát;
Tigris fogát, oroszlány körmit törd el,
S vérébe fojtsd az agg főniksz madárt;
Hullámidon hozz vig és bús időket,
S a változó világ arczúlatán
— Szeszély szerint — tépj össze minden éket;
Egy undok büntől tiltlak el csupán:
Csak szépemet ne érje szárnyad röpte,
Aczél tolladdal arczához ne nyúlj!
Maradjon az — ha átröppensz fölötte —
Késő korok szépség-példányaúl!
Vagy tégy akármit! mégis, vén idő,
Dalomban örökifjan virit ő!

XXII.

Bár mondja tükröm, el nem hihetem,
Hogy vén vagyok, a mig te fiatal.
Ha majd redőket látok képeden,
Akkor hiszem, hogy napom éjbe hal:
Mert mind e báj, mi rajtad láttatik,
Az én szivem illő ruhája csak,
Mely, mint bennem tied, benned lakik;
Együtt vagyunk hát vének, ifiak.
Oh szépem, úgy vigyázz magadra hát,
Mint én, teérted, magam' gondozom:
Gyöngéden, mint hű dajka kis babát,
Szived' magamban én úgy hordozom.
De, bár enyim meghal, ne várd szived':
Nem úgy adád, hogy egykor visszavedd!

XXIX.

Ha meghasonlva sorssal, emberekkel,
Számüzve sirok árva sorsomon;
A siket égre sóhajt kergetek fel,
S elnézem, milyen balsors átka nyom;
Sorsát irigylem, a ki tud remélni,
Vagy szebb alakja, több barátja van,
Ezt: hogy müvész, azt: mivel több erényi,
Gyülölve mindazt, mit birok magam;
De mig ekként magam' megvetve nézem:
Rád téved elmém, s lelkem általad
(Pacsirtaként, mely égbe száll merészen
E ronda földről) mennyekben mulat.
Mert szerelmedre csak gondolni: oly kincs,
Mit elcserélni kedvem trónokkal nincs!

XXX.

Ha néma s édes gondjaim elébe
A mult idők emlékét fölidézem:
Sohajra költ sok birtnak eltünt képe,
Sok régi búm újjal tetézve lészen;
A könyfeledt szem új könyben feredhet'
Sir-éj ölébe húllt barátimért:
Szerelmemet, a régen elfeledtet
Sirathatom, s mindent, mi veszni tért;
Keserghetek megint elmúlt keserven,
Átélve szórul szóra, kinra kint;
És mintha volna még lefizetetlen,
Az elnyögött baj felnyöghet megint:
De im, a közbe', rád gondolva lelkem,
Mi elveszett volt, benned visszanyertem.

XXXI.

Kebledben élnek mindazon szivek,
Kiket, nem látva, halva lelni véltem:
Szerelmeim szerelme, s a hivek,
Kiket temetve hittem sir ürében.
Oh mennyi sok türelmes, szent könyűt
Csalt e szemekből kegyelet s hiv emlék,
Sok olyanért, kiről most im kitűnt,
Hogy halva nincs, csak kebeledbe' rejlék.
Sir vagy, hol eltemetve él szerelmem,
Szerettim emlékkoszorúival;
Mi részök egykor bennem volt s szivemben:
Mind rád hagyá, urának téged vall.
Imádott képöket benned lelem;
S tiéd (övék tebenned) mindenem!

XXXIX.

Dicséretid', illőn, hogy' zenghetem,
Ki enmagamnak jobbik része vagy csak?
Az öndicséret diszt nem ad nekem:
S mi mást teszek, ha téged magasztallak?
Éljünk külön, jobb lesz, s ez egy szivet,
Ez egybeforrt szerelmet vágjuk ketté:
Hadd adhassam meg, a mi a tied,
Mit e világon csak te érdemeltél!
Oh távollét, mi kín volnál, ha nem te
Adnád, gyönyörre, im e gyászalkalmat:
Időm' szerelmi gonddal töltenem be
(Gondot, időt ez édesen megcsalhat!)
S meg nem tanitnál egyet párrá tennem:
Dicsérve őt itt, a ki távol innen!
Mig őt, ki távol, itt dicsérve zengem!

XLVI.

Haláltusát vivnak szemem s szivem,
Szépségeden osztozva dulakodnak:
Képedtől tiltja a szivet a szem,
A szem jogát tagadj' a sziv viszontag.
Állitja szívem, hogy te benne nyugszol,
Elrejtve ott, hová nem hat be szem;
A szem tagadja ezt, s vitázva ugy szól,
Hogy tükörében ragyogsz fényesen.
Hogy a vitát közöttük döntené el:
A gondolat lőn küldve most oda;
És ki van odva, bölcs itéletével,
A hű szem része, s a hő sziv joga.
Igy: a külbájon legeljen a szem;
Szivé a szivbe rejtett szerelem!

XLVII.

Szivem s szemem most szövetségre lépett,
Hogy egy a más segitségére lesz:
Ha szemem látni sóvárogja képed'
Vagy szerelmedért szivem epedez.
Ha képed' látja: szemem ünnepet tart
S meghivja rá vendégül szivemet;
Majd szivem terit szerelmeddel asztalt,
S üdvéből akkor szemem részt vehet.
Igy, távol bár, de szerelemben, képben
Lényed szünetlen birtokomba' van.
Gyors gondolatom kisér minden lépten,
S én véle, ő veled van untalan.
Álmában is: képed meg-megjelen,
S gyönyörre költi szivem' és szemem'.

XLIX.

Akkorra majd — valaha ez ha lész —
Midőn mogorván nézsz hiányaimra,
S szerelmed végső számadása kész,
Eszély-sugallva s illemtől megirva;
Akkorra majd, ha megvonván kegyed',
Nem üdvözölsz szemed napsugarával,
S tartózkodásra lelvén ürügyet,
Idegenül fogsz elkerülni távol;
Akkorra im elsánczolom magam',
Előre, enértékem érzetébe,
Föladva, önként adva föl, jogom',
És igazadnak védelmére lépve.
Elhagyni engem, ah, teljes jogod:
Mert nem tudok, hogy mért szeress, okot!

L.

Nehéz az út, oly súlyos rajta mennem,
Midőn ha majd elérve lész a czél,
Enyh, nyugalom csak mind ezt mondja bennem:
„Lásd, kedvesedtől meddig eljövél!“
Mely visz, az állat is nyög búm sulyától,
S érezve terhem', bús lépést üget:
Ösztönsugallva érzi tán magától,
Hogy tőled menve ura sem siet.
Mit oldalába vágok haragomban,
Vérző sarkantyúm sem sietteti;
Csak bús nyögéssel válaszol; de jobban
Fáj nékem az, mint sarkantyúm neki:
Mert e nyögésre kél a gondolat,
Hogy búm elől van, üdvöm elmaradt!

LII.

A dús vagyok, kit kulcsa minden órán
Imádott kincséhez vihetne be;
De ő nem nézi mindig azt, nehogy tán
A ritka gyönyör élét elvegye.
Azért oly drága s nagybecsű az ünnep,
Mert ritkán fordul év hosszán elő,
Mint gyéren rakott gyémántok kitűnnek,
Vagy nyakéken az egyes drágakő.
Az idő is, mely tőlem téged elrejt,
Olyan, mint szekrény, avagy ruhatár:
Hogy megszenteljen egy-egy ritka perczet,
Akkor minden rejtett pompát kitár.
Áldott te! becsed mindig tűz ki czélt:
Ha birlak: diadalt; ha nem: reményt!

LIII.

Mi a te lényed? mi van alkatodban,
Hogy száz csodás árny rajz téged körül?
Van minden testnek árnya, de csak egy van,
S oly sok-sok árnynyal te birsz egyedül.
Fessék Adonist: bájai sugára
Szépségidről csak koldus másolat!
Rakják a bűbájt Helena arczára:
Csak te ragyogsz a görög kép alatt!
Szólunk tavaszrul, nyárnak garmadárul:
Az szépséged árnyával tündököl,
Ehhez bőséged gazdag volta járul;
Minden áldásban téged lelni föl.
Mind, a mi szép van, osztályos veled;
Csak egy, miben nincs másod: hű szived!

LIV.

Oh mennyivel szebb a szépség maga,
Ha ékitője a dicsőbb erény!
A rózsa szép, de lelke: jó szaga,
Még több bájt önt el gyönge levelén.
Csak oly piros a csipkerózsa is,
Mint teljes kerti rózsa kebele;
Ugy megvan rajta a kaczér tövis;
Lágy nyári szellő úgy enyelg vele;
De minden becse szép színében áll csak;
Él keresetlen, magában hal el:
Szép kerti rózsa, karján a halálnak,
Állandó, édes illatot lehel.
Igy lelked is; s ha tested hervadott:
Dalom leszűri, mint az illatot!

LXI.

Te akarod, hogy képed a nagy éjben
Ne hagyja húnyni bús pilláimat?
Te akarod, hogy álmam törve légyen
S árnyak, képmásaid, csúfoljanak?
Te lelked az, melyet — kémlelni engem —
Magadtól elröpitsz ily messzire:
Hogy léhaságot, bünt találna bennem,
Táplálni féltésed' s gyanúd' vele?
Oh nem! szerelmed, bárha sok, nem oly nagy!
Szerelmem tartja nyitva szemeim'.
Saját szerelmem, mely szunyadni nem hagy
És éji őrré tesz végetted im!
Árnyad' virasztom; lényedet pedig —
Tőlem távol — mások éldelhetik!

LXIV.

Látván, a zord időtül eltiporva,
Hogy pusztul el, hogy vész a régi fény;
Zászlós torony hogy omlik néma porba
S daczolni kő, vas nem elég kemény;
Látván, a tenger telhetetlen torka
Hogy harapdálja partja birtokát,
Majd meg a part tolúl be a habokra
S hol ez, hol az, egymásba csapnak át;
Látván, hogy minden alakot cserél, veszt,
A lét sem áll a semmiségnek ellen:
Bennem e sok rom bús eszméket éleszt,
Hogy jő idő, mely elviszi szerelmem'.
E gond halál! Csak sirnom kell e kincsen:
Mért birnom is, ha el kell hogy veszitsem!

LXV.

Ha ércz, se kő, föld s tenger sincs kivéve
A bús enyészet ereje alól:
A gyönge szépség állna ellenébe,
Mely, mint virág, egy széltől meghajol?
Hogy álljon ellent egy csöp nyári harmat
A zord napok döntő csatáinak,
Midőn dühétől a veszett viharnak
Vas rácsok és kő szirtek omlanak?
Oh szörnyü gond: az idő legszebb kincse
Hol lehet óva az idő elől?
Hol van ki, ezt futtában visszaintse,
Ha a szépséget megrabolni tör?
Nincsen: ha csak — oh csoda! — e setét
Betük nem őrzik fény-tekintetét!

LXXIII.

Tekints az év azon szakául engem,
Ha egykét sárga lomb, vagy annyi se,
Függ a galyon, mely reszket a hidegben
(Üres kar, elszállván énekese!);
Vagy lásd az alkonyt bennem, nap lementén,
Mely egyre jobban sápad nyúgaton,
Melyet az éj, lassankint eltemetvén,
Halál gyanánt birodalmába von;
Vagy lásd az oly tüz lobbanását bennem,
Mely első lángja hamujába dől,
Halottas ágyon, végső küzdelemben,
Mi élteté, most az emészti föl.
Ezt látva mind: erősb lesz tán szerelmed
Ahhoz, mitől maholnap válnod kellend.

LXXXVII.

Isten veled! Nem birhatok ily kincset!
Fölötte drága vagy, tudod magad.
Becses voltod fölold minden bilincset,
És minden jogot tőlem elragad.
Hisz birtalak csak ingyen-kegyelembül,
És ennyi kegyre hol van érdemem?
Jog-alapom egy szódra összerendül
S az adománylevél érvénytelen.
Becsed' nem tudva, adtad át magad' te,
Vagy valón túl becsülve engemet;
Igy adományod félreértés szülte,
S most, jobban értesülve, elvehetd.
Igy birtalak, álom szeszélyeként:
Álmomban király, imetten szegény!

XCVIII.

A tavaszon tőled távol valék;
Hogy tarka april járt ékes lepelbe',
Ifjúságot, gyönyört lehelt a lég,
A vén Saturn is tánczolt és enyelge.
De sem madárdal, sem lágy illata
Ezer virágnak, bármi szende-szépek,
Nem viditott fel, rá sem birhata,
Hogy száráról csak egyet is letépjek.
Liljom haván szemeim nem mulattak;
A rózsa bája sem igézhete:
Szépek, de hajh! mind hitvány másolat csak,
Rólad, gyönyörök mintaképe te!
Tél volt nekem, mert nélkülöztelek.
Ezek csak árnyid — úgy játszám velek!

XCIX.

A korán bújó ibolyát szidám:
„Édes tolvaj, hol loptad illatod',
Nem kedvesem lehébül? e vidám
Mosolyt szemedbe honnan kaphatod?
Hol fördél, szépem hő erébe' tán?“ [1])
A liljomon szép kezed' követeltem;
A majoránán fürtid zamatát;
A rózsákat mind tüskén állva leltem:
Egyik pirúlt, a más halványra vált,
A harmadik, piros s fehér egyszerre,
Tőled lopá mind s lehed' a fölé,
De büntetésül a tolvaj kehelyre
Egy mérges kígyó mászott s megölé.
Láttam virágot többet is; de mind e
Szépséggel, illattal, bájodra inte!

CII.

Szerelmem nő, láttassék fogyni bárha;
Jobban szeretlek, bár nem mutatom.
Az oly szerelem alkuszik magára,
Mely fennen peng dicsekvő ajkakon.
Új volt szerelmünk, mintegy kikeletben,
Dalaimmal midőn üdvözelém;
Mint fülmile: tavaszszal zeng szünetlen
S elnémul aztán a hő nyár felén:
Nem, hogy kevésbbé volna szép a nyár, mint
Midőn az éjt elringatá dala:
Terhelni fél csak a mély lombok árnyit,
Unttá lehet, mi ritkán szép vala.
Mint ő, azért némul danám is el,
Nehogy untassalak zengésivel.

[1]) Itt az eredetiben is egy sorral több van a szokottnál.

CIII.

Haj, nyomorú mind, mit dalom rebeg!
Magáért bár kitenni volna tér;
De tárgyán a silány dicséretek
Megannyi folt: magában többet ér.
Ne vádolj, hogy többet nem irhatok:
Tükrödbe nézz, ott látod a mi vagy!
A kép, mely ott ég, engem túlragyog,
És képzetimmel, oh, szégyenbe' hagy!
Javitni vágyva, szólj, nem voln'-e bün
Csonkitni azt, mi oly hibátalan?
Hisz dalom czélja csak: leirni hün,
Mi rajtad báj s tökély vonása van.
S százszorta szebb, mint vers festhetne le,
Tükrödbe' képed, csak tekints bele.

CXX.

Hogy megvetél: most már megnyugszom ebben;
S minden sebet, mit elsőbb okozott
(Máskép aczélból, érczből kéne lennem),
Most meghajolva, nyugton hordozok.
Oh! mert ha téged is, szeretlenségem
Szintúgy sebzett: szived mit szenvedett!
S eszembe sem jutott, zsarnoknak nékem:
Enkinaimhoz mérnem tiedet!
Vérző sziveink felfogni mért nem birják,
Hogy a valódi bú mi mélyre metsz!
Siettem volna én is vigasz irját
Vinnem neked, mint te nekem sietsz.
Igy bünöm dija bünöd; és vele
(Mint véled én) velem számolsz te le!

CXXX.

Szépem szeme nem lángol, mint a nap;
Sem keble, mint a hó, nem oly fehér;
Piros korall, ajkánál pirosabb;
Sötét haja selyemmel föl nem ér;
Van rózsa fehér, patyolat s bibor,
Az ő arczán ily rózsa nem virul;
Himes mezőn jobb illat árja forr,
Mint kedvesem fürtjérül, ajkirul;
Hallgatnom őt öröm, de jól tudom,
Hogy a zene sokkal fölötte szép;
Angyal nem járt még vélem egy uton,
S megvallom, ő ha jár, csak földre lép:
S ő nekem mégis szebb, ritkább virág,
Mint bármihez csalfán hasonliták.

CXLI.

Valóban nem is szemeimmel szeretlek,
Ezer hibát találnak benned ők;
De szüm imádja, mit azok megvetnek,
S szeret (daczukra) foltot és redőt;
Nyelvednek hangjain fülem sem édelg,
Érintni tapintásom sem kiván;
Szaglásom, izlésem se' vágyna véled
Mulatni csak, magányos lakomán.
De öt érzékem, hogy rabod ne légyen,
Rá nem birhatja balga szivemet,
Mely, hajthatatlan férfi csalképében,
Rabod csak, nyomorú szolgád neked!
E nagy nyomor közt csak egyben remélek:
Ki bűnöm' szerzé, el csak nem ítélhet!

A TORZKÉPRŐL

GREGUSS ÁGOST.

(Előterjesztetett 1865. julius 26-kán.)

A kép, legátalánosabb értelme szerint, valami tárgyat ábrázol, s akkor itéljük jónak, ha ugy ábrázolja, hogy rá ismerünk. A kép tehát valami tárgynak hasonmása.

A torzkép is az.

— Hogyan! fogják mondani, a torzkép is hasonmás volna? Hiszen a torzképnek épen az a sajátsága, hogy tárgyát elferdíti.

Mondjuk tehát, hogy a torzkép elferditő hasonmás; de mégis hasonmás: mert ha nem volna az, rá nem ismerhetnének tárgyára, ráismerés nélkül pedig a torzképnek semmi értelme, semmi czélja: olyan, mint a levél, mely senkihez sincs intézve, vagy oly roszul van czimezve, hogy nem lehet átadni.

A kérdés csak az, miben áll a torzkép ferditése? Válasz: a jellemzőnek tulzásában [1]). A torzképnek jellemzőnek kell lenni, hogy ráismerhető legyen; s tulzónak kell lennie, hogy ferditsen. A jellemzőben van a

[1]) A torzkép idegen neve, caricatura, az olasz caricaré-ból ered, mi tulterhelést jelent. Ugyanezt jelenti a franczia charge is, mely szintén a torzkép neve.

torzkép hűsége, realismusa, a tulzásban eszményitése, idealismusa.

— Micsoda képtelenség! hallom ismét. A ferditès: eszményesités!

Hátha mégis ugy van? — A ferditès, miként az eszményesités: eltérés, távozás a valótól; s a különbség a kettő között csak az, hogy a ki eszményesit, a szép felé közeledik, midőn a valótól távozik; a ki pedig ferdit, a rút felé.

A ferditès e szerint rút eszményesités volna, s a torzkép a rút eszménye. De nem ellenmondás-e, nem lehetetlenség-e ez a két fogalom együtt: rút, meg eszmény?

Ellenmondás és lehetetlenség, megengedjük; csakhogy épen ez az ellenmondás, ez a lehetetlenség él és uralkodik a torzképben. A torzkép az ellenmondás és lehetetlenség müvészete. A Punch háromkoronás ökrökkel, lordképü szamarakkal kedveskedik, Grandville megemberesíti Lafontaine állatjait, Toepffer személyei a levegőben lebegnek, stb. A torzképben, mint Rosenkranz mondja, minden ellenmondás lehetővé lesz: kicsinyes nagyság, gyönge erő, baromi magasztosság, fenséges semmiség, otromba kellem, csinos durvaság, értelmes értelmetlenség, üres teljesség. Ugyanő a torzképet a tökéletes szépség ellenképének, a tökéletes rútságnak állitja, mely tehát a végkép eltorzitott eszményt tüntetvén föl, már magában egyenesen a szépségre mutat vissza, s ennélfogva nem csak átmenetül szolgálhat a széphez, hanem épen a szépnek különféle jelenségeiben is nyilvánul. A torzképben meglehet rútnak, szépnek

minden eleme, rútnak, szépnek összes hatása [1]). Fő azonban, hogy midőn a torzkép a szépet látszólag megsemmisiti, saját semmiségének szembe szöktetése által azt épen helyreállitja s egyedül érvényesnek bizonyitja. A tökéletes rútság tehát a tökéletes szépség tükre lesz.

Ezért nevezték el a torzképet megforditott eszménynek; ezért nevezhetni azt a legszebb — rútnak.

Le laid c'est le beau! A rút a szép! Ezt a jelszót hirdeti az a lobogó, mely a közelmult franczia szépirodalmat kifigurázó csinos torzképen a romantikusok fölött leng. Elől sárkányszerü ménen Hugo Viktor lovagol, mögötte, a szörnyeteg karikás farkán, guggol utánzóinak hosszu sora, s felettök a lobogó az idézett jelszóval. E jelszó, éles gúnyképen, még inkább ráillik az ujabb Feydeau- és Sardouféle realismusra; de gúny nélkül alkalmazhatjuk azt a torzképre oly értelemben, hogy a torzkép — mintegy önmagának ironiája — épen rútsága által gerjeszti föl a szépség érzetét s végletességénél fogva (mert a végletek érintkeznek) a realismus és idealismus ellentéteinek kiegyenlitésére legalkalmasabb.

Paradoxonnak látszhatik, de áll, hogy a torzkép a legjobb példa arra, hogyan kell a realismusnak az idealismussal kiegyezni. Ha valami, a torzkép győzheti meg a művészt, hogy a természet jellegeit ugyan lényeges részeikben nem szabad megsértenie, hanem el is távolithat tőle mindent, a mi nem lényeges, csak közönséges, sőt épen akkor igazán müvész, ha mindent eltávolit, a mi csak *van* s nem egyszersmind jellemző; a torzkép szol-

[1]) Aesthetik des Haesslichen.

gálhat kézzelfogható bizonyságul, hogy valamint az erény a megjavitott, tehát jobb erkölcs, és a tudomány a megigazitott, tehát igazabb ismeret, ugy a müvészet a megszépitett, tehát szebb természet. Mivel vádolja az idealista a realistát? Hogy csak a valót utánozza. Hát a realista az idealistát? Hogy csupán eszményesit. S e mai realismus közepett, mely még az eszményi tájképet sem akarja megengedni, eddig nem tapasztalt mérvben kapott föl a torzkép, s a társadalomnak szinte nélkülözhetlen szellemi tápláléka lett: a torzkép, melyben valósággal az idealismus tiltakozik a realismus ellen. A torzkép azt mondja, hogy a merő hűség nem ér semmit, hogy eszményesiteni kell; s maga is eszményesit — mint feljebb kimutattuk — vissza felé. De az eszmény visszája is, a megforditott eszmény, az eszmény mellett tanuskodik. A nem-eszme rútsága csak hőbben érezteti az eszme szépségét. Egyik is, másik is túlmegy a valón: az rútabb, ez szebb nála; s épen túlmenésénél fogva müvészet.

A természet, mint az isteni müvész alkotása, egészben, kétségtelenül a legfőbb szépség, mely mellett minden emberi müvész alkotása semmivé enyészik; de a természetet sohasem foghatjuk föl egészében, csak nagyobb-kisebb részleteiben, tehát mindenkor csak töredékesen; a müvésznek azonban a fölfogott töredékből is egészet kell adnia, s ezen uj egészben, a műben, a tünemények uj rendje is keletkezik, hol az öszhangzás törvényei uralkodván, egyfelől fölöslegessé lesz sok, a mi a természetben szükséges alkatrész, másfelől meg erősebb kiemelést, élénkebb szinezést kiván egyéb, a mit a ter-

mészet nem emel ki, nem szinez kiválóbban. A természet tehát lehet a legszebb, t. i. egészben, a müvészet mégis szebbiti, t. i. részleteiben; s a romantikus festésziskola feje hijába gúnyolódik azon társai ellen, a kik — ugymond — „alakjaikat kendőzik és vasárnapi ruhájokba bujtatják, mintha azt hinnék, hogy a természet tévedett, midőn az embereket olyanokká alkotta, mint a minők“ [1]). Még a kendőzés, a vasárnapi ruhába bujtatás is (a mit különben teljességgel nem védelmezünk) az eszményesítés helyes ösztönéből származik.

Az eszményesítés által a természet szebbé lesz, s a müvészet a megszépitett természet, mondtuk feljebb. Hát kell-e, s átalában lehet-e a természetet szépiteni? kérdi a realista. Mire azt felelhetjük, hogy ha nem kell, vagy átalában nem lehet a természetet szépiteni: minek akkor a müvészet? Az eredeti mindenesetre többet ér a másolatnál, és kár a müvészet utján fáradságosan megszereznünk, a mit a természet ingyen és kényelmesen nyujt.

A realismus azon okból támadja meg a szépitést, mivel ez, ugymond, másképen tünteti fel a természetet mint a minő, szóval, mivel a természetet meghamisitja. S a mennyiben a szépités hamisit, a realismus méltán kel ki a szépités ellen. De hát mi voltakép a müvész szépitése? Nem annyira az, hogy szebbnek tünteti föl a természetet, mint a minő, hanem inkább, hogy azt tünteti föl, a mi benne szép. Ha ez hamisitás, ugy az a

[1]) Eugène Delacroix, Questions sur le beau. „— les peintres qui semblent croire que la nature s'est trompée en faisant les homnes comme ils sont; ils fardent, ils endimanchent leurs figures.“

meghatározás is hamisitás, hogy az ember okos állat, mert oktalan emberek is vannak. A müvésznek nem az a föladata, hogy megtanulja szebbnek látni a természetet, mint a milyen, hanem, hogy tanulja meg a szépet látni benne. Nem arra kell törekednie, hogy ráhazudott szépséggel ruházza föl, hanem, hogy a mi rút benne, azt mellőzze vagy a szépség szolgálatába helyezze. A realista, ki nem a szépet keresi, hanem mindent, a mi van, és a mint van, csakhamar oda jut, hogy a szépet meg sem különbözteti többé a rúttól, s ezen fölfogás gyümölcsei aztán az afféle képek, mint Courbet „Fürdő leányai," hol még azt is látjuk, hogy miért szükséges a fürdés.

De félre csaptunk tárgyunktól. Térjünk vissza a torzképhez.

A torzképet, a mondottak után, ugy határozhatjuk meg, hogy olyan kép, mely tárgyát a jellemzőnek túlzása által elferditve adja elő; s e meghatározással be is fejezhetnők elmélkedéseinket, ha minden meghatározásnak nem az volna természete, hogy a fogalmat csak azok előtt világositja föl teljesen, kik tartalmával és körével már ismerősök. Nálunk, hol a torzképi müvészet még majmoló gyermekkorát éli, müveltebb olvasótól sem lehet kivánni, hogy a torzkép fogalmának tartalmát s körét ismerje; legfeljebb azt tehetni föl róla, hogy annyi silány torzkép között egy-két jobbat is látott. Nálunk tehát sokkal több magyarázatra volna szükség, hogy e fogalmat tisztázzuk, mint teszem az angol vagy franczia közönség előtt, mely a torzkép remekeit forgatja kezében s az aesthetikus szabályait azonnal számos példával kisérheti s ellenőrizheti.

san dorgáló, mint Persius? Lehet ilyen is, amolyan is, mert a torzkép a rút és szép minden elemét fölkarolhatja; de többnyire jókedvüen hahotázó, mint a drámai torzképek első mestere, Aristophanes. A torzkép humorában felolvad minden fájdalom, melyet a gyarlóság és tökéletlenség érzete lelkünkben szül, a rútnak sértő s undoritó hatása, utálata s iszonya elfurcsásodik, és sötét birodalmát a komikum derüje szállja meg. Valamint azonban a szatira hangja komor is lehet, szintilyen lehet a torzkép is, mint például egyes haláltánczi csoportok, Breughel, Callot, Hogarth számos torzképe, Swift némely groteszk alakja, stb. Átalában miként a gúny lehet éles vagy szelid, goromba vagy udvarias, otromba vagy élczes, ugy a torzkép is képes mindezen változatokra, mi már magában is tanuskodik e műfaj gazdag különféleségéről.

Még inkább meggyőződünk gazdagságáról, ha tárgyainak kimerithetetlen sokaságát, légkörét és irányát, fölfogása és torzitása módjait, korszaki és nemzeti sajátságait, szóval, modora változatait vizsgáljuk. Könyvet kellene irnunk, ha mindezekre részletesen ki akarnánk ereszkedni; azért csak röviden érintjük a legfeltünőbb mozzanatokat.

Mi a torzkép tárgya? — Minden baj és gyarlóság; ezek száma pedig legio. Az egyes emberek félszegségei, bolondságai, szenvedélyei, a különféle társadalmi osztályok (például falusiak meg városiak, szegények meg gazdagok, alsóbbrendüek meg előkelők, miveletlenek meg miveltek, parasztok, mesteremberek, hivatalnokok, papok, katonák, orvosok, ügyvédek, tudósok, irók, stb.), a nemek s életkorok jelleges gyöngeségei és hóbortjai, egész idő-

Longum iter per praecepta, breve per exempla, mondja a latin. Lassan haladunk szabályokkal, gyorsan példákkal. De hogyan haladjunk mi példákkal, holott a melyek jók volnának, itt jobbadán ismeretlenek, a melyek pedig ismeretesek, szinte kivétel nélkül roszak? — Ugy segitek magamon, hogy csak az átalánosabbb elvekre szoritkozom, nyájas olvasómat pedig kérem, ügyekezzék a jelesebb torzképirók müveivel személyesen megismerkedni.

És szerencsére — ugy értem, hogy a nyájas olvasó szerencséjére — fejtegetésem ezuttal annál rövidebb lehet, mert olvasómat egy másik fejtegetésemhez utasithatom, mely a „Rútról" szól s a torzképet is tárgyalja[1]). E tanulmány Rosenkranz feljebb idézett jeles munkájából indul ki s részletesen ismerteti a benne tárgyalt aesthetikai fogalmakat; a mi pedig különösen a torzkép fogalmát illeti, ezt azóta megjelent kitünőbb munkákban, például Vischer nagy széptanában sem találtam világosabban tárgyalva.

Mi a torzkép jelleme, feljebb megkisérlettük értelmezéséből könnyen kivonható. A ferditès már magában csúfolás; igy tehát a torzkép jelleme nem lehet más, mint gúnyos, és a mi csak a szatira tárgyaul szolgálhat, mindazt a torzkép is körébe vonja. S milyen jellemü maga a gúny, mely a torzképben uralkodik? Hamisan, finomul mosolygó-e, mint Horácz Muzája? vagy hango-

[1]) A Budapesti Szemle III. és IV. kötetében. A torzképről van szó a III. kötet 367—369. s a IV. kötet 305—306. és 523—524. lapjain. A torzképpel rokon aesthetikai fogalmakról, nevezetesen a groteszkről és fintorosról az idézett tanulmányban szintén van szó.

szakok és népek irányai, szokásai, divatjai, szertartásai, kormányzók és kormányzottak balgaságai: a torzképiró kifogyhatatlan bányái. Csak a párisi lakosság különféle jellegeit Gavarni ezer meg ezer kitünő alakban örökitette meg. Az élczlapok pedig, melyek különösen a politikai torzképet kedvelik (Punch, Charivari, Kladderadatsch, stb.), nem győzik az országló hatalmasságok tetteit kifigurázni.

S mily ezer meg ezerféle a mód is, a mint a bajok és gyarlóságok kifigurázása történik! A gúny különböző hangulatait már emlitettük; meg kell emlitenünk maga a ferditès, torzitás különböző módjait is. Ezek — ha legelvontabban akarjuk meghatározni — kettőre vihetők vissza: a müvész t. i. a kigunyolandót vagy bitorlóképen vagy leszállitva mutatja be: bitorlóképen, midőn az illető többnek akar látszani, mint a mi, például a monacoi fejedelem, ki az olasz királyságot elismeri; leszállitva, midőn oly körben mozog, melyen már tul kellene lennie, például a kamasz Deutscher Michel, ki az iskolában ábéczét tanúl. Maga a jellemzőnek tulzása pedig nem csupán szertelen nagyitás vagy szertelen kicsinyités által történhetik, hanem jelképesen is, például midőn a Punch a franczia sast Napoleon arczulatával ékesiti. A jelves föltüntetéshez tartozik az is, midőn az emberek állatokká, növényekké vagy élettelen tárgyakká változtatva jelennek meg, vagy viszont az élettelen tárgyak, növények, állatok változnak emberekké. Im a pénzzsák valami tözsér alakját ölti, a körte Lajos Fülöp fejének hasonmásává idomul, Grandville és Kaulbach állatjai az emberi társadalom képviselői lesznek, a Batrachomyoma-

chiában békák és egerek hősködnek, stb. Azon különbségekről, hogy a torzkép majd csak egyes alakokat, majd csoportozatokat, majd csupán állapotot, helyzetet, majd cselekvényt, sőt egész cselekvénysorozatot ábrázol, ezuttal nem szólván, csak azt jegyezzük meg, hogy az ugynevezett történeti torzképek a cselekvényt ábrázoló torzképek közé tartoznak. Ily történeti torzkép például az a pompeji, melyen a jámbor Aeneas menekvése Trójából van előadva: ő és fia Ascanius kutyafejü majmok, atyja Anchises pedig medve, ki a Lares és Penates helyett koczkajátékát viszi magával az égő városból. (Ez a kép egyszersmind bizonyitja, hogy Aeneas parodiázása másfél ezer évvel megelőzte Scarront, kinek nyomában jártak még később Blumauer és Szalkay.)

Tetemesen átalakúl a torzkép modora a korszakok és nemzetek szerint, a melyekben fölmerül. Más az ó-, más a középkori, más a reformatio, más a forradalom idejebeli, más a legujabb torzképek hangja, iránya és modora; másnemüek viszont az angol, másnemüek a franczia, stb. torzképek. Az angolok például erősen sujtolók, vaskosak, gyakran fanyarak és nyersek; a franczíák finoman metszők, csinosak és csintalanok, gyakran ledérek; a németek szeretik a kedélyes bárgyúság álarczát, de az utánzást is. Mit mondjunk a magyarokról? Ezek még kevésbbé eredetiek, s leginkább azokat utánozzák, melyek többnyire magok is utánzatok: a németeket. Nálunk e részben oly kevés az eredetiség, hogy egyik élczlapunk még nevét is a „Deutscher Michel"-től kölcsönzi („Bolond Miska"). Pedig ott van a tősgyökeres magyar, népszerü alak: Bolond Istók. Efféle népszerü alakok a külön-külön

nemzetek torzkép-tárának legbecsesebb kincsei közé tartoznak s a szinpadon is meg szoktak állandósulni: igy az angol Clown, a német Hanswurst, a franczia Scapin, Pierrot, az olasz Policinell, Arlechin, stb. Nekünk magyaroknak a czigányban is van már közmondásilag és adomailag tökéletesen kiteremtett népszerü torzalakunk, mely csak a hivatott költő tollát s festész ónját várja, hogy müvészetileg is meg legyen örökitve. Müvészi torzkép-személyeink közől igazán csak egy életrevalót idézhetünk: Tallérosy Zebulont; azonban ez is inkább csak irodalmilag van megalkotva, leveleiben, nem pedig látható képekben. Mennyire felülmul bennünket e részben a német torzképmüvészet is, hol Eiselét és Beiselét, a Staatshaemorrhoidariust, Wühlhubert, Heulmaiert, Piepmeyert csakugyan sikerült alkotásoknak kell elismernünk. S mennyivel gazdagabb még a franczia müvészet. A rokkant Grognard, az algiri Troupier, a nemzetőr Mayeux, az üzér Robert Macaire, Jabot, Jolibois, Pencil, Prudhomme, J. Paturot, Pigeonneau, Loyal et Vautour, Basbleu, stb. mily találó, mily remek torzalakok mind! A torzképi személyek között kell még fölhoznunk azon alakokat, melyekben egyes nemzetek saját magokat vagy szomszédjaikat szokták személyesiteni: effélék az angol John Bull, az éjszakamerikai Jonathan, a már emlitett német Michel, stb.

Érdemes volna, mond Vischer, a torzkép történetét modora és tárgyai szerint megirni: ebben az államok, a vallás, a társadalom története szintúgy benfoglaltatnék, mint a müvészet s a nemzeti fölfogások és idomok története is. Vischer ohajtása részben már teljesült, a

mennyiben az ókori torzkép története, Champfleurytől, ez idén megjelent[1]), Wright pedig a közép- és ujabbkori torzképek sorát állitotta össze[2]). A legujabb torzképirás azonban az előbbeni korokéit mint fölfogás, mind kivitel tekintetében felülmulja.

A torzkép voltaképi szülő földje a festészet; régebben, csekélyebb sikerrel, a dombormüvészetben is megtermett; az egyetemes müvészetben, a költészetben, szintén megfoganzik és szintoly változatosan, mindenesetre pedig mélyebb jelentőségüvé fejlik, mint a festészetben. Sőt a müvészetnek ezen két neme, festészet és költészet, kivált az ujabb korban, egyesül és úgy létesiti a torzképet, amaz külső megjelenését, ez belső értelmét tolmacsolván, ugy hogy a rajz és szöveg egymást kiegészitik, fölvilágositják, s egymás nélkül el sem lehetnek. Magában a költészetben a torzképre az a művészet legalkalmasabb, hol a szemünk elé rajzolódó jeleneteket szintén magyarázó szöveg kiséri, hol tehát szó és kép szintén egyesülnek: a szinmüvészet. S mondhatjuk, hogy a költő és szinész együtt teremtik meg a legtökéletesebb torzképet, melynek azonban az a baja, hogy nem maradandó, s csak addig tart, mig a szinész játszik. A szinpad már a görögöknél is a torzkép tereül szolgált, mint Aristophanes és Menander vigjátékain

[1]) Historie de la Caricature antique, par Champfleury. Paris, Dentu, 1865. Rajzokkal. — Ugyanő, e tárgyra vonatkozólag, a Gazette des Beaux-Arts köteteiben alapos tanulmányokat közlött.

[2]) History of Caricature and of Grotesque in Art, by Thomas Wright. Rajyokkal fölvilágositott czikkek az Art-Journal 1863. és 1864-dik évi folyamában. E czikkek, mint czimök is mutatja, csak a képzőmüvészet torzképeit tárgyazzák, a költészetéit nem.

kivül az ugynevezett szatir-dráma is bizonyitja; mainap a bohózat lett kiváltságos helye. De a szinmű torzképremekei mellett, minők például Shakspere Falstaffja, Molière Dandinja, Jourdainja, Pourceaugnacja s egyebek, a regény s verses elbeszélés is mutat föl jeles példányokat, melyek közől ezuttal csak Cervantes halhatatlan Don Quixotejára, Rabelais Pantagrueljére, Dickens Pickwickjére, Gvadányi Peleskei Notáriusára mutatunk.

Széptani szempontból három fokot lehet a torzképes tárgyalásban megkülönböztetni. A torzképek vagy merő arczképek, vagy jelleges ábrázolatok, vagy csupa képzeletesek. Legcsekélyebb értékü az első: a személyes torzkép, mely rendszerint a gyülölet, harag, boszú szüleménye, csak sérteni akar s a költőietlen pasquil gőzköréből nem képes az eszme tiszta aetherébe emelkedni. Magasabban áll a jelleges torzkép, melyben már nincs meg az egyenes vonatkozás keserüsége, mert megtámadását nem egyesek, hanem jelves alakokban személyesitett gyöngeségek s viszaélések ellen intézi. John Bull például valami balgaságot követ el: ezt egyénenkint egy angol sem veheti magára, s még a ki ludas is a megrótt balgaságban, nyugton alhatik, mert John Bull képében kicsoda ismerne épen ő rá? Ilyen torzképek többek közt a melyek R. Macaire csínyeit ábrázolják, a ki a juliusi monarchiában gyakorlott megvesztegetések és közcsalások jelves alakja. Legigazibb, legmüvészibb az a torzkép, melyet képzeletesnek neveztünk, de neveznek eszményinek is. Itt a torzkép, minden kisszerü czélzatosságtól menten, tisztán a maga czéljaképen áll elő s a rútat

vagy ártatlan esetlegesség vagy legfő kényszerüség gyanánt mutatja föl. A pártos elfogultság helyett az átalános emberi érvényesül, a ferditès pedig, bárminemü korláton tulmenve s mesés végtelenségbe csapva át, önmagát semmisiti meg s elveszti minden erkölcsi veszélyességét. Maga magát parodiázva, tükrözteti vissza az igazi eszményt. A mértéktelen phantasia maga hoz be mértéket, a tulhajtott, aránytalan alakok közt bizonyos arányosság támad s a szertelen csapongás és merészség kellemes öszhangba olvadnak. A torzkép ezen magasán a humor uralkodik s csak nagy müvészekkel találkozunk. Ezek közől, mint ujabbak s leginkább hozzáférhetők, ismét Gavarni[1]), Grandville[2]), de kivált Toepffer[3]) emlitendők, mely utóbbinak modorát régebben a „Fliegende Blaetter" czimü lap Németországon is meghonositotta.

Némely szépész — realista s idealista egyaránt — a torzképet nem szenvedi meg a tiszta müvészet körében s a félvér műfajok közé sorozza. Nevezetesen a realistának az a kifogása van ellene, hogy nem a valót adja elő, mert túloz, ferdit. A realismus szempontját, mely az egyes jelenség igazsága mellett megfeledkezik a faj s az eszme fensőbb igazságáról, fejtegetésünk elején már volt alkalmunk megczáfolni, ezuttal tehát fölösleges volna ujolag czáfolgatnunk. Fontosabbnak látszik azon, az idealismus szempontjából keletkező kifogás, hogy a torzkép, épen mivel torzit, nem a szép, hanem a rút rovatába

[1]) Etudes des moeurs contemporains. — Les gens de Paris.
[2]) Les petites misères de la vie humaine.
[3]) Histoires en estampes.

tartozik s igy a müvészet köréből kirekesztendő. E szerint azonban a komikumot is ki kellene a müvészetből rekeszteni, mert a komikum szinte kivétel nélkül a rútból fejlik elő. Továbbá láttuk, hogy a torzkép a rútat nem a maga kedveért, hanem a szép diadalára mutatja föl; tehát épen úgy jár el, mint a müvészet minden egyéb faja. Gyönge az a kifogás is, hogy a torzkép ostorozni, büntetni, javitni törekszik, ennélfogva nem müvészi, hanem didaktikai czélja van, nem önczélu, hanem irányos mű. Meggyőződhettünk, hogy a tökély fokára emelkedett torzképnek, az eszményinek, a tiszta aesthetikai gyönyörön kivül magasabb czélja nincs, az tehát csak oly önczélu mű, mint a művészet bármely terméke. Aztán a didaktikai czél s az irányosság igen jól megférhetnek a müvészi önczéluséggal, mint azt számos ugynevezett tanköltemény, állatmese, példázat, s többek között olyan regények is bizonyitják, minő Don Quixote. Azt a kifogást, melyet különösen a festészeti torzkép ellen szokás fölhozni, hogy többnyire szövegre szorul, nem is érdemes megczáfolni. Megczáfolja az önmagát, elismervén, hogy a torzkép csak többnyire, tehát nem mindig szorul magyarázó szövegre. Különben ha mindig is rá szorulna, ki kellene-e azért a müvészetből rekesztenünk? A szinész is rászorul a szinmű szövegére, s nem igazán müvész-e?

Csak egy fajta torzképet kell a müvészet köréből kizárni: a melyik — rosz. Rosz pedig a torzkép, ha nem bir az alacsony malitiánál, sötét rútságnál följebb, a tréfás pajzánkodás derűjébe emelkedni; ha prózai maróságában csak boszantani, bántani akar, vagy épen oly valamit ügyekszik gúnyolni, a mit inkább dicséret és tiszte-

let illet; ha vonásai nem elég élesek és élczesek, minélfogva érthetetlen lesz; ha nem találja el azt a pontot, mely épen a ferditès alapja s melyből az eltorzulásnak, mint az eszmény valóságos ironiájának, ki kell fejlődni; szóval, ha esetlen és közönséges, oktalan és kedélytelen, utálatos és unalmas lévén legfeljebb a durva és miveletlen nézőt képes megröhögtetni, a finomabb érzésüt és miveltet pedig vagy ellöki vagy nem érdekli. Rosz még különösen a festészeti torzkép, ha pazarul, nagy készülettel látszik előállitva, mint a gondos mesterséggel csinált élcz: ha például olajban festve jelenik meg s mintegy a maradandóság igényével lép föl, elvesztvén könnyedségét, miben egy-egy legfőbb bája rejlik. Rosz végre a torzkép, ha nem akar torzkép lenni: ha szerzője valami szépet akart volna alkotni s alkotása akaratlanul torzképpé fajult. Efféle akaratlan torzképek ama „vértelen árnyékok," melyekben a középszerü tehetségek eszményöket megvalósitják; effélék a hermaphrodita-képek az ókori müvészet hanyatlásakor; effélék az ujabb korban a „félreismert lángelmék" föltüntetései s a világfájdalom szörnyszülöttei.

A jó torzkép szintoly nehéz és ritka, mint általában minden jó és szép. De csak ugy jó, ha sem eredete, sem czélja nem merőben személyes, hanem — miként a müvészet minden alkotása, mely a müvészi alkotás nevét megérdemli — mindenkor egész irányokra vonatkozik, mindenkor az általános emberit is fölkarolja, mindenkor eszmét fejez ki. S annál kevésbbé szabad szem elől tévesztenie az eszmény, a szépség örök vezércsillagát, minthogy az anyag, melylyel dolgozik, épen a rút.

A torzkép különben is kényes növény, s bár magvai sokfelé szóródnak, ritka földben kel ki, ritka légkörben diszlik. Neki a legzsirosabb föld és a legtisztább levegő kell: az igazi humor földje s az igazi szabadság levegője.

BÁNK BÁN ROSTÁJA.

IRTA BÁRÁNY BOLDIZSÁR 1817 KÖRÜL.

ELŐSZÓVAL S JEGYZETEKKEL KÖZLI LIPÓCZY GYÖRGY.

(Bemutattatott 1865. nov. 22-dikén.)

Előszó.

„Nem árt, ha az irodalom, a kritika többet foglalkozik e művel ... Azt hiszem, hogy a kritikának épen oly kevéssé tiszte méltányolni az alapjokban elhibázott művek egyes szépségeit: mint elitélni a valóban sikerült műveket egyes hibákért."

Gyulai Pál.

Hogy Bánk bán Rostáját irodalomtörténeti szempontból kellőkép méltányolhassuk, szükséges a czélt, melyre szerzője szánta, s a sikert, melyet eredményezett, felmutatni. E bírálattal irója nem kevesebbet akart eszközleni, mint egy elnyomott s félreismert, vagy jobban mondva, nem ismert lángész valódiságát bebizonyitani, egy hatalmas drámairó tehetséggel megáldott költő kebelnek már-már elalvó szikráit uj tüzre lobbantani, szóval egy a világ- s önmagával meghasonlott költőt megbékéltetni, s a hazát, az irodalmat egy még addig nem élvezett, nagybecsü szinművel megajándékoztatni. És ha ily fontos czélok, ily nehéz szerepek közől csak egyet,

csak parányit is sikerülendett az ügynek megnyernie, érdeme elvitázhatlan. S valóban, fájdalom! mindez csak részleg s későn teljesült; de a mi teljesült, mindenha elismerésben osztozik. A költő még élt, de keblének zúgó viharát a részvétlenség addig zaklatá, mig összetépte a sziv és a lant húrjait, melyek rezgése is örökre elnémult.

Csak később, midőn ő már Léthe gyógycseppei által búfeledve önmagával kibékült, kezde a részvétlenség fagya az ő melegétől felolvadozni, kezdé a felébredt nemzetiség is nevét kérdezni s emlegetni. És ő, ki hidegséget tapasztalt, részvéttel felelt a kérdésre egész nemzetnek magasztos szellemében. E szellem: müve, az ő „Bánk bánja“ volt, melyre a költészet Múzája dics-, a honfiui hálaérzelem pedig érdemkoszorut kötözött, örökre virulót, s hozzá — nem tagadható — az első s legüdébb babérleveleket Bárány Boldizsár szedte, ezen Rostájával segitvén némileg tisztábbakká s ékesebbekké tenni a költő keble mélyéből felmerült drága gyöngyöket, melyek művéből szétsugárzanak.

Tudva van: „Midőn 1814-ben több erdélyi főnemes jutalmat tüzött ki egy, a müvészet kivánalmainak megfelelő, a Kolozsvártt épülő félben volt szinházat megnyitandó, történeti szomorújátékra, Katona is versenyezett Bánk bán darabjával, mely azonban birálói által, kik a 12 pályamű közől ötöt [1]) emeltek ki, még csak fel sem

[1]) Tulajdonkép csak négyet, ugy mint: Tokodynak „Pártosság tüze“ szomorujátékát, és Bolyai Farkasnak „Pausanias,“ „Mahomed“ és „Kemény Simon“ cz. tragédiáit. Volt ugyan még kettő: „Kun László“ és „Losonczi Bánffy István,“ de ezek csak némi figyelmet keltettek, a

emlittetett. Katona azalatt, mig a birálat folyt, darabját többekkel olvastatta, s észrevételeik használásával ujradolgozván, nem tudva semmit annak sorsáról (bár a versenyről szóló tudósitás az Erd. Muzeumban már megjelent volt), 1819-ben sajtó alá egyengette, sőt az ekkor Pesten játszó székesfehérvári szinésztársaságnak eljátszás végett is átadta; de a censura által a szinpadról eltiltatott, nyomtatásban mindazáltal megjelent: Bánk bán, dráma 5 szakaszban. Pest, 1821." (Toldy, „Magyar költészet kézikönyve," II. köt. 362. l.)

A nagy drámairó, Katona József, különösen ezen Rosta után javitgatá s bocsátotta nyomtatásba halhatatlan művét, mint ezt ő maga is bevallja Bánk bánjához irt érdekes előszavában, melyben többi közt említést tevén az erdélyi verseny elhangzásáról, igy folytatja: „Részemről elegendő hálát nem adhatok, hogy igy esett, mert megvallom, hogy gyengét irtam; mindazáltal ezzel nem azt czélozom, hogy most egy phoenixet mutatok elé, nem, hanem csak jobbat. Éles szemek olvasgatták, és figyelmessé tettek a szépre ugy, mint a rútra; most is gyönyörködve olvasom Bárány Boldizsár úr akkori barátomnak irásban adott Rostáját. Mindenkori szives emlékezetem legyen köszönetül." S ismét egész őszinteséggel: „Elébbeni munkámban annak rovására, hogy a merániai herczegek közől miért vettem Ottot? egy előversengést (prologot) irtam, mely tele van ifju vérem gőzével, negéddel és feszelgéssel..."

---

mennyiben részletes birálat jelent meg rólok. (Erd. Muz. 1818, X. füz. 105—167. l.)

Világos innét, hogy Bárány ezen Rostája a költőnek, müve kijavitásakor, kalauzul szolgált; de mily mérvü befolyást gyakorolhatott valóban reá, azt mindeddig, mig megtalálva kézhez nem került, meghatározni nem lehetett. Azért Katona szinmüvének legujabb kritikusa, Gyulai Pál, ki Bánk bánt és iróját az őket valóban megillető magas polczra emelte[1], a Rosta befolyását illetőleg a kijavitásra, csak gyanitólag mondhatta ezt: „E javitások aligha lényegesek lehettek; mind Bárány egyénisége, mind Katona vallomásai ezt látszanak bizonyitani. Bárány nem volt sem oly kitünő tehetségü, sem oly mivelt izlésü költő, hogy Katona felett nagy fensőséget gyakorolhatott volna. Mint az értelmesb olvasó közönség egyik tagja, megtette észrevételeit, leginkább a formát illetőleg. Katona vallomásaiból is, daczára a bókoknak, ilyes jő ki.“ Most azonban, birván e Rostát, melyből mind Bárány Boldizsár dramaturgiai képessége, mind a pályázatra beadott műnek első minőségére napfényt derithetünk, irodalmunk szakavatott kritikusa is sokkal elismerőbben nyilatkoznék Bárány irányában.

Ámde távol attól, mintha talán értéken felüli magasztalással akarnék előállni, pusztán egyéni őszinte véleményemet mondom el felőle, s a befolyást, melyet Bárány ezen birálata Katona müvének átalakitásában elfoglalt, itt csak pár szóval irom körül: mert ezt bővebben kimutatni a Rosta szövege alá tett jegyzeteim-

[1]) Budapesti Szemle, 1860. XXXV—XXXVI. füz. 72—168. l. Katona József és „Bánk bánja.“ Gyulai székfoglalója. Olvastatott a M. T. Akademia 1860. okt. 29-kei ülésében.

ben iparkodtam. Gyulai Pál imént idézett birálatában a javitást, melyet Katona Bárány utmutatása szerint eszközölhetett, csak két pontban vélte megállapithatónak, s az egyiket a prolog kihagyása, a másikat Bánk felesége nevének — Adelajdnak — Melindára történt változtatásába helyezi (miket a költő is nyiltan emlit előszavában), hozzátevén egyszersmind: „másnemü javitásról nincs határozott tudomásunk, a terven és szerkezeten aligha változtatott valami lényegest.“ Ime tehát a Rostának gondos áttanulmányozása után, röviden szólva, biztosan irhatom: az első négy szakaszban a felhozottakon kivül csakis még néhány mellékes, de már az 5-dikben lényeges, magába a cselekvény menetébe vágó, nem különben több mellékes, de az egész mű érdekét emelő változtatás, javitás történt, miket egyenesen Bárány Rostájának számithatunk be érdemül.

Azonban az itélet ereje nem csak egyedül a hibák felmutatásában, hanem az igaz, szép és jó kellő felismerésében is nyilvánul, és az ellenkezők ügyes szétválasztása bizonyos foku müveltséget tételez fel, mert qui bene distinguit, bene docet. Bárány e részről is értékesitve mutatja be magát. Barátja müvének bonczolgatásában nem csak roszalólag, hanem helyeslőleg is, mint az örök szép tolmácsolója lép előtérbe, midőn örömtelve rámutat a remekül kivitt helyekre; tehát mig egy részről amott javit, utba igazit: emitt bátorit, buzdit. Két nélkülözhetlen kellék, mik nélkül a czél el van tévesztve. Ő Bánk bánt az akkori nemzeti irodalom eredeti szindarabjainak elsei közé sorozza, holott mások még csak figyelemre sem méltatják. Átalán véve elmondhatjuk,

hogy Bárány Boldizsár mint kritikus, ama korból, midőn a szinirodalom nálunk még csak bölcsejében szendergett, midőn azon téren, melyen őt a Rostában működni látjuk, alig merészelte valaki erejét megpróbálni, kiváló figyelmet érdemel. Hogy pedig vezérfonalat szerezzen magának, mely után biztosan indulhat, tanulmányozá Shakspere, Schiller és Goethe darabjait, s igy a tragikum iránt sokkal több érzékkel birt, mint, Katonát kivéve, talán bármelyik kortársa; dramaturgiai elvei nagyobbrészt mai nap sem hazudtolják meg magokat. Ha mégis valamiben hibáztathatjuk, ez lehetne: miért a sajtó utján nem ügyekezett birálatát közzétenni, Katona müvének az erdélyi versenynél való mellőztetése után? hiszen igy magának talán nagyobb tekintélyt szerzendett, mint kritikus, Bánk bán élvezhetésére pedig a közönséget s az irodalom férfiait fogékonyabbakká teendette; és nincs kétség benne, hogy ama kor selejtes izlésének daczára is, mely ez időtájt különösen szinirodalmunkban — ha mégis annak mondható — mutatkozék, előbb teszi vala figyelemre méltóvá!

Nem lesz itt helyén kivül azon kor irodalmának a tragikum iránti érzéke jellemzésére némelyeket idézni azok közől, miket Gyulai Pál élénk szinnel rajzol becses birálatában. „Azon egy pár dramaturgiai értekezésben, melyek e tájt megjelentek, mindenről volt szó, csak a tragikumról nem, sőt e tekintetben Kölcsey sem képez kivételt, e kor legnevezetesebb kritikusa ... S nem jellemző-e az is, hogy ő, kinek más tekintetben a dráma iránt oly élénk érzéke volt, igy kiáltott fel 1827-ben, tehát hat évvel Bánk bán megjelenése után: „Drámai

próbáink közől a komoly nemben még egy sem tünt fel, mely a kritikusnak, mint kritikusnak figyelmét megérdemelné[1]." Átalában e korban kelleténél többet adtak a külsőre, s csaknem lényegesb volt a kifejezés, mint a gondolat; átalában e mozgalom vezéreinek több tehetségök és érzékök volt a lyrára, legkevesebb a drámára; nem is beszéltek róla, annyira, hogy Kölcsey 1826-ban megjelent dramaturgiai czikkeiig alig jelent meg e nemben valami figyelemre méltó. Kazinczynak csak a stylusra volt gondja... Kisfaludy Károlyhoz irt levelében is csak a nyelvre és verselésre nézve tesz megjegyzést: „Itéletemet kivánod — ugymond — dramaturgiai dolgozásaid felől. Én e mezőbe sohasem mertem vágtatni, érzem kevés erőmet, s ez legalább szerénységem bizonyitványa. Engedd tehát, hogy csak jambusaidra mondjak egy pár szót[2]." Ily körülmények közt Katona, ki nem tartozott a nyelvujitók pártjához, ha sokkal nagyobb tehetségü drámairó lesz vala is, bajosan nyerhetett volna elismerést oly műbiráktól, kik nem igen foglalkoztak a dramaturgiával, s mindnyájan a nyelvujitók felekezetéhez tartoztak." Gyulai Pál szerint tehát a Bánk bán iránti közöny leginkább dramaturgiai viszonyainkban s magában a korban keresendő, midőn egyedül „a nyelvmivelés és az ősi dicsőség iránti kegyelet szempontjából indult ki drámairodalmunk, tehát oly szempontból, melyek a drámai müvészetben alárendelt fontosságuak,

[1]) Kölcsey F. minden munkái. Második bővitett kiadás, Toldy Ferencz által, III. köt., 44. lap.

[2]) Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal s ennek körével. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860. 5. l.

midőn még nem történt meg az 1825-ki országgyülés, s csak kevesen érezték hazánk politikai hanyatlását, és igy a közönségnek nem sok érzéke lehetett e tragédia hátteréhez — mely az arany bulla korszaka — sem Bánk bukásai tragikai indokaihoz, melyek a hazafiság és becsület, a monarchiai érzület és felségsértés sajátszerü vegyületei.“

Ezek után önként egy kérdés merül fel előttünk: vajon, ha már a kijavitott s nyomtatásban megjelent mű oly sokáig mellőzésben részesült, minő okok akadályozhaták, hogy első minőségében az erdélyi pályázaton is még csak fel sem emlittetett? A felelet nem nehéz: a kor- s dramaturgiai viszonyokhoz még egy harmadik ok is járult, tudni illik: Bánk bán első kidolgozásában — a pár lényeges hibán kivül — hiányzott a kellő szabatosság, csin és széptani izlés a verselésben, kifejezésben és gondolatban, s még az ujabb műben is találkozunk ezek elleni néhány szabálytalansággal. Mindazáltal bátran állithatjuk, hogy az első kidolgozás korán sem vala oly rosz, minélfogva még csak említésre sem érdemesittetheték; sőt talán az eszme nagyszerüsége, a tárgy és a hang szokatlansága szülték az ellenszenvet azon műbirákra nézve, kik talán ilyet nem hallván és látván, az „ignoti nulla cupido“ fogalmát megtestesiték.

Miután azonban hazánk politikai viszonyaira szebb napok derültek, s az eszmék mind itt, mind az irodalmi téren némileg fejledeztek: lassankint rokonszenv kezde éledni Bánk bán iránt, annyira, hogy Vahot szerint[1])

[1]) Magyar Thália, 1853. 101. lap.

már 1826-ban Pécsett, 1828-ban Kassán — habár ez adathoz, mint Gyulai megjegyzi, kétség fér — elég sikerrel; első biztos adat szerint azonban csak 1834-ben Kolozsvárott, mint Egressy Gábor jutalomjátéka, s valahára 1835-ben az ország fővárosában, Budán is, szinpadra kerülhetett. Az akkori s későbbi folyóiratokban[1]) többen nyilatkozának felőle kisebb-nagyobb méltánylattal, különösen Vörösmarty az „Athenaeum," Sebeshelyi (álnév) az „Életképek" és Greguss a „Pesti Napló" hasábjain.

Szólanom kell itt még arról, hogyan került kezemhez a „Rosta", s mely évben irhatta szerzője, mivel a megtalált kéziraton hiányzik a czimlap. Az 1864-iki év pünkösdekor szülőföldem, Kecskemétre rándulván, vágyam ébredt a dicsőült Katonának még élő két testvérét meglátogatni, kiket már az előtt is jól ismertem. Beszélgetés közt előttök szóba hoztam, nem volnának-e még az elhunyt költőnek holmi kéziratai, melyeket az enyészettől meg kellene óvnunk. Kérdésemre Katona József testvére Sándor, ki szintén, mint atyjok vala, becsületes takácsmester, szives volt a Rosta eredeti kéziratát — irójával együtt saját nevén nevezve, habár, mint említém, a külső czimlap hiányzik — kezembe szolgáltatni felhasználás végett, megemlitvén, hogy K. J. halála után többen kérdezősködének már felőle, mint Horváth Döme és Losonczy László urak is, de akkoriban sehol

[1]) Honmüvész, 1834. 78. sz., 621. lap; 1835. I. félév, 19. sz. 146. l.; 1839. I. félév, 26. sz. 205. l. Rajzolatok, 1839. 25. sz. Athenaeum, 1839. I. félév, 418. l. Életképek, 1845. II. félév. 20. sz. Pest Napló, 1854. 174. sz.

sem találván, elő nem adhatta, mig legközelebb valahol mégis rá akadt, s hogy azt valóban megholt testvérének barátja, Bárány Boldizsár irta 1817 körül, midőn a költő Bánk bánjával pályázott Erdélyben. Azon állitását, mintha a megtalált Rosta kézirata nagynevü testvérének másolata lenne Báránynak eredetijéről, mit K. J. a birálat s barátja iránti kiváló előszereteténél fogva teljesitett, kétségbe vonom: mert látván Katonának egyéb kéziratát, a többi közt egy jegyzőkönyvecskéjét, melyben ügyvéddé léte óta egész halála csaknem utolsó napjáig minden jövedelme constatálva volt, s melyben ügyvédi lelkismeretességére nézve ritka szép jellemvonást tüntettek fel ama sorok, hol több ártatlannak szerencsés megvédelmezése feletti örömét jegyzé fel; továbbá, mások is hason véleményben levén, hogy a megtalált Rosta kézirata némileg elüt Katonának egyéb kéziratait: inkább hajlandó vagyok azt egyenesen Bárány Boldizsár saját s eredeti irásának tekinteni, mi különben az ügyre nézve ugyis mindegy. Érdekességénél fogva a „Fővárosi Lapok“ 1864. évi aug. 10., 11., 12. s 13-ik számaiban néhány becses töredéket már közöltem a Rostából, fentartván magamnak, hogy, bővebb átvizsgálás után, jegyzetekkel ellátva bocsátandom az egészet nyilvánosságra, mit jelenleg tehetni szerencsém is van.

A Rosta iratásának évszámára nézve pedig, miután eltérők a vélemények az iránt, ha vajon Katona a pályázat eredményének kihirdetése előtt — mit Döbrentei az 1818-ik évben tett közzé[1]) — vagy utána közlötte mü-

[1]) Erdélyi Muzeum, 1818. X. füz. 105—167. l.

vét egyesekkel, különösen jó barátja, Bárány Boldizsárral? ugyanis Toldy ezt a pályamüvek bírálata alatti időközre, mi 1815 szept. végétől 1818-ig terjedt, Gyulai pedig a bírálat utánira helyezi, s erre nézve Katona előszavából sem vonhatunk biztos következtetést: vegyük a középszámot, a 1817-et, s adjuk meg igy a testvéri szó becsének is a maga értékét.

Végül adnom kellene még kiegészitésül Bárány életrajzát, de jelenleg biztos adatok hiányában ezt el kell halasztanom, s róla egyelőre csak annyit irhatok, hogy pesti ügyvéd s kevéssé ismert drámairó volt e század két első tizedében; pár darabjának előadására a kolozsvári szinháznál Gyulai még emlékezik az előbbi évekből; de minden esetre méltó arra, hogy hazai irodalomtörténetünk nevét kegyelettel azon buzgók sorában emlitse, kik tehetségök fejlesztésével az irodalom felvirágoztatását czélozák.

A megtalált Rosta eredeti kéziratát a Kisfaludy-Társaságnak adtam át gondos megőrzés végett.

Bánk bán Rostája.*)

Bánk bán szomorújátéknak, mint egésznek felvevése.

I. Ha azon eredeti nemzeti szindarabok, melyek hőseinket, mint poezisunknak ugyanannyi remek históriai tárgyait szemrevehetőleg elevenen (anschaulich) előnkbe teszik, ritkák nem volnának is literaturánkban: mégis, akkor is az elsők között érdemlene helyet ez a Bánk

*) Oh Katona! Mit vétettél, hogy neved igy el vala rejtve!
1910. XII. 22. L. J.

bán. Mert azon kivül, hogy a tárgy jeles és alkalmatos választásu, jól általgondolt és mestermódon kivitt a planuma. Rómát nyomta Tarquinius, és Lucrétiának, majd Appius dictator s decemvir, és Virginiának kelle vérzeni természet ellen való kimulással. Genuában egy Verrinát dühitett fel Gianettino Dóriának bujálkodása. Magyarországban egy merániai herczegnek szentségtörése, egy nagy Bánk feleségének szomoru esete gyujtja meg a polgári zendülés fáklyáját. A tárgy tehát a minő politikai, nagy és nevezetes következéseiben, szintoly tragikai és felleng-magas Magyarország egy legnagyobb bajnokának lelke harczai által. A magyar királyné elesik mint engesztelő áldozat. A zendülők keze alatt? Nem: mert ezek csak az ellopott kenyeret és becsületet keresték vissza, üldözték csak Merániát; el Bánk keze által: mert ennek hitvese lett Magyarország Lucrétiája, s meg is találkozott a temperata frigida zona alatt is — Collatinusa.

II. Mindjárt a játék elején kezdi magát ismertetni egy nyers, de lelkes magyar, a ki bár titkolózva és lábhegyen mászkál is a setétben, de megmutatja utóbb, hogy van oka fájlalni hazája ügyét és csikorgatni fogát az ostorozó sors ellen: Petur, a bihari főispán. Andrásnak Galicziában tartózkodása alatt Gertrud királyné, a meráni házból, tartja a kormányt, és hazája népe zabolátlan indulatainak engedi tárgyul. Ezeknek a merániaknak katonái és más polgári hivatalviselői az izmaelitákkal szivják a földnek zsirját, pazarolják kenyerét, mig a föld népe rabságban sinlődik. A hazafiak minden hivatalból vagy egészen kizáratnak, vagy közel

vannak ahhoz, hogy végképen megutáltassanak. Kelle ennek fájni minden magyarnak; forr és háborog titkon a vulkán; az epe kiüti itt-amott magát: csak a fő és jeladás hibít (hiányzik). Ezen feldühödöttek között felcsillan hovatovább Petur bán, és használni törekszik a békételenkedőknek első felmelegüléseit. De nincs még barátjai számában lekötve a hatalmas Bánk, előbb horvátországi bán, most az országnak nádorispánja, vagy némely történetirók szerint ország-igazgató. Hogyan vonni ezt interesszéjébe?

III. A királyné uralkodásra vágyó lelke keresi a módokat az ország valódibb leventéit udvarához bilincselni. Igéretek, csalfa jutalmak s rablánczok csakugyan elvakitnak némelyeket. Egyik meráni herczeg már kalocsai érsek, egy másik testvér, a mi költőnknek ez Ottó, épen Magyarországban mulat a nénjénél, és uszkál nyakig azon örömökben, melyeket emez neki készit, szerez, enged, elnéz. Egy ifju meráni herczeg hogyan ismerjen már igy korlátokat? hogyan rettegjen a törvénytől, melyet királyi nénje csigázhat és magyarázhat? ki tiltja meg neki, hogy a nádorispán feleségét szépnek ne találja? De ez házassági szövetkezésben van már, és alpesek az akadályok! noha meg nem ijed, és kétségbe esni nem akar: mert ő Gertrudisnak öcscse és a magyarok nagy királyának sógora. Egy sehonnai német biztatja reménynyel, segiti agyafurt eszével s minden veszély iránt hideg, vakmerő lelkével: elég még most, hogy a nagyasszony elnézi.

IV. Megszagolta ezt Petur, és mesterkedik egybegyüjteni szövetségeseit. Miért? Hogy bemutathassa őket

Bánknak, a mindeniktől nagyra becsültnek, s ennek viszont amazokat, hogy hűséget esküdtessen velök neki. De hogyan? Bánk nádorispán, és hogy egy Bánk leüljön a fekete frigy éjjeli asztalához boszút lehelni, oda bánki megsértődés kell.

V. Gertrud vendégeskedik (Ó)-Budán vagy Fehérvárott. Bánk távol jár az ország részeiben, hivatalban. Láz ez Ottónak és Biberáchnak; viz a Petur malmára Ottó tovább és tovább gyuladása. Meg kell tudni, meg kell tudni Bánknak azon hálókat, melyeket becsületének, hitvesének készitenek, s valóban Bánk után egy sebes hiradó el is ment.

Eddig a játéknak előbeszélő része[1]) (narrativuma); következik már az előadás.

VI. A békétlenek a mulatók között egyvelegnek. Petur elvonja magát a szuglyokba és kohol. A szövetséges barátok értik egymást, de csak homályosan[2]), a mágnes vonja őket egymáshoz, de nincs tárgya, nincs neve még

---

[1]) Mint látszik, előbbi müvében Katona (azon rövid „Előversengés“ (prolog) helyett, mely az első szakasz előtt áll, s melynek lényeges befolyása a cselekvény összefüggési folyamára nem tagadható, hosszu, s mintegy az egész dráma alapeszméjét magában foglaló előbeszélő részletet is irt magyarázatul. Bizonyitják ezt Bárány-nak mind fenebbi leirása, mind később, e „Rosta“ végén való hivatkozása az „Előversengés“-re, melyben egy uj személylyel, „Mentor“-ral találkozunk. De legvilágosabbau igazolják ezt magának a költőnek már előszavamban is idézett szavai: „Eléhbeni munkámban, annak rovására, hogy a meráni herczegek közől miért vettem Ottót, egy Előversengést irtam, mely tele van ifju vérem gőzével, negéddel és feszelgéssel.“

[2]) Ezen kifejezés a békételenek zavart lelki állapotára vonatkozik: mert habár fájlalják is a haza szomoru sorsát, de még ekkor Petur tálajdonképi tervét — a királyné meggyilkoltatását — nem sejtették.

a vonzódásnak. Gondoskodott erről már Petur — a mint tudjuk — mig az elvakultak a bachantesi tánczba dőlnek.

VII. Az első jelenésben szembe ötlik mindjárt Mikhál bán, öcscsével Simonnal, spanyolok, bojótiak. Mikhál egy szálájában a palotának várja szundikálva Petur bánt, a ki oda rendelte. Simon bán megjelenik vendégekkel, köztök békételenekkel, mert ez sok van. A két testvér fájdalmas szivvel emlékezik hazájáról, mig a muzsika a palotából hangzik, és egy pár pohár mellett „Jó éjszakát!“ mond Spanyolország csillagának. Simon és Mikhál, a spanyolok, még nem értik. Vendégek jönnek. Myska, a királyi gyermekek nevelője iszik a királyné egészségére; Petur fellobban, kiáltja a magyar szabadságot, s mig a hizelkedők megrettenve bámulnak, addig a boszankodó magyarok csoportoznak. Meg van téve az első lépés.

VIII. Bánkot Köjönnél Petur postája elérte; visszafordulván Bánk, épen megérkezik és Peturral találkozik. Figyelmetessé teszi ez némelyekre a bánt, de, homályosan, hivja éjfélre a maga házához, és megmondja a jelszót, a mely — Adelajd[1]).

IX. Elég ez a szó. Bánk tapogat, de világot nem látván, elhatározza magát a szövetségesek gyülekezetébe menni.

X. Nem tud erről senki az udvarnál. Ottó segitőjével jön, és nyögi neki szerelmét. Tudja Biberach az udvarit játszani és szükségessé tenni magát. Mig Ottó

[1]) Ezen névnek Melindárá változtatását Katona — mint előbeszédében mondja — Müller ur Ottója után, melyet Csery Péter később 1822-ben magyarra is forditott, müvének ujra dolgozásakor eszközölte.

Adelajdot vadászsza, egy thüringiai nemes leány keresi Biberachot, megkérdezni: mit remélhessen Ottó szerelméről? Biberach ismét az udvari, bizonytalanságban kell hagyni az epedő gyermeket, s egy monologusban arról tünődik, minő szüksége van sok bohónak egy udvarnál olyanra, mint ő.

XI. A bevezetés eddig igen helyes és planum szerint való. A Gertrud örömudvara és Ottó neszes mennye tűnik, ámbár csak fél oldalról, a békétlenség szikrája csillan, ámbár csak gyengén és távolról. A bojótok csendes temperamentuma a peturianusok zugásával szép contrastban. Egy szűkölködő szegény az öröm lakhelyében eltévelyedve, könyes szemekkel (egy Tiborcz), végre Bánk, a sólyomnézésü fellép és leragadva megáll, mint a vándor az ég első dördülését hallván.

XII. Megmutatja végre a 10-dik jelenet Ottót Adelajddal. Hogy az udvari kabalákban még nem egészen avatott Bánkné a fiatal herczegtől nem fut, megbocsátható: mert Gertrudnak tiszteletére lekötelezve érzi magát, Ottót pedig még érdemesnek arra, hogy nyögdécselésén szánakodjék, vagy talán — mint Ottó dicsekedik Biberachnak — meg is könyezze[1]). De majd kimu-

[1]) Érdekes itt összehasonlitani az életképi biráló és Bárány-nak ezen itéletét Melinda jellemét illetőleg. Az előbbi mondja többek közt: „Benne sem elég méltóság, hogy Ottót magától kellő távolságban, sem elég erő, hogy az udvar ármányai közt magát sulyegyenben tartsa, s ámbár nem akarom a kelletén túl szelid Melinda erényes voltát kétségbe hozni, annyit mindenesetre meg kell jegyeznem, hogy Ottó szerelmes faggatásai sokkal inkább látszanak őt megilletni, mint Bánk nejéhez illik.“ Itt Báránynak 28 évvel előbb kimondott s fent leirt véleménye sokkal józanabb az életképi birálóénál, mely utóbbira uézve Gyulai Pál ezt mondja: „E birálat talaj-

tatja agyarát a farkas, s letérdepelvén elpuhulva az asszony lábai előtt, eszébe hozza emennek: mennyire alatta van a meráni szerelemvadász Bánknak és minden magyarnak. Megvettetik. De lehetett-e is ezt egy nemes magyar asszonytól, egy Bánknétól máskép várni? A királyné belép és félig-meddig szemmellátó tanuja lesz a történetnek. Adelajd egybe köti hamar a multat a jelenvalóval, és futja — legelőször — a keritőnét királynéja személyében. Ottó megzavarodva kér bocsánatot és felfedez mindent. Boszuság és magas harag fogja el a királynét, és mig a korona megszégyenitését előadja, valóban a Bánkné szemenyilása s öcscse ostromának szerencsétlen kimenetele dühiti, noha — mellesleg legyen mondva — ez még minden homályosságot Gertrud magaviseletében meg nem győz. Hát ha tudná, hogy Bánk Budán titkon, hogy Petur miben töri fejét, és mi történt a tánez alatt: nem rettenne-e meg a jövendőtől? Megretten majd utóbb annál nagyobb erővel. Hogy pedig Adelajd is erről semmit nem tud, ez emeli győzedelmét.

---

donkép azt támadja meg, mit dicsérnie kellene. Katona sem méltóságos, sem erős nőt nem akart rajzolni. Akkor Melinda bajosan eshetett volna oly könnyen az ármány és erőszak áldozatául. Katona egy ártatlan és tapasztalatlan nőt rajzol, ezt kell rajzolnia, kinek a romlott udvarban épen ártatlansága és tapasztalatlansága miatt kell bukni. Tapasztalatlansága mintegy tragikai tévedéssé válik. Maga idézi föl magára a veszélyt, s minél jobb, ártatlanabb és hűbb, annál eszélytelenebb egyszersmind, annál inkább közeledik az örvény felé. Épen az mutatja Katona tragikai nagy erejét, hogy soha sem veszi igénybe pusztán szánalom-érzésünket, mindenütt a szenvedélyek összeütközését rajzolja, mindig a gyöngeségből, tévedésből, bünből származtatja a szerencsétlenséget, és sem a bünt nem festi erő, sem az erényt gyöngeség nélkül...“ („Budapesti Szemle“ 1860. XXXV—XXXVI. füz. 131—132. l.)

XIII. Jön a szégyen s boszuságban ott hagyott Ottóhoz a segedelmeskedő német, ravasz mosolygással, s első beléptével már tanácsol. Ezen tanácsban lenne tehát bölcseje a megtörténendő gazságnak, a mely utóbb egy királynénak életébe kerül. Ottó elrészegülve és iszonyodva siet a királyné után; hogy teljesitette-e, vagy miként a tanácsot, azt a második és harmadik felvonásnak jelenései tanitják, még pedig nem tagadható oly móddal, mely az olvasónak dolgot ád kimagyarázni.

XIV. A felvonást Bánk zárja[1]). Egy megdöbbent lélek a setétben első világot pillanta meg, vagy legalább magát arról elhitetve megáll és fontolgat. Nem lehet a monologusnak természetesebb oka, éltetője, hovatovább zárnyitója, mint ez az állapot, lelki belső helyheztetés. Jaj nekie, a merániaknak, és a kis Soma anyjának, mert ő szerencsétlen, fátummal teljes perczenetben lépett be a királyi palotába, hogy lássa, mint tud egy meráni herczeg társa szeméből részvevő, szánakozó könyeket kicsalni.

XV. A második felvonás együtt mutatja a szövetséget. Mint lelkeik és a tárgy, feketék falaik[2]) s az éj-

---

[1]) Bárány ezen referádája szerint a cselekvénynek folyama az első szakaszban ugyanaz, mely „Bánk bán“ minden kiadásában találtatik. Változás itt tehát csak Adelajd nevének megmásitása és Simon vagyis Micz bán ismeretes mondájának beszövése által történt, habár — mint Gyulai megjegyzi — „sokkal jobban teszi vala, ha elhagyja (t. i. a monda beszövéseit), mert az elbeszélés nem foly be a cselekvénynek sem menetére, sem felvilágositására, sőt még a jellemzésre sem. Csak annyiban elnézhető hiba, a mennyiben az expositiónak épen elején fordulván elő, a cselekvény menetét nem akadályozza.“

[2]) Itt a sötét boltozatu terem falai értendők Petur házában, hová a költő e második szakasz szinterét helyezi.

féllel harmoniában állanak. Ez kell a Petur komor lelkének, mert barátinak esküdni kell. A felséges, szabad napnak szemlélete nem egyez meg a gyiloknak reszkető megszoritásával. Itt tanácskoznak már most, mit és hogyan tevők legyenek. Hajlik még sok része az elhalasztásra:

„Olyan hamar, de oly hamar!“

s békülésre; de Petur engesztelhetetlen:

„Le a királyi székből, asszonyom!“

Ide hozza Bánkot kétsége, habozása; hisz szavát adta különben is, hogy eljön. Látja az együtt ülőket, és döbög, még nincs a megkivántató hangzásban lelke, még több kell, hogy a szőnyeget ő is lerántsa és az uralkodó képébe döfjön kardjával. Megfelel kötelességének, mint hazafi, meg mint nádorispán:

„S ezen szokást tekintve, mi
Szükség setétbe' bódorogni? Ha
Törvény s szokás szerint cselekesztek:
Én, sőt de mindenik magyar segítő
Kezet sietve nyujtni kész.
— — — — — — —
Az őseink becsületesen és
Vitézi módon estek el kicsiny
Vagyonjaik szerzésiben,“ stb.

Hajlanak is az ő szavára és széledni készek. Petur átkozódva tapasztalja, hogy ott veszélye, a honnét legtöbbet várt. Most még minden jóra fordult volna,

talán jóra; de a fátum tovább szövi mívét, az a fátum, mely Biberachot a magyar udvarhoz először, azután pedig a szövetségnek éjjeli helyére hozza.

XVI. Megdöbbennek a frigyesek egy merániánus megjelenésén. Természetes, hogy árulást gyanitsanak és kardot rántsanak. Ezt ugyan több összeesküvés scenáiban is láttuk, de azért itt felesleg vagy szükségtelen-e [1])?

XVII. Biberach ugy tévelyedett ide: hogyan segitsen magán?[2]) Az ő esze találós. Titkokat árul Bánknak és a frigynek. Adelajdot már nevezte Bánknak: setétben bódorgónak, minden legkisebb fényke után kapkodónak. Szükségessé tevén igy magát a német, bátran hűvelyezi Bánk háza árultatását, ágya megmocskitását. A bán megzuzva ott áll: merre ki ezen állapotból? Biberachnak követnie kell, hogy — mely szép vonás! — boszút álljon; menteni: ha még lehetséges. Elég idejök marad a peturiaknak a fontolgatásra, a Petur lelke jelenéseket lát, mikép elrészegül, az ősz spanyolnak ismét hazája eszébe száll; és ha a fekete boltozatokat, az elnémult szövetségeseket a már-már szürkülő időnek talán első homály-fényével összeveszszük: egy felséges, gyönyörü

---

[1]) Katona itt czélszerüleg alkalmazta a kardrántást, mert mig ez egy részről a frigyesek gyülöletét az alattomos és cselszövő német iránt jobban feltünteti, más részről a dolog természetéből foly, mivel Bánk bán megható beszéde után kissé lecsillapult kedélyök Melinda nevének, mint jelszónak hallatára, mely Bánknak egész szive mélyeig hat s őt gyászos sejtelem érzelmivel gyötri, ismét felingerül s a türelem fékét veszti.

[2]) Bárány Biberachot, ugy itt, mint alább is, roszul fogja fel. Biberach nem tévelyedett Peturhoz, hanem akarva ment oda. Innen is, onnan is hasznot akar huzni, miután kihallgatta Petur és Bánk párbeszédét. (Lásd Gyulai többször idézett értekezését.)

gothikaisággal példázza a sirba készülő ősz ezen országnak majd-majd következő fellegeit.

„Kopácsolások'
Lelkem menyasszony-ágynak gondolá,
Pedig becsületünknek egy koporsót
Szegeztek."

Petur diadalt, a többi „Jó éjszakát!" kiált és szunyad. Nem még Petur, a kinek elragadtatott lelke az éjszakába kinézve dicső fénycsillagot lát, és most mond már nyugodni térőbb lélekkel: „Jó éjszakát!"

Ezen felvonásnak festési szépsége (Mahlerischheit), szárnyaló fellengsége (Erhabenheit) a dolgoknak, végre a szép disharmoniában egymástól elálló charakterekre, s mig talán a királyi várban még örömpoharat isznak, két szomoru országnak képezetére nézve, ideálsága, gothikaisága bámulandó, s csendes handlunggal, a valódi aesthesisnek fundamentomával, nem pedig lármás és pajkos antithesisekkel, goromba ritter-vonásokkal levén felruházva, phantastikussága elragadó [1]).

XVIII. A harmadik és negyedik felvonásban látszik magának az actusnak homályossága és az actus principalisra vezető dolgoknak érthetetlensége együtt lenni.

XIX. A 3-ik felvonás elején előttünk áll Bánk Adelajddal: a gyanunak, megbecstelenittetés érzésének, a még hátralévő elromlásnak nehéz harczában ő maga; valamint az asszony irtózva férje szokatlan, vad tekin-

[1]) Mint látjuk, a második szakasz cselekvény-menetén a költő müvének javitásakor szintén semmit nem változtatott; vagy ha igen: ugy az csak egyes nem lényeges részekre vonatkozik, különösen pedig a versezet és kifejezés csinosbitására.

tetétől, elmorzsoló nyájasságától. Bánk itt már ki van vetkőzve önmagából, már nem akarja ismerni vérét; a mult csak ugy tünik fel előtte, mint czifra háló, kétértelmü boldogság, álom! Annál kinosabb a felébredés! Rémitő festése a féltés indulatjának, mely elzárja az utat vissza a szép multra, és készit, vezet egy borzasztó jövőre.

„Hah! mely gondolat lesz agyvelőmben első
Zsengéjekor már meghatározás!
Épülj fel, izmosodj' meg, gondolat,
Mert véled épül fel örök lenyugtom
Felett megéledő becsületem!"

XX. Bánk egy mellékajtón Izidórát fogságából kiereszti[1]). A nagy cselekedetbe, ama mázsás actusba be kelle ezen alantnászó kis dolognak — a becsukásnak — épen ezen nagy lélekbetegségében egy Bánknak — be kelle-e csuszni, midőn kifelé meredt szemekkel, zúzó mellel ezt kiáltja:

„Ne rontsa ezt el a világod, ó
Auróra!

Igaz, hogy Izidóra charakterének üresnek lenni nem volt szabad; de Bánk rövidségével[2])? Tudniillik a 4-ik felvonásban elbeszéli Izidóra a királynénak az esetet: mint ment ő Ottó után Bánk házához, mint futott

[1]) A kijavitott műben maga Izidóra szakasztja fel az oldalajtót.

[2]) Az életképi biráló Izidora jelenetét itt szükség felettinek tartja; Bárány — mint látjuk — már sokkal higgadtabb, habár kissé habozó itéletet mond. Gynlai szerint — igen helyesen — fontos ezen jelenet, mert: „Bánkban e nő akaratlanul még inkább megerősiti a gyilkosság szándékát, de a tett nem követheti ezt egyszerre."

el Ottó rettegve egy véletlenül történt nesz miatt, mint ragadtatik ő maga meg valakitől, Bánktól, s mikép záratik el. Nem tudja még az udvar, hogy Bánk itthon. Bánk már most készen van feleségével. Izidóra kibocsáttatik, és megsértett asszonyi büszkeséggel egy nyelvszurást kap tőle, az elsietőtől, hogy tötézve legyen lelke elromlása.

„Szépen kidolgozott csalárdkodás,
Igy megcsalatva egy csudától[1])“ stb.

XXI. Tiborcz még hátra van. A Bánk stimmungjába be kell folyni ennek is. Szerencsésebben ez a jelenés nem alkalmaztatódhatott volna. Ha Bánk Tiborcztól egy esztendővel ez előtt ugyanezeket hallotta volna mondatni, hallotta volna Adelájdja mellén bizonyos tele érzésében boldogságának: óh mennyi erőt és sikert vesztett volna ez el! De most — a Petur barlangja éjéből már kijőve, Ottót kétszer feleségével lepve, Biberach árulását mind egy szóig felkapva, lelkébe nyomva, egy Adelajdnak kisirt szemeit, egy gyermekét meglátva ő neki, Bánknak!! most egy élemedettnek látni tépelődését, ősz haja szálait! Hatalmas behatásnak kell vala ennek lenni, és a költő mestermódon tudta concentrálni a minden — planuma szerint — lehető motivumokat.

---

[1]) Ezen két verssor roszul van idézve Bárány által, helyette Bánknak ezen kérdésére:

„Egy, csak egy szót, irgalmas lélek, hiszen
Az éjjel Ottóval még a mulatság után
Soká beszélt a királyné?“

Izidora a vetélytársnő boszujával ezt feleli:

„És a kegyelméből csaknem kijött;
De majd Melinda megbékélteté.“

XXII. Tiborcz fejtései remekek, jól eltaláltak:

„Nekünk az udvarunk felé se jön
Egy gólya is, mivel a hulladékot
Is en magunk emésztjük meg...“

Bánknak egészen meg kell érni alattok. Csendesen ereszti magától az öreget, még egy mulékonyan erőködő jelével az emberségnek segit. Ki segit ő rajta? ki a hazán?

„Hallom közellétét eszem lerontatása hirkürtjének,

— azt mondja —

Azért kivánom azt használni addig,
Mig egészben el nem vesztem.“

XXIII. Ottó a vele történt malheur-ön, Bánktól lett meglepetésén megrettenve siet, vigasztalást, reményt, tanácsot keresve rohan Biberach mellére; de ez már, ugy látszik, nem a régi, és (ha csak természetes) balgatag ostoba hidegségben mutatja egészlen magát[1]). Látja Ottót veszélyhez közel, volt a Petur szövetsége gyülekezetében, fél tehát a nyakát koczkáztatni; hogy az ott tapasztaltakat itt ismét ki nem fecsegi, ismét vele született érzéketlenségénél kell keresni okát. Biberach még tovább is megy, mert azon kivül, hogy vagdal, és kijelenti, hogy csak haszonért tett mindent, any-

[1]) Legfejezőbb és eltaláltabb festése ez:

„Miért nem? Én beüthetem hűs
Vérrel Luczim nyakába kardomat: hát
Hüs vérrel itten hagyni mért ne tudjalak?“

Bárány Boldizsár.

nyira is elfelejti magát, hogy kivallja azon árulást, melyet Petur házában elkövetett. Ottó magán kivül ragadtatva ledöfi, és elüti magától gyámját, kit majd megsirat. Myska bán a gyilkosságra berohan segitséggel, de későn: elég, hogy titkát Biberachnak, a haldoklónak, még felfogja.

XXIV. A 4-ik felvonás, az első felében, t. i. azon pontig, hol a gyilkolás történik, az olvasót vagy megjátszsza, vagy legalább nem felel meg egészlen a várakozásának, recensens itélete szerint. A historiát tudjuk, mert egyetlen egy ez az eset a maga nemében, tehát igen tudjuk. Nincs ennek (a valóságos factumot érteni) semmi nyoma az egész 4-ik felvonásban, hogy tudniilik Ottó a latorkodást realiter elkövette volna; nincs még csak szőnyeg alatt sem; ha pedig ez alatt van, ez a szőnyeg bizonynyal vastag és nem transparens, s annyi, mintha nem volna. Mentségül látszik az ugyan szolgálni, hogy a királyné megöletésének elég motivuma a Bánkok és Peturok hazafiúi, sőt büszke lelke, a Magyarország reájok néző reménye, bennök helyeztetett bizodalma, várakozása, a királynénak napról napra terjedő insolentiája, Tiborcz s mások siránkozása, Mikhál tömlöczbe vettetése, szóval a szomorú jelenvalónál még szomorúbb jövendőre való kinézés; de a játék czime nem Magyarország, hanem Bánk bán, és ennek mostoha sorsát akarjuk tudni, nem Magyarország sanyargattatását. Szőnyeg alatt kell lenni, az bizonyos, de általlátszónak is, mert különben kiátkozom azt a királyt az önérzetü emberek közül, a ki mégis feleségének, gyermekei anyjának gyilkosát feloldozza azért,

mert egy-két könyét akarta hazája fiainak ez a gyilkos letörleni [1]).

XXV. Az első jelenés egy mester-kéznek vonása, és a játék legszebb scenái közé tartozik. Átalában Izidora gyengébb asszonyisága (Weiblichkeit) jól van festve, és szintén szivet megillető nemes ohajtozása a hazájába vissza.

„Nem. Ottót a vitézt; de a
Vitéz bemocskolá magát . . .[2])!“

Mely magas büszkeség, sőt elragadó, midőn azt mondja:

„E büszkeségem megmaradt darabját
Enged hazámba visszavinni még!
— — — — — — A magányosság
Nyugalma lágy ölébe' szültek és
Neveltek engem; ott tanultam én
Esmérni egy jobb világot . . . Ottó!

XXVI. Gertrud is hallja Ottó történeteit, és látja, hogy a szemfényvesztés elrontva, a hályog majd-majd

---

[1]) Azonban megjegyzi itt: „Ezt csaknem kedve van a recensensnek Bánk bán harmadszori átolvasása után visszavenni, de annyiból csak, hogy a királyné megtisztulását helyben hagyja; annyiban pedig, hogy Ottó még mind keveset tett arra, hogy Bánknak az ölésre elég inditó oka legyon, tovább is megállapitja*).“ — Az életképi biráló nem igen látszik hinni a királyné ártatlanságában Melindát illetőleg, pedig — mint Gyulai éles tapintattal hozzá teszi —: „ha a királyné valósággal bünös, a Bánk tette már nem tünik fel oly erőszakosnak, s bukása inkább csak külsőkép indokolható, mi sokat levonna a tragédia megrázó erejéből.“

[2]) Ez válaszul szolgál Gertrud kérdésére, midőn Izidora mondja:

„Szeretem Ottót,“
Gertrud pedig: „Mit beszélsz, a herczeget?“
S most következik: „Nem . . . . stb.“

*) Később ismét igy nyilatkozik B.: „Ha épen és egészen ebben nem áll Ottó cselekedeteinek, mint az ölés motivumainak kevés volta, recensens ezt is örömest visszavonja.“

leesik a szemekről, Bánktól mindenik fél, Bánkot szeretik, Bánk az istáp; tehát Gertrudnak félni kell tőle; de hisz „Van még halál!“ azt mondja az első jelenés befejezéseül, és az intrigue itt már annyira nő, hogy látni lehet a katastrophának erős közelitését, mert egyiknek, Bánknak vagy Gertrudnak meg kell halni.

XXVII. Mikhál bán bebocsáttatni kiván, de megtagadtatik tőle. A zenebona kitörni készül, Gertrud annál inkább megszoritani igyekszik a gyeplőt. Lehetetlen tehát, hogy ki ne törjön. Adelajd siránkozva a királyné lábaihoz borul, és panaszolja házának szerencsétlenségét. Mit tegyen az uralkodóné, ha csak itt is nem parancsol és a férjet meg nem fenyiti? De hisz Adelajd czélja nem az, hanem megsértődéséről, megszégyenittetéséről panaszkodni. Mert csakugyan kisül, hogy a szégyen itt a minden. És ime ez az oka ezen jelenés ürességének, homályosságának: mert ha Bánkné valóban tárgya lett Ottó buja tüzének, ugy kevés, a mit Adelajd itt mond; ha pedig nem, akkor arra tér vissza a dolog önmagától, a mit a XXIV. pont alatt mondottunk [1]). A

[1]) A történelem szerint mint valódi tény áll előttünk Melinda megbecstelenittetése; csak az nem bizonyos, vajon Ottó vagy testvére Berchtold követte-e el a gaztettet. Azonban legyen, hogy Berchtold volt a bünös — mint Gyulai megjegyzi — „egy érseket szinpadra vinni s épen ily szerepben, izetlennek tetszett előtte, mert e czélzás nélküli adat könnyen mint az egyház elleni izgatás, az egyes személy, mint az egész rend képviselője tünhetik vala fel, mi távolról sem tartozott a cselekvénynek sem alapeszméjéhez, sem hátteréhez ... Ezen okokból Katona megengedhetőnek tartotta Ottó nevéhez kötni öcscse esztelenségét. Helyesen cselekedett, használta költői szabadságát ...“, Tehát a gaztett csakugyan elkövettetett, s azon fátyol, mely alá a költő a durva valóságot oly ügyesen tudta elrejteni, elég átlátszó, ugy hogy mind Ottónak Biberach, mind Melindának Gertrud előtti nyi-

királyné végre kijelenti neki hidegen, hogy elbocsáttatik, s ez az elégtétel Bánk bán szégyenéért. Jól öltözteti ez a hideg grátia Gertrud királynét.

XXVIII. Mikhál bán végre bebocsáttatik. Tudja ez oda kün a környülállásokat; retteg, mert a királytól fél, irtózik a következésektől, mert hazáját elvesztvén, szereti Magyarországot: azért kéri a királynét, hogy tekintse az országot, és forditsa meg a dolgok futását, a veszedelmekkel fenyegetőt:

„Csak egy szavadba fog kerülni, s ez
Irtóztató megindulása a sors
Golyóbisának más nyomon fog el-
Gördülni."

De Gertrud megmarad nyakasságában, vagy azért, hogy a veszélyt nagynak nem hiszi, vagy hogy bizik a német és olasz garnisonban. Mikhál véletlenül elárulja Petur bán szövetségét, akarván öcscsét Simon bánt menteni. A királyné ezt egy előbb kapott, de csak félre vetett levéllel, melyet Pontius illyriai helytartó irt, egybeköti, és kitör zabolátlan dühe. Mikhál bánt megfogatja és tömlöczbe viteti, noha érzi, mennyire van ő és népe egy magasan érző magyarnak alatta.

„Hol ily halál!.. Eredj, eredj, utól
Én tégedet nem érlek. Ah! csak egy
Asszony vagyok!"

XXIX. Végre megjelenik Bánk, épen midőn Mikhált a fogságba kisérik, a kivel is összetalálkozik. Mely

latkozataiból a finom érzésü psycholog lavateri pontossággal következtethet a büntett elkövetésére.

látomány ez az elkeseredett Bánknak! Rettenetes szándékkal jött ő be most a palotába, és ennek nem kell vala szemébe ötleni. Fiát általadja Mikhálnak, hogy együtt menjen vele a tömlöczbe az ország legnagyobb emberének gyermeke! és jön, a hová a Gertrud rosz angyala hivja, a maga rendeltetése löki, Magyarország boszuállója. Az ő lépése renditő Gertrudra nézve, majd alig tűri nézését. De hisz erről könnyü tenni, gondolja. A siró gyermeknek bábot Adelajdot elővezeti, hogy uj tőröket üssön a férj szivébe. Bánk ekkor egy monologusban már kiraisonnérozta magát, és csendes dühösséggel várja a jövőt, mint terhes felleg, a mely majd-majd árviz-szakadással fenyeget:

„És ők eztet tudák, hah, ők ezt jól tudák,
S mégis vasas marokkal körmölének a pók-
Hálóba: meg fogom tinéktek, oh nem
Soká, fizetni, jó név gyilkolói!“

XXX. Adelajd megjelenik. — „Hol a gyermekem?“ kérdi az anya. — „Jó helyen!“ a komor válasz. — „Megölted?“ — „Felborzadó hajam! heves vérem! egy hyenaszivet az atyában vélni! Nem látjátok azt az ősz embert?“ Mikhált mutatja, a kit épen fogva visznek: karján a kis Soma. Bánknak kigördülnek férfias könyei, egyszerre rohan most minden suly szivére, egyszerre minden emlékezet. Hitvese a bűn palotájában előtte, és gyilkot kér. Gertrud előérzéstől faggattatva, maga kiván maradni. A bán inti feleségét, hogy távozzon. — „Vége, vége van neki!“ igy kiált fel magában. Adelajd eltávozik, és Gertrud áll még, mint büszke cserfa, a melyet a fergeteg meg nem rendit.

Bánknak legszebb tirádái között emlékezetet érdemelnek még a következő sorok, melyekben panasza csendesen kezdődik:

„Oh az én becsületem
Ez Adelajddal udvartól el-
Bucsúza a fiammal és Mikhállal
Tömlöczbe[1]): mert ha még mi megmaradt:
Ezernyi sok szegény között hazánkban
Felosztva van . . . Minek az is?“

XXXI. A katastropha mindegyre közelit. Ez a jelenés megérdemlette, hogy az iró minden lehető szorgalmat reá fordítson, mint hogy nincs is különben; és igy ez a scena az egész játéknak, el lehet mondani, remekje lett. Bánk az ő nehéz harczának elégtételt, felforgatott lelke fájdalmának tárgyat, okot, szabad kitörést keres és ohajt. Bármint moralizált a szövetségesek gyülekezetében tegnap: kilátszik itt belőle az ember; és épen ez van jól. Nehéz, de jól találó szemrehányásokkal szabad futást enged fájdalmának:

„Vak voltam én is udvarodba', de
Már látok. Egykor egy öreg paraszt

---

[1]) E sorokat a költő, midőn nyomtatásban kiadta művét, igy javitotta ki:

„— Oh az én bécsületem
Melinda elbúcsúzásával el-
Búcsúza; Mikhál bánnal és fiammal
Elzáratott. Ha még mi megmaradt:
Ezernyi sok szegény között hazámban
Felosztva van . . . Minek az is?!“

Akadt előmbe. Szárazon evé
A megpenészedett kenyért. Igaz s hiv
Szolgája volt hazánknak, mondja, negyven
Esztendeig. Most nyugalomra ment.
Miért? Helyet kellett csinálni egy
Hazádfiának .... Isten! Isten! egy
Mély tiszteletre méltó ősz kezébe negyven
Évig való szolgálatért tehát
Száraz kenyért nyujtasz, magyar hazám!
Tűrt: mert szegény ....."

Gertrud még áll, de majd lemennydörgi ez a szózat:

„— — Asszonyom, ha útam innen
Hóhér kezébe vinne engemet?!"

Bánk tovább megy, és mennél tovább megy elbeszéléseiben, annál több-több szépséget, annál remekebb festéseit árulja el egy iszonyú fájdalomnak:

„Tenéked egy, csak szavadba tölne, és azonban
A hitszegést csekélybe számolod.
Néked csupán csak egy kicsiny reményt
Kell vala nyujtanod, csak egy parányi
Igéret elnyomá a zendülést ....
Azt képzeléd, hogy egy Isten vagy, ám
Mert ők letérdepeltek, a midőn
A lánczokat reád rakák. Magyar
Nem volt tenéked embered, mivel
Hallatlan Endre idejeig az még,
Hogy a teremtőjét kivéve más előtt
Is térdre essen egy magyar."

XXXII. Gertrud állása eddig valamint aesthetikai sz ép, ugy szintén természetes is. Már most azonban Bánk-

nak valahára ki kelle törni. Gertrud tehát az asszonyi érdemet veti a latba. Bánk ezen felboszankodik a végső görcsöt felvágó boszúságra. Hogy Gertrud az önszeretet tükréhez veszi futását, az helytelen, és azon valódi (ernsthaft) helyhezletődéssel, melyben Gertrud van, épen nem egyeztethető. Helyesebb ugyan az a csipős vigasztalás, hogy a kinevetés mindennapi szokás és dolog; de minekutána Bánk boszúja és dühödése lépcsőnkint ment (és menni is kellett) mind eddig, ezen szavak: „s a szánás csupán csak akkor érkezik, midőn már látja, hogy közölök egyik többé felállni nem tud," ezen szavak, mondom, bármily igen jól czélozók is Gertrudra és érthetők: Bánkra nézve mégis szintoly kevéssé tehetnek uj lépcsőt, valamint Gertrudnak azután nyomban maga elnevetése (nem megrázó, nem tragisch) komikus és parodicum, s a cselekedetnek fontosságával épen egybe nem férhető. Remekül van eddig ez a jelenés; kár, hogy itt ereje, intensiója és energiája megszáll, lanyhad, és az által a tőrnek Gertrudba ütése nem elég rugásu tollból való, szóval természetlen lesz[1]). Bánk

[1]) A miket itt Bárány helytelenek gyanánt hoz fel, a cselekvény fontossága mellett, mely már végső stadiumához közelg, mintegy elenyészni látszik ugyan; de mélyebben vizsgálván a dolgot, mind ez nem válik-e természetessé? Gertrud Bánk által már tökéletesen le van fegyverezve; mit tegyen tehát erőtlensége érzetében? Az asszonyi érdemet veti a latba, midőn látja, hogy őt Bánk mint a király hitvesét is már csak csekélybe számitja, sőt megveti armányossága s büszke elvakultsága miatt. Ez viszont Bánkot ingerli fel, mert nőtisztelő lovagi erénye támadtatik meg. S hogy azon keserü gúny és ördögi kaczaj, melylyel Bánk előtt nyilatkozik, nem tévesztette el hatását, kitünik abból, mert Bánk igy mennydörög feléje: „Szörnyeteg! kész lennél te is kaczagni?" Bánk már egész dühében van, mit Ottónak a terembe rohanása a fő fokra visz, kire átkokat szór. Gertrud ezt meg-

szédülve és iszonyodva kirohan. Itt meg van az ember találva.

XXXIII. A mik ezután következnek, Myskának és a gyermek herczegeknek siránkozása, természetes, igaz; ha csak az nem tesz monotoniát, egyformaságot, hogy a 3-ik felvonásban is ily gyilkolással, és akkor is Myskának megjelenésével végződik. A megháborodott, sehol menedéket nem találó Ottó berohanása, megtörettetése kevély, puha lelkének, szép boszúja a sorsnak. Myska eltökélése a gyermekek megszabaditására fellengszép, valamint Petur zabolátlan, fuldokló dühe a pártütők berohanásával jól álló (nem annyira Ottónak hamarabb el nem tünése, s látván a veszélyt, ott darab ideig állása), Sólomnak pedig némely királyiakkal megjelenése épen helyes, minthogy ezen felvonást a jövővel szépen egybeköti, valamint viaskodása a dolgok eddig való egyforma, csendes folyásának más tónust, és igy helyes különféleséget (varietást) ád [1]).

XXXIV. Kellemesen nyitja meg az 5-ik actust a raisonnérozó udvarnok, és minthogy csak mellékes személy, nincs is neki nagy kiterjedése, nem árt a dolog

sokallja, s tört ragadván, Bánkot hitványnak, keritőnek nevezi, mit ez látva és hallva, kezéből a gyilkot kitekeri s vele agyonszurdalja. Ime Gertrud gyilkos szándéka, de még inkább a lealacsonyitó s becsületében szivéig sértő gúnyszó az indulat hevességét vég pontra emelte Bánkban, s a dolog természetessé válik, mit Katona hatalmas tragikai érzelme sem engedett kijavittatni: jele, hogy jól meggondolta, mit kelljen más itéletéből helyben hagyni, mit pedig el nem fogadni.

[1]) A harmadik és negyedik szakasz ezen leirás szerint szintén nem mutat fel semmi lényeges különbséget Katonának nyomtatásban megjelent művével szemben; itt is csak mellékes részletek-, verselés- s a kifejezésen történtek egyes javitások.

seriositásának. Azon kis zelotypia pedig, a mely belőle szól, épen a közönségesebb embernek vonása. A kárpit felvonódik, és szem előtt az 5-ik felvonás egész foglalata. András csendes fájdalomban a következő jelenésekre mintegy várva ott áll, és hideg vérrel méri a királyok sorsát a közönséges emberekéhez. Sólom megjelen a véres karddal és azon hirrel, hogy a királyné gyilkosa megöletett. Még bizonytalanságban van András: a neki nyujtott levél, mely a templariusok nagy mesterétől Gertrudnak iratott, és most ugyanannak asztaláról elhozatott, némi világot ád neki. Szép az ifju Sólom maga kifejezése, egyenes, nemes, buzgó charaktere:

„Az Istenemre, kit imádok, ősz
Atyám fejére esküszöm, magyar
Nem tette[1]).“

XXXV. Most Simon bán fogva hozatik és Sólomtól mint pártos vádoltatik. Ez magát szintén jól menti a szerint, a mint charakterével egyez. Tónusa mintegy

---

[1]) Sólom ezt nem mondhatta, mert kevéssé előbb igy szólt a királyhoz:

„Engesztelődjél sorsoddal, királyom:
Elérte boszúálló fegyvered
Karom által a gyilkost,“

mi egyenesen Peturra vonatkozik, kit megsebesitett. Petur pedig magyar, s mint Gyulai megjegyzi: „a műben sehol nincs adat arra, hogy Mikhál spanyol származásu családjával atyafiságban volna. Ez nem a Sólom felelete, hanem a zászlós úré, annyival inkább, mert épen ennek kérdése ad alkalmat a király ama nyilatkozatára (t. i. midőn nejét hibásnak mondja, s hogy e miatt öletett meg egy magyar által), s igy e vigasztalás is mintegy őt illeti. Igy kellene ezt kijavitani a következő kiadásokban, s igy játszani a szinpadon is.“

már lemondás az életről. Préseli ez a király szivét, és érzi, hogy több világosságra van szüksége ezen homályban. Ottó neve szeget üt fejébe: talán egy titkos benső szózat már önként oktatja. Mikhál bán Somát hozza karján. Oda a zendülők! oda a Bánk fia is, mint minden nemzetsége, ha a király szoros büntető fog lenni. Tudja ezt Mikhál, azért Andrást keresi.

XXXVI. Mikhál szájából elkezdődik Gertrudis vádja. András figyelmetes lesz. Mikhál siránkozva kéri öcscsének, Simonnak életét. András megbocsát. Csak a mi eltávoztató lett volna, az itt, a mi Mikhálnak álomemlegetésében. Simonnak pedig maga is, amaz által is említett „De hátha még lehetne" komédiai szavajárásában kellemetlen van. Megállhat ugyan az első felvonásban, sőt ott jól áll; de már a második és leginkább ezen utolsó actusnak méltóságával disharmonizál. Szintoly megunakoztatók némely helyen Izidóra boszukiáltásai. Szép annyiból, a mennyiben a királyt collisióba hozza, belső küzködésbe teszi: ugy, hogy ez szivének ily kétfelé oszlása által szép felfüggesztéssel a kifejlődés pontját továbbra mozditja; de a mennyiben András, Bánk avagy Petur személyeitől elvon, vagy monotoniává vál(ik), vagyis huzóhalasztó lesz: annyiból ártalmas. Hogy a mind-felkiáltások vagy dongások, mint valamely euripidesi görög chorus, épen ezen reflexiót érdemlik: könnyen érthető. Valóban Schillernél vagy Goethénél ezt vagy nem találhatni, vagy ritkán: és mégis szép Don Carlos vagy d'Arc Johanna, mint Hamlet, minden felkiáltások, chorusi összehangzások nélkül. De ha csak nem chorus, nem is tragédiába, és akkor is

csak a merum factum darabokba valók, minők a régi görög játékok. A mit sok kiált, elmondhat egy személyviselő, s a néző vagyis hallgató nem lesz kénytelen fülét applicálni, replicálni.

XXXVII. Andrásnak a 4-dik jelenésben a bojótiakkal való bajlódása a fő ponttól (a királyné megboszulásától, vagy másként: a nagyúr-ispány sorsa megitélésétől), ugy látszik, az interesszét, fő figyelmet elvonja, s emezt megosztja a nézőben. Mikor egy Gertrud koporsóban fekszik — a királyi várban — a férj, a magyar uralkodó, mint biró előtt; a mikor a tőrön még a vér is alig száradhatott meg; a mikor András ily keserves, fájdalmas szavakat tud mondani:

„Minden tökéletességgel ruházta
Fel őtet a természet, és csak az
Egy halhatatlanság hibáza az
Ő lételébe'; de ti ezt az egyet
Irigylétek töle:"

mily csekély objectum akkor egy bojóti Simon vagy Mihály! Elnyeli az ily epizódokat — és el is kell nyelni — az evolutióban a fő tárgy, a cardinalis actus, ez pedig a gyilkolás és annak megitélése. Ezen két szóban concentrálódik Bánk bán szomorujátéknak merituma, fő foglalata. És valóban, midőn Andrástól ezen szavakat hallom: „De el ne hagyd tartományomat, mert, emberi szivem vagyon, mely vérzik:" akkor szinte azt kell gondolnom, a jó férj elfelejtette, hogy hitvese előtte, megölve, kinyujtóztatva fekszik: oly igen enyelgők,

hidegek és galantok ezen szavak[1]). Kimaradhatna ez az epizód itt, és Mikhál Somával épen jókor jelenne meg Bánk után, midőn ez már birája előtt áll[2]). Bánknak, az egyetlennek sorsa, Gertrudnak ott fekvő teste, Andrásnak nehéz, küzködő s harczoló lelke (nem is volna szabad másnak) elég tárgy és foglalat lenne a, már ugy is 5-dik felvonásban: mert nyerne a játék egyszerüsége is, mint nyert végbetetlenül Goethe Clavigójában az 5-dik felvonás jó izlésü, lelkes, románczos rövidségével.

XXXVIII. Bánk megjelenik. Hogy magát bánki lélekkel a holt test felett, királya előtt mutatni meri: az, valamint a históriának rokon kezet nyujt, ugy a nagy magyart jól öltözteti. Most tudja meg a király, kivel van dolga, és nagyobb, mindig nagyobb labyrinthban találja fel magát. Bánk felvezeti a megroncsolt testü Petur bánt, hogy lássa a király, hogy szánakodjon! Ez nem jól van találva[3]). Egy királynak (ámbár András nem csupán csak a közönséges király), a ki megölt társa felett áll, hogyan szálljon szivébe egy pártosnak érdemlett büntetése[4]?) Igaz, hogy Petur nagy

---

[1]) Ime ezen valóban ide nem illő verssorok az átdolgozott műben már nem találhatók.

[2]) Mikhál bán a kis Somával Bánk előtt jelenik meg a megjavitott drámában is, és a hatás, midőn Bánk fiát a király mellett megpillantja oly véletlenül, nem kisebb, mint leend, ha Bánk fellépte után történik a megjelenés; sőt talán nagyobb is, mivel a mennykővel keblében közelgő Bánk lelke fia láttára annál hatalmasb tüzre gyulad, hogy szikráit sürübben szórhassa nemes boszujában.

[3]) Azért a költő e helyet meg is változtatta, a mennyiben Peturt, ki egész háznépével lófarkon hurczoltatik, Bánk csak a vár ablakából mutatja a királynak.

[4]) Katona itt is ügyes tollvonással segitett a dolgon: Petur kinoztatására vonatkozólag ugyanis ezen szavakat adja a király szájába:

személyt játszott a Bánk viszontagságaiban, tehát benyomást kell vala utoljára is neki csinálni a nézőkre; sőt annyiból szép is, a mennyiben ennek megnyomorodásában a fatum (Schicksal) magát mutatja; de épen itt támad ám fel aztán az a kérdés: nem praejudicál-e Petur épen ezen nagy kiterjedésével a játék hősének és fő charakterének, a ki Bánk? Ha pedig aesthetikai oldalról veszem: mi módon lehet egy vérengző testet, a melynek részei mechanice és grob-anschaulich megtépve, szakgatva vannak, oda hozni, hogy kimenetelt csináljon, hogy ott meghaljon, és ezzel is több halott legyen a szinen[1])! Gertrud és Bánkné elég. Ha a boszuálló sorsnak elégtételül Petur életének elmulni kell, elég vala azt per narrativum emliteni. Átkozódásai és sokáig kimulása épen helytelen, és a räuber-játékban jól állana, de Bánk bánban nem[2]).

XXXIX. A királynak megilletődésével jó contrastot csinálnak Izidorának azon festései, midön a szemfedelet Gertrudról levonja:

„Hol itt a gyáva lelkiesméret nyoma?
Ezen szelid vonásokkal hagyja el
Az összebékült ellenségeket
A békitő vitéz. Ezen mosolygó

„Még azt akarják, hogy kivessem itt
A kedvesemért való fájdalmamat
Szivemből, és egy pártoson kesergjek!"

mi által csakugyan feltünteti, hogy a királyban Gertrud holttestének látása koránsem másodrendü, sőt szivrázó fájdalmat idézett elő, mely minden mást csaknem felülmul.

[1]) Ezen igénynek is az első javitással elég lőn téve.

[2]) A költő itt mindenben hiven követte az utasitást, mert az átkozódások is az átdolgozott műben csak per narrativum emlittetnek.

Vidám ajakkal vál el egy zarándok
Az uj barátitól (a jóltevőitől) ... S még is egy se volna?"

Sólom ajánlja karját a megvivásra: ismét igaz vonása egy buzgó, meleg érzésü, ifjoncz vitéznek. Myska megjelenik, és a királynét ártatlannak, Bánkot orozva gyilkolónak kiáltja. Mely balzsam ez András szivében: a királyné ártatlan! Kész mindent megbocsátani, csak maradhasson ezen hiedelemben. Bánk élete veszedelemben, napja alkonyodóban. Érzékenyitőleg rimánkodik Mikhál a kis Somáért, és valóban szivrehatólag:

„— Ez nem ölte a királynét,
Nem pártütő ez, mint az atyja. Oh
Engedjetek csak egy kicsiny helyecskét
Ez árva gyermeknek, hová fejét
Hajthassa! kérlek, adakozzatok
Ezen kicsiny martyrnak!"

ugy, hogy Andrásnak itten ellágyulása az által méltó, valóban királyhoz méltó, magából a dologból folyó, természetes lesz. És im ez a megbocsátás elég lenne, nem csak elég pedig, hanem jeles, és igen-igen alkalmatos arra főkép, hogy a Simon megkegyelmeztetését[1]) és Peturnak ott fetrengését, a szükségtelent ezt, a halmozottat amazt, kipótolhassa.

XL. De a dolog még mindeddig függőben van, és hátra még a való kifejlődés. A merániaktól meggyilkoltatott Adelajdnak teste a szinre hozatik. A Bánk ke-

[1]) A sajtó alá bocsátott Bánk bánban ez már nincs is nyiltan kitéve, de a körülményekből mégis kivehető Simon megkegyelmeztetése.

mény lelkét megrenditeni, ez kellett, ez, András sebes szivébe irt csepegtetni.

„Felelj, te mindenütt jelenvaló!
Ki tette ezt?“

orditja Bánk, és a sors boszút állott, boszút Izidorának minden unszolása, felkiáltozásai nélkül is; és ez a scena energica lehet a nélkül is, hogy Petur ott meghaljon, vagy Simon megkegyelmeztetése a kifejlődést protelálja.

XLI. Most talál András fájdalma szavakat, minekutána az fogy; a ki szerencsétlenné tette, most önti ki magát csendesen. A sors mellette áll ostorával, mely boszút áll a szerettétől megfosztatott férjért, a magyar korona örököseinek anyjáért.

„No érzi veszteségemet
Már mostan ő is. Boldog ember:
Ő enyhülést szerezhet. A dühe
Szabad folyáson uszhat; énnekem de
Hallgatni kell, mivel király vagyok.
Fájdalmain lehetne isten ő;
De ember is lehet, ha tetszik. Én
Isten vagyok csak lenni kénytelen;
Azonban ember lenni nem szabad...“

Ott áll Bánk is megzuzva, elkuszált reménye felett. Nincs a teremtésben más senki vesztes, csak ő, nincs hajótörést szenvedett, csak ő, nincs árva több, csak az ő gyermeke, itt, a pálya végén, az elfásulás határán, a hol kifogy lelkéből a hazaszeretet vezérsugára is.

„Siket fájdalmamon az ég.
Örökre nyult nagy semmiség az én
Itéletem. Méltónak engem még
A büntetésre sem tart már az Isten! Azon
Angyal, mely vétkeim lajstromát
Viszi, ilyen következést huzó legelső
Léptemkor elrémült dicső helyén s el-
Fordult tekintettel huzá az élet
Könyvéből a nevem' ki...“

XLII. Mint ünnepli ezen töredékek felett András lelke diadalát! Mily édes a boszuállásnak legalább csak gondolata is! Ki tilthatja el őt, hogy azt ne álljon, ha akar?

„Most csupán csak egy betü,
Egy szó, mulandó egy szó: és oda
Van vissza-visszahozhatatlanul.
Egy szó megállithatja a hatalmas
Természet éktelen folyásait.
— — — Meggyilkoltatott
Szerette hitvesed van ott kinyujtva, ember,
És azon törvényeket tapodta gyilkolása,
Melyek szerencsés tartományodat
Zöldeltetik[1]). Buzogj, meglopatott
Sziv! árva gyermekid kiáltanak,
Serkenj fel, öszverontatott igazság,
S lásd, én elégtételt veszek.

XLIII. Kár, hogy itt egy Tiborcznak kell(etik) egy Bánk életéért esedezni[2]). Ha már motivumnak kell

[1]) Mint látjuk, e monologban a király önmagát megszólitva a második személyben mutat hitvesének holttestére. A költő ujabb átdolgozáskor ezt az első személyben adja, s az érthetőség tekintetéből sokkal czélszerübben.

[2]) Mindenesetre elmaradhatott volna Tiborcz fellépése itt utoljára: mert Bánk már itt a végső lelki elfogyás (moralische Vernich-

lenni a megkegyelmeztetésre (a mint hogy kell is), miért nem megy ez ki magából Bánkból? Egy bámulandó resignatio, nagylelkü oda ajánlása önmagának engesztelő áldozatul fellengve pótolhatta volna ezt ki. Végre András kimondja az itéletet nyilván és hallhatólag:

„— — Magyarok! á királyné
Méltán öletett meg!
— — — — — Ah, magyarok!
Esmérem jól őket és enyimek ők.
— — — — Hogy ily nagy
Lelkekkel egybe férni nem tudott
Nagy lelked!“

mondja egy szelid elhangzásával a végső harcz fájdalmának. Az itélet kiadva, nyilván és hallhatólag. Bánk él, megöltje felett, oda meredve; Istennek érezve magát András. Megvan a kifejtődés.

XLIV. Izidorának legutolsó belepattanásáról a dologba — „Dörögj ezen fedél alatt...“ stb — egyenesen ugy itélek, hogy alkalmatlan, felesleg való, unatkoztató, sőt a várakoztatást boszantó, elvágó interjectio. Midőn az itélet már kimondva, a harczok kiharczolva, félelem, szánakodás, döbögés és könyek a nézőnél

---

tung) dermesztő helyzetében van királya előtt, mit Sólom — helyes tapintattal — olvas le róla, s a még magának elégtételt venni akaró királyhoz igy szól (szánakozva Bánkra mutatván):

„Nézd, uram, e csüggedést! Király,
A büntetés már ennek irgalom!

és a bámulandó resignatiót, nagylelkü oda ajánlását Bánknak engesztelő áldozatul — mit Bárány itt kivánatul felemlit — a költő szerencsésen tudta elénk állitani: hisz Bánk már engesztelő áldozat lételének ilyetén mintegy megsemmisülésében.

kimeritve, a szivek pihenni hajlanak: nem erőszakos visszarántása-e ez, vagy megzavarása a szerencsésen kicsalt wirkungnak? Álljanak, bámuljanak, legyenek meglepve, elandalodva vagy merevedve a jelenlevők. Ez az attitude, ez minden kifejlésnek szépsége, ha a munka situatiói darab (Situationsstück), és nem didaktikus (tanitó) vagy charakteristikus. Egy asszonynak belepörlése épen kellemetlen itt, s a szép folyást elrontja, a nyugpontot (Ruhepunkt) a játékban confundálja. Ezen dolog csaknem olyan, mintha valaki ügyét a hétszemélyes táblán nálunk elvesztvén, ismét a királyi táblára appellálna. Izidorának sebes könyeket, egy végső kihangzását fájdalmának, csendes de mellékes panaszt lehetett volna még adni; de ugy nem, hogy minden ott állókat ismét megzavarjon, a királytól pedig, vi executivae potestatis: „El e dühössel!“ még el is parancsoltassék [1]). Az egész játéknak megnyugvó pontja csakugyan ezen szavaknál van:

„Magyarok! a királyné méltán
Öletett meg!“

s felesleg, a mi azon felül van [2]).

---

[1]) Ezen, Izidórára vonatkozó észrevételek — melyeket a biráló éles elmével rótt meg — Katona által szintén méltatva lőnek, s Izidórának vég felszólalásából csak e szavak: „Gertrudis! a gyilkos szabad!“ tartattak meg.

[2]) Ezen 5-ik szakaszban már lényeges, magába a cselekvény menetébe vágó, nemkülönben több mellékes, de az egész mű érdekét emelő javitások tétettek részint Báránynak ezen birálata nyomán — mint azt kimutattam — részint magának a költőnek ujabb vizsgálódása s mélyre ható felfogása szerint.

Észrevételek egyes személyekről.

I. Bánk bán.

Csendes bánata, mély fájdalma, átalában psychologice jól van találva.

„Titoknak lett zárja Adelajd szabad neve.
Ugy elromla törhetetlen élted,
Hogy abból a gazoknak is jutott!“

Jeles vonási a nemes kevélységnek és önérzésnek: „Bánk! ébredezz, mert meglopattatol!“ Több ily szépségekkel tele az egész magánbeszéd; álmad és álmad, tapogat, igazolásokat keres, meggyőzni akarja magát az ellenkezőről, midőn: „Az sem lehet hiszen szünetlen ép!“ kiáltja egy szózat, s elvágódik hirtelen az álom.

„Hát én ezen világnak éjszaki
Vég pólusától e szerelmeimben
A déli pólusig miért öleltem
Mindent ... Világot itt, világot!.. E setétben
Olálkodókhoz elmegyek“.

Mely lélek! mely érzés! Jaj! ha gyanitásai valósulnak: itt támasztódik a tragikai félelem hatalmasan a nézőben.

A 15-ik jelenésben már tovább van. Egy szökő fény tünt fel elötte, mely oktatja, vagy ujabb kétségekbe vezeti, mindenik esetre rettenetes:

„— — — — Meg-
Döbbenni! nékem eztet egykor ugy

Festék elömbe, mint az egyikét a
Lélek betegségének ... A homály
Eloszla, megviradt, felébredék,
Irtóztató kilátás a jövőre!...“

Mely situatiója egy borzadva tapogatónak!

„A zendülés kiált, de a szerelmem
Tartóztat“

a második felvonásra szép ujmutatás.

Nem véli ő a pártütést, mivel
Bánk a király személye[1])!“

Nem véli, nem is álmodja, hanem nyugton alszik. Szép contrastba teszi itt a maga szenvedő lelkét az ártatlan mezei lakos meg nem vesztegetődött erkölcsével, gyermeki bizodalmával, és messziről mutatja: minek kell vala ő neki lenni! minőnek az ő szerencséjének, ha a sorsnak leendő áldozata nem volna.

Látszatik ugyan Bánk a 2-ik felvonásban az előbbi kifejezéseire, situatióira nézve hidegnek lenni, midőn ezt kérdezi: „Mit véte néked ... stb.;“ de ha ez csak palást, vagy titkon hamvadó szikra, a mint a következés megmutatja, annál szebb!

„— — Ugy de Raskai
Demeter a pohárnok.“

[1]) Katona itt az egyes szám helyett többest alkalmazott a kijavitáskor; világosabb érthetés végett, ezen előzményekre vonatkozólag:

„— — Én rám bizá a szunnyadó
Gondatlan, énreám tevé le a
Szegény paraszt elfáradt csontjait.“

Lehetetlen lett volna egyszerűbb, szebb, kifejezőbb szavakat itt szájába adni. Ez a rövid, de jól találó ellenvetés a Petur sziszegésére felette jól áll a helyén.

E sorok:

„Ezen szokást tekintve, mi
Szükség setétbe' bódorogni? stb.
Az őseink becsületesen és
Vitézi módon estek el kicsiny
Vagyonjaik nyerésében — —"

Bánknak, valamint az egész játéknak is, legszebb festéseihez tartoznak. Végre megforditja egy Biberách a dolgot, a kinek ezen szavai: „Az ily rikoltót titokba' szoktuk ám eloltani," megállitja zajgó lelkét s csillapodtan mondja:

„Megnyitottad a szemem'!"

Érik már a nagy gondolat, a hallatlan.

„Ne menjetek ma, oh barátim, el, stb[1]).

Peturnak éled ismét reménye.

Azon szavaknál: „Remélj, ősz, egy nyugodalmas éjszakát!" a második felvonásnak valódi szépségei már halmozottan kezdődnek, s remek egész kimeneteléig.

A 3-ik felvonás 2-ik jelenetében Adelajdnak szavaira:

---

[1]) Ezen hely az átdolgozott műben igy áll:
Ne menjetek széjjel mindjárt, barátim! stb.

„Ártatlan? és az udvar nyelve e
Névvel nevezte-e becsületem'!?"

egészen megmutatja a szenvedőnek elszoritott dühét, s a tragikai félelmet magas lépcsőre felviszi. Valóban ott meg kell rettenni tőle, ettől a maga nemében egyetlen egy fájdalomtól.

„Sirsz?.. Felelj! de szóval és ne igy!
Szép könyed elbusithatná az ég
Lakosait s az angyalok magok
Szánnák legördülésit.... Elveszek s én
Igy férfi nem vagyok... Még sem hiszek!"

A fájdalom itt hasonlithatlan s szerencsésen oda van felvive, a hová kell vala. Mely pychologia! mennyi szenvedés van ezen két szóban: „Még sem hiszek!" A düh hirtelen általmegy a csendesebb emésztődésre, végre kábulásra, s a mindjárt következő monolog szerencsésen emezzel egybekötve lesz.

„Mint vándor a havas fuvásban, ugy
A lelkem ingadoz határtalan
Kétség között s hajóz az értelem
Egy véghetetlen oceánba', minden
Fénycsillagot veszejtve.....
..... Tanácsot álmod e
Sziv, s a kimérhetetlen irgalom
Által susogja aztat a reménység
Lelkembe: nem lehet! setét remény!
— — — — — — —
Ne rontsa ezt el a világod, ó
Auróra!"

Felséges harcza, gyötrődése, gothikai képek magas, fájdalmas kinézése, egy maga-magában elbódult, kilábolni nem tudó léleknek; és még több effectusa lett vala, ha a futkosás és kardcsörtetés helyett az elfásulás, elmerevedés situatiójába tétetett volna azon szavaknál: „Mint vándor stb.“

Ily harcznak már kell resultatumának lenni — kell lenni! „Épülj fel s izmosodj meg, gondolat!“ kiáltja Bánk... Perczenetről perczenetre érik.

Haramja, nincs itt más kigázolás“

mondja a siránkozó Tiborcznak, s a kétségbeesés már nem csak készitődik, már mutatja is első nyomait, mint következést:

„Menj, az országnak legnagyobb fia
Semmit se hallott. Menj, nyomorodott
Hazádnak atyja lészek[1])!“

Szembe száll Bánk Gertruddal. Ha három hasonlithatatlan monologusait kiveszszük, szebb situatiója Bánknak ennél nincs. Az ő nagyságában hatalmasabban, megrázóbban meg nem jelenik. Lépcsőnkint nő itt is a szempillantásnak dolgozása (des Augenblicks Wirkung), és hovatovább feljebb.

---

[1]) Ezen hely ilyképen lőn megváltoztatva:
„— — — Tiborcz!
Menj, menj; keresd fel asszonyomat, s ha meg-
Találtad, ugy jőj s várakozz' reám.
Haza mentek, ott megmondhatod, hogy él
Még Bánk!“

„— — — — Öszvejártam az
Országot és mindenfelé csak az
Elbúsulást találtam ...
Vak voltam én is udvarodba', de
Már látok ...
Te hiveidnek a hazádbeli
Ugrándozókat esmered, kik ugy
Mosolyganak, mint azt parancsolod[1]).
Nem látod azt, hogy ők azért saját
Hasznokra büszkeségeden — midőn
Annak hizelkedtek — neked kalitkát
Csináltak, a hol elveszel!"

Mint kiégett vulkán áll az 5-ik felvonásban, szomoruan, pusztán. „Felelj, te mindenütt jelenvaló! ki tette ezt?" Itt az a pont Bánk charakterében, a hol vég van és czél: a lélek elfogy (Moralische Vernichtung).

„Gyermek, te sirsz! hah! könnyü a te könyed,
Mint a határtalan, fenektelen
És véghetetlen semmiségbe be-
Lódított kis porocska[2])!...

nyögi még az elfogyás éles mosolygásával. Általellenben egy király — koronákkal — fogat csikorgatna, de

---

[1]) Az ujabb műben e sorok igy vannak:
„— Te hiveidnek a porig
Alázatosakat véled, kik ugy
Mosolyganak, miként parancsolod," stb.

[2]) Hasonlókép ezek helyett:
„Gyermek! te is sirsz? könnyü a te könyed,
Mint egy határtalanságban repülő
Porszem!"

Atalában e változások a verssorokban a kifejezés nagyobb szabatosságában s a gondolatok tömöttségében nyilvánulnak.

nem tud; diadalt kiáltana, de széditve áll mellette egy félisten, sujtva mint ő, a kinek a világon minden, minden oda, a ki nem hall egyebet, mint dörögni és pusztulni a természetet maga körül, a ki nem tud más gondolatot lelkében már tenyészteni, mint:

„— — — Engedd illendően el-
Temetni őt!...“

Legszebb helyek a többi között Bánk charakterében még ezek:

„Ott, ott az elhanyatló nap nem ád
Oly tiszteletre méltó fényt maga
Körül, mikép ezen öreg fehér
Hajfürtjein sugárol. Oh királyné,
Csak egy tekintetet ki!“

Ugy szintén az 5-ik felvonás 5-ik jelenésében:

„— — — — — Nagy,
Nagy volt azon hatalmam, a mit
Kezembe adál. Im itt dörömböl[1]) a
Markomba' egy ország felébe mért
Mennykő csomó, és mégis a kezét
Csókoljam a gyilkosnak, a ki a
Testvéremet[2]) megölte? tán azért, mert
A gyűrűjére fejedelmi czimer
Volt metszve?“

---

[1]) Itt különösen az időre nézve, s [2]) a testvérem helyett vérem-re történt javitás helyes szempontból eszközöltetett.

II. Mikhál bán.

Ez a charakter Bánk, Gertrudis és András után az eltaláltak közül első. Szép képe a jámborságnak, kosmopolitismusnak, hazaszeretetnek.

Legszebb érzései ezek:

„Ősz hajam vagyon, Simon,
Jó lelki érzeményem. Én bizony
Nem gondolok velek. Ah!
Hazám, szerette jó hazám, Bojót,
Öcsém; de vége, vége! Nékik is
Jó éjszakát!...“

„Oh nyughatatlan éjszakám! Simon,
Petur! Simon!... Oh uram!
Uram! tekints alá! Im átkozottak
Már nyúgodalmas éjszakáim...
Irgalmas Isten! ah! hová juték[1])!“

„Ugy vélekedtem én, hogy egy becses
Vitézi társaság ezen Petur
Bán czélja, a minő találtatik
Sokféle név alatt más tartományban...“

„Óráim énnekem kiszabva vannak,
Reszketve tészem össze vén kezem'...
Ne vágj szavamba, oh talán utólszor
Beszélek én veled... Nagy Isten, adj

[1]) Ennek variánsa:

„Uram, teremtőm, szánj! mire
Jutottam? Irgalom, meg irgalom,
Irgalmas Isten! Ah, hová jutottam!“

Szavamnak egybefoghatást. Eszem
Mint éjszakáim elzavarva vannak
Az irgalomtalan szerencse mérges
Gyomrában...“

„Fájdalma meghaladta a saját
Fájdalmamat.“

„Dörgés zavarja minden álmomat,
Ha az vagyok.“

„A nyugodalmat, békességet és
Az életen való gyönyörködést,
A volt vagyont; a lelki testi meg-
Elégedést, fazeka mellől a fát,
Az ételéből a hust, és az ágyból a
Szalmát —“

„Ha egyszer ősz hajad leszen, fogod
Érezni, hogy minő keserves annak
Megmocskolása. A Mohádik el-
Vevék fiam', szerencsém', nyugodalmam';
Azt gondolám, hogy mindenem'. Nem! én
Még nem valék szegény: Gertrudis azzá
Tett . . . . . .“

Közönséges megjegyzések.

1. Az egésznek épülete valamint proportionált, ugy (lux és umbra) árnyék és világosság megadva minden részeinek. A charakterek nem is praejudicálnak egymásnak: ha csak ott nem a Petur és Izidoráé, a hol már András, királyságának egész sulya alatt, általellen-

ben pedig Bánk, várván a jelenlevőkkel a morgó mennydörgésnek közelitését, a sorsnak általadva áll.

2. Gertrudis mocska, keritősége takarva és mellékelve jól van, de a históriának eleget nem tesz, valamint Bánk kétségbeesésének elég éltető motivumot nem ád. Nem lehetett-e a magyar kegyes királynét máskép menteni, fatalitásokkal, véletlen, szövevényes esetek concurrentiájával, emberi gyengeséggel, csupán a sorsnak vakon dolgozásával palástolni, s igy az effectust azokból, mint causából kihozni? De légyen azonban, hogy a királyné jól ki van mentve, s tökéletesen verisimile, hogy Bánk a gyanúból is megölhette a királynét (a mint hogy Biberach utolsó vallomásából s Myska bánnak az útolsó actusban való tudósitásából ki is sül), vajon, ha ezt veszszük supositumnak, nem épen abban fog-e az egész játék töredékeny alapon ülni? nem fog-e az a szerencsés illusió, mely a 3-ik és 4-ik felvonások alatt készült, végtére midőn kisül, hogy a királyné halált nem érdemlett, kellemetlenül megczáfolódni, s a néző boszusággal eltelni a botlásokért, az elmék megzavarodásából (Missverständnisz), megcsalattásokból történt dolgokért boszonkodni, és Bánkra kettős átkot mondani a részvétel és szánakodás könnyei helyett, t. i. először, hogy egy ártatlan asszonyt ölt, másodszor, hogy a maga feleségének halált okozott? Szemfényvesztés lesz igy az egész fatum, mely a játékban látszik, és néminemüképen a mi időnkben is, a mi játékszinünkben is megkivántatik. Jobb Gertrudnak nem egészen ártatlannak lenni, a latorkodás valóságos megtörténésének is (de oly különbséggel, hogy nem vastagon, hanem által-

látszó szőnyeg alatt) ez egész játéknak szövéséből kitünni [1]).

3. Bánknak az örömpalotában véletlen, titkos (vissza-)megjelenése tele magas szépséggel és gothikai. Itt már látni a jövendőt, távol mintegy kékesedő horizonon: mint a sürüdő fellegfoltokból majd este leesendő zivatart.

4. A helynek egysége (loci unitas) bámulatra méltóképen van megtartva mindenütt: főképen, hogy a 2-ik felvonás csak 3 jelenésből áll, és mégis cselekedettel (Handlung), felleng-érzésekkel situatiókkal teljes. Egyedül az, hogy a 3-ik felvonásban a meglepett Ottó ismét Bánk házához szalad, vigasztalást vagy könnyebbséget keresni, s Biberáchot ott megöli, valamint szinte Myska is minden ok nélkül oda vetődik: egyedül csak ez láttatik valamennyire a hely természetéhez nem illőnek lenni.

5. Szépen fejtődik ki Bánk temperamentuma, s csendesen a Petur zugó fergetege mellett nő fájdalma. Kár, hogy az eleve megtörtént élete részéből is segitség nem jön, mint Wallensteinban, midőn ez a lützeni csatára, vagy Carlosban, midőn ez és Pósa alcalai ifjuságokra emlékeznek. Ugy valóban biographisch-mahlerisch lett volna ansichtje.

[1]) Itt jegyzésül hozzá teszi, hogy, ha azon észrevétele, melyet e tárgyra vonatkozólag a 4-dik felvonás birálata elején megjegyzett, t. i.: „Ezt csaknem kedve van a recensensnek Bánk bán harmadszori átolvasása után visszavenni, de annyiból csak, hogy a királyné megtisztulását helybenhagyja; annyiban pedig, hogy Ottó még mind keveset tett arra, hogy Bánknak az ölésre elég inditó oka legyen, tovább is megállapitja" — megállhat: ugy ez is némileg önmagától megszünik.

6. A mi Mikhálnak álomszeretését, emlegetését és Simonnak: „De hát ha még is ugy lehetne!“ példabeszédét illeti, észrevehető, hogy a szerző ez által őket charakterisálni és variánsokká tenni szándékozott; de hogy a trágosz méltóságával megegyez-e? főképen a kifejlődésnél, más kérdés. Hasonló reflexiót érdemel a több helyeken előforduló „ah és oh, ha! ördög! pokol! na!“ stb. Classicus iróknak munkái megtisztitva vannak ettől, és oda kimélve, a hol az effectus az egész játékban a minden kigondolhatóságnak legfentebb lépcsőjén van. Nem tudok nagyobb fájdalmat, léleknek szédítőbb exaltatiót gondolni, mint Carlosnak azon situatiójában, midőn az evolutióban ezt kérdezi: „megholt?“ vagy megrázóbb fellengséget, mint az, a mely Hamletben szintugy a kifejlődésnél — az ég dörgése közben — ezen szavakban van: „az ég igazolja szavait! “ és mégis megtörténhetett mindenik minden interjectió vagy affectusi felkiáltás nélkül.

7. A mind-felkiáltások[1]) szükségtelenek, vagyis inkább nem megérett, valódi munkákba, hanem egy ifjui elragadtatás lármás productumába valók, vagy Räuber-be, stb. Tudjuk azt, hogy a Räuber és Fiescó Schillernek nem classicusabb, hanem gyengébb müveiből valók, és a mint biographja mondja: Räuber darabjának megjobbithatásáról éltesebb napjaiban is maga Schiller desperált.

8. Különös megemlékezést érdemel a 4-ik felvo-

[1]) Valamely jelenetben játszó személyek mindnyájának felkiáltását vagy közbeszólását érti alatta.

nás első jelenése, melyben Izidóra panaszkodva esdekli hazájába bocsáttatását. Izidórának nyögdelő, gyenge érzései, gothikai festései a hazának, bátorit, hogy Euripidesz Iphigeniájához hasonlitani ne átaljam. Mint Iphigenia, atyját Agamemnont, térdein kéri, hogy ne áldozza fel: „Oly nehéz a halál, a megválás az élet örömeitől, oly édes a napot szivni“ stb.: ugy képzeli és festi ez a még el nem romlott szivü thüringi leány is a haza szépségeit, mintegy rokonérzéssel Peturnak azon gyönyörü szavaihoz:

„Egy olyan ember, a kinek nem ez
Hazája, czinteremjeinkben a
Kinek lenyúgodott szülői nem
Tették le csontjokat, ki gyermekes, szép
Játékainkban is nem osztozott volt:
Vajon szerethet-e bennünket az?“

Izidorának ezen jelenése a 2-ik felvonás harmadik, ugyszintén a 4-dik felvonás első, negyedik és nyolczadik jelenései bizonyosan az egész játéknak legremekebb scénái[1]).

9. Más megjegyzésre érdemes a 1-ső felvonás 12-dik jelenésében az mondja: „Asszonyaimnak egyikét ajánltam“ stb[2]). Ez moralitást sért talán, s haszon-

[1]) Ime, Bánk bánnak többszöri átolvasása után, Izidórának előbb még nem igen helyeselt jeleneteit már itt Bárány is remekeknek találja!

[2]) Ezen verssor a kijavitott drámában már nem is találtatik; helyette s a még következő sorok helyett Báránynak világos utmutatása után imigy eszközölte a költő — aesthetikai tekintetből — a változtatást:

találnná teszi Gertrudnak minden mentését, szépitését a későbbi jelenésekben, mert itt csakugyan nem a legszebb szinben jelen meg. Jobb lenne tán a generalitásban maradni s a királynéval ilyformán szólatni: „Neked mindenféle örömet engedtem, kerestem mulattatásodat, nem tiltottam a szerelem örömit is. Udvarom szépei vetekedve voltak ohajtásaidra, szolgálatodra készek," stb. ily formán. Mig a generalitásban van, addig nem oly mocskos a dolog. Mert ugy mondja Blumauer Aeneisében is Juno Aeolusnak, hogy t. i. ha Aeolus bácsi fergeteg támaszt, az egyik szobaleányát oda engedi, hogy (Aeolus ur) vele hálhasson.

10. Alávaló, vagy popularis kifejezések más jobb nemü drámában sem, annál inkább tragédiába nem valók. Ilyenek ezek: pofáján, fattyu, kabak fejü, babutyka; még pedig Gertrud szájában: lovalsz; Ottó szájában a magyar királynéhoz: bakáz, kabát, szuszék. Vagy a grammaticális furcsa szavak, mint: csufondárosan, vagy ez a (hihetőkép) provincialismus: csökje[1].) Ellenben mely jól illenek Tiborcznak együgyű, egyszerű; popularis beszédjei, hasonlitásai; vagy midőn Petur azt mondja: „Üsd az orrát, magyar!" Ez már őtet jobban öltözteti. Nem annyira diszes megint süvegének komé-

„A czélod' nem, de módjaid'
Utálhatom. Magam készité útat,
Mivel beteg testvérem megvidámitása
Volt késztetőm; nem tiltottam soha
Tőled szerelmet; vidámság, öröm,
Minden csak a szolgálatodra volt:
S most fajtalan véred tilalmas úton
Melinda birására csörgedez," stb.

[1]) Ezeket is nagyobbrészt kiküszöbölve találjuk az uj műben.

diai fejébe nyomása. Igy tesz a Peleskei Notárius. Ugy szintén talán nem kéne emliteni az akasztófát[1]) sem. Mikhál végtére szundikálhat ugyan, de képesint és nem komizálva, hanem öregsége elgyengülése miatt.

11. Hátra vannak a grammaticalis hibák és soloecismusok. Ilyen a valmit loco valamit; aztat l. azt; érskje l. érsekje; testteket l. testeteket; lehetlen l. lehetetlen; álltani l. állitani; szerettet l. szeretet; szerencsjekért l. szerencséjekért; imár l. immár; kötlességem l. kötelességem; végre l. végére; estt l. esett; fellt l. felett; örömt l. örömöt: mind erőtetett s képtelen, a magyar nyelv geniuszával ellenkező szabadságok. Felekzet, fejdelem, éltet, helytt l. felekezet, fejedelem, életet, helyett, ugy tetszik, már megállhatóbbak s jó poetáknál olvassuk.

Ilyenek a latinismusok: áspiši hogy a magyarnak — miért de reszket ez öreg? — azt de mondhatom — lennél ha egyszer Adelájd enyim — mikép kaczagni azt a gyáva herczeget fogom — erről de nem tudok se semmit is, stb.

12. Az időre (aevum, aetas) nézve ejtett hibák, s más botlások ezek lehetnek még: Prometheus, Perillus, Phalaris, Stoicus, Phaeton, Egoista. Ha illenek-e ezek a 13. században élő emberek szájába, elmellőzhető talán; de hogy az 1. felvonás 3-ik jelenetében Petur a (talán) camaldulitát karthusianusnak, Bánk a 4-ik felvonás 6-dik jelenetében Klytemnaestrát Penelopénak[2])

---

[1]) E szó mellőztetett; a többi észrevétel részben megtartatott vagy kijavittatott.

[2]) Ezt illetőleg hozzá teszi: „Recensens bibázott, és meg-

(talán), a 8-ik jel. pedig Gertrud a korlátot vagy sarampót (Schranken) láthatárnak (horizonnak) nevezi, az nagyon szembetünő. Ezt „ne túl a láthatárodon!“ igy lehetne igazitani: „ne menj túl a korlátokon!“ noha korlát sem a legideálisabb szó; valamint ezt: „Oh mikép kaczagni azt a gyáva herczeget fogom!“ igy: „oh mikép fogom kaczagni a gyáva herczeget.“ Kópia, materia, nem aesthetikai műbe való szavak. Szalad az ily kimondások előtt mindenik — Grácia. Ily botlás, noha nem rosz idealitás magában, „Álmos és Béla“ szomorújátékban az, midőn Bórus azt mondja:

„Felhágok a Dörgő vakitó fénymennyébe,
S átölelvén világot és időt: sok gyáva istenét
Leszórom ottan!“

13. Még a prozodiai hibákról valamit. Mentor az előversengésben [1]):

„— — — — Tőled im-
Már engedelmet kérek,“

ez a megszakadása az immár szónak erőszakos; azután: „Echói vagytok, e hideglelős rút“ hasonlóképen. Ily spondeust vagy trocheust csinálni nem szabad. Schiller inkább megszünik a fél lábnál, mintsem hogy igy ragaszszon [2]); ugy szintén:

---

ismeri, hogy Penelope jól áll a maga helyén.“ Katona azonban ezt végkép kihagyta.

[1]) Innét kiviláglik, hogy Katona első művében egészen más lehetett az Előversengés, hol Biberach talán Mentor név alatt szerepelt, vagy ez is külön személyt képezett.

[2]) Erre nézve megjegyzi végül Bárány: „Ez is szinte ugy revocáltatik, mert csakugyan él a halhatatlan emlékezetü ilyes szabad-

„— — — — Uram jó,
Jó szent Isten!

azonkivül, hogy kellemetlen halmozása az epithetonoknak: Jó szent Isten, visszatér az előbbeni ragasztás esete.

14. Az első felvonás 2-ik jelenésében áll: „Békételen vendégek; a helyett: békételenek, mint vendégek. Mert nem ugy békételenek mint vendégek, hanem ugy vendégek, mint békételenek.

(Itt „glossarium“ czim alatt még hét jegyzet következik, de én ezeket illető helyeiken a jegyzetekben idéztem.)

---

sággal, főkép Wallensteinban. Miért szoritanánk pedig mi magyarok magunkat szük és sok részben inflexilis nyelvünk mellett, ha a német abban magának scrupulust nem tesz ?!“

MADÁCH IMRE EMLÉKEZETE

BÉRCZY KÁROLYTÓL.

(Olvastatott 1866. február 6-dikán.)

Tisztelt gyülekezett!

Ma, ez órában négy éve annak, hogy a Társaságunk nyilvános gyülésében felolvasott titoknoki jelentést riadó éljenzéssel szakitá meg az arról értesült közönség, hogy a Kisfaludy-Társaság tagjainak névsora Madách Imre nevével gazdagodott.

Mennyi méltányló elismerés, mennyi remény volt akkor kötve e névhez, melynek viselője legelső irodalmi felléptével rögtön egy fővel vált ki pálya- és kortársai közül! Gondolatban itt, e helyen láttuk őt, a mint reflexiókkal átszőtt költészetének egy-egy meglepő müvét adja elő a szót ajkairól leső hallgatóknak, s ime, fájdalom! a sors ugy akarta, hogy midőn rövid négy év mulva e gyülekezetben ujra hangzik a koszorus név, örök álmát alvó birtokosának már csak emlékezete jelenhessen meg közöttünk.

Ezen emlékezet felhivását a Kisfaludy-Társaság az én feladatomul tüzte ki, nem mintha mélyebb lélektani vizsgálót, élesebb szemü itészt s ékesebben szóló előadót nem talált volna tagjai közt, hanem mert rólam, ki dicsőült pályatársunknak kora ifjuságától utolsó per-

czéig barátja voltam, s kire levelei, jegyzetei és hátrahagyott kéziratai kiadás végett bizva vannak, azt tette fel, hogy több alkalmam lesz, mint másnak, e mély lélek fejleményeibe pillantani, s kiválasztani közülök azon mozzanatokat, melyek az elhunyt irói jellemképének egyes vonásai.

E vonásokat egy ~~szempontba~~ gyujtő pontba akként összegyüjteni, hogy t. hallgatóim lelkébe sugározva, ott egy teljesen hű és nem eszményitett szellemi arczkép lenyomatát hagyják: ezt kisérlem én meg az emlékezet e részletező lapjain. Átalános örök emléket ő maga emelt magának, én csak a jelmondatot irom alája ugyanazon szavakkal, melyek a londoni Sz. Pál-egyházban olvashatók: Monumentum quaeris? Circumspice! Emléket keressz? Tekints körül, s látni fogod mindig és mindenütt ismétlődve az Ember tragédiáját, melyet érzékitve elénk állitani az elhunyt költő-philosoph nagyszerü conceptiójának sikerült.

„E müvet, irja négy év előtti jelentésében Társaságunk titoknoka, e müvet minden fogékony lélek a gyönyör azon megdöbbenésével üdvözölte, melyet csak igazán jeles mű okozhat, de mulhatlan okoz is; és alig látott világot e költemény, midőn a fellelkesültek már több világirodalmi remekkel, az Elveszett paradicsommal, Byron Mysteriumaival és Fausttal kezdték összeméregetni.“ S valóban tette is ezt később a mű valamennyi birálója a magyar és német sajtóban, s egyhangu elismerése mellett annak, hogy az Ember tragédiája a magyar irodalomnak korszakot alkotó és állandó becsü gyöngy: elhuzták a párvonalakat, s ki-

jelölni igyekeztek az említett művek közötti érintkezési pontokat. Leglelkiismeretesebb volt e bírálók közt Szász Károly tagtársunk, ki tüzetes vizsgálat alá vette, van-e a szóban forgó költemények közt, és minő hasonlóság, alapeszmében, szerkezetben, kivitelben, részletekben? S kimutatta, hogy az Elveszett paradicsommal tehető hasonlítások csak a költemény keretére vonakozhatnak, s az alapeszmében csak annyi a közösség, a mennyit mindkét költő a bibliából s az eset általános bölcselmi felfogásából meritett. Kimutatta, hogy Byron Mysteriumai, Manfredje és az Ember tragédiája közt csak annyi a rokonság, hogy nagyjában ugyanazon eszmevilág tág birodalmában járnak, hol rajtok és Fauston, az Elveszett paradicsomon és a Századok legendáján kivül még egy egész sereg minden alaku remekmű elfér. Faustra nézve, habár a két mű eredetét, anyagát merőben ellentétesnek, sőt az Ember tragédiáját bizonyos tekintetben szabadabb és önállóbb alkotásnak ismeri el, s csak a részletekben talál némi érintkezési pontokat, mig a szerkezetnél csak különbségekben látja azon általános hasonlóságot, mely bármely két drámai költemény közt fenállhat, hol többé-kevésbbé összefüggetlennek látszó jelenetek vagy képek követik egymást: mind a mellett meddő kérdésnek hiszi azt, vajon Madáchban az eszme első csiráját, ingerét, lendületét Faust olvasása költötte-e fel, s vajon Faust nélkül lett volna e az Ember tragédiája? Ezeket vizsgálnia, ugymond, már csak azért sem lehet, mert magában a műben eligazitó feleletet nem talál, azonkivül pedig a költő intentióit keresnie nem szabad.

Szász Károly ezt ép azon időben irta volt, midőn közte és Salamon Ferencz közt a „Szépirodalmi Figyelő"-ben élénk aesthetikai vita folyt a felett, vajon a műbirálónak meg van-e engedve az iró jellemzése? Salamon azon meggyőződésben, hogy „az iró oly hasonló művéhez, a mint két tárgy csak lehet," azt vitatta, hogy az iró élete magyarázza irói subjectivitását, hogy az iró élete világot vet müveire, sőt vannak költők, kiknek nem hogy szellemét, hanem müve fekete sorait is alig értjük meg életrajzi jegyzetek nélkül, s igy e jegyzetek és adatok felhasználhatók az irói jellem vázolására. Szász Károly e felhasználhatási jogot legalább az élő irókra nézve tagadta, s ugy látszik, ez fejti meg azon tartózkodását, miért nem akarta vizsgálni a költő intentióit, melyek a müvön s a müvészeti szempontokon kivül esve, s életviszonyaiból eredve, őt az Ember tragédiájának megirására vezették.

E tartózkodásnak oka, fájdalom! megszünt: Madách Imrének már csak neve és emléke él közöttünk, s az ennek szentelt ünnepélyes órában ki kell jelentenem azon erős meggyőződésemet, hogy soha iró oly hasonló nem volt művéhez, mint az Ember tragédiájához szerzője, hogy az iró élete soha sem magyarázta oly világosan irói subjectivitását, az iró élete soha oly világot nem vetett művére, mint épen a jelen esetben. Előttem, ki elhunyt pályatársunk jegyzeteit, leveleit, müveit, minden hátrahagyott betüjét figyelemmel olvastam, ki életviszonyait és egyéni jellemét ismerém, s ezeket egymással viszonyitva vizsgáltam: határozott tisztasággal merült fel az Ember tragédiája concep-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

tiójának genesise, s a kivitelben lapról lapra megdöbbentett egy-egy hely, melyekben birálói csak a külső hurokat és ujjakat látták, én azonban, Salamon szép kifejezésével élve, a hangszer resonans kebelét fedeztem fel, magát a lelket, mely benne visszaverődik.

Meggyőződtem, hogy nincs oly subjectiv iró, magát a talán legsubjectivebb Byront sem véve ki, a kinek müve bensejének oly valódi tükre volna, mint Madáchnak az Ember tragédiája, s bár ő ebben, a tárgy objectiv természeténél fogva is, nem másolta, nem egyénitette magát, mint ezt Byron Child Haroldban vagy Mandfredben, Puskin Anyéginben, Dickens Copperfield Dávidban, s többé-kevésbbé minden iró egy vagy más müvében akarva vagy akaratlan tette: de az irót és müvét ismerve, tisztán áll az, hogy az Ember tragédiája Madách lelkének ama hitvallomása, melyet benne a contemplativ élet folyamán kifejtett, a csapások alatt megrendült s már-már pessimismusra hajló, de a megbocsátó nemes szellem visszanyert nyugalmában kiengesztelődött, s a költészet sugaraitól átragyogott bölcsészet érlelt meg; tisztán áll az, hogy az Ember tragédiája Madách lélkének oly kényszerü kifolyása, melyet meg kellett irnia, ha Faustot soha nem olvassa, ha Faust soha nem születik is.

Ezt, a mint előttem tisztán áll, ugy a t. gyülekezet előtt is kideriteni törekszem én, s Madách irói munkásságát választva központul, e körül csoportositom az életrajzi adatokat, hogy ezek magyarázzák müveit, s hogy az ember magyarázza benne az irót.

A sztregovai kastélynak 1823-ik év jannár 21-én

örömünnepe volt: az ős családnévnek fiu örököse született, s ennek gyöngéd vonásain oly büvös bájjal függött az édes anya boldog mosolya, hogy szeretetét belehelte a kis szivbe, s vele nőtt és erősödött ama határtalan tisztelettel párosult fiui ragaszkodás, mely Madách Imre életének válságos perczeiben nem egyszer irányadó, sőt döntő tényezőként szerepelt. A nő, mint eszmény, kettős alakban jelent meg neki: az egyik a heves izgalmakat keltő, a bájaival lelánczoló, gyötrő, boldogitó, de mulékony, de szertefoszlott eszmény; a másik az állandó, az élet minden viszonyaiban hüséges, a szigorában is mélyen szerető édes anyáé, kinek boldogságtól ragyogó arcza volt az első rajz, mely a kisded szemeiben visszatükröződött, kinek fájdalomban megtört arcza volt az utolsó kép, melyre a haldokló férfi szempillái lezáródtak. Ez utóbbi eszmény, a tiszteletet parancsoló, erényes, puritán jellemü anyák példánya, békité őt ki az egész nemmel s a világgal, melyet az előbbi eszmény foszlányai neki rideggé tettenek volt; ez fojtá el a lelkében támadó skepsist, és hozott helyébe engesztelődést; ez tette, hogy Évában nem csak Kepler, hanem Miltiades nejét is, nem csak a londoni kis anyagi Évát, hanem Danton első fenkölt szellemü Éváját is egyénité, s hogy a kétségbeesésig üzött Ádámot a magát anyának érző Éva szeretete rántja vissza az örvény széléről.

Madách gyermekkora és első ifjusága Alsó-Sztregován, Nógrád megye éjszaknyugati lejtőjén fekvő, és meglehetősen elszigetelt falu magányában folyt le. A kastély, mely költőnk atyja, a megyei közügyektől elvonult cs. kir. kamarás életében sem volt sürün látogatva,

még csendesebbé vált, midőn a gyászoló özvegy ott kizárólag két leánya és három fia, s az ezek közt legidősb, akkor 11 éves Imre nevelésének élt. A nem országuton, sőt kissé félre fekvő sztregovai manoirnak ritkán volt vendége, s Imre az életet inkább könyvekből és lapokból, mint gyakorlatból és személyes belevegyülésből kezdé ismerni, s én az elvonult élet ezen első benyomásainak vagyok hajlandó tulajdonitani először azon tartózkodó és majdnem hidegnek látszó visszavonultságot, mely Madách jellemének — kivált ifjuságában — praegnans vonása volt, s mely, ha később az önfegyelem alatt enyhült, vagy meghitt körben néha fel is olvadt, de modorán és viseletén mindig átérezhető volt. Maga irja jegyzetei egyikében: „Engem sokan hidegnek, érzéketlennek tartanak, pedig nagyon is romantikus vagyok, és bajom csak az, hogy kevesen értenek meg.“

E magányban töltött serdülő, s később ifjukori éveknek tulajdonitom azt is, hogy gondolkodó, összevető és elvonó tehetségét jobban kimivelte, mint a képzelő erőét: mert hogy ez utóbbi reflexióival nem birt lépést haladni, ezt műveinek minden sora tanusitja. A magány contemplálni és önmagunkban elmélyedni tanit; az élet zaja, változó tarka képeivel, nem hagy nyugodni, s a kaleidoskopjába tekintőt a képletek tovább és tovább füzésére ösztönzi. De Madách soha sem vegyült az élet zajába, nem markolt — mint Goethe rendeli a regényirónak — a teljes emberéletbe, nem engedé magát a szenvedélyek hullámaival tova ragadtatni, nem sietett élni, nem tobzódott, s ha egyrészt szeplőtelen, tiszta, nemes szivet vitt vissza magányába, de másrészt a me-

részen repülni nem tanitott phantasia ihlett segélye nélkül, tanulmány és elvont elmélet útján, s később egy keserves tapasztalás árán kellett elérnie a pontra, honnan a világot és az embert objective szemlélhesse s ez utóbbit drámailag egyénithesse.

Azon élénkebb irodalmi mozgalom, mely e század harmadik tizedében, a M. T. Akadémia működése első éveiben, a „Jelenkor“ és „Társalkodó,“ a „Regélő“ és „Rajzolatok,“ a Bajza szerkesztette „Aurora,“ Vörösmarty, Fáy András és többek munkáinak megjelenésével Pesten nyilatkozott: országszerte mindenfelé buzditólag terjedett el, és Sztregovára is elhatolva, a serdülő Madách Imrét egy irott hetilap kiadására serkenté, melynek irója ő és testvéröcscse Pál, közönsége a még ifjabb öcscse Károly, nővérei, édes anyja és nevelője valának. E „Litteraturai Kevercs“ czimü irott lap nehány számát barátom irományai közt találtam, s nem lettem volna meglepetve, ha tartalmában verseket, elbeszéléseket és rokonemüeket olvasok; de nem! a Berzsenyiből vett jelmondat alatt: „Ész az isten, mely minket vezet, s melynek hatalmán minden meghajol,“ az exact és speculativ tudományok köréből vett kis értekezések, világ- és hazai történelmi czikkek, archaeologiai magyarázatok, a trias és tetras fejtegetése és hasonlók állanak. Ez magában csekélységnek látszhatik; de előttem nyilván bizonyitja, hogy már akkor az alig 15 éves ifjuban le volt téve alapja azon komoly törekvésü iránynak, mely később oly mindent felölelni ohajtó tudományvágyban, oly fáradhatlan szorgalomban nyilvánult, s melyre még később visszatérni alkalmam leend.

Másrészt azonban a leginkább idegen olvasmányból meritett, bár saját észrevételekkel kisért tanulmányok, a tárgy természeténél fogva, nem igen valának stylistikai gyakorlatokra alkalmasak, s ugy látszik, a nevelő sem azon egyén, ki növendékének e részben képzésére befolyhatott volna. De aztán Sztregova és tót ajku környéke sem az a Tisza-vidék, hol a néppel való érintkezés a nyelvérzéknek észrevétlenül is kedvező lendületet adjon, s igy történt, hogy a nyelv, bár azt mint anyanyelvét oly tisztán és hibátlanul beszélte mint kevesen, nem mindig állott gyors menetü eszméi kifejezésére oly készen, mint óhajtá.

Érezé ő ezt legelső lyrai kisérleteinél, melyeknek ideje az 1838 és 1839-ik évekre esik, midőn Pesten ez egyetem legkitünőbb tanulóinak volt egyike, s barátjánál Lónyay Menyhértnél többen kis irodalmi kört alakitottak, s hol a névtelen versek részrehajlatlan birálat alá estek. Hozzám is elhozott egy párt, sajátjait, s tej- és vérvegyületü arczán ez utóbbi lőn uralkodó, midőn mély tüzü fekete szemeit rám szegezve kért, mondanék munkáiról lehető legőszintébb és legszigorúbb véleményt. Tekintély lehettem előtte, mert nehány versem és beszélyem jelent már meg akkor a Rajzolatokban és Regélőben. És ime, ez is azon eseteknek volt egyike, midőn szigoruabbak, s ezért igazságosabbak vagyunk mások, mint magunk iránt. A versek nyelve és technikája ellen tettem kifogást. „Tüzbe velök!“ szólt ő, már akkor ép ugy gondolkozva, mint husz és nehány év mulva, midőn az Ember tragédiája sorsát Arany itéletétől függeszté fel, mely ha roszaló: szerző, saját vallomása szerint, ezt is „tüzbe

dobta, s Ádám utolsó álmát a purgatorium lángjai közt álmodta volna végig.“

1840-ben huszonhat lyrai költeményt adott ki egy „Lantvirágok“ czimü kis füzetben, mely azonban csupán rokoni és baráti körben kiosztva, soha sem jött tágabb forgalomba. E Lantvirágok, mint könnyen képzelhető, a szerelemre gyuladt sziv melegén feseltek, az eddig illetetlen sziv első heves szenvedelmén. Ifjuság és szerelem, tavasz és dal, mi lehet ennél természetesebb? Milliószor ismétlődött ez már, az első daltól kezdve, mely az ősvilág legében hangzott el, a zöldülő erdő első madárdaláig. De ritkábban fordult elő az, hogy a forrongó kebel a tilalomszóra lemondani birjon. A fiui ragaszkodásnak azon mérve kell ehhez, mely inkább saját fájdalmában haldokol, mintsem a visszatetszés egy másodperczével okozzon fájdalmat. Imre gyengélkedő és még tanuló volta, koregyenlőség s talán valláskülönbség miatt, a frigy nem tünt fel óhajtandónak: ő lemondott, s fájdalma „Lantvirágait“ anyjának ajánlotta a Hugo Viktorból vett jelmondattal:

Que le livre lui soit dédié,
Comme l'auteur lui est dévoué.

A következő években irt költeményeiből fel-feljajdul még a fájdalomhang, mig a tisztán maradt eszmény lassan-lassan lelkének kedves emlékévé vált.

A pályavégzett és kortársai közől ritka képzettséggel kiváló ifju 1843-ban mint tiszteletbeli aljegyző foglalt helyet Nógrád megye zöld asztalánál. Első felléptével rögtön figyelmet keltett: fogalmazatainak correctsége,

előadásának tisztasága, sulya, meggyőző ereje, csakhamar kivivta neki a tekintélyt, melyet azon időkben az öreg tapasztalás magának követelve, szinte féltett az ifju erőktől. Rokonelvü és párt-ellen különbség nélkül csakhamar elismerte azt, hogy Madách és elválaszthatlan benső barátja, Szontagh Pál, a kelő nemzedék e két legkitünőbb capacitása, van a közel jövőben hivatva arra, hogy a megyének a nyilvánosság terén, a közigazgatásban, az országgyüléseken képviselői, zászlóvivői legyenek.

Madách irói munkássága és irói jellemrajza vázlatából nem feledhető ki ama nevezetes befolyás, melyet reá „fidus Achatesének," Szontagh Pálnak csaknem folytonos társasága gyakorolt. Nógrád férfi társaskőreiben akkor a frivolságig terjedő élczelő hang volt uralkodó, melyet a merev ellentétben álló szabadelvü és conservativ pártok fegyverül is használtak egymás ellen, s melylyel idomosan uszni vagy alámerülni kellett. Szontagh Pálnak élénk, szikrázó és minden helyzetben kész szelleme rögtön fellelte azon középutat, melyen a banalis platitude-ök és a nyers frivolság közt találó, pezsgő élczczel, vagy kaustikus élü gunynyal, ha kell, biztositsa magának a többséget. E szellem a csaknem mindennapi együttlétben észrevétlen átolvadt Madách viseleti modorába is: az eddig bátortalan, a tömegből örömest visszavonuló, komoly ifju, gyakori betegeskedése daczára, a helyzet komikumát rögtön kiaknázni tudó, élénk, merész, s barátjával együtt nem csak a szónoklat terén, hanem magán körökben is legörömestebb hallgatott társalgóvá lett. A „Nógrádi Képcsarnok" czimü

irott füzet, mely Nógrád politikai egyéneit találó, gyakran csipő epigrammokban jellemzi, s mely akkoron közkézen forogva, nem csekély érdekeltséget kelte, Madách és Szontagh tollából származott.

E befolyás azonban nem maradt nála csupán a külsőségekre korlátozva; kiterjedt az átalános világnézletére is; s ő, ki eddig örömét az öröm, fájdalmát a fájdalom, indignatióját a keserüség hangján fejezte ki, lelke irott nyilatkozataiban a mosolyt könnyel, a lelkesedést gunynyal kezdé vegyiteni, fogékony lelkében meggyökerezett az élet misere-jein felülemelkedő objectivitás alapja, melyhez aztán a későbbi évek sulyos tapasztalásai kellettek, hogy ez az Ember tragédiáján elömlő, s többnyire keserü humorral nyilatkozzék.

A gyakorlati élet nem egy megkezdett irodalmi munkásságnak lett zárköve, s nem egy kezdő irónak némult el örökre Muzája az ügyvédi periratok, a mezei munkák vagy a hivatalszoba actái közt. Madách ellenkezőleg, eddig csak játékul vagy a tultelt kebel ömlengéseül vette költészete szárnyemelgetéseit, s valódi tanulmányait és irói munkásságát csak most kezdte meg, s 1848. évig szakadatlanul és ki nem fáradó szorgalommal folytatta. Mindamellett, hogy ezen idő alatt gyakrabban betegeskedett, s gyógyulása időt, helyváltozást, nyugalmat követelt; mindamellett, hogy ezen idő alatt a jegyzői tollat, s később a főbiztosi hivatalt viselte, s a megye közügyeinek intézésében, a közgyüléseken, a tiszt- és követválasztásokon jelentékeny álláspontot foglalt el; mindamellett, hogy ezen időbe (1845. julius 20-ára) esik nősülése, midőn egy levele szavai

szerint oly boldog, hogy az egész világot szeretné keblére ölelni: mindezek mellett az 1843 és 1848 közötti öt év alkotja irodalmi tanulmányainak legtevékenyebb korszakát. Sok lyrai költeményen, pár elbeszélésen és aesthetikai értekezésen kivül hat öt felvonásos és mind jambusokban irt drámát fejezett be, jelesül: „Jó név és erény", „Csak tréfa", „Commodus", „Mária királyné", „Csák végnapjai," „Férfi és nő" czimüeket; ez utóbbi kettővel akadémiai jutalomra pályázott is, a többivel — müveinek most már ő maga lévén legszigorubb birálója — soha és sehol nem lépett fel. „Csák vég napjait" az akadémiai jelentés dicsérettel emlité, s Madách e müvét 1861-ben, valamint „Mária királynét" már 1855-ben ujra átdolgozta. A „Férfi és nő" czimüt, melynek tárgyául a mythoszból Herakles és Dejanira meséjét választá, az Akademia levéltárából halála előtt pár évvel iratta le, mint olyant, melyben — szavai szerint — használható anyagszerek vannak. A nálam levő kéziratban tett is jegyzeteket, de átalakitására már nem maradt ideje. E drámák, melyek közül az utóbb nevezett három, Madáchnak általam kiadandó összes müvei közt meg fog jelenni, meglepő szépségü helyeket tartalmaznak, szerzőjökben az erős gondolkodót árulják el, s egy lapjok sincs, melyen az oroszlyánköröm nyomai meg ne látszanának. Másrészt azonban minduntalan feltünő, mint küzd az iró a nyelvvel, mennyire nem elég ez neki, hogy a szavaknak a gondolat teljés sulyát megadhassa; mennyire hiányzik nála a szinre dolgozás routineja, melyre pedig hozzá nem mérhető tehetségek mindennapi gyakorlattal oly könnyen szert tettenek. De leg-

feltünőbb a haladás korábbi és utóbbi müvei közt, melyeknek összehasonlitása azt a meggyőződést szüli, hogy a ki igy tud jellemezni, egyéniteni, a ki a dráma részleteivel ily kitünő módon rendelkezik, s e mellett javul, tanulmányoz, halad: az végre egy szerencsés perczben felleli az egyensulyt, hogy az eszmei tartalmat a költői alakitással összhangzatba hozza, s legjelesebb drámairóink egyikévé váljék.

Irodalmi munkásságának azonban csekélyebb részét képezik a költemények és drámák: sokkal nagyobb az, melyet anyagszerek gyüjtésében kifejtett. Ez valóban bámulatos. Erős hitem, hogy ő mindig irónnal vagy tollal kezében olvasott. Egyetlen eszmét sem bizott az emlékezet táblájára, honnan az könnyen tova száll, hanem papirszeletre, s ezt az illető csomagba tette. Mint a méh épitette a sejteket és hordta ezekbe naponkint a mézet. Hány ily csomagot, s ezekben hány ezer ily papirszeletet találtam irományai között, tele irva az ismeret minden neméből vett és saját elvonó észrevételeivel kisért jegyzetekkel. E csomag itt philosophia, e másik dramaturgia, ez biblia, ez mythosz, ez életirás, az történelem, ez politika, az költészet, ez kivonatok a Corpus Jurisból, az zenészet — és igy tovább. Nyilvánvaló, hogy folyvást sokfélével foglalatoskodott. Maga irja egy jegyzetében: „Mindig szükségem volt az izgatásra, egy tárgy nem foglalt el.“ S a tárgyhalmaz látszólagos czél nélkül gyült és gyült; de a naplót pótoló reflexiók időnkint fel-feltünedeznek egy vagy más müvében, leveleiben, megyei és országgyülési beszédeiben, s elszórtan az Ember Tragédiájában, melynek con-

ceptiója azonban csak később, évek mulva fogamzott meg lelkében.

1843-tól 1845 nyaráig Sztregován lakott édes anyjával, ki gyakran gyöngélkedő fia egészsége felett a szeretet aggodalmával őrködött. Imre egy izben az akkor hires „rudnói papot“ látogatta meg. „Elmondván neki torokbajomat — irja Szontagh Pálhoz — mindjárt köszvényes állapotra ismert benne. Rendelt porokat, pulveres Privigyenses, s mondá, hogy ha javulni akarok, tegyek le szellemem nyughatlanságáról: de én ezt nem tehetem, sőt anyámnak sem mondom meg, mert csupa szeretetből képes volna eltiltani a gondolkodástól.“ Mily jellemzők e sorok anyára és fiura nézve!

De Madách egészsége — a pulveres Privigyenses, vagy inkább a magát kiküzdő fiatal erő segélyével — javult, daczára annak, hogy nyughatatlan szelleme nem szünt meg munkálkodni, s ő a szépirodalmi téren tul a politikai élet egy főbajnoka, a Pesti Hirlap éles tollu levelezője, a zöld asztal ékes szónoka s a szabadelvü párt büszkesége volt.

1845-ben megnősült, s anyjától és Sztregováról el, a megyei központi városhoz közel fekvő csesztvei birtokára költözött, hol a családi élet boldogsága édenné varázsolta körüle az erdő lepte völgyben meghuzódó falusi lakot. Itt élte ő életének verőfényes oldalát. Bálványozásig szeretett kedves nő, fiu és leánygyermek csemetéivel kebelén, meghitt baráti kör, minden oldalról nyilvánuló közszeretet és tisztelet, s az erre méltóságnak férfias tiszta önérzete, a lángoló hazaszeretetnek nagy jövőt áhitó vágya, reménye: e képekben mosoly-

gott rá a jelen. 1848 tavaszán ő is sok mással az álmodott szebb kor hajnalát látta, s midőn épen férfi erejének, s kivivott tekintélye és népszerüségének sulyával akart sorakozni az épitők közé: megujult régi makacs betegsége ágyba szögezte. Innen hallá, felváltva örömtől dobogó és fájdalomban elhaló szivvel, a világeseményeket, s mire felépült, nem volt többé tavasz és hajnal, hanem csak

Borongó ég, kihalt tusa,
Emlékhalom a harcz fián,
Ki az utolsók között esett el
Remény nélkül ....

és

Enyésző nép, ki méla kedvvel
Multján borong ....

Ő is, e multon borongók egyike, oda rejtőzött, hol a honfibú akkoron egyetlen menhelyet talált a sötét elfásultság ellen: a családi életbe. Ennek boldogsága megmaradt még neki, ha nem is tekinthetett oly könnyü szivvel Aladár fiára, kit még nem rég a szabad haza szabad polgárának látott....

Egy hózivataros este zörgettek a csarnok ajtaján. Földönfutó politikai üldözött kért menedéket. Meleg szoba, meleg sziv tárult fel előtte. Következő nap az épen üresen álló erdészlakba egy, a megelőző estén érkezett „cseh vadász“ költözött. Hetek, hónapok multak, s az erdőket járó csendes jövevény nem látszott figyelmet kelteni. De a rosz akarat Argus-szemekkel kémel;

a cseh vadász idejekorán szelet fogott még, s az elkésett hatóság helyette a szállásadón keresett kárpótolást. Egy augusztusi estén 1852-ben a gyermekek aludtak már, az anya fölöttük virasztott, az apa és férj lámpafénynél olvasott fel nejének, midőn szavait baljóslatu fegyvercsörrenés szakitá meg s a lámpa fénye csendőrsisakon verődött vissza. Az alvó gyermekek anyja felsikoltott: oh e sikoltás! mily szivrepesztő volt ezt hallani a férjnek, ki akkor alig hitte, hogy hallhatását még százszor fogja visszaóhajtani, mert ebből a szeretet, a ragaszkodás, a fájdalom jajveszéklése szólott!

Egy év telt el, a börtön hosszu, nehéz éve. A pozsonyi vizi-kaszárnya, s később a pesti uj-épület ablakából méla komoly arcz tekintett a távol ködébe. De miért fessem a polgári és egyéni szabadságát vesztett férj s apának remény és csüggedés, kimerültség és uj erély közötti örökös lelki hányatásait, kinek vonásai ha perczre fel is derülnek, ez csak a viszontlátás öntudatlan éber álmában történik, hogy ölelésre kitárt karjai aztán a rostély hideg vasával találkozzanak? 1853. évi augusztus 20-kán végre, rendőri felügyelet alá helyezetten, elbocsátották Madáchot, s ő haza, Csesztvére sietett, repült, hogy ott a boldogságnak — már csak romjait találja.

Sötét napok, a börtön éjénél sötétebb évek következkezének. Haza, család, hit, remény, szeretet: mind oda, oda! Hová meneküljön a hajótörést szenvedett a feje felett összecsapó hullámok közt? Mindenfelé ür, örvény, sivatag. De nem, nem! Ott van még egy oáz, a mindig hű, a mindig szerető édes anyának kebele!

Csesztvén nem maradhatott többé: vissza oda, hol bölcsője rengett, s hol szobája ablakából sirboltját láthatá, vissza Sztregovára!

Madách, mint már említém, természeténél fogva nem volt közlékeny, s ha boldogsága idején olvatagabbá vált is, most ujra visszatért, és nagyobb mérvben, a régi zárkozottság. Ezenkivül rejtett ambitióval birt, testileg és lelkileg egészségesnek látszani. Szivbaját, mely mind a két alakban megtámadta, váltig titkolá. Nem tartozott azok közé, kiknek jól esik elmondhatni: „Ime, milyen mély ez a seb, s a milyen mély, oly fájdalmas!“ Nem szólt, nem panaszolt, s még legbizalmasb barátja, Szontag Pál előtt sem említé soha, miért hogy házában csak egy nő látható, s ez gyermekének nagyanyja. Sőt, ha erre csak legtávolibb vonatkozást is sejthetett, ha bárki mást ért csapásról volt szó, szinlett részvétlenséggel, hideg, sőt néha cynismusig terjedő gunynyal nyilatkozott róla. Hidegnek kivánt feltünni, holott szivében egy Vezuv tűzanyagai forrtak; szigorunak és engesztelhetlennek, holott nemes lelkében a vett bántatalommal mindig egykoru volt a megbocsátás. Elkeseredése azonban már majdnem lerántá őt ama pessimismusba, melybe önként temetkezni akart.

E hangulatának leghivebb kifejezése azon versekben irt levél, melyet tagadása és nihilismusa akkori sötét napjaiban Szontagh Pál barátjához intézett. Ime, nehány kiszakitott versszaka a hosszasabb levélnek:

Te nagyon komolyan veszed, barátom,
Az életet. Ne vedd! mert jaj neked:

Megátkozod az embert és világot;
Pedig mind ennek jobb hasznát vehedd.

Igaz, hogy jó világunk őrülésig
Bus, mig aztán nevetségessé lesz;
Első szakán már én keresztül estem,
S most szivem a kaczajban majd elvesz.

Tréfának nézi Isten is világát,
Tréfának azt, mit ember tesz, mivel:
Különben a nagy mindenségből régen
Mint dögfekélyt ugy lökte volna el.

Ha szent ügy zászlaját kitüzve látod
S alatta hangzik ihletett beszéd,
Mig lelkesült csapat gyülöng alája
S áradni véled a nép szellemét:

Kaczagj, kaczagj! Hisz minden egyes tudja,
Hogy a zászló csak vastag ámitás,
Nehány ifjúé csak a lelkesülés,
A többinek érdeke más és más.

Ha látsz anyának gyermeket hizelgni
S kebledben ébred tiszta kéjsugár
A természet szavára: oh kaczagj fel!
Tudd meg, hogy csint tett vagy játékot vár.

Ha látsz haldoklót Istenéhez térni,
Elfogja lelked' méla áhitat
S a vég óra, a küzdelem látása
Tárgyat sok titkos gondolatra ad:

Kaczagj, kaczagj! A bünös ime megtért,
Hogy a mennyet is megcsalhassa még,

Hivén, hogy önmagát tisztára mosni
Egy percznek vezeklése már elég.

És igy tovább és tovább, mig végzi:

Te nagyon komolyan veszed, barátom,
Az életet. Ne vedd! mert jaj neked!
Kaczagj velem, mig a sok kaczagásban
Szived kigyógyul avagy megreped!

E nem nyilvánosságra, hanem csak baráti kezekbe szánt byroni hangu levél volt a világfájdalommal küzdő lélek egyetlen panasza, melyet ő valaha mással közlött. De még önmaga előtt is kerülte sebe érintését, s akkori jegyzeteiben, és többnyire keserü reflexiókat képező epigrammszerü verstöredékeiben sem említi saját fájdalmát. Ez csak később, 1860. év körül, midőn már vagy a seb kezdett hegedni, vagy pessimismusa a bocsánatra és kiengesztelődésre hajló szív melegében felszivódott, csak ekkor nyilatkozott egy tisztán subjectiv tárgyu verscyklusban, melynek tárgyát a fölébe irt jelmondat, a heinei négy sor jelöli:

Anfangs wollt ich fast verzagen
Und ich glaubt', ich trüg es nie,
Und ich hab' es doch getragen,
Aber fragt mich nur nicht, wie?

1853. és 1857. között a négy év inkább önmagába mélyedéssel, olvasással, s az olvasottakból elvont eszméi feljegyzésével, mint teremtő irói munkássággal telt el. Mária királyné czimü drámáját dolgozta át, s

több költeményt irt, melyeket az utóbbi években az Ember Tragédiájának hiressé vált szerzőjétől kértek el s közlöttek a napi és heti lapok szerkesztői.

Verses levelét, melyből imént helyeket idéztem, 1857-ben irta. Birom az eredetit; de ott találtam versei között is és alatta e nyilván később irt sorokat: „Ujra elolvastam a Pálnak töltött mérget. Miért nem tartám azt magamnak? Eh, mit! E méreg igazság, ha tragédia is, s az emberi természet soha sem tagadta meg magát, és Ádám a teremtés óta folyvást csak más és más alakban jelen meg, de alapjában mindig ugyanazon gyarló féreg marad, a még gyarlóbb Évával oldalán!“

Ime, ez odavetett néhány sor reflexiójában fogamzott meg az Ember Tragédiájának embryója! Az eszme vissza- és visszatért, kisérté őt, s keserü hangulatának fekete tükrében fel-felvonultak előtte a képek és tanulságok, melyeket olvasmányaiból, a bibliából, a világtörténelemből évek előtt, s akkor még kitüzött czél nélkül, vont el, s melyekre pessimista kedélyzete most rávitelesen süté az igazság bélyegét. S első terve nem egyéb volt, mint az embert tragikailag nyomoru végzetében, minden törekvését bukva, s álmodott szabad akaratát, nagyságát, dicsőségét az élet sarában heverve festeni. És a folytonos küzdés, folytonos remény és lelkesülés, s az ezt árnyékként kisérő csalódás és lehangoltság képviselői, a dicsőségével tultelt kényur, a népszabadság elvének vértanuja, a megcsömörlött és hitet áhitó kéjencz, a forradalom fanatikusa, a tudomány skeptikusa, az anyagiság vásári embere, a socialismus ábránd-hőse, a nyomorult eszkimo: mind, mind egy-egy Pharaóvá

és Miltiadessé, Sergiolussá és Dantonná, Tankréddé és Keplerré, és igy tovább egyénitve, de mindig és mindenütt Ádám ős typusát viselve, szint, életet, alakot kezdtek nyerni, és kiléptek egy-egy szin keretébe.

1857. és 1858. szorgalmas, és önmagából uj lelkesülést meritő munka közt folyt le. És ha valami a világon, akkor ugy a munka az, mi a lélek sebére irt adni, azt hegeszteni, gyógyitani képes. Madách sötét világnézete fokonkint tisztult. A bánkódó, aggodó édes anya örömmel látta fia üdülését. A nyugodt méltóságu vonásokon elömlő változatlan szeretet láttára a fiu lelkébe fokonkint visszatért a nem iránti kiengesztelődés. Maga mondá nekem egy izben féltréfásan: „Anyámnak köszönheti Éva, hogy kirivóbb szinekben nem állitottam elő.“ S vajon nem e befolyásnak tulajdonitható-e az ihlet ama szerencsés sugara, mely a pessimismus nyers kifejezéseül készülő müvet a kiengesztelődés fényével árasztotta el, midőn költőnknek azt sugallá, hogy az egészet a Lucifer karján haladó Ádám álomképleteiként tüntesse fel, melyeket a rosz szellem az első ember előtt megrontása, kétségbeejtése, és benne egész nemének megsemmisitése végett tár fel, a mármár sikert érő gonosz szándék azonban a szeretet szavára meghiusuljon, s ez az anyai érzet fogalmában Ádámot az örvény széléről visszarántsa? S épen e kibékülés által nyert enyhülés és megnyugvás adja meg a conceptio nagyszerüségének a költőiséget is, s ha eddig azt hivők, hogy kárhozatos bünbarlangban tévelygünk, a sötétségen átvillanó sugár fényárt ömleszt a képre, s mutatja, hogy Isten szép földén állunk, hol a folytonos

küzdés közt „a jótól el nem szakadhat az ember a nélkül, hogy a gonosz martalékául ne essék.“

1860-ban, midőn munkáját teljesen befejezte, a politikai ég derengeni kezdett. A jobb fordulat reménye uj erélyt kölcsönözött ruganyosságát visszanyerő lelkének, s oly jól esett ennek az osztatlan bizalom, melylyel a b.-gyarmati választó kerület egyhangulag kérte fel képviselőjeül az 1861-ki országgyülésre. Önök közt bizonynyal sokan fognak még emlékezni e figyelmet keltő alakra, midőn a képviselők padjáról felkelve, igénytelenül kezdett, de csakhamar szónoklattá emelkedett első ragyogó beszédével meglepte, elragadta lebüvölt hallgatóit. E beszédével rögtön az elsőbb rendü publicisták közé sorozták őt; de ki sejté, hogy parlamenti készségen kivül egy kéziratot is hozott magával, mely őt az irodalom első rendü bajnokai közé emelendi? Saját szerénysége és önbizalmatlansága legkevésbbé sejté ezt.

Nem tudta, mihez fogjon a kézirattal. Kiadni egyszerüen? ő, ki eddig egyetlen sorral sem lépett az irodalmi nyilvánosság elé? Ez nála kérdésen kivül esett. Szontagh Pál tanácsára és sürgetésére végre Arany Jánoshoz vitte a kéréssel, lapozná át, s mondana róla véleményt. „Ha ez nem lesz kedvező — mondá barátjának — utolsó kisérletem volt e mű.“

A „Szépirodalmi Figyelő“ kézirattal elhalmozott szerkesztőjének asztalán egy ideig illetetlen pihent az Ember Tragédiája. Egy kevésbbé elfoglalt délutánján felnyitá végre Arany a kéziratot; elolvasá az első lapot, szinte megdöbbenve forditott a másodikra, a harmadik már elragadta őt, s a negyediknél felkiáltott: „Ez nagy

talentum!“ Mohón olvasta el a többit, és sietett Madáchot felkeresni. De az országgyülésnek vége, s Madách már Sztregován volt.

Költőnk azonban nem sokára Szontagh Pálhoz a következő sorokat irta:

„Kedves Pálom! Neked köszönhetek ismét egy nagy örömet. Tegnapelőtt kaptam Arany Jánostól a következő tartalmu levelet: „Tisztelt hazafi! Miután kegyed elutazása előtt engem fel nem keresett, engedje, hogy én látogassam meg e nehány sorral. Az Ember Tragédiája ugy conceptióban, mint compositióban igen jeles mű, s irodalmunk legjelesb termékei közt foglalhat helyet. Nem tudom, mi szándéka van kegyednek a kiadásra nézve; én óhajtanám azt a Kisfaludy-Társaság utján eszközölni. Becses válaszát elvárom. Fogadja leghőbb köszönetemet a gyönyörért, melyet nekem müve által okozott, a fényért, melyet költészetünkre deritni hivatva van. Pest, szept. 12. 1861.“

Madách boldog volt müve sikerén s Arany méltányló szavain, ki, nem kétlem, kedves emlékei közé számitja azt, hogy pihenni tért pályatársunknak e nagy örömet szerezte.

Társaságunknak büszkesége az, hogy az Ember Tragédiája kiadványai közt látott először napvilágot, s e büszkeségét összes irodalmunkkal és az azt pártoló közönséggel örömmel osztja. A mű második diszkiadása nem sokára megjelent, s a harmadik most, a szerző összes művei közt van készülőben. A magyar és német sajtó egyhangu magasztalással szólt felőle. Dux Adolf több helyét sikerült fordításban adta az ismertetés közben; Dieze pedig egészen németre forditva adta ki.

A Kisfaludy-Társaság, első tagválasztó ülésében, 1862. évi január elején sietett a kitünő nevet tagjai sorába fűzni. A marcziusi ülésben Madách Arany által bevezetve, megjelent, s „Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása“ czimü széptani jeles értekezésével foglalta el székét. Dicsőült pályatárs! mennyire meg volt hatva azon ép oly őszinte, mint forró örvendezéstől, melylyel vele mindnyájan kezet szoritani siettünk! Ez volt az első és utolsó és egyetlen szerény ovatió, melyben őt irói pályája részesité!

Az 1861-ki országgyülésre már betegen jött, s még betegebben tért haza; a makacs köszvénybántalom szivbajjá fejlődött, s ez nem engedte meg, hogy székfoglalóját a M. T. Akadémiában, mely őt 1863-ban levelező tagjává választotta, maga tarthassa meg. Nekem küldé meg értekezését: „A nőről, különösen aesthetikai szempontból,“ s ezt megbizásából én olvastam fel az akademiai ülésben.

E két, tömérdek ismeretet és elemző mély gondolkozást elárulo művén kivül idő közben még egy öt felvonásos dramatizált époszt inkább, mint drámát irt, Mózes czimüt, mely az 1862-ki Karácsonyi-dijra pályázott, s mely a birálóknak sokoldalu jelességénél fogva feltünt ugyan, de, mert a jutalom tragédiára volt kitüzve, koszorut nem nyerhetett. Irt ezen kivül egy „Civilizátor“ czimü komédiát Aristophanes modorában, mint ő nevezé, mely a lefolyt Bach-kormány civilizáló rendszerét a gúny, szatira, élcz és találó komikumnak vérig ható, mert valóságos nyilaival ostorozta egy, átalános szerkezeténél fogva kéziratul maradni kénytelen paro-

diában. Irt több költeményt, epigrammát, s prózában egy „A Kolosiak“ czimü elbeszélést, melyet a „Koszoru“ hasábjairól már halálos ágyán olvasott.

Az irodalmi siker, s a hit egy jobb politikai jövőben, melyet 1861 után többé nem vesztett el, továbbá szeme előtt szépen fejlődő Aladár fiának nevelése uj életkedvet öntöttek a már-már csüggeteg kebelbe; de, fájdalom! a beteg szív gyors lüktetése már ekkor vágtatva sietett betölteni a végzet által kimért dobbanások számát.

Változó, de legfeljebb csak egyhitni képes orvosok kezei között, szenvedései daczára, egy szélesebb tervü drámai költeménybe kezdett, melynek azonban már csak első szinét fejezhette be; a többi kilenczneк tervvázlatát irományai közt leltem. E „Tündérálom“ czimü költemény, mely az Ember Tragédiájával ellenkezőleg az életet vidám, könnyü oldaláról, s az embert, mint a lég tündérei tréfás szeszélyeinek játékát akarta festeni, első nagy művének méltó mellékdarabja lett volna, sőt ezt, Társaságunk egy havi ülésében felolvasott, s a „Koszoru“-ban közlött mutatvány nyelvéről és hangjáról itélve, a versek gördülékenysége, a rimek könnyüsége és játszisága tekintetéből felül is mulja.

Tisztelt gyülekezet! Ime: felsoroltam dicsőült pályatársam irói munkásságának gyümölcseit s igyekeztem feltüntetni irodalmunknak általok nyert kincseit. Örülnünk kellene ezeknek, ha nem állna oly közel a fájó kérdés, mit és mennyit vesztettünk e fenkölt, mély és kifejlett szellem kora eltüntével? ha nem állna oly közel multban a gyászos nap, melyre fájdalmas megindulás nélkül nem gondolhatunk.

Az 1864. év szeptember végén érzé Madách, hogy napjai meg vannak számlálva; elbucsuzott hozzá szellemben és komoly törekvésben hasonlitó fiától, s hogy őt a haldokló apa látásának keserves benyomásától megkimélje, Pestre küldé, folytatni hon kezdett tanulmányait. Erős, lemondani tudó lélek, e vonásról is rád ismerek! Nehány nappal később, október 5-kén, utolsót dobbant a sokat szenvedett szív, melynek vég perczében is a szeretett két édes anya volt gondoskodása tárgya: a lelkében tisztán maradt s a haldokló felett álló női magasztos eszmény; és a közös édes anya, a hon, melyben ép oly dicső, mint kedves, hű fiának, nyugodni tért pályatársunknak köztünk lebegő emlékezete.

EMLÉKEZÉS APÁMRA

SZÁSZ KÁROLYTÓL.

(Olvastatott 1866. febr. 6-kán.)

Késő az éj: az óra csendesen
Suhan le, mint holtat vivő ladik,
Melynek nem csattog evezője sem .....
Körülbe minden alszik, álmodik;
De én az álmot hasztalan lesem,
Pillámra nem száll egy pillantatig.
Mint a falon az árnyék lebbenése,
Mind csalogat, nem köthetem le még se'.

Mult és jövő, bűlámpa képekint,
Egymást tolongva hajtja s átsuhan:
Mit rég feledtem, visszaszáll megint,
Mit sohse' sejték, most alakja van.
Küzködve érzem a gyönyört, a kint:
Azt tartanám, ezt üzném: hasztalan!
Az éj szeszélye összebontja, szövi,
Csalfák s valók, mint a Hamlet felhői.

A ház, a hol megláttam a napot,
A láng, a mely hamvat boríta rá;
A kert, hol *Ő* első rózsát adott,
A kétség, mely ott szivemet mará;
A vágy, mely azt sugá: Csak ott, csak ott!
A vész, mely nyilt égből csapott alá;

S a bősz vég, gyermekemlékembe vésve:
Habzó láng, mint a pártusok vetése ...

Mint Lót családja, rémülten futánk:
Jaj annak, a ki visszanézni mer!
Csak dördült s csattogott egymás után;
Érzők, hogy mindenünk romban hever,
S lelkünk szakadna bár utána tán,
Nem birtuk, ah, bucsutlan hagyni el:
És visszanéztünk ... én csak összerogytam ...
Hogy sóbálványnyá nem váltunk legottan!

Mégis, mikor kitombolt a vihar,
S tört városok tornyán, s tört szíveken
A vészkiáltás, elnyögvén, kihalt,
S kétségb'esés uralga ridegen:
Mi volt, mi téged polyp-karjaival
Vont vissza, oh apám, oh öregem,
Hogy ott, a hol nagy, boldog, büszke voltál,
Boldogtalan, lesújtva, törve bolygnál?

Mint a kalmár, hajótörés után,
Szoritja kevesét, mi megmaradt;
Mint a vitéz, az elveszett csatán,
Kardjából nincs több, csak a markolat:
Tántorgva vissza igy jövél, apám!
S mint a koldust, ah, a végső falat,
Úgy biztatott, hogy azzal dús lehetnél,
A vágy: ott halni meg, a hol születtél!

Értők mi jól, mi tégedet gyötört:
Oh mélyen ült a szivben a tövis!
Mely annyiak nemes szivébe tört,
Végig hasítá a tiédet is.
Látók a végzetes veszélyü kört,
Mely orsajába sodra téged is:

Kinlódni vagy meghalni. Oh rettentő,
Hogy nincs egyéb választás, mint e kettő!

Egy darabig folyvást vérzett a seb;
Ömölt előbb, lassan szivárga majd;
Aztán megállt; még szörnyüségesebb:
Az aludt vér kötést képezve rajt'.
De ugy tetszék, enyhült egy keveset,
El-elhazudni kezdtük már a bajt.
Egyszerre felszakadt ... a vér kiszökken ...
S halálod volt, hajh, a legelső csöppben.

A választás a jobbra lett: halál
Fogá be enyhén a kinos sebet.
A haza-föld súlyos halommal áll
A hült seben, mely végre béhegedt,
De mely miatt olyan beteg valál,
Most lágyan nyomja földe szívedet.
A mi szivünket nyomta csak le súlya,
Kik ott sirunk, sirod fölé borúlva.

Nem voltam akkor ott. Villám gyanánt,
Mely megelőzi mély dördületét,
Nyilalva jött a hir, s sziven talált.
Azóta mindig hordozom sebét.
Szivemen olykor égve nyílal át,
S búm csöndesült bár, most is mély, setét.
A végzettel maig se békülék ki:
Hogy halni is, mert élt, meg kelle néki!

Meg kelle, értem. S mégis érezem:
Hogy ily embernek élni kéne még.
Utána nyúl sokszor félénk kezem,
És érzem égni arczomon szemét;
Alakja büszke óriás leszen,
S előttem megdicsőült fényben ég,

Szent tüzzel, mint a Mózes csipkebokra,
S arczczal borúlok az izzó homokra.

Nem életet köszöntem én neki:
A féreg is fiának éltet ád.
De mind, mi lelkem' fentebb ihleti,
Mit jobb valóm ismer, kiván, imád,
Az elme gondja, a sziv érzeti,
S szeretni Istent, embert és hazát:
Mind tőle nyertem, mind rá emlékeztet.
Apjában ennyit egy fiú se' vesztett.

Hogy ringatott térdén, mint kis fiut,
Gyügyögve vélem szinte gyermekül;
Hogy símitá le arczomról a bút,
S a serkedő könyűt pillám megül;
Velem betűzött; s mig az óra fut:
Dal, mese, játék nyájasan vegyül;
A karcsu lányka s én, mi csöndesebbek,
Zajongva vették környül a kisebbek.

Nőttem; s apám is együtt nőtt velem,
Velem tanulva, mint egy iskolás.
Fejlő elmém' irányzá szüntelen,
Hogy könnyü játék lett a tanulás;
Mit nem tudék felfogni hirtelen:
Más oldalára forditá, csodás
Merész fogásu észszel; oh, a könyvek
Zárát be tudta, hol kinyitni könnyebb!

A játszi bölcs, Horácz, a pásztorok
S hősök dalosa, Virgil, általa
Lelkemre szóltak; a nehéz sorok
Szelid s meleg tolmácsa ő vala;
Demosthén nyelve gyorsabban forog,
S föntebben szárnyal a Pindár dala,

És Tacitus fedd s ró fönségesebben:
A mint a szó az ö ajkáról lebben.

Estenden, csillagfénynél, mit beszélt:
Hogy mérte Newton a mély ég távolát!
Bámultatá Kopernik lángeszét,
S Kepplert, a mint az űrön szárnyal át.
Aztán bevitt; irást terjeszte szét,
S nagy kedvvel, elmerülve számolánk ....
Anyám mosolygva hajlik ott fölinkbe,
Abrakadabránknak helyeslést intve.

Ifjú levék: mert keble lánghevén
Korán kihajta szívem, mint a fa
Kövér talajban. Zöldel a növény,
Ha lágyan hull rá ég bő harmata.
Én harmatát, hevét mohón vevém
S bennem nyomán dal, érzés sarjada:
Az első szerelem gyönyöre, kinja,
S az első dal, bimbó gyanánt kinyilva.

Mosolyga rajtok; tudta, mennyit ér
E balga játék; gyönge levele
Első virágnak: szintelen fehér,
Egy hó-pehelyke elbánik vele;
De azt a sziv nem adná semmiér',
Mert üdvöt, esküszik, abban lele!
Igy voltam én is: jó apám gyöngéden
Érinte; köny s mosoly vegyült szemében.

Hányszor fogá meg kezemet: „Fiam,
Tanulj s eszmélkedj'; légy okos s szilárd;
Szerény és büszke; benned a mi van,
Kérlelhetetlen' ostromold hibád';
Hogy légy különb apádnál! annyian
Néznek birálva vagy remélve rád.

S anyád istápja légy, apád ha halva . .“
Mi büszkévé tett, mint emelt bizalma!

Oh mily ember volt! Kétkedő, ne hidd,
Hogy mint fiú tulzón dicsérem őt.
Ő férfi volt: hajthatlan és szelid,
Harczolni a honért s szeretni nőt;
A szava láng mely éget és hevit,
Országot gyujt s mécs gyermekágy előtt;
Elméje mint a tenger színe s mélye;
Mint gyermekálom, olyan volt kedélye.

Apám, ha rád és arra gondolok:
Hogy a halál ily embert sem kimél!
Pályádon elmém el-elandalog
— Még fris a nyom, min köztünk átmenél —
Könyűm egyszerre büszkén mosolyog:
„Egy fejjel volt nagyobb a többinél!
És törpe volt, rajongva igy kiáltok,
A legmagasb, mikor mellette állott!“

Nem hogy tudósb is ne lett volna tán,
Szónok nagyobb, vezér eszélyesebb,
Iró magasb észröptü, mint apám
— Ámbár ha ismerénk is, keveset! —
De volt egész erkölcsi alkatán
Valami, szinaranynál nemesebb:
Miből salak kivál, mit rozsda nem fog,
Min szebben ég a fény, nyil meg lepattog.

S hogy ily szivnek meg kelle törnie!
Hogy ily elmét a balsors lenyomott!
Hazája vesztét, hajh, tulélnie,
Érezni, látni a sok vérnyomot;
S miért elméje kűzde, vert szive:
Mind eltiport vetés, szétdult romok;

S tombolni halljon rajta gúnyt, siket zajt . . .
Nem! Mint beteg madár, elbúja s meghalt.

Oh mért nem érheté meg legalább
E jobb reménynyel biztató napot!
Hogy hallaná Erdély megint szavát,
Mint mikor attól lángra gyúladott:
Hogy kar feszült, sziv gyúlt, mozdúla láb,
És lánczukat tördelték a rabok,
S a szög Maros büszkébb zenére lejte,
S Retyezát mosolygott, ködleplét lefejtve. . .

Oh mért e hajnalt meg nem érheté,
Mikor megint fölébred a magyar,
Az átok oldik, oszlik a setét,
S áldást sarjaszt az elzugott vihar,
Ifjúlt erőben látná nemzetét,
Hogy győz a bölcs ész és a hősi kar,
S Erdély megint nénjét forrón karolva
Hű ölelésben: oh mi boldog volna!

Lejt a Maros, Gyergyóból üditőn
Fuvall a fris szél székelyek felől.
Kün alszik ő, a néma temetőn,
Szük ágyba', mit kő és virág jelöl.
H'jába riad zaj völgyön és tetőn,
Őt már öröm, bú őt nem költi föl,
Oly mélyen alszik. Én virasztom ébren,
Fölé hajolva, szót susogva, térden.

„Ébredj, apám, fiad magára van,
S a rideg éjben fázik egyedül!"
Hijába mind! nem hallja ő szavam'
S nem jő a válasz sirja mélyibül.
Virad; az álmok serge szétsuhan,
Mult, küzdelem, sirkő, mind összedül.

De a valónál tisztább s nemesebben
Apám alakja sirjából kilebben.

Arczán szivét kinyitva olvasom:
A szent s eszményi lángja ég szemén;
Fenkölt mosoly, félistenhez hason
Nyugalmat önt el, valamerre mén.
Bámulva nézem, nézem hosszason,
Büszkén, gyönyörrel, áldva nézem én;
S czélom' magasbra már nem tüzhetem ki,
Mint ő elömbe tüzte: őt követni!

EGY ANYA.

GYULAI PÁLTÓL.

(Olvastatott 1866. február 6-dikán.)

Egyik félreeső kis városban egy még fiatal özvegyasszony lakott, kit egyszerűen csak özvegy kapitánynénak hivtak. Boldogult férje, mint nyugalmazott kapitány vette át atyja birtokát, s minthogy e kis városban rég idő óta nem tanyázott állandóan katonaság, s igy minden nap kapitányt látni, habár csak nyugalmazottat is, a leguagyobb ritkaságok közé tartozott, kapitányunk kiváló figyelem tárgya lőn s közneve tulajdonnévvé vált. Igaz ugyan, hogy az 1848-ki háborús időben ismét szolgálatba lépett s mint honvéd-ezredes esett el, de e kis városban csak kapitány volt az ő neve s rajta maradt egész családján. A kapitány házának hivták az özvegy csinos és kényelmes lakát, mely, némi parkkal övezve, a szélső utcza egyik büszkeséget képezte; kapitány Péternek a vén huszárt, kit az özvegy még férjétől örökölt; kapitány Borisnak a szakácsnőt, kit férjhez menetelekor maga hozott a házhoz, és kis kapitánynak a kapitány árváját, az özvegy szemefényét, egyetlen vigaszát, örömei és aggodalmai kiapadhatlan kutfejét.

A kis kapitány, vagy más néven Aladár, mintegy hét éves fiu lehetett s nem látszott rajta semmi katonás.

Szine a legtöbbször inkább beteges volt, mint egészséges; virgonczságából is hiányzott valami s nagy fekete szemében, komoly arczán némi unalom, némi kora érettség borongott. A szomszédok csodálkoztak, hogy a kis kapitány nyáron át nem jár az ő gyermekeikkel a rétre labdázni, télen a domboldalra szánkázni, mindig csak anyjával sétál, anyjával játszik s egész anyám asszony katonája. Azt is rosz néven vették, hogy a kis kapitánynak mindenféle játéka van, de azt, a mi leginkább illenék hozzá, kardot, csákót, puskát, fa lovat, soha sem hoz neki a karácsoni angyal.

A szomszéd asszonyok nem elégedtek meg e jámbor megjegyzésekkel. Grófnénak, kompolti nemes asszonynak gúnyolták az özvegyet, mert fiával együtt lenézi az ő gyermekeiket; komédiás asszonynak, mert azt akarja megmutatni, hogy különb anya, mint ők. Könnyü neki, szép jövedelme van, semmi dolga, két annyi czifra ruhát is varrhatna fiának, mint a mennyit varr; de lenne csak három gyermeke, mint nekik, bajosan érne reá. Bizony nagy dolog egy fiuval annyit bajlódni! Még azt is hozzá tették: valóságos figura tőle, mindig sötétszin ruhában járni; hiszen már öt esztendeje, hogy meghalt férje; azt affectálja, hogy nem akar férjhez menni; no bizony, ki is venné el? már rég átugrotta a harminczat, leánykorában sem volt valami szép, a kapitány is inkább csak pénzéért vette el!

A cselédek asszonyaik fecsegését hiven elbeszélték Borisnak, Boris pedig az özvegynek, a vén huszár nagy boszuságára, ki közbekiáltott: — Az Isten áldja meg, hallgasson már! Oh hogy a fehér cseléd nem élhet plety-

ka nélkül, s annál inkább kap rajta, minél vénebb! — Vén? Vén a ki mondja! harsant reá Boris, és csodájában, hogy egy ötven éves leányt is véneznek, nem tudott szóhoz jutni.

Az özvegy nem törődött se a szomszédokkal, se mással. Visszavonultan élt, csak a megyei főorvosnak s férje egy pár rokonának családját látogatta néha. Ez is ritkán történt. Egészen gyermekének és gyermekében élt. Az egyetlen gyermek nagy öröm és nagy kín egyszersmind, s neki ez utóbbiból több jutott, mint bárkinek. Aladáron kivül volt más fia is, Béla, ki még férje életében meghalt. A kapitány katonásan akarta nevelni első szülöttét, hogy szokjék hideghez, meleghez, s minthogy ifju legény korában, valamelyik unalmas állomáson, elolvasta volt Rousseau „Emiljét", a természet szerinti, a szabad szellemü nevelést pártolta, s először is fián akart próbát tenni.

A szomszédok egészen mást jegyeztek meg az akkori kis kapitányról. Csodálkoztak, hogy télen is szabad nyakkal csatangol az utczán, hogy még alig mult tiz éves s már egy kis lovon lovagolgat, dobjával, trombitájával majd felforditja az udvart, kardjával lekaszabolja a szomszéd orgonafák ágait, nagy labdázó, szánkázó, a nála nagyobb fiúkkal is összetüz, szóval: egy úri gyerekhez képest, valóságos paraszt, sőt egész kis zsivány. A szomszéd asszonyok még tovább mentek s a fiu helyett az anyát támadták meg: szivtelen anyának nevezték, ki gyermekével nem gondol, fösvénynek, ki még egy nyakkendőt is sajnál tőle, igy könnyü anyának lenni, annak a gyermeknek voltaképen az atyja az anyja, a vén

huszár a dajkája, nem is szereti anyját, minthogy nem is érdemli meg. A kapitányné akkor többet hajtott a pletykára, de mégis, mint most, legtöbbet szivére s nem egyszer állott ellent férje nevelési rendszerének. Féltette fiát; reszketett érte, ha lovon ülni vagy fára mászni látta; egy kis seb kezén, egy kis karczolás testén kétségbe ejtette; hideg vizben fürdése, szabad nyaka, meztelen czombjai a betegségek rémképeit idézték elő képzelődésében. Az érzelmes nőnek igen vásottnak is tetszett fia; több gyöngédséget, finomságot ohajtott benne, s különösen roszul esett neki, ha aggodalmaiból tréfát üzött, miben rendszerint atyja is pártját fogta.

A különben boldog házasok között csak gyermekök nevelése adott néha okot a czivódásra. A mit az anya vásottnak látott, azt az atya életrevalónak nézte, a mit amaz illetlennek tartott, ez természetesnek találta. Sokat vitatkoztak, de a kapitány nem engedett, makacson ragaszkodott elveihez. A fiú egészséges volt mint a makk, bátor, vidám kedvü, s jó szive, vásottsága mellett is, nem egyszer fakasztotta anyját örömkönyekre. Végre a kapitányné is megnyugtatta magát, bár egészen megnyugodni soha sem tudott. Bal sejtelme csakugyan nem csalta meg. Egy csikorgó téli napon Béla szánkázni indult a domboldalra egyik pajtásával. Anyja nem akarta ereszteni, de atyja pártját fogta. Az anya legalább Pétert szerette volna vele küldeni, hogy ügyeljen rá s ne engedje sokáig kün maradni. — Hadd menjen egyedül, ügyeljen magára, legyen életrevaló, mondá az atya. A fiú elnyargalt; sokat szánkázott, havazódott pajtásaival. Nem volt elég nekik a kis domb oldala, a nagy

dombról is lecereszkedtek, be is zuhantak egy hóval telt gödörbe; összezördültek, birkóztak, megbékültek, s ugy bele melegedtek, hogy még az ebéd is csak későn jutott eszökbe. A fiu másnap bágyadt volt és köhögött. A kapitányné megijedt, de férje kinevette, hogy egy kis köhögés miatt orvosért akar küldeni. Midőn az orvos eljött, már késő vott minden: a fiu meghalt torokgyikban.

A kapitányt lesujtotta e csapás; magát tartotta fia halála okának s nejének szenvedő arcza élő szemrehányásként üldözte. Szótlan, komor lőn s nem vigasztalta második fia, a már mászkálni kezdő Aladár. Épen jókor ütött ki a háború; de az ágyúdörgések között sem némult el önvádja, a győzelmes csaták sem enyhitették bánatát. Nehány hónap mulva ő is fia után költözött: meghalt egy halálos sebben; holt tetemeit, kivánata szerint, haza hozták s oda temették fia mellé.

A szegény özvegyre e kettős csapás mellett még önvád is nehezült. Ő is vádolta magát fia haláláért. Ha erélyesen ellenszegült volna férjének, az talán elállott volna nevelési rendszerétől s fia most is élne; ha ismerte volna a torokgyík jelenségeit, talán elejét lehetett volna venni. Ily gondolatok zsibongtak bánatos lelkében, s könyezve szoritotta keblére Aladárt, mintha féltené, hogy ő is atyja és testvére után hervad, könyezve térdelt melléje, könyörögve Istennek, hogy ne büntesse tovább, csak ezt ne vegye el tőle, ő lemond a világ örömeiről s csak addig kiván élni, mig fiát fölnevelheti.

A szegény özvegy hiven megtartotta fogadását, hivebben mint kellett volna. Meghalt fiának emléke

öntudatlan is egészen ellenkező nevelési rendszerbe sodorta. Több volt anyánál, fiának cseléde, orvosa, testvére, játszó társa volt egyszersmind. Egész nap csak vele foglalkozott. Egy pillanatra sem hagyta el; árnyként kisérte, ha a szobában szaladgált, hogy meg ne üsse magát a bútorba, vagy felfoghassa, ha el találna esni; leült mellé a földre, együtt rakták ki a várost, erdőt, épitették a házakat, tornyokat, együtt nevettek a tánczoló bábnak vagy sipoló madárnak, együtt búsultak, ha az ökröcske szarva letört, a lovacska megsántult s a jó pásztor kitörte nyakát.

A kertben is együtt játsztak. A fiu nagyon szerette a madarak énekét, a virágok szinpompáját, a pillangók repülését. Alkony felé sokszor hallgatták együtt a csalogányt. Az özvegyet merengésbe sülyeszté a tavasz langy lehelete, zsibongó hangja. Lyánkori napjaira emlékezett, fia arczán férje képe tünt fel és szeme könybe lábadt. A fiu tekintete egészen a kis fán veszett, honnan a madárhang csattogott; oda szaladt, a fára akart mászni, hogy meglássa és levegye azt a szép kis játékot. Az anya ijedten sikoltott föl s kapta meg fiát; a fiu sirt, orditott, mig végre egy pár czukordarabka elhallgattatta. A fiú észrevevén, hogy ha sir, czukrot kap, minden semmiségért sirt, a mi nem volt kedve szerint; az anya pedig, hogy meg ne rontsa fia egészségét, egy csoport csecsebecsét, apró játékot vásárolt össze, s hol ezzel, hol czukorral enyhitgette fia bánatját. Néha mindketten sirtak, de az anya könye épen oly hamar felszáradt, mint fiáé. Aladár egyetlen mosolya gyönyörrel árasztotta el, megölelte, megcsókolta, százszor is elmondva: — Te

kis gonosz, jaj te kis gonosz! Virágot is együtt szedtek a nappali szoba virágtartó poharaiba. A fiú megszokta, oly virágokat tépni, minőket anyja szakit, csakhamar rendezésöket is megtanulta, s midőn az első bokrétát e szavakkal nyujtotta át anyjának: — Édes anyámnak szedtem! — ez magán kivül volt örömében. — Ugy-e szeretsz, édes fiam? kérdé, összecsókolva a kis fiú arczát, ki e miatt alig tudta kirebegni: — Szeretlek, édes anyám! — Miért szeretsz, édes fiam? folytatta elérzékenyülve az anya. A fiú rá meresztette nagy okos szemét, egy darabig hallgatott, aztán azt mondotta: — Azért, mert édes anyám czukrot ád, játékot is ád.

Az áradó érzelmü anyának roszul esett a felelet. Gondjai, szeretete dijában több érzelmességet óhajtott volna fiától, mintha a gyermek érthetné, felfoghatná a szülői szeretetet és gondot, hiszen később is mindnyájan csak akkor értjük azt, midőn szülőkké válunk. A kertben leginkább a pillangók gyüjtötték meg a szegény asszony baját. Aladár mindig pillangók után szaladt volna; az anya visszatartóztatta; ha nem lehetett, vele együtt futott ő is; majd féltvén, hogy fölhevül, ölébe kapta, miből nagy sirás támadt, s utoljára is Péternek kellett megfogni a pillangót, ki nagyon restelte, hogy ellenség helyett pillangókat kell kergetnie s türnie Boris csúf száját, ki mindjárt-mindjárt pillangóvitéznek gunyolja.

A verandán és az udvaron is sokat játszottak. A mama nem egyszer volt ló, a kis gonosz pedig kocsis, büszkén kiáltva: gyia! s hadarva ostorkájával, mely szíj

helyett hárászból készült, hogy ne legyen veszélyes, nem annyira a lóra, mint a kocsisra nézve.

Az özvegy néha nagyon elfáradt; Péter rimánkodva kérte, hogy huzassa vele a kocsit, de asszonya soha sem engedett kérelmének: — Maga nem elég gondos, majd sebesen húzná, felforditaná. A gyerek is azt szerette volna, hogy sebesen húzzák, különben is Péterhez némi előszeretettel viseltetett. Tetszett neki nagy fehér bajusza, mely feketére és hegyesre volt kikenve, szerette volna megfogni, megtapogatni: vajon eltörik-e? Gyakran ugrott elébe s kérte, hogy játszék vele; de Péter, bármily nehezen esett, soha sem szegte meg asszonya tilalmát, csak egyszer, midőn ez kifordulván a szobából, Aladár hozzá simult s ő felkapván, amugy Isten igazában meghuppáztatta. A belépő és ijedtében felsikoltó anya Pétert is megijeszté: kicsibe mult, hogy el nem ejtette a kaczagó Aladárt, kinek nagyon tetszett a mulatság. Volt Péternek drága dolga. Az özvegy ugyan keveset beszélt, de annál inkább pörölt a zajra befutott Boris. Egy szikra becsületet sem hagyott Péteren, ki most az egyszer hallgatott s lesütött fővel serült ki a szobából. Az özvegyet felinditotta, hogy fia örömestebb játszik Péterrel, mint vele s hogy őt immár cselédeitől is őriznie kell.

Egy másik eset még inkább növelte aggodalmát. Aladár egy nap kornyadozni kezdett, nem volt étvágya. Az özvegy nem tudta elképzelni, honnan származhatik baja, hisz ebéden épen annyit evett, mint máskor. Végre a gyermek megvallotta, hogy tegnap délelőtt, midőn anyjánál vendégek voltak, kün járt a konyhán, s Boris egy pár darab süteményt adott neki. Felindulástól resz-

ketve rohant ki az özvegy, hogy megszidja Borist, de az egész nagy szidalom nem lett több, mint nehány könytől kisért szó: — Maga, Boris, rosz leány, beteggé tette Aladárt, maga nem szeret se engem, se fiamat. Hanem a mit az özvegy elmulasztott, bőségesen kipótolta Péter: emberül visszaadta a kölcsönt Borisnak, leszidta huszárosan. Ez aztán használt, s minthogy mindakettő félt egymás szájától, szoros regulában tartották egymást, mire szelid természetü asszonyuk nem lett volna képes.

Aladárnak csekély baja volt, hamar helyreállott s átalában ritkán betegeskedett, noha mint üvegházi növény, virulása közepett is, sinleni látszott valamit. Az özvegynek legéberebb gondját fia egészsége képezte. Majd minden órában megtekinté most a szoba, majd a tornácz hévmérőjét; ha a kertbe vagy a városba sétálni vitte fiát, egy nap háromszor is felöltöztette, hol könnyebb, hol melegebb ruhába. Étrendjére szintén gondosan ügyelt, maga is oly ételeket ett, mint fia, hogy ez ne kivánhasson mást. Olvasta, tanulta az anyák s családok számára irt orvosi könyveket, egészségi tanácsadókat. Ismerte a gyermekbetegségek jelenségeit, gyógyitásuk módját s volt egy kis gyógyszertára is. Mennyi bajt okoztak szegénynek az orvosi könyvek s mennyi rémképpel töltötték el képzelődését. Fiában majd minden héten uj betegséget vélt fölfedezni s orvosért küldött.

A megyei főorvos, egy nagy tudományu és jó szivü, de egyszersmind nyers modoru öreg úr, már többször eltiltotta neki az orvosi könyvek olvasását, nem azért, mintha restelné, hogy más is mesterségébe kontárkodik,

hanem mert haragudott, hogy hol ebéd mellől, hol ágyából költik föl, és semmiért. Az özvegy nem engedett tilalmának s könyezve emlékeztette meghalt fiára. — Hiszen az orvos ur mondotta, hogy ha előbb hijjuk, még megmenthette volna szegényt, hogy ha ismerjük a jelenségeket, házi szerrel is segithettünk volna a bajon. Ez ellenvetésre, de még inkább a könyekre az orvosnak nem volt mit mondani, s megelégedett azzal, hogy az özvegyet kollegájának gúnyolta, ki igen hasonlit az ő praxis nélküli fiatal kollegáihoz. Az özvegy különösen a torokgyiktól félt s remegve nézett a téli hónapok elé. Ha fia egy kissé köhögött, tüstént lefektette s mindennemü óvszert adott be neki.

Aladár nem egyszer volt ily képzelt beteg, s anyja azt hitte, hogy Isten tudja minő nagy bajnak vette elejét. Nem mult el nap, néha óra, hogy ne tapintotta volna meg fia homlokát vagy üterét. Hányszor kelt fel éjente ágyából, hogy megnézze alvó fiát; ujra betakarta, pedig jól be volt takarva, elsimította szeméről haját, hallgatta lélekzetét, s ha megnyugodva elszenderült is, az anyák kimagyarázhatlan fél álmát aludta, mely a gyermek egyetlen mozdulatára, köhintésére szertefoszlik. Fél keze aluva is gyermekén nyugodott, álmában is gyermeke lebegte körül. Néha felriadt. Azt álmodta, hogy Aladár beteg. Reszketve szökkent fel s hajlott át hozzá. Hogy örült, midőn a mécsvilágnál csendesen alvó fiát láthatta, mi boldog, sugárzó arczczal kulcsolta imára kezét! Oh mi mély és igaz az anyai szeretet, mi önző és hiu hozzá képest a szerelem, mi hideg és hálátlan a gyermeki szeretet!

Aladár minél inkább nőtt, annál nagyobb örömére vált anyjának, de az aggodalmak is sulyosbultak. Az özvegy szomorúan tapasztalta, hogy fia néha unja magát, duzzog, engedetlenkedik. Már többször megtörtént, hogy elfordult tőle, oda hagyta játékát s az ablakon vagy a kert rácsozatán át az utczán játszó gyermekek nézésébe merült. Faggatta anyját, hogy miért nincs neki pajtása, játszó társa, mint más gyermeknek. Az özvegynek fájt, hogy fia még alig mult hét éves s már unja magát anyja körében. Annyira szerette, annyira megszokta minden pillanatban vele foglalkozni, annyira a gyermekek legboldogabbikának hitte, hogy meg nem foghatta oly természetes vágyait. — Hát én aztán kivel játszom? kérdé szomorúan mosolyogva. — Mama kössön, varrjon! felelt egykedvüen a gyermek.

Az özvegy szótalan vezette el fiát a kert rácsozatától s egész délután rosz kedvü volt. Aladár másnap ismét játszó társért esengett, de anyja nem hajtott kérésére. Első fiának emléke, ki pajtásai miatt lett beteg, visszariasztotta még gondolatától is, hogy fiához játszó társak járjanak. Azonban a sok unszolásnak utoljára sem tudott ellenállani, s egy jámbor fiucska egész ünnepélyesen Aladár játszó társává avattatott. Aladár örült a pajtásnak, a pajtás a sok játéknak. Az özvegy szomorúan nézte őket, mintha irigyelné, hogy fia másra pazarolja szeretetét. A gyermekek vigan játsztak, de még vigabban játszanak vala, ha az özvegy nincs mindig sarkokban s nem igazgatja, korlátolja őket. Szegénynek most egy fiú helyett kettővel gyült meg a baja. Az állitólag jámbor fiú csintalankodni kezdett, mi elragadt Aladárra is.

Egyszer Aladár legszebb játékát ajándékozta pajtásának, midőn ez nehány napi kimaradás után meglátogatta; a pajtás persze tulajdonának nézte az ajándékot s haza is akarta vinni, de Aladár, ki játék közben megharagudott reá, nem engedte s vissza akarta venni. A pajtás nem hagyta magát s megütötte Aladárt, Aladár visszaütötte s mindaketten elkezdtek orditani. Mindez egy pillanat műve volt. Az anya ijedelme mellett is valódi örömet érzett, hogy a barátságnak ily hamar vége szakadt. Gondoskodott róla, hogy a kis pajtás többé ne járjon a házhoz s egyszersmind fiát szellemibb módon igyekezett elfoglalni.

Megvett egy rakás gyermekolvasmányt és képes könyvet. Nem olvasni akarta tanitni fiát, azt valamivel későbbre halasztotta, hanem maga akart tanulni meséket, gyermekhistóriákat, hogy azokat gyermekének elmondhassa. Az esték, kivált a téli hosszu esték, ily regélésben teltek el. Aladárnak nem igen tetszett ez uj mulatság. Az özvegy boszankodott, s meg nem foghatta, hogy midőn Péter vagy Boris mesélnek Panczi-Mancziról, a Kis Gömböczről vagy a Kaczor királyról, Aladár egész szem-fül, az ő drága könyvekből meritett meséin pedig ásit vagy elalszik. Azonban nagyon megvigasztalta az, hogy annál inkább kap a képeken. Aladár órákig elforgatta a képes könyveket, nagy figyelemmel hallgatta anyja magyarázatát, kit ez egészen felviditott. Különösen tetszettek neki a katonák, a csaták rajzai; egy szép huszártiszt képe egészen kedvenczévé vált. Azt mondotta, hogy hasonlit atyjához, s ettől fogva nagyobb figyelemmel vizsgálta atyja arczképét, mely aranyos rámában ott függött anyja ágya fölött.

Az özvegynek oly jól esett, hogy fiának atyjáról beszélhet; elmondta neki, milyen szép, milyen derék ember volt, milyen vitéz katona, s hogyan esett el a csatában hazájáért. Aladár elérzékenyülve hallgatta végig mindezt, aztán felkiáltott: hogy ő is katona lesz, háborúba megy s megöli az ellenséget, ki atyját megölte. Az özvegy örült is, félt is, igy hallva beszélni fiát, s büszke is lett volna reá, ha nem támadt volna belőle ujabb aggodalma. Aladár folyvást azt beszélte, hogy ő katona lesz, kérte anyját, vegyen neki csákót, puskát, kardot, lovat. Az özvegy ismét meghalt fiára gondolt, kit a katonajátékok tettek oly pajkossá; különben is félt, hogy a gyermek első élénkebb benyomásai ifjuságára is kihatnak, csakugyan katona lesz, épen azért nem teljesitette kérését. Aladár nem hagyott fel rimánkodásával, s midőn az utczán katonásdit játszó gyermekeket látott, annak rendi szerint csákósan, kardosan, egész katonasan követelte a csákót és kardot. Szóval, a kis kapitány valóságos kapitány akart lenni, s látva, hogy anyja nem akar engedni, mérgében levetette magát a földre, rugdalózott és szidalmazta anyját.

A felindulásában rekesztő anya megkeményitette szivét s elhatározta, hogy megfenyiti fiát, sokkal szigorúbban, mint eddig. Meglegyintette egy kis vesszővel, árestomba tette az asztal alá s rá riasztott, hogy addig nem bocsátja ki, mig engedelmet nem kér. A fiú torka szakadtából ordított. Anyja elfordult tőle, bár kimondhatlan sajnálta, s már is bánni kezdte, hogy oly keményen bánt vele. Várta, hogy engedelmet kérve karjai közé fut, várta, hogy megbocsásson neki s megcsókol-

hassa. Lopva egy-egy pillantást vetett feléje, látni kivánta: vajon mozdul-e már? de Aladár nem mozdult s mogorván, haragos szemmel nézett maga elé. Egyszerre csak csend lőn, egy pisz se hallatszott, de valami különös hang ütötte meg az özvegy fülét. Oda rohant megnézni, nincs-e fiának valami baja. S mi történt? A fiú szépen aludt s javában horkolt. Ez még roszabbul esett az özvegynek, mint az engedetleség és szidalom. Mind azzal tépelődött, hogy fia őt nem szereti; mi lesz igy belőle, ha megnő; már nem sokára tanittatnia kell, majd a fővárosba bevinnie; hogy fogja megőrizni; a ki anyját nem szereti, nem tiszteli, legkönnyebben esik az ifjuság örvényei martalékául.

Szive bal sejtelmekkel, képzelődése rémképekkel telt meg, és keserü könnyeket sirt. Oh, hogy legnemesebb, legmélyebb érzelmeink oly könnyen fajulhatnak betegséggé s a szeretet minden semmiségből oly hamar teremt magának örömet vagy bánatot!

Búskomolyságát táplálta az is, hogy közelgett férje halálának évnapja, mely mindig gyászünnep volt a háznal. Épen május elejére esett, a tavasz legszebb napjaira, de mégis szerencse, hogy nehány hónap elválasztotta a karácsonestétől s igy semmi gyászemlék sem zavarhatta meg a család legvidámabb ünnepét. Mily ellentét volt e két ünnep között! Minél inkább közelgett karácson, annál vidámabb lőn a ház. Az özvegy hetekig azon fáradozott, hogy meglephesse fiát, a fiú hetekig arról álmodozott, hogy mit hoz neki az angyal. Péter mindig valami különös játékon törte fejét, hogy megkaczagtassa kis kapitányát. Boris valami uj és könnyü

sütemény készitése módját tanulta meg a vendéglős szakácsnőjétől, hogy a kis Aladár karácson este többet ehessék s még se ártson meg neki. Péter már egy héttel azelőtt kiment az erdőre s egy egész kis fenyüfát hozott haza. Ha Aladár aludt, Boris pontosan besuhant, hogy asszonyának segitsen almát aranyozni, tarka papirost vágni, szilva kéményseprőt fűzni vagy uj ruhácskát varrni. A jó kedv és tréfa egészen divatba jött. Péter megvallotta asszonyának, hogy Boris számára egy nyelvét öltögető vén asszony bábot vásárolt; Boris pedig nagy-titkon egy csunya, nagy bajuszú huszár bábot mutogatott, melynek kezébe pillangót fog varrni s melyet majd oda tesz Péternek a karácson-fára. A szobaleány serénykedett, kedvében járt asszonyának, remélve, hogy nem csak a régi cselédek, hanem az ő számára is terem valamit a karácsonfa. Végre a gyertyák meggyujtattak, Péter csengetett, az ajtó megnyilt, Aladár tapsolva ugrándozott, az özvegy örömsugárzó arczczal vezette fiát játéktól játékhoz, a cselédek ingerkedtek s gyakran egész éjfélig sem feküdt le a család.

Mi más volt május közeledése! Az özvegy mindinkább elkomorult, a cselédekhez alig szólott s még fiával sem játszott oly jó kedvvel, mint máskor. A cselédek zajtalan jártak-keltek, mintha beteg volna a háznál. Péter örökzöldet hozott az erdőről, aztán abroncsot készitett a sirra teendő koszorúkhoz s a konyhán késő éjig elbeszélt Borisnak a boldogult kapitányról, ki karjai közt mult ki a csatában, mire Boris nagyon elérzékenyült s nehány napig nem pörölt Péterrel. A szobaleányra is annyira hatott Péter elbeszélése, hogy a

meghalt kapitány lelkével álmodott s másnap este félt a sötétben egyedül maradni. Az özvegy reggelenkint a templomba ment s kisirt szemmel tért haza. Legszebb virágait szakitotta le, s mig korszorút kötött, fia mélán nézett szét, mintha reá is elragadt volna anyja szomorúsága. A végzetes nap délutánján kiment vele a temetőbe, férje és nagyobbik fia sirjához, koszorúval diszitette föl mindkettőt, mert együtt ünnepelte emlékőket; és sirt és imádkozott.

A kapitány halálának hatodik évfordulója következett. A legszebb májusi délután volt, bár a szokottnál valamivel melegebb. Az özvegy kiindult fiával a temetőbe, mely a város tulsó oldalán nyult el egy dombra hajolva. Utánok Péter ballagott, kendővel betakart kosárban koszorút, virágot vive. Az özvegy szórakozottan felelt fia kérdéseire, de az öröm egy-egy futó mosolya ragyogta be arczát, valahányszor reá tekintett, mert oly pirosnak, egészségesnek látta, mint talán soha. A sirhoz érve, elbocsátotta Pétert, hogy tanuk nélkül adhassa át magát ajtatosságának. Péter ilyenkor egy darabig a temetőben őgyelgett vagy a városvégi csapszékbe tért be búfelejtés végett s a parancs szerint egy vagy másfél óra mulva tért vissza, hogy haza kisérje asszonyát. Az özvegy megkoszorúzta, felvirágozta férje és fia sirját, letérdepelt, imádkoztatta Aladárt s imádkozott maga is. Majd leült a sír melletti gyeppadra és elgondolkozott. Férje sirja a temető végében levén, a domb emelkedéséről szép kilátás esett a vidékre. Látszott a város is; Aladár megismerte házokat a hosszu kéményről és számlálni kezdte a város kéményeit. Az

özvegy szeme a távolba, a kanyargó útba merült, mely amott a hegyről mintegy belejtett a városba. Ez uton érkezett ő hajdan ide, mint menyasszony, innen látta először a várost, hol oly boldog napokat töltött, itt búcsuzott el utoljára férjétől, midőn ez a táborba indult s ő ama hegyig elkisérte. Eszibe jutottak leánykori, menyasszonyi napjai, az első találkozás, az első táncz, az első kézszoritás, az első csók. Mintha a rég elhangzott tánczzenének egy-két vidám hangja csendülne meg lelkén, mintha férje kezének érintését érzené, mintha szivében megmozdult volna szerelmi boldogságának egy-egy tört darabja. Elfordulva a sirra borult, hogy sirjon és enyhüljön.

Azalatt Aladár megunván a kéményeket számlálni, a sirkövek fényes betüit vizsgálta, majd egy tarka pillangó után szaladt. A pillangó kirepült a temető eleven keritésén, melynek ajtaja nyitva volt; a fiú utána szaladt s nem sokára a réten üzte pillangóját. Az özvegy hamar észrevette, utána rohant, kiáltotta, hogy álljon meg, de a fiú még gyorsabban szaladt. Életében először érezte magát szabadnak a szabad természetben, ujjongott örömében, övé volt az egész világ. Az özvegy lelkindezve kergette, de nem érte utól. A fiú azt hitte, hogy anyja csak játszik, kergetőzik vele, nevetve kiáltott vissza s tovább üzte pillangóját. Az özvegy nem tudott mit csinálni. Rémülten gondolt arra, hogy fia fölhevül, megizzad, áthül; ime az ég borulni kezd, felhők tornyosulnak, hideg szél lengedez, a vihar kitörő félben. Segitségért sikoltozott, Pétert kiáltotta, de senki sem jött. Ujra megiramodott fia után s mindketten jól behatoltak

a rétbe. Végre a közelgő vihar dörgése megállitá Aladárt Íjedten futott vissza s lihegve omlott anyja karjai közé.

A vihar kitört, villámra villám dörgött s erős zápor kezdte verni a mezőt. Az özvegy fiával még a temető keritéséhez sem ért, s már mindenik facsaró egy viz volt. Kendőjével, ruhájával takargatta Aladárt: mind hasztalan: a kihevült gyermek most didergett, hogy fogai vaczogtak bele. Majd egy fa alá állott, hogy kivárja a vihar első rohamait, de a zápor mind jobban szakadt, mintha csak öntötték volna. Nem volt sehol menekülés. Az özvegy szétszórt hajjal, ölében gyermekével, mint egy őrült bolygott a sirok között. A temető aljához érve, végre meghallotta Péter kiáltását, ki kocsit hozott és haza vitte őket.

A gyászosan végződött gyászünnepélyt még gyászosabb napok követték. Aladárt leverte a betegség, tüdőgyuladásba esett. Mennyi fájdalom, mennyi önvád dúlt a szegény anya szivében, s mégis mi szelíden mosolygó, mi édesen gyöngéd volt gyermeke betegágya mellett. Aladár egyetlen pillantása, kezének, ajkának egyetlen mozdulata elég volt, hogy kitatálja, mire van szüksége, hol fáj, hol kell, ha egyébbel nem lehet, legalább csókkal megenyhitnie. Hányszor igazitotta meg párnáját, hányszor takarta be ujra meg ujra, hányszor csalt a szenvedő gyermek ajakára egy erőtetett, mégis vidám mosolyt. Szavával hogy meg tudta édesiteni a keserü orvosságot, mennyit csevegett, játszott, tréfált, mig szive megszakadt a kínban. Kis csákót, kardot, puskát hozatott, fia elé rakta, hogy gyönyörködjék bennök. Valóban Aladár, ha egy-egy enyhébb percze

volt, mindig felpillantott reájok s el-elsuttogta: — Katona leszek, édes anyám, ugy-e megengedi? — Meg, édes fiam, most már mindent megengedek, mondá az özvegy s beszélt neki harczról, háboruról s ugy örvendett, hogy ezt még némi figyelemmel hallgatja. Ki nem fárasztották se a nappali törődés, se az éjjeli virrasztás; ott ült fia mellett, ágyára hajtotta fejét, vele aludt, vele ébredt. A gyönge nőt megerősitette az anyai szeretet, a kétségbeesett anyát fentartotta a remény, mely, talán szeretetök jutalmául, az anyákat hagyja el legkésőbb.

De hogy is ne hitte volna, hogy fia felgyógyul? Az öreg orvos folyvást jó reménynyel biztatta, és soha sem volt hozzá gyöngédebb, bátoritóbb. Az özvegy, mert hinni akart, most inkább hitt neki, mint a maga orvosi könyveinek, s nem vette észre, hogy a nyers öreget a majdnem bizonyos halál sejtelme teszi oly rendkivül gyöngéddé. Leste ajkáról a szót, s midőn egy este azt hallotta tőle, hogy Aladár jobban van, örömében majd nyakába borult. Aladár csakugyan enyhülni látszott, kevesebbet szenvedett. Az özvegy megcsókolta gyermekét, majd köszönetet rebegett az orvosnak, ki szégyelte, hogy azt el kell fogadnia, s boszankodott, hogy örvendenie kell, holott inkább sirni volna kedve. A társalgás köztök hamar megszakadt. Az öreg ur kérte az özvegyet, hogy ne viraszszon többet, aludja ki magát, legyen immár ő is jobban s egész vidáman jó éjszakát kivánt. Azonban mihelyt betette az ajtót, elkomorult, megállott a tornáczon, törülgette homlokát, mint a ki nehéz dolgot vitt véghez, aztán maga elé nézett, mintha valamin gondolkodnék.

— Talán baj van? kérdé tőle Péter, kinek feltünt az orvos szokatlan magaviselete.

— Mi köze kendnek ahhoz? kiáltá mérgesen az öreg ur: kend hallgasson!

— Hallgatom én, uram, csak beszéljen, viszonzá Péter: nem is mondom senkinek, nem vagyok én Boris.

Az orvos keményen szeme közé nézett, aztán megint gondolkozott, végre hozzá hajlott s ezt sugta fülébe: — Ha a fiú az éjjel meg találna halni s a kapitányné roszul lenne, tüstént jöjön kend utánam.

Péter sok csatában volt már, nem reszkettette meg az ágyuszó, de most reszketni érzé térdét. Bement az előszobába, leült az ajtó mellé s ugy várta asszonya sikoltozását, mint a vezényszót a csatában. Hej akkor unalmában néha gunyasztott is jó lován, most ébren volt szeme, füle, lelke. Hijába volt ébren, hijába várta asszonya sikoltását, a belső szobában vagy csend uralkodott, vagy vidám csevegés hangzott ki belőle.

— Mondjak-e, édes fiam, mesét? mondá az anya, fia ágyához ülve: én is tudok szép mesét, nem csak Péter, nem csak Boris. Én is tudom a Panczi-Manczi meséjét, a Kaczor király meséjét is tudom. Elmondjam-e? Mondok egy ujat is, egy szép uj mesét a „kóróról s a kis madárról.“ Ne mondjam hát? No nem mondom, ha nem kivánod. De nem néznéd-e meg még egyszer azt a szép kis dolmányt, melyet tegnapelőtt csináltattam neked? Valóságos katona dolmány. Mily szépen fog állani, mihelyt meggyógyulsz, felpróbáljuk. Aztán veszek neked lovacskát is, szép kis pej paripát.

A fiú fölnézett, nézte a dolmányt, mosolygott neki

s kétszer is elsuttogta: — Katona leszek, de nem halok meg a háborúban, mint édes atyám.

— Nem, édes kicsikém, nem, Isten őrizzen, az ellenség megijed, elfut, fut hegyen-völgyön, Aladár pedig visszajő édes mamájához, megöleli, megcsókolja s boldogan élnek ...

Az özvegy tovább is beszélt volna, de a gyermek álmosodni kezdett s felsóhajta: — Daloljon, mama, alhatnám!

Az anya gyermeke ágyára hajtotta fejét és dalolt. Azt az altató dalt dalolta, mely mellett annyiszor ringatta el fiát s melyet ez annyira szeretett, hogy nélküle el sem tudott aludni:

Három angyal fejed felett,
Egyik megőriz tégedet,
Másik szemedet lezárja,
Harmadik lelkedet várja.

Elül kezdte, elvégezte, ujra eldalolta, hol élénkebben, hol lassabban, hol csak suttogva, mig végre az csak egyetlen lágy hanggá, egy édes sohajtássá vált. Aladár elaludt s vele együtt anyja, kit a sok virasztás végre kifárasztott.

Soha sem aludt jobban, soha sem álmodott szebbet. Aladárt látta, meggyógyulva, vidáman: Aladárt, mint iskolás fiút, mint ifjat, a minőnek ohajtotta. Minden vágya betelt. A mit a való el akart rabolni tőle, az álom mind visszaadta. Aladár jó gyermek volt, az ifjak példányképe. Csak örömet okoz már neki s nem egyszersmind aggodalmat. Mindent, de mindent visszafizetett.

Mennyi gonddal, gyöngédséggel árasztja el öreg napjait: ő ennyit soha sem tett érte. Boldogságuk csak egyszer látszott beborulni. Ujra háboru ütött ki, ujra zászlók lengedeztek a haza védelmére, mint akkor, midőn férje másodszor lett katona. Aladár is katonának akar állani, ő nem ellenezheti: egyszer régen, nagyon régen, midőn halálos beteg volt, megigérte neki, hogy nem bánja, ha katona lesz is: a mit ilyenkor fogadunk, meg kell tartani. Isten megőrizte, épen tért haza, csak egy kis sebhely látszik homlokán, de az még szebbé teszi. Oly deli férfiú vált belőle, egészen az édes apja. S ime egy nap megvallja neki, hogy szeret, egy szép és jó leánykához vezeti s áldását kéri szent frigyökre. Oh Istenem, hát ezt is megérhette! ....

Az özvegy arczán a legboldogabb mosoly játszott, épen akkor, midőn gyermeke egy mély sohajtással kiszenvedett. Erre sem ébredt föl, lelkét fogva tartották az álomképek s kimondhatlan boldogsággal töltötték be.

A szobában csend volt; az éji mécs egyenlő barátságos fényt vetett az anya mosolygó s a gyermek merevült arczára. Az ablakredőnyökön át a szürkület halvány világa reszketett be, de a madarak még nem ébredtek föl. Oh ne is ébredjetek, vagy ébredjetek később, mint máskor!

Csitt, csitt, hallgassunk, ne ébreszszük fel a szegény anyát!

GAÁL JÓZSEF EMLÉKEZETE

SZIGLIGETI EDÉTŐL.

(Olvastatott 1866. május 30-dikán.)

Gaál József boldogult tagtársunk emlékezetének hozom ez igénytelen koszorút. Meggyőződésem szerint az ily emlék-koszorút a gyors hervadástól vagy annak alkotó ügyessége és kitünő tekintélye őrzi meg, a ki fűzi, vagy annak tündöklő és maradandó érdeme, kinek sirjára leteszszük. Én saját gyönge tehetségemben nem bizván, igyekeztem a virágokat hozzá a boldogult életéből és irodalmi érdemeiből gyűjteni. Ez az oka, hogy eddig késtem.

A boldogultnak én csak jó ismerőse, de meghitt barátja nem voltam; életadatait nem ismerém, sem azon benső és igazi jó baráttal közleni szokott indokokat, örömöket és reményeket, melyek oly fényesen megkezdett irodalmi működésében egykor lelkesiték; sem azon kételyeket, aggályokat és tán kiábrándulást, melyek tevékenységét — a drámai irodalom legnagyobb kárára — egyszerre s oly váratlanul elzsibbaszták, s fájdalom, végkép megszüntették, s épen élete délpontján, midőn a megért itélő tehetség, a meggazdagodott élet- és világismeret, s a már megszerzett szinpadi jártasság után,

vigjátékirói tehetségétől maradandó becsü műveket várhattunk volna.

De a késedelmet nem csak életadatainak nem ismerése okozta. Mint a tisztelt Társaság előtt is tudva van, Gaál József irodalmi működése az 1849 előtti időszakra esik; apróbb dolgozatai a lapokban elszórva jelentek meg, s egybegyűjtve nincsenek; szinművei pedig, melyek legkitünőbb érdemeit képezik — egyet kivéve — a szinpadról már ezelőtt husz évvel letüntek: ennélfogva, hogy az irónak képét csak némi hűséggel is visszatükrözhessem, műveivel ujra meg kellett ismerkednem; s ha emléke iránt méltányos és igazságos akartam lenni, vissza kellett emlékeznem azon kornak a mostanitól sokban eltérő viszonyaira, melyek közt azon művek világot láttak: mert a jelen korban, habár kicsinyeknek látná is az ő műveit az innen messziről szemlélő kritika, minél közelebb megy azon elmult korban hozzájok, annál nagyobbaknak fogja találni.

Gaál József székely eredetü, Dálnokról, honnan a mult században nagyatyja, István, Szatmár megyébe kijövén, Károlyi Antal grófnak kitünő gazdatisztje lőn. Atyja, József, ugyanezen földesuraságnál nyert alkalmazást. Édes anyja, Marsovszky Jozefa, ugyanott az uradalmi főügyésznek leánya volt. A mi Gaálunk 1811-ben deczember 12-én született.

A szelid, jóságos édes anya képe legdrágább ereklyéje a szivnek; még az elfajult, elhidegült vagy erkölcsileg sülyedt lelkekben is mint édes fájó emlék tünik fel, mihelyt a bal szerencse érintésére csak egy kissé is magába száll: hát még a tisztább, nemesebb, szépre és

nagyra törekvő s mélyebb érzelmü költői lélekben! Az ily szelid, jóságos anya tanit először szeretni; bennünk a természet ős vadságát szelid oltványaival megnemesiti; gyakran szellemi növésünknek irányt ad; s még akkor is, midőn porrá lőn, emléke őrangyalul és vigasztalóul lebeg előttünk, mindig csak a jóra intve.

Gaál Józsefnek ily édes anyja volt. Anyai szeretetének és türelmének csak egy pár megható példáját közlék velem; de e tündöklő vonások kiegészitik e gyöngéd arczképet. A kis fiut e gyöngéd lelkü, jó anya térdein látjuk; ő tanitja először édes magyar nyelvünk betűire; midőn a fiu Károlyba az elemi iskolákra ment, olvasni és irni édes anyjától már otthon megtanult. Fájdalom, ezen szeretetdús anyától válnunk kell, mint meg kellett válnia a hét éves fiúnak: a kérlelhetlen halál ily korán tette anyátlanná. A vég búcsu szivszaggató volt; de a testileg megtört nő lelkét az anyai szeretet és gondoskodás a halálban erőssé tette. Felülemelkedve a hiuságon és minden gyöngeségen, utolsó kérelme is az volt férjéhez, hogy fiának adjon minél előbb anyát. Érezte, mi vala ő fiának, s tudta, hol kezdődik az árvaság. Ezért irja a mi Gaálunk édes atyja, önéletrajzában, ezen velem is közlött sorokat: „Igy maradván József kis fiammal özvegységben, szünet nélkül való szomorú napokat éltem, melyek hogy egészen le ne nyomjanak és éltemet még keserűbbé ne tegyék, e gyászos életem viszontagságait minden módon igyekeztem enyhiteni, és édes anyám unszolására, és megemlékezvém elhunyt néhai kedves feleségem utolsó javallásáról, erős tusakodásaim után, Szatmáron sós perceptor Haby Ferencz ur

leányával, Katalinnal a hitet letevén, házassági életre léptem."

Ezzel összefüggőleg, a mi Gaálunk egyik öcscse hozzám a következő sorokat irta, melyek költőnk gyermek éveire legtöbb világot vetnek: „Tehát atyja még ugyanazon évben megnősült szeretett neje javallatára, hogy az árva kis fiú anya helyett anyát nyerjen. De bár mostohája, különösen első gyermeke születéseig, mindent elkövetett, hogy az édes anyát pótolja, nem lehetett egészen az, kinek emléke a már gondolni tudó gyermek lelkében élt. Mogorva, magányt kereső gyermek-öreggé vált; játékszerek után nem vágyott, s atyja térdére dőlve, inkább hallgatta óráig az öregebbek beszédeit, mintsem gyermekpajtásait kereste volna fel. Atyja, bár maga is komoly természetű, aggódva nézte a bánatos fiút. Sokan kora halálát kezdék jósolni, s tanácsolták, hogy az apai háztól el ne becsássák; de atyja keresztül látván a dolgok állását, az ellenkezőre határozta el magát. A fiú eddig Károlyban a nagyatyai háztól járt iskolába, hol szüntelen emlékébe hozták édes anyját; atyja ezért Szatmárra vitte, hogy idegenek közt élve, feledje a multakat s tanulja viselni az élet terheit. Eleinte ez, az otthont megszokott fiúra nézve, keserű volt; de — mint a következés mutatta — sikert igérő; sőt lehet mondani, hogy a fiú egyik szélsőségből a másikba esett: néhány év mulva társai közt ő volt a leghumorteljesebb."

De atyja nem csak komoly természetü, hanem tudományosan képzett férfiu is volt. A klasszikai latin irodalmat jól ismerte, a költészetnek annyira kedvelője

volt, hogy ifjabb éveiben maga is irt magyar verseket. 1803-ról kéziratban egy kötetecske verset közlöttek velem. Nem leng át ezeken magasabb tehetség, s az enyészettől csak a kegyelet őrzé meg családi emlékül; de annak kétségkivül bizonyitványai, hogy a latin irodalom szeretetét, melyre e versekben gyakori a vonatkozás, már az apa csepegtette a fiúba, s az épen nem volt ellenére, hogy fiából iró és költő váljék, mi az anyagi jóllétet néző apák előtt még most sem nagyon kivánatos. Némelyek, hihetőleg bal értesülés nyomán, az apa és fiú közt némi feszült viszonyt emlitnek. Ennek semmi alapja sincs. A szerető apa, ámbár későbbi házasságából családja tetemesen megszaporodott, s az élet gondjai súlyosan nyomták, tőle telhetőleg az első szülöttről is folyvást gondoskodék. De büszke is volt rá.

Midőn 1843-ban, hosszas távollét után, a „Peleskei nótárius“ hirneves irója Szatmáron meglátogatta, az nem csak a családra, de a városra nézve is valódi ünnep volt. Az apa az ottani kaszinóban, melynek egyik alapitója és elnöke volt, örömsugárzó aczczal mutatta be fiát; s este a szinházban, melynek inditványozója s egyik legtevékenyebb épittetője épen ő volt, s melyben a szerző tiszteletére a „Peleskei nótáriust“ adták, mig a közönség folytonosan kaczagott, tapsolt és éljenzett: ő mélyen meghatva, az öröm édes könyeit hullatta. Ez volt utólsó találkozásuk, s a szerető apának legfőbb jutalma: fiának diadala.

Ezek voltak a mi Gaálunk szülei. Anyja már a gyermek szivébe bele oltotta a szelid jóságot, s emléke az ifjn kedélyvilágára, mint nyári nap, még azután is

melegen hatott vissza, mikor már leáldozott. Atyja megtanitotta a tudományt és költészetet szeretni, s gyámkeze megóvta az elhagyottság vészeitől. A jótékony természet adott neki szép elmét, költői tehetséget, humort és ihletséget; s mindez együtt véve azon jó, becsületes és szilárd jellemű férfiúvá érlelte, ki meggyőződéseit sem az életben, sem az irodalomban soha sem tagadta meg, nem bántott senkit, de nem is hizelgett senkinek, s az igazat tétova nélkül kimondta. Irodalmi előmenetelét és sikereit nem köszönte pajtáskodásnak és nyegleségnek. Nem volt önmagának hirkürtje; s a társas körökben, bármily beszédes és elmés volt, bár többnyire ő vezette a beszéd fonalát, ritka szerénységénél fogva épen nem tartozott azon önhittek és önteltek közé, kik csakhamar legörömestebb magokról beszélnek. Ő csak akkor hallgatott, ha rá vitték a szót. Az irodalom legkitünőbb férfiai szerették és becsülték: a kit — a többieket nem is emlitve — egy Vörösmarty, Szalay, Eötvös, Toldy, Fábián állandó barátságukra méltattak, annak kétségkivül nem csak az életben megpróbált, tiszta jelleműnek, de irodalmi törekvéseiben is feddhetlennek kellett lennie. Politikai meggyőződéseiben sem látjuk őt ingadozni, annál kevésbbé elesni. Ha műveit átolvassuk, czélzásaiban, s néhol egész jelenetekben azon szabadelvü zászló alatt látjuk küzdeni, melyre az észszerü átalakulás s a népjogok voltak irva. Midőn 1849-ben e zászlót tán előbbre is vitték, mint tán ő maga is szerette volna, ő még akkor sem hagyta el. Az ezt követő gyászévekben Aradon az internáltak közt látjuk, de az átváltozók közt épen nem. Hivatalát vesztvén, ujat nem ke-

resett; visszavonult a magán életbe, és nevelő lett, munkás kertész gyanánt inkább akarván nevelni a haza reményeit, mint eszközül szolgálni azon romboló rendszernek, mely mindent kiszaggatott, a nélkül, hogy valami megfogamzót tudott volna ültetni, s mely tőlünk mindent elvőn, de azzal azt sem gazdagitotta, sőt szegényebbé tette, a kinek adta.

Egyszerű és vázlatos rajza ez e derék férfiú jellemének; de azt hiszem, méltányos és igaz.

Hogy irodalmi tevékenységét és müveinek érdemét méltányolhassuk, mint már emlitém, vissza kell térnünk azon korba, melyben azok világot láttak: mert csak azon világitásban fogjuk e csoportozatok akkori hatását megérteni. Régi kép ez, melynek azóta elhalványult szinei akkor ragyogtak.

Gaál ezelőtt negyven évvel lépett föl az irodalomban, tehát kevéssel az 1825-diki időszak után. Ezen időszak előtt is volt mindig egy kis számú csapat, mely érezte és tudta, hogyha valódi nemzetté akarunk lenni, a politikai jog élvezete mellett, legelőször is magyarokká kell lennünk; hogy nemzeti művelődésre egy nemzetnek sincs oly égető szüksége, mint épen a magyarnak; s hogy annak leghatósabb emeltyűi az irodalom és szinművészet.

De csak valljuk meg, az emlitett időszak előtti nemzetünk zöme e részben el volt altatva és áltatva. Megmentett és megvédett ősi alkotmányával hasonlitott egy régi lovag-várhoz az éjben, melynek csak egy-egy őrtornyából fénylett ki a virasztók lámpája. II-dik József el akarta venni alkotmányunkat és nyelvünket; de a rá következett hazafiúi lángolás, a nyelvet illetőleg,

a mily mohón föllobbant, oly hamar el is lobogott. Egy tudós társaság s egy állandó szinház eszméje felvillant; mennydörgött is rá; de mint hamar muló villám, a levegőben enyészett el. A legjobb irók és költők is csak előfizetés mellett, nagy nehezen tudták kiadni műveiket; a szinészet vándorolt, s csak imitt-amott talált némi rövid megyei pártfogásra; nagyobbszerü és egyetemes áldozatkészségnek egyik sem örvendett; pedig mit lehetett volna a nemzetnek saját nemzeti czéljaira áldoznia: csak most tudjuk, midőn más, nem nemzeti czélokra annyit kellett adóznia.

De ne vádoljuk csupán apáinkat: hiszen ha némi öntudatos mozdulatot akartak volna is tenni, le voltak nyűgözve. Nekem ugy látszik, a régibb nemzetellenes kormányférfiak ismerték az irodalom és szinészet azon hatását, különben oly félénk, éber gonddal nem taposták volna el zsenge kihajtásait. Jól értették ők, hogyan kell egy nemzetet álomba sülyeszteni; s a kezek, melyek a delejező vonásokat tették, ha kellett, el is tudták fojtani a szabadabb lélekzetet. Az iskolák diákok voltak s a főbbek telhetőleg a legcsodálatosabb egyéniségü tanárokkal. A jó volt köztök a kivétel, nem a rosz. Többnyire olyanok, kikkel a tanulók a szó teljes értelmében játékot űztek. A magyar nyelv kathedráját többnyire az nyerte el, ki tisztán magyarul sem tudott. Jobban szerették, mikor a jurátusok Pesten és Pozsonyban verekedtek, mint mikor később gondolkodtak, szelidültek és művelődtek. A censura még a szakácskönyveket is évekig tartotta vissza. Csokonai nem birta visszakapni a censoroktól politikailag ártatlan verseit. Az ország fővá-

rosában, mint többen állitják, magyar pénzből pompás német szinház épült, mig a magyar sehogy sem tudott létesülni.

A jó öreg Kulcsár István, ki a magyar mellett siker nélkül buzgólkodott, midőn ezen nagy német szinház épült, eleinte azzal vigasztalta magát, hogy nem fogják bevégzeni; mikor pedig már fölépült, tört szivvel ezt mondá: „Meglássátok, fiaim, össze fog dőlni!“ E közben a magyar szinészet folyvást vándorolt, s ha Pesten föl merte sátorát ütni, alig várták, hogy minél előbb tuladjanak rajta. Nem titok, mit egy ily alkalommal egy pestvárosi tisztviselő mondott magyar szinészeinknek: „Mit akarnak itt? hisz Pest német város.“

Egy ily végtelen hosszas félhomályu éj után viradt fel azon uj korszakot alkotó nap, melyben legnagyobb hazánkfia, nagyszerü példája és szavai által, az Akadémiát létre hozta, s mélyen beható iratai által a nemzetet halálhoz hasonló álmából felrázta. A nemzet félémente látta, hogy mig az idő másutt már délre jár, minálunk még nem is viradt; hogy mindenben elkéstünk, azért haladnunk kell. E korszak az irodalomnak és szinészetnek is uj életet adott.

Beállván az ébredés korszaka, a rég elfojtott magvak, mint elkésett tavaszkor, gyorsan fejlődtek és virultak ki. Szerencsére, az irodalomban nagy uj tehetségek tűntek fel, s Budán oly kitünő szinészek gyültek össze, kik éreztették az állandó szinház szükségét. A pestiek, mint bucsújárók, hosszu sorban vonultak fel Budára a magyar előadásokra; télen pedig, midőn a hajóhidat kiszedték, s a pestiek nem mehettek át, hetenkint egyszer,

pénteken, a színészek, néha a jégre kiöntött vizben bokáig jöttek át, hogy a pesti német szinházban föllépjenek, mely ilyenkor rendesen tömve volt. Pest megye, mely ezen szintársulat pártfogója és segitője volt, adakozásokból Pesten szinházat épitett egy a jándékban kapott telken, de nem az utczára, nehogy a „Verschönerungs-Commission“ akadályozhassa, hanem ben az udvaron, mintha csak kénytelen volna oda lopni.

Ezen szinház épitését, a kik nagyobbszerüt terveztek, nem helyeselték, de az elágazott vélemények abban egyesültek, hogy állandó szinház nélkül a központban a drámai irodalom fejlődése és virágzása is képtelenség. Hiszen tudjuk, Kisfaludy Károly is többnyire csak akkor rögtönözte szinmüveit, midőn magyar szintársulat vetődött Pestre; s „Bánk bán“ szerzője nem azért vonult vissza az irodalomtól legszebb férfikorában, mert e művét az erdélyi pályázatkor figyelemre sem méltatták, hanem mivel ezen művének csaknem egész kiadása a Trattner padlásán volt eltemetve mindaddig, mig a központi szinészet életre hozta; pedig mily műkincsekkel ajándékozta volna meg csak e két nagy tehetség is a drámai irodalmat, ha állandó szinházunk lett volna: azt magyarázni nem sem kell; hátha még oly közönsége is lett volna, mely a szerzőt nem csak megtapsolni, de megjutalmazni is tudja, hogy ne kelljen az élet szükségeivel küzdenie s erejét eredeti hivatása ellenére elforgácsolnia. De akkor a jutalomról még szó sem volt; sőt a közvéleményben olyasmi is hallatszott, hogy a költőkről, az égnek ez ékes dalnokairól gondoskodjék az, ki az ég madarait ellátja.

Még a harminczas év után is az összes magyar drámairodalom jutalma azon 100 arany pályadij volt, melyet az Akadémia tűzött ki, s azon nehány arany tiszteletdij, melyet a nyomtatásra méltó művek szerzői kaptak. Az Akadémia többet nem tehetett, a szinigazgatók pedig magok is többnyire üres vándortáskát hordtak; csak később, a pesti szinház megnyitása után 1837. deczember 28-án jelent meg ama nevezetes s a maga nemében első okmány, melyben a szinház igazgatósága az eredeti szinmű- és operairóknak a három első előadásból egy egész jövedelmet biztosit; a többi előadásból azonban tantiémet nem kapott a szerző. Ezen jutalmazási rendszer még 1840-ben sem változott, midőn a szinház országossá lett.

Az akkori országos igazgatóság azt hitte, hogy az országos subventio mellett sem tehet többet, mint a mennyit a szinházat fentartott részvényes társaság tőn subventió nélkül. Tantiémet, öt százalékot, 1843-ban a szinház akkori bérlője adott, s nem volt oka megbánni. Azt tiz százalékra gróf Ráday Gedeon emelte, midőn országos igazgató lett, s a szinháznak legvirágzóbb korszakát idézte elő. Átalában eddig a tapasztalat azt mutatja, hogy midőn a drámairók sorsán javitottak, a szinházé is javult.

Gaálnak legtöbb szinműve ezen időszak előtt adatott. Első vigjátéka „A király Ludason“ Budán 1837-ben került szinre, s 1846-ban már befejezte drámairói pályáját. Évenkint két-három szinművet irt; ezen nagy munkásság mellett mégis oly kevés jövedelemben részesült, mely az élet legelső szükségeit sem fedezte volna.

De ha munkásságát folytatta volna is, a mi viszonyaink közt még a mostani kedvezőbb jutalmazási rendszer mellett sem szentelhette volna egész erejét a drámai irodalomnak, melyhez valódi hivatása volt. Neki is, mint másoknak, hogy élhessen, el kelle erejét forgácsolnia. Hivatalt kellett viselnie, s a Múzának legkedvesebb reggeli órákat irodákban töltenie. Bámulatos, hogy rá ért csak annyit is irni, s hogy dolgozataira csak annyi műgondot is fordithatott. S csodáljuk-e, ha költői erét tán épen a hivatal prózaisága zsibbasztotta el s a szinirodalomtól az élet gondjai vonták el végkép? Hiszen iróink sorsa még most sem javult annyira, hogy ezt ne értsük. Hány valódi tehetséget látunk föltünni, s épen e miatt eltünni! Mennyi kincs veszett már igy el, mint elásott pénz, mely egyszer fölvetődik, aztán örökre elsülyed!

Boldog, kit a sors oly kedvező anyagi körülmények közé helyez, hogy geniusát követve, egészen valódi hivatásának élhet; de e szerencse nem jut mindenkinek. Innen van az, hogy sokan alig kezdik meg e legnehezebb pályát, csakhamar másfelé fordulnak. Némelyeknek nincs módjok bevárni, hogy tehetségeiket a tanulmány és tapasztalat megérlelvén, érett gyümölcsöket mutathatnának föl; mások, kik sikert arattak, nem válogathatván meg műveik közől csak a legjobbakat, egy pár bukás után végkép elkedvetlenülnek; pedig ettől még a nonum prematur in annum sem mentheti meg, mert a szinmű sorsa nem csak saját belbecsétől függ, annak szinpadon életet az előadás ad, s néha a közönség különböző foku és változó izlése tartja fen, vagy veti el.

Épen azért a magyar drámairó bal szerencséjéhez járul még az is, hogy csak egy szinházunk levén, az előadókban nem válogathat s fő szerepeihez nem talál mindig kellő egyéniséget. S nekem ugy tetszik, hogy a közönség és kritika is szigorubb az eredetiekhez, mint a forditmányokhoz. Mig az irodalom egyéb terményeiről alig olvasunk birálatot, a szinműre, a hol csak sebezhető, repülnek a nyilak; pedig a más fajúaknak tán nagyobb szükségök volna a szigoru birálatra, mert a dráma a szinpadról már maga megmutatja sebeit, s ha azok halálosak, mindnyájunk szeme láttára hal meg.

Az elmondottak tán világot vetnek Gaál drámairói sorsára, s megfejtik, miért vonúlt vissza végkép, halála előtt mintegy husz évvel: ketségkivül nem a tehetség, hanem a kedv múlt el. Az ő szinműveinek, mint már emlitém, nem a belbecs adja a legfőbb érdemet, hanem a korszak, melyben a magyar szinügynek uj életet adtak és fentartói voltak. A szomjan vagy éhen halót nem az menti meg, ki később dús asztalnál vendégli, hanem a ki a pusztaságban enyhitő itallal s egy pár falattal uj életerőre segiti. Lett állandó szinházunk, voltak kitünő szinészeink; de eredeti irodalom nélkül nem is állhatott volna fen, nem is felelt volna meg minden czéljának: mert saját művészi czéljain kivül a magyar szinészetnek hivatása volt: nemzetiségünk őrzése és terjesztése. Hogy ezt leginkább az eredeti irodalommal érheté el, tagadhatlan. De a tapasztalat is mindig azt bizonyitotta, hogy az eredeti darabok, gyöngeségeik mellett is, legjobban hatottak. S ez nagyon természetes: mert ezeket legjobban érti a nagy közönség; a bennök festett élet,

érzelmek, törekvések, irányok, leginkább érdeklik. S épen ezért az eredeti irodalom a magyar színészetnek még anyagi tekintetben is leghatalmasabb fentartója volt. A régibb korból, Kisfaludy Károly hatásait nem is említve, már Budán „A garabonciás diák“, s később szinházunk első éveiben „A peleskei nótárius“ tősgyökeres magyar bohózatok minden darabok közt legtöbbet jövedelmeztek. S miután a legjobb, legművészibb, leghatásosabb drámák és vigjátékok is csak néhányszor voltak képesek nagyobb közönséget gyüjteni, kétségkivüli, hogy az idegen ajkuakat leginkább amazok vonzották a szinházba.

Ha ezen bohózatok alkatrészeit vizsgáljuk, csakhamar rá jövünk, hogy azon kiváló hatást annak köszönték, mert magyar népiesek voltak. „A garabonciás diák“-nak tulajdonkép sem meséje, sem valami fejlődési iránya nincs: magyar alakjai, magyar népdalai, magyar népjelenetei, s kissé darabos, de azért magyaros humora tartották fen. „A peleskei nótárius“-ban, melynek szerkezete már kerekdedebb, kifejlődése bevégzettebb, s melynek jellemei sokkal jobban kidomborodnak, s fő szerepe már határozott egyeddé válik, a legélénkebb hatást szintén a népjelenetek, s zenéjében a magyarosabb részek tették. Vele csaknem egy időben tűnt fel „Ludas Matyi“, melyben szintén a magyar népies alkatrészek hatottak, s benne a legkirivóbb és visszatetszőbb ellentét a szöveg és zene közti volt. Zenéje ugyanis — egy mindig ismételni kellett magyar népdalon kivül — a német bohózatokéhoz hasonlitott. Az ezekből meritett tapasztalatok elég világosan kije-

lölték az utat, melyre a drámai népirodalomnak egészen át kellett térnie, ha le akarta szoritni a német paródiákat, melyek egészen a Bartay koráig nagy bőségben adattak.

Az átmenet fő érdeme kétségkivül Gaált illeti.

Sajnos, hogy ugyanezen szerzők későbbi darabjaikban a bécsi bohózatok modorához tértek át. Nem is aratták az előbbi sükert, s a közönség még azután is első darabjaikban gyönyörködött. Általában a közönség érzéke fel volt már ébresztve a magyar népies iránt; s ha figyelembe veszszük, hogy ezen magyaros bohózatok nem csak a pesti szinpadon foglalták el az előtért, de az egész országban is legsűrűbben adattak, mert legjövedelmezőbbek s a vidéki szintársulatok fentartói voltak: tán nem lesz tulságos az az állitás, hogy ezek is segiték felszántani a földet, melyben a Petőfi népies költeményei oly könnyen gyökereztek meg s oly gyorsan terjedtek el. Az idő kérlelhetlen rostája ezen kor bohózatait mind rég áthullatta, csak egy maradt fen közülök: a Gaál „Peleskei nótárius"-a, mely 28 év után is sikerrel adatik. Ez megőrzi emlékét, s az irodalomtörténet az ő nevét, mint győztes vezérét fölirja, mig az ugyanazon zászló alatt küzdött harczosok neveit tán emlitni sem fogja.

Vigjátékai a szinpadon nem élték túl azon kort, melyben irattak: husz éve már, hogy letűntek. Mint emlitém, azon kor nézpontjából kell tekintenünk, hogy kitünőknek lássuk, s hogy hatásukat megértsük, azon kor társadalmi és politikai viszonyai közt, melyeket visszatükröztek; ezek változtával korszerüségök is sokat vesztett.

Én tudom, hogy vannak oly általános becsü, s az emberek soha meg nem szünő gyöngeségeit tárgyazó

vigjátékok, melyek századok mulva sem szünnek meg hatni. De vajmi ritkák ezek! Csak a legnagyobb lángelmék szüleményei, kik szellemi gyermekeiket oly határozott jellemekkel, annyi életbölcseséggel és élcztőkével küldik az utókorba, hogy a mi rajtok csak korszerü, divatos s csak a változó és muló viszonyokra vonatkozó volt, levonatván, még mindig marad annyiok, hogy nagy tőkepénzesekül léphetnek fel. A komikai művek leghamarabb elavulnak, s ugy vagyunk velök, mint egy neki vidámult társaságban jól előadott anekdotával: akkor jóizűen nevettünk rajta, s mikor más körülmények közt mások előtt ismételjük, magunk is csodálkozunk, hogy ezek el sem mosolyodnak. Ez az ilyszerü művek természetében fekszik. A vigjáték a költészet magasabb és eszményibb régióiból lejebb száll a földre. Nem a nagy mérvű hősöket s megrázó sorsfordulatokat festi, hanem a köznapi emberkéket, apróbb hibáikkal, kik, midőn a szinpadon megjelennek, egyszersmind mintegy mellettünk látszanak ülni a nézőtéren s mintegy magokat nevetik ki. A jelen élet tarka szineibe vannak öltözve, s ajkokra elmés czélzások adva a jelen viszonyokra. Az élet felszine változik, a viszonyok hullámai elsimulnak, vagy uj fodrokban gyüremlenek. Az emberkéket a feledés tengere födi, s ha sirjaikból kihúzzuk, csak vázak, imitt-amott lelógó foszlányokkal. De azért az ily elavult vigjátékiró, ki korának mulattatója és oktatója volt, annyi dicsérő megemlékezést bizonyosan megérdemel, mint a mennyit Hamlet mond, a Yorik koponyáját tartván kezében.

A Gaál vigjátékait ezen nézpontból kell méltá-

nyolnunk. Könnyen, de gyorsan is irt művek ezek. A szerző tán érezte a vigjátékirodalom meddőségét, s a diák közmondással tartott: kétszer ad, ki gyorsan ad, s egy helyett kettőt adott. A jövőre nem gondolva, a jelennek élt. Tulajdonkép csak első vigjátékának alapeszméje különbözik a többiétől. Ez „A király Ludason", melyet pályázatkor az Akadémia is dicsérőleg említett. Benne a népjelenetek legsikerültebbek, s már előre sejtetik a „Peleskei nótárius" szerzőjét. Tartalma Mátyás király házassága Beatrixxal. Mindketten azon gondolatra jőnek, hogy incognito találkozzanak, s e végből személyeiket kisérőikre ruházzák; miből azon szerencsés és kellemes zavar származik, hogy ez álcza alatt négyök közül mindenik abba szeret, kiről le kellene mondania s ki a megismerés után élte párja lesz. Az alapeszme nem volt uj, de Gaál már ezen első művében oly biztos tapintattal vezeti a bonyolodást s oly kerekdedséget tud adni az egésznek, mely a legjártasabb irónak is becsületére vált volna. Többi vigjátékának, milyenek: „Szerelem és champagnei", „Két Julia," „Pazar fösvények", „Vén sas", alapeszméje fővonásban mind a körül forog, hogy a szerelmes fiú az apa vagy nagybátya-gyámok beleegyezését a házassághoz valamely ügyes fogás által nyeri meg. De a czélszövények és epizódok különböznek, s ezért vigjátékait nem lehet egymás ismétléseinek mondani. „A vén sas" politikai irányu is. Az ólmos botok hőseit s a Maradi Jeremiásokat teszi pelengérre. Ezen vigjáték 1843-ban adatott először. Ugy látszik, a közvélemény már elitélte az ősi alkotmány hiányait és kinövéseit, különben kitörő bo-

szuság nélkül alig tűrték volna az ezen vigjátékban kimondott igazságokat. Ugyanekkor ostorozta az „Éljen az egyenlőség“ az ál szabadelvüséget, s a „Tisztujitás“ a megvesztegethető és leitatható nemesség korteskedését. Néhány évvel azelőtt ezen szatirák tán az igazságnak oly sugarai lettek volna, melyeket, ha a szinpad, mint az élet tükre, szemünk közé vibrál, nagyon alkalmatlanoknak és boszantóknak találtuk volna. A közvélemény ekkor már a reform eszméinek meg volt nyerve; de jól esik Gaált is ezen zászló alatt látnunk. Többi vigjátéka társadalmi téren mozog, s csak egyes nyilai pattannak ki a politikai viszonyokra. Ezek néhol nem is jellemszerűek; de bár csak ezek volnának az egyedüli jellemtelenségek az irodalomban!

Vigjátékai közől legnagyobb hatása „A szerelem és champagnei“-nak volt; s az még meglepőbb, hogy legelső művei közé tartozik. Ugyanazon évben, 1838-ban került szinre, melyben a „Peleskei nótárius.“ Ha oly ifju korára nem esnének ezen darabok, azt kellene mondanunk, hogy tehetsége akkor érte el a tetőpontot; de inkább kell hinnünk azt, hogy az élet gondjai, hivataloskodása mindinkább elvonták eredeti hivatásától; s ez is bizonyitja azt, hogy a ki oly ifju korban oly kitünő darabokat irt, ha e pályán elég jutalmat kap s kizárólag annak élhet, később még maradandóbb művekkel ajándékozza meg az irodalmat. Utóbb már késő volt. S tán itélő tehetsége is felülkerekedett a képzelő tehetségen, s nem tudott eszméibe többé bele szerelmesedni, mi nélkül életrevaló költemény nem születhetik. A költői léleknek is van apathiája, melyből, ha egyszer bele esett,

nehezen vagy sohasem gyógyul ki; s ebbe leghamarabb bele eshetik a drámairó: mert ez csaknem kézzelfoghatólag s tulajdon szemével győződik meg, midőn a hatás a fagypont felé száll le; mig a más nemü költő sok kellemes illusióban él, főkép a hol a kritika hallgat.

Gaál csak két komoly szinművet irt: egy tragédiát „Szvatopluk," s egy drámát „Mátyás király Boroszlóban" czim alatt. Az elsőnek legnagyobb bal sorsa az volt, hogy a pánszláv mozgalmak korszakában jött szinre, s a mi közönségünk a tót tragikai hős fölött sehogy sem akart sajnálkozni. A másik legelső művei közé tartozik s már 1837-ben meg volt irva. Alapeszméje és szövevénye háládatos, s megérdemlené, hogy valaki több gonddal kidolgozza. Az ifju Ujlaki elveszti ősi javait és bujdosó lesz. Ezért boszút esküszik Mátyás király ellen; s ezt még fokozza, hogy mindketten ugyanazon leányba szeretnek; de Ujlakiban fölébred a tisztelet Mátyás iránt s a hazafiui érzet, s Mátyást ellenei kelepczéjéből kétszer menti meg.

Gaálnak szinművein kivül van még egy regénye, sok elbeszélése s nehány lyrai költeménye. Elbeszélései, melyek részint komolyak, részint humorisztikusak, mint kellemes és jól irt olvasmányok megérdemlenék az összegyüjtést és kiadást. Regényének nehány alakjára annyi év után is élénken emlékezem: mit egyátalában nem akarok tulajdonitni jó emléktehetségemnek, mert az nincs, hanem azon erős benyomásnak, melyet rám tőn. Hiszen tudjuk, a gyermekkor elmosódott emlékei közől is a későbbi korban csak azok emelkednek ki, melyek szokatlanságuknál fogva a legnagyobb hatást

tették ránk. Gaál e tért is elhagyta; pedig oly ifjonta irt ritka első mű állná ki vele a versenyt.

De nehogy visszaéljek tisztelt hallgatóim türelmével, vég szó nélkül leteszem koszorúmat. Ha ezen emlékbeszéd nem egyéb, mint egy csin és izlés nélkül egybekötött, s épen azért csakhamar hervadó füzér: önmentségemül legyen a tiszta jóakarat; megbizóimnak pedig megnyugtatásul azon igazság, hogy a halottak dicső hirnevét nem a czifra, ékes, nagyszerü monumentumok őrzik meg a feledéstől, hanem saját érdemeik. Mig a több ezredéves gúlák a mulandóság jelvényeivé épen az által lettek, hogy azoknak emlékét nem tudták fentartani, kiket halhatlanitniok kellett volna: az emberiség jótevői s a nagy szellemek egy darabka emlékkő nélkül ezredévek után is dicsőitve tündöklenek. Ezen hasonlat igazsága, ugy hiszem, kisebb mérvben itt is be fog bizonyulni: ezen gyönge emlékbeszéd rég feledve lesz, midőn Gaál József neve a magyar irodalom történetében mindig kitünő lapra lesz fölirva.

FÁY GUSZTÁV HALÁLA FELETT

ZICHY ANTAL.

(Olvastatott 1866. jun. 27-kén.)

Láttalak, ah! végső küzdelmed perczei voltak:
Rám kidülő szemeid tompa sugára meredt.
Ott voltam, de te nem tudod azt; lélekzetem elfult,
Nyomban az enyhet adó könypatak is bejegedt.
Mit? hát ez lehető? kérdém bámulva az orvost:
Ez, csüggedt fővel, súgta reá az igent ...
Nem hallhatja a nő, a ki élet nélkül, aléltan,
Egy letarolt liliom, fekszik a pamlagon, ah!
A haldoklónál sápadtabb arcza, beesve
S köny nélkül mereven van lecsukódva szeme.
Zárva a száj, hideg és oly szótalan ajka: az élet
Vajjon melyikből fog kirepülni előbb?!
Őt egyedül sejté meg az elholt, hogyha közel jött
Ágyához, ha kezét rá simogatva tevé!
Válni nehéz mindig; de örökre ki válik: a túllét
Egy sejtelme, az üdv ihlete szállja meg azt.
Hagymázát lengő szárnyakkal hűti le, álmot
Küld rá és angyalt láttat előre vele.
De jaj az itt maradó árvák seregének, a kiknek
Majd csak utóbb s későn jár le talán idejök!

Kedveseit túlélni mi gyász; de tulélni a gyászt is:
A leglélekölőbb fájdalom énnekem az.
Két szivet egymástól eltépni, kegyetlen! az egyik
Rothadjon, s a más ujra dobogjon, ugy-e?
Könnyü a föld annak, ki alatta hüs álmait alsza:
A lét terhét ez nyögve czipelje tovább?
Szivtelen a természet örök törvénye!... Vagy inkább,
Mit mondjak? minekünk ő szerető anya tán?
Egyiket elringatta; a másik hű csecsemője,
Kit meleg emlőhöz tartva s ölelve beczéz.
Kölcsönnek nézd a rövid élet napjait, a mely
Már felmondva van, és még a kamatja kijár.
Nem kell? add másnak: van még nagy munkakör itten;
Sok kötelesség hí, sok szem epedve kisér.
Első az, hogy sirköve lesz a drága halottnak
Hűs boltban vagy zöld fák üde árnya alatt.
Kell oda fris koszorú, s hogy köny áztassa a földjét,
Hű kéz vésse reá egyszerü síriratát.
Semmi dagály, vagy hosszú czim, vagy pompa s pazarlás.
Ő hisz az egyszerüség embere, tükre vala!
Aztán volt, kit az életben szeretett, a kiről tán
Gondoskodni akart: nemde miránk marad az?
Végső rendeletit, szóval vagy irásban hagyá meg,
A túlélőnek rendre betölteni kell.
Mit kedvelt, és mint? azt jobban senki se tudja.
Emlékét árnytól őrzeni, senki se ugy.
Mit tervelt, mit félbe hagyott, szive álma mi volt, és
Mit befejezve ha lát, áldva mosolyg le reánk:
Mind ez örökségünk, becses emlék, drága ereklye,
Szent kötelék, a mely kedvesit összefüzi!...
Együtt nőttünk fel, versenyt tanulánk, a kedélyes
Verner alatt együtt nyeltük az iskolaport.
A buzgó Horvát fokozá szent lelkesedésünk'.
Fejledező sziveink álmukat összeszövék.

Ah, első szerelem! tündérmese, ködbe merült fény,
Mely szeliden rezg át életegem boruján,
S csillaghimes tejutat von rajta keresztül: ezerszer
Áldalak: egy sugarad' sirba viszem le velem.
Mért hagytál el? ah! a kora boldogság kora véget
Ért, az irigy földnek s vissza az égnek adám.
Jól tudtad, Gusztim! nyilt könyv volt lelkem előtted;
Csak te tudod, mit rejt énnekem a temető!...
S e szerelemnek hű képmása az ifju barátság:
Egyszernél többször nem virul az se soha!
Már a csalódások hűtnek, hitemet letarolják,
S lágy alagyám önként a szatirába megy át.
A sok léha, a sok szájhős, az előre tolongó
Higeszüség gúnynyal tölti be már szivemet.
Más nép volt egykor Fáy András háza körében,
Mely a szivesség s a Múza tanyája vala.
Oh igen, ott láttam legelőször a Szózat iróját,
És a komoly Bajzát, s Toldyt, a műszeretőt.
És a kemény Kont költőjét, s Gaált, a ki hiressé
Tette Peleskét, meg hát az öreg Szemerét,
Elsőt tán, ki meleg kebléhez ölelte Petőfit,
S mindig sírni tudott lángeszü verseinél!
Ott termett a Fóti dal is; s hány szép s nemes eszme
Lőn elhintve, s erős karra emelve legott!
Megfordult ott Széchenyi is, Kossuth, s a hazának
Akkor is oszlopa már, a haza bölcse: Deák.
Schódelné egy dalt zengett el, Lendvayné tán
Egy verset, s követé Egressy, vagy Megyeri.
Cseng a pohár s a kaczaj, szikrázva repülnek az élczek,
A zene szól, szük már annyinak a kicsi ház.
Tánczra kelünk mi vigan, legfőbb czélt érve, ha tán egy
Fürtöt az andalodó lányka titokban adott.
Ott áll, csak ritkán érintve, a zongora; Liszt bár
Méltányolt: te magasb czélok után epedél.

Titkon irod s ihlett tollal te Fiesco, Camilla
Fülbemenő, olaszos zengzetü dallamait.
A késő koszorút most már a sirodra tehetjük,
Félbemaradt Zrínyid bús töredékeivel ...
Már te a sphaeráknak hallgathatod égi zenéjét:
Béolvadt az örök harmoniába szived!

EGRESSY GÁBOR EMLÉKEZETE

SZIGLIGETI EDÉTŐL.

(Olvastatott 1866. okt. 31-dikén.)

Midőn ezen szépirodalmi Társaság Egressy Gábort tagjául választotta, azzal nem csak a kitünő széptani irót, de a még kitünőbb szinművészt is meg akarta tisztelni. Ezen kettős érdemét most sem választhatjuk el, midőn emlékét üljük meg. Oly emlékpénz illeti őt, melynek egyik lapja a „Szinészet könyvét," másik a szinész koszorus fejét mutatja. De a szinésznek ezen arczképe sem volna hű, ha hozzá a fő vonásokat s a megvilágító fényt nem irataiból vennők: mert az ő irodalmi működése szinészetének magyarázata, fényesen sikerült gyakorlat elvont elmélete. Széptani irataiban a szinészi pályán fölmerült gondolatait, megérlelt meggyőződéseit és gazdag tapasztalatait adja elő; de azok tanuskodnak a felől is, hogy, hivatása erős tudatában, magasan kitüzött czélját mindig szem előtt tartotta; hogy ismerte eszközeit, tudta azokat nemesbiteni; s tudta, hogy csak tanulmány és szorgalom fűzhet tehetségének oly szárnyakat, melyekkel a legmagasabb tökélyt megközelitheti.

Nem is lehet másképp; tehetség, tanulmány és szorgalom nélkül valódi nagy szinművész még senki

sem lett. Bármelyik hiányozzék e háromság közül, a színész csak tépett koszorut mutat fel. Legfőbbek a lélek tehetségei. A kire Apollo nem mosolyg, a színészetnek csak mesterembere. Szögletességeit a gyakorlat lesimithatja, ügyessé válhatik; de előadásaiból mindig hiányzani fog az égi szikra, melynek kisugárzása nélkül sem fényök, sem gyujtó erejök nincs; keresett szinei vagy nagyon is kirivók, vagy fél homályban folynak össze; dermedt fák télen, helyes körrajzuk lehet, de lombtalanul a hiánynak szomoru képei. De nem elég a mélyen belátó értelem, sem a könnyen hevülő lélek képzelő és alakitó ereje; a színésznek a benne megfogamzott s teljes valóságában előidézett jellemet önmagán kell visszatükröztetnie. Ez föltételezi a külső eszközök teljes kiképezését is. A lelki és testi képességek ezen teljes összhangzata jelöli ki a színészi tökéletesség azon magas szinvonalát, mely felé oly sokan törekszenek, de oly kevesen hatnak fel. Innen van a kitünőbb színészek közt is a sokszerü különbség: mert a lelki és testi hiányokat némileg csak palástolni, valamint a tehetségeket csak kiképezés által lehet érvényesitni. Igy vannak értelmes és szorgalmas színészek, kik a képzelő, vagy alakittehetség hijával, mindig csak önmagokat játszák. Ellenben mások magasabb értelmiséget nélkülözvén, szereó peiket csak találgatják; s ha néha nagyszerüt mutatnak, az onnan van, mert véletlenül a szerep őket találta meg. Az ilyeneken szokott megtörténni az is, hogy ugyanazon szerepet néha igen jól, néha szánandólag roszul adják: Phaetonok, kik a tüzszekeret kormányzani nem birják; fölemelkednek, hogy ismét aláessenek. Má-

sok tudnak alakitani, sőt egyéniteni is, s a vigjátékokban hivek és következetesek; de mélyebb kedély, vagy lélektani ismeretek nélkül, mikor a fölvett jellem fokozódó indulatait és szenvedélyeit kellene festeniök, szóval, mikor a lélek bonyodalmait kellene ábrázolniok, ál pathoszba, vagy üres declamatiókba, vagy örökös egyformaságokba, hogy ugy mondjam, átalános kifejezésekbe esnek. Vannak végre, kik mélyebb kedély és képzelő erő nélkül, sok utánzó tehetséggel birnak, s kiknél a külső eszközök teljesen kiképezvék: ezek az oly szerekben, melyeket valamely más nagy müvésztől láttak, szerencsés másolataikkal a nem ismerőt még a tragikumban is bámulatra ragadják; de szellemi szegénységök azonnal kitünik, mihelyt valamely, senkitől sem láthatott szerepet kell adniok.

Egressy ezen osztályok egyikébe sem sorozható. Őt a magasabb értelmiség s a mélyebb kedély, mint két szárny emelte. Ő nem csak alakitani tudott, de a felöltött jellem szenvedélyeit is egyénitette. Ezenkivül nem volt utánzó, annál kevésbbé másoló: ő mindig saját eredeti tollaival ékeskedett; mit eléggé bizonyit az, hogy az eredeti tragikai szerepekben épen oly magasan állott, mint az idegenekben. Önéletrajzában a következőket sorozza legfőbb szerepei közé: Lear, Bolingbrocke, III. Richard, Abafi, Garrick, Petur, Fiatal férj, Coriolan, Ranzau, Krumm Eliás, Gritti, Kean, Péter czár, Brankovics, Bánk bán, Dózsa, Maróth bán, Posa, Molière, Macbeth, Brutus, Mátyás király, III. Károly stb. Mily sokféleség, mily sokszerü alak, és általa többnyire egyénitett jellem! S bennök mennyi különböző lelki

állapot, s ugyanazon szenvedélyeknek mily eltérő árnyalatai!

De midőn ezen magaslatra mutatunk, melyen Egressy ragyogott, szemléljünk végig a hosszu lejtőn is, melyen ő annyi kitartó küzdelem és fáradság után hatolt fel. Midőn életrajzát, leginkább művészi fejlődését tekintve, megkisértem, annak főbb mozzanataiban nem szükség őt kitalálnom: irataiban ő maga megfejti az irányt, melyen indult és haladott. Általában, én azt hiszem, legjobban fogom őt jellemzeni tulajdon szavaival: azért magam a szinfalak mögé vonulva, legtöbbnyire a drámai hősnek engedem a szót.

Egressy Gábor Borsod megyében, Lászlófalván született, 1808-ban. Atyja protestáns lelkész volt, ki gyermekeit spartai modorban és vallásos érzelmekben növelte. Hivei még halála után is a legnagyobb tisztelettel emlékeztek róla, mint szigoru, igazságszerető férfiuról, és hatalmas szónoklatairól, melyek hatását nagyban emelte dörgő, mint fia állitja, még Wesselényiénél is erősebb ércz hangja. Emlékeztek gyönyörü svádáju énekéről, mit viszont nagyban emelt zenészi képzettsége, zongorát, hegedüt és fuvolát kitünően játszván. A mi Gáborunk ezen komolyságot és művészi hajlamot öröklé; az utóbbi azonban nála más szint öltött és más irányba vezette őt. Tanuló éveit Miskolczon töltötte 1818-tól 1826-ig. Itt élte le legboldogabb ifjusága nyolcz évét, melyekre harmincz év mulva, annyi küzdelem és győzelem, annyi szenvedés és jutalmazás után, művészete tetőpontján is élénk rajongással emlékszik. Viszontlátva e várost, ezen, ifju korát jellemző sorokat irja: „Szülő-

földünk messze tájáról bár csak egy ismeretlen vetődjék hozzánk: az egész vidéket öleljük benne szivünkhöz, népestül, mindenestül. De ki akarná megmérni, ki merné festeni a pillanatot, midőn szerelmünk földére lépünk, tán egy hosszu számüzetés után? A pillanatot, midőn bennünk és körültünk a gyermekkor egész mennyországa megelevenül? ... Eme legédesanyaibb táj legelső tekintetére, a benyomások első rohamával oly valami sajgó nehézség nyilalik belénk ... ugy sirhatnánk ... és nem tudjuk: miért? Mint egy jobb, egy szebb világból és tündér messziségből halljuk felénk zengeni a rég elfelejtett hangokat és neveket; mindenikkel egy ismeretes képcsoport jelenik meg, uj meg uj szinezetü gyönyöreivel. Most egy csapat megőszült gyermek tűnik szemünkbe. Minő varázslat ez? Ah! ... hisz ezek gyermekpajtásaink! Azon kedves fiuk ők, kikkel még tegnap az Avason lapdáztam! ... Im, a szép gyermekfejek egy hosszu éjszakán át mind megfehéredtek! Csak a táj képe az, mi harmincz év óta nem változott. A regényes fekvésü Miskolcz külseje, mondhatni, csaknem egészen a régi. A filagoria most is ott áll az Avas tetején, a kilátás onnan most is oly fölséges. Az avasi harangok most is ugy szólnak, mint ama nyolcz éven át, midőn engem az iskolába, templomba és temetésre hivtak, s a tűzvészt oly rémesen hirdették. A Szinva zöld vize, malmaival és és timárműhelyeivel, a sikátorok, betyár-zugaikkal, mind a régiek; sőt mi annyira jellemző: az uj templom egyik vége még most is oly vakolatlan, mint a minő volt harmincznyolcz év előtt."

Tehát életéből nem hiányzott a gyermekkor költé-

szetének azon varázsa, melynek emléke az élet legzordabb napjaira is verőfényt szokott vetni; de nem hiányzottak azon benyomások sem, melyek az ábrándos lélekről a fátyolt lefejtve, a hivatás vezértűzoszlopára mutatnak, melyet követnie kellett ellenállhatlanul. Tanuló évei alatt épült és nyilt meg Miskolczon a legelső magyar szinház. A kiváncsiság Egressyt is bevitte. Világosság lőn lelkében, s a hivatás, mint ama festészben, igy szólalt meg benne: „Én is szinész vagyok!“ De ugyanekkor a szigoru vallásosságban növelt és lelkésznek szánt ifju ezt a gonosz kisértésének hitte; a szinpadot a jó és rosz tudás fájának, melynek gyümölcsét csak látni szabad, de leszakasztani tilos. Sovár vágyainak és lelkiismeretének harczát egy férfiu közbejötte röviditette meg. Egressy ezt igy adja elő: „Az 1789-diki eszmék hozzánk is eljutottak. E század elején Felső-Magyarországban egy Czakó nevü protestáns pap a gondolat szabadságát a papi szószékről merte hirdetni s e miatt elvesztette hivatalát. Sok viszontagságai után Miskolczon állapodott meg, s ott mint magán tanitó éldegélt, ha ugyan a nyomort életnek lehet mondani. Esténkint bejárt hozzánk is az iskolába, hol mi, tógátlan theologusok, nyolcz-kilencz kamarában összesen 20—30-an laktunk. És ilyenkor az öreg beszélt nekünk soha nem hallott igaz és nagy dolgokat. Az ámulat és csodálat megdermeszté idegeinket, s egész éjeken át nem jött álom szemeinkre ....

„Mi volt ez?

„A világosság legelső érintkezése, az ifju lélek szemeivel.

„Nagy és elhatározó perczek ezek az ifju ember életében. Forduló pontok, melyek a cselekvő lélek mozgásának irányt szabnak. Elhatározák az én jövőmet is.

„A szinpad hatása, mely eddig bizonyos daemoni igézetnek látszott, most ugy tűnt föl előttem, mint a legnemesebb szükség érzetének kielégitése. A legjogosabb élvek örömeit nem zavarta többé a „tilos"-nak erkölcsi érzete. Az eszményi szép iránti vonzalom ellenállhatlansága az ész világánál lőn igazolva, szentesitve.

„Röviden: ezentul szinházi élményeimet görög és római klasszikusaim, eme legbecsesebb kincseim árán szereztem meg, hogy végre magam is utánok költözzem — Thalia templomába."

Igy lett ő szinész két éves tógátus diák korában, 1826. juniusban, Pelsőczön, Kakas társulatánál; de csak Rozsnyón lépett fel először, Gombos „Szent a törvény, szent az esküvés" eredeti drámájában, Angelo szerepében.

A két első évet bolygó vándorlással töltötte Gömör, Torna, Borsod, Abauj, Sáros, Zemplén, Ung, Szabolcs, Bereg, Máramaros és Kolos megyékben Göde, Láng, Megyeri, Balla és Kakas János szinigazgatóknál. Kevesebb hivatás mellett hamar kiábránditotta volna a szellemi és anyagi nyomoruság, s az eszményiség fonákja, mely az ily apró vándortársulatoknál oly kirívó ellentétben volt azon bűbájjal, mely őt a nézőtérről a szinfalak közé ragadta. Igazgatóinak ezen sürű változtatása mutatja, hogy kereste a jobbat, az eszményt, mely után indult s melyet ki nem elégitett lelke eddig sehol sem talált.

De reá nézve volt ebben tanulság is. Egressy egy későbbi iratában ezt igy adja elő:

„Az én koromban a kezdő a pályát szükségkép a szinlapok irásával töltötte; szükségből szét is kellett a lapokat hordania; közreműködnie a szinpadépités körül; festéket tört a diszitőnek, segitett ennek a diszleteket festeni s fölállitani; a lámpákat öntötte és gyujtotta; bútorozta a szinpadot, mint szinházi szolga; majd irta a szerepeket és másolta a darabokat; működött mint szereplő szinész, tánczos, kardalnok és magán énekes; egy pár darab jelmezét át- meg átalakitotta százféleképen, mert ugyanazon öltönyből kellett kitelni a magyar fényes dolmánynak és a német lovagöltönynek különböző részletekkel, mert ki-ki maga tartozott ellátni magát az előadás minden kellékeivel.

„A technikai térről a szellemire lépve át: itt a sugói foglalkozás képezte az ábéczét; és a művészi önképzés alapját ezen foglalkozás valóban meg is vetette.

„Mint sugónak, alkalma volt a kezdőnek a szinköltényről egészséges fogalmakat szerezhetni. Hogy értelmesen sughasson, hogy az előadás alatt történhető hibákat őrszellem gyanánt azonnal helyreüthesse: kénytelen volt a művet több izben átolvasni, s ekként nem csak átismerni, hanem átélni azt egészben és legkisebb részleteiben, egész az egyes mondatokig. Mert ha előadáskor megtörtént, hogy a szinész az egyes tételeket más szavakkal kezdte mondani, mint a darabban irva volt, azonban egy szükséges szó, egy ige nem jutott eszébe: a sugónak kellett egy olyat rögtönöznie s az illetőnek oda mondania. Minő jártasság és lélekéberség kivántatott ehhez gyakran a sugó részéről!“

Egressy mindezt átélte; de hogy most már jobb

iskolába óhajtván jutni, az akkori legjobb szintársulatnál inkább akart az utolsók, mint amazoknál az elsők közé tartozni: bizonyitja az, hogy 1828-ban mint sugó és kardalnok azon erdélyi hires dalszintársulathoz csatlakozik, mely 1827-ben a pesti nagy német szinházban rendkivüli diadallal lépett fel. A legjobb tehetségek koszorúja volt ez: azon törzs, melyből utóbb nemzeti szinházunk szinészete nőtt fel. Ezen társulatot akkor Abauj megye pártfogolta; öt évet töltött Kassán, nyaranta kirándulásokat tevén más városokba. Vezértagjai: Megyeri, Szentpétery, Szerdahelyi, Páli, Szilágyi és Udvarhelyi voltak; kitünő tagjai ezeken kivül: Kántorné, Déryné, Bartha, Telepi, Éder és leánya. Egressyt ez időszakban láttam először Váradon. Az idősb szinészek már akkor szép jövőt jósoltak neki, mindamellett hogy vézna testalkata, gyenge hangja és sok lesimitandó szegletessége volt; de ők, a műértőbbek, látták benne a tehetséget és rendkivüli szorgalmat. Egy próba alkalmával a szinterembe vetődvén, láttam őt egyedül egy zártszéken ülni. Szemét le nem vette a szinpadról, feszülten figyelmezett azon előadás próbájára, melyben dolga sem volt. Mig ifjabb társai ily alkalmakkor mulattak: ő tanult. Később, midőn a sors 1835-ben Budán együvé hozott vele, s ő már kitünő szinészszé küzdötte fel magát, beláttam, mire képes az erős akaratu szorgalom, és megértettem, hogyan lehetett a dadogó Demosthenesből a legelső szónok, s a szintén hibás nyelvü Seydlmannból korának legnagyobb szinésze.

Egressy Budán többnyire a szerelmeseket adta. Ezen érzelgő, egyhangú szerepek kevés tápot nyujtottak

búvárkodó lelkének; némely cselszövő és fiatal tragikai szerepekben, melyek alakitó tehetségének és mélyebb kedélyének több tért nyitottak, sokkal nagyobb sikert aratott. Szinészeink nagyobb része már akkor elhagyá ama régibb éneklő szavallatot; de egyik sem volt annyira ment minden ál pathosztól s a mitsem jelentő üres declamatiótól, mint Egressy.

A hol valódi érzelmet nem talált, érzést szenvelegni nem tudott; ezért vádolták néha hidegséggel az azon kori érzelgő drámákban.

Magatartásában és viseletében nemesebb igyekvék ugyan lenni a pongyola köznapiságnál; de a természetesség rovására nem akart eszményiteni: inkább akart jellemző, mint csupán kecses-szép lenni. Mindezt akkor még teljes öszhangzatba hozni nem birta; törekvése már ekkor megvolt azon irány felé, mit „A szinészet könyvében" ekkép ad elő: „Puszta értelmi számitással szintoly kevéssé lehetséges élő embert müvészileg létrehozni, mint puszta alanyi lelkesedéssel és érzelemmel. E két tényezőt egyensulyozni kell. Vannak szinészek, a kiknél vagy az érzelem bir túlnyomósággal, vagy az értelem. Az érzelem szinészei feladatukat egészben fogják fel s azt átalánosabb vonásaiban állitják elő, a nélkül, hogy a részleteket kidolgoznák. Az ilyenek jellemfestése inkább az eszményiség felé hajlik, mint az élet, a valóság és természet felé. Ellenben az értelem szinészei, kik feladatuknak legparányibb részleteit is gonddal kivánják érvényesiteni: a másik egyoldaluság hibáinak vannak kitéve: név szerint, hogy inkább részeket fognak adni, mint egészet; hogy müveikben az igazság

és természet az eszményiséget el fogja nyomni, sőt majdnem kizárni; s hogy magasabb szárnyalatu helyeken kifejezéseikben nem lesz kellő ihlet és lelkesedés."

Ezt bővebben magyarázván, igy végzi: „A hol tehát az érzelem és értelem egyensulya tökéletes, hol az érző ember egészen átadja magát műtárgyának, mely a legmagasabb eszmélet művének látszik: ott a müvészet és természet egygyé vált s a mű tökéletesen bevégzett."

1837-ben a nemzeti szinház megnyitása előtt már az elsők közt látjuk; de érezte ő, hogy eddigi babérain megpihennie annyi volna, mint az igazit soha meg nem érdemelni. Érezte, hogy a magyar nyelvvel, s külföldi műutazás nélkül, nem végezheti be tanulmányait. Önéletrajzában bevallja: „Idegen nyelveket csak Budán és Pesten kezdtem tanulni. Hogy a németet mihamar s haszonnal tanulhassam meg: lemásoltam Lessing hamburgi dramaturgiáját. És nem hijába: mert mire a másolást elvégeztem, nem csekély álmélkodásomra, megértettem a németet."

De Lessinget leirni ez időben neki könnyebb volt, mint külföldre utazni. Nem titok, hogy 1836. októbertől a pesti uj szinház megnyitásáig a budai szinészeknek rendes fizetésök nem volt. Élniök kellett abból, a mit megkerestek; de Budán a hajóhid kiszedése után, épen a téli idény volt a legmostohább. Egressy előtt azonban a szegénység nem volt akadály: ő a megnyitandó szinházban többel akart fellépni, mint a mit eddig mutatott. Azért elindult Bécsbe, hogy a várszinház előadásait tanulmányozhassa. Érdekes ez alkalommal búcsuvétele családjától. Jegyzetei közt ez olvasható:

„April 12-én családom bajait elintézgettem, s az édes enyémeket a lehetőségig megnyugtató állapotban hagyni igyekeztem. Elindulásom előtti estén kevésre olvadt pénzünket nőmmel felosztván, jutott részemre 25 forint váltó! Béni testvérem tanuja volt ezen megosztozásnak; ő ezen el nem felejthető pillanatnak egész sulyát együtt érezte velünk. Az igaz szivvérrokonság ily perczekben mutatkozik legistenibb tisztaságában. Ő tiz váltó forintjával utolsó értékét nekem adta, s ezzel többet adott, mint a mivel birt. Kétségek és remények s nehéz válási érzeményektől szorongatott kebellel feküdtem le. Éjfél után két órakor fölébredtem, s nyáriasan öltözve, hátamra vevém vándorlegényes bőr tarisznyában levő butyoromat, s az enyémektől igen-igen nehéz szivvel bucsut véve, utnak indultam. Béni elkisért Vácznak szinte fél utjáig. Hüvös volt az éj és sötét. A butyort felváltva vittük. Béni is elválván tőlem, kettőztetém lépéseimet, hogy az utánam indulandó gőzössel Vácz alatt találkozzam, miután majd ott dolgomat végeztem. De csakhamar lankadni kezdék; a teher rajtam igen nagy és szokatlan volt. Mindig sürűbben kellett pihennem. Hijába! ez sem segitett már. Inaimnak nem volt többé ereje, s a legnagyobb megerőtetéssel sem birtak lábaim 30—40 lépésnél egy huzomban tovább vinni, s végre Vácztól félóránylra tökéletesen kimerülve összeroskadtam. Csüggedező kebellel, s keserü könyek közt függöttek szemeim a Dunán, de még a fekete füst sehol sem látszott. Most jött az első és egyetlen egy szekér. Felkéredztem rá, de alig birtam felvánszorogni.“

Ezen jegyzetét tovább nem folytatja, de tapasztalatait a bécsi előadásokról a „Honmüvész"-ben közlötte. Ezen előadások csak nagyobb vágyat költöttek benne, mert 1838-ban ismét öt hetet töltött Bécsben. E közben szorgalmasan látogatta és tanulmányozta Bécs többi közintézeteit is. Jegyzetei most is megvannak a császári fegyverházról, kép- és kincstárról.

De a várszinház látogatása tisztába hozta előtte a pesti szinház, s benne a drámai művészet czélját és hivatását is. Eszmény lebegett szeme előtt, melynek a való sehogy sem felelt meg. Itt a dráma csakhamar alá lőn rendelve az operának. A két testvér müvészet közt keserü harcz támadt, nem csak a szinfalak közt, de a lapokban is; s a közönség pártokra szakadt. Mellőzzük e szinházi botrányokat, melyek által egyik fél sem nyert, de a szinház vesztett sokat; csak azt jegyezzük meg, hogy a mi Bajza alatt oly szépen kezdődött, lelépte után igen rútul végződött. E közben Egressy az egyik igazgatóval polemiába is keveredett, s 1838. juliusban elhagyta a szinházat s negyedfél hónapot vendégszerepléssel töltött a vidéken. De már ekkor sokkal nagyobb szinész volt, hogysem sokáig lehetett volna nélkülözni: a közvélemény sürgetésére visszahivatott számüzetéséből.

Egressynek ekkor már számos barátai voltak. Tehetségét és sikereit az irodalom koripheusai is méltányolták. Vörösmartynak mindig szivesen látott vendége volt, s nagy költőnk szellemdus társasága és tanácsai nagy előmenetelére voltak. Egy ily estélyről találok említést gjeyzetei közt: „Vörösmarty barátságos vacsorára hivott, s minthogy kedvem szerinti férfiak körében valék,

színészeti tárgyu beszélgetések és szavalati gyakorlatok közt ugy elmulatánk, hogy két óra volt éjfél után, midőn tőle bucsut vevék.“ Ezen sorok eléggé jellemzik ezen kört, s azon szép emlékü viszonyt, mely akkor az irodalom és színészet főbajnokait egymáshoz füzte, s melyből, mindig szélesbülve, a nemzeti kör keletkezett.

Éles ellentétben állott ez azon kicsinyléssel, melylyel a dráma a szinfalak közt találkozott s mely Egressyt ujra vándorolni készteté. Jegyzetei közt ezt találom: „1840. apr. 13-án, hosszas nyomorgások után, elindulék magyar honom vidékeire, határozott terv nélkül, karjaiba rohanva a sorsnak, hogy hasznát vegyem valahára törekvéseimnek, hogy játszam, hogy kiheverjem lelkem bajait, hogy szórakozzam, várva az országos pálya megnyitását.“ Mert ekkor már bizonyosnak látszott, hogy a pesti szinház subventionált országos intézetté fog emeltetni. Egressy ekkor a vidéken nyolcz hónapot töltött. Anyagi haszna nagy volt. Egressy maga igy kiált fel: „Évenkint tehát fizet a mesterség Magyarhonban 8000 forintot váltóban.“ A pesti szinház, legelső drámatagjainak, felét sem fizette akkor. De a szellemi haszon annál kevesebb. Nem a közönségek voltak okai, melyek koszorúkkal és becses értékü emlékekkel jutalmazták, hanem — mint jegyzeteiből látszik — némely vándor-igazgatók lelketlensége.

A pesti szinház országos intézetté lőn, s Egressy 1841-ben visszaszerződött. De reményei, melyeket e változáshoz kötött, mind meghiúsultak: csak a forma változott, s a társas igazgatóság tagjai. Jegyzetei közt találom: „Reményeim s minden erőködéseim egy üdvös

drámai reformra nézve meghiusulának ..... A szinügy a kétségbeesésig szomoru állapotban van; soha szerencsétlenebb, avatlanabb, tehetlenebb, elfogultabb kezekben nem volt ez ügy, mint épen most. A szinészek és igazgató közt nincs bizodalom, sympathia. Fő szerencsétlenségei közé tartozik szinházunknak és egyes szinész tagjai érdekének, hogy az idegen, ki pro notitia, egyetlen egyszer látogatja meg az előadást, történetből épen olyankor vetődik be (mint Püchler-Muszkau herczeg), midőn az elzaklatott dráma valami készületlen előadással volt kénytelen elállani, s az egyes tagok, kik talán némi erejöknél fogva jó hirben állanak, a botrányig készületlenek levén, illő fényben nem mutatkozhatnak."

Ily viszonyok közt belátta Egressy, hogy ezen meddő korszakot, melyben az intézetet az egyesek buzgalma a sülyedéstől meg nem mentheti, czélszerübb saját müvészi képezésére használnia.

E czélból 1842-dik év tavaszán elhagyta Pestet, hogy a jól jövedelmező vendégszereplésből a vidéken oly összeget gyüjtsön, melylyel megjárhassa Párist. 1843-diki szeptemberben indult oda, legfőbb vágya az levén, hogy Rachelt láthassa. „Eljöttem én is (ezt irja), hogy lássalak, csodatüneménye századomnak. Vajon az vagy-e te, kinek a hir beszél? Amaz első nagyságu lángelmék egyike vagy-e te csakugyan, minők a történet lapjain oly ritkán fordulnak elő?

„Im, itt ülök valahára bársonypadán a nemzeti műtemplomnak, melyben szellemed lakozik... Várva várlak, Izraelnek kis leánya, nagy szemeddel. Jövel, hadd lássam halvány képedet, hadd halljam bűbájos ze-

néjét szózatodnak; jövel, és részegits meg engem is égi gyönyörök illatával, mire már oly régen szomjazom....

„Mitridates adatik Racinetől....

„Megjelenik egy sugár alaku görög szobor és iszonyu lármaorkán támad a nézőhelyeken: ez a lelkesedés őrjöngése. Ő az, Rachel, a nemzet bálványa, büszkesége. Most megszólal egy tragikai zengésü hárfahang, mely a női kebel érzelmeit oly életmelegen zengi át az ajkak ajtaján, mint azt még nem hallám."

De még kétkedik Egressy, vajon valóban egy müvészileg felöltött alak volt-e ez, vagy csak egy szerencsés találkozása Rachel egyéniségének a szereppel? A következő előadásban meggyőződik, hogy Rachel valódi lángelme:

„Andromaque Corneilletől, Hermione: Rachel.

„Nincs kétség, ez rendkivüli erő. Itt van a tökélynek vég határa. A tegnapelőtti nympha szobor junóivá lőn; szemeiben az igénytelen szendeség tiz évvel korosabb most, s e szemek az értelem fényével ragyognak. Az elegiai hang, a határozottság és tevékenység hangjává emelkedett. A lányiság idegeit lelki erők öntudata feszíti. Az ajkak körött epigrammai vonalak mutatkoznak. Szóval: e feladat egyenes ellentétele az előbbinek. S Rachel bebizonyitá teremtő erejét az egyénitésben. Egyszerü volt, való és nagy."

Igy itélt és irt Egressy 1843-ban, s ez által eléggé bebizonyitja, hogy a szinészi tökély legmagasabb szinvonalával már ekkor egészen tisztában volt; s ezentuli törekvése már nem lehetett csupán találgatás és keresés, hanem egyenes ut, melyet kimérve látott maga előtt.

Párisból haza érkezvén, a nemzeti szinházhoz, melynek akkor bérlő igazgatója volt, csak 1844. áprilistól szerződött, ezt megelőzőleg nehány hónapot vidéki szerepléssel akarván tölteni, hihetőleg, hogy párisi utja költségeit pótolja. De e szándékban gátolá sulyos betegsége. El volt hagyatva, s a legszomorubb anyagi helyzetben. De találkozott egy jótevője, s ez nem más, mint a szinház bérlője; s ezt annál is inkább illő feljegyeznem, mert néhány év mulva, az elhagyottság még nehezebb viszonyai közt, midőn a nem-bérlő igazgatóhoz folyamodott, vele az ellenkező történt. Köszönő levelében Bartayhoz ezt irja: „Érhetne talán a részvétnek oly neme, mely lealázná önérzetemet; de kegyed szives nyilatkozata, melyről testvérem értesite, lelkemnek valóban félig visszaadá az életet... Ezen tény annál fölebb emelendi kegyedet önérzetében és a jobbak szemében, minél kevesebb az ok, hogy beteg állapotom által érdekelve legyen: mert hiszen én még ekkorig sem mint ember, sem mint szinész nem tehettem kegyednek oly szolgálatot, minélfogva részvételét igényelhetném.“ Ezen sorok bizonyitják, hogy Egressy hálás volt oly jótettekért, melyek azt megérdemelték.

Bartay nem csak felhasználta, de becsülte is a valódi tehetséget. Az igazgató és első rendü szinészek közt a legszorosabb egyetértés volt. Egyik fél sem ragaszkodott a szerződés betüjéhez, hanem mindenik fél többet tőn egymás irányában, mint kötelezve volt. Az eredmény igazolta ezen eljárás életrevalóságát: Bartay két év alatt kevesebb subventio mellett ugyanannyi nyereményt mutatott fel, mint a mennyit az előbbi

igazgatóság, ugyanannyi idő alatt, a tőkéből elköltött. Azonban ezen időszak, a mind anyagi, mind szellemi sülyedésből csak átmenetül volt jó; a szinház valódi czéljának nem felelt meg, hogy nyerészkedés tárgya legyen; s igen helyesen történt, midőn gr. Ráday Gedeon az országgyülés által teljhatalmu igazgatóvá neveztetvén ki, ezen bérlő viszonyt megszüntette. Ezen időszakról Egressy egyik levelében ezt irja: „Az 1846—47-diki szinházi korszakot fényesnek mondják. Igaz, fényes volt az, mert annyi erő, lelkesedés, tevékenység, nem találkoztak szinészetünk mezején sem azelőtt, sem azután."

Egressy tanulmányait műutazása által megérlelvén, akkor már egész erejét kifejté. Shakspere legfőbb s legnehezebb szerepeiben látjuk. Az eredeti szerzők is fő szerepekkel tisztelik meg, s bizalmokban nem csalódnak, mert müvészetének hatalma által a gyengébb darabok érdekét is fen birja tartani. Nemes verseny támad közte és Lendvay közt: ugyanazon szerepeket különböző szinezéssel adnak, s a győztes marad meg a szerep birtokában. Ezen verseny által egyik sem vesztett. Hogy Egressy szavaival éljek: „Nem elfogultság, kenyér- és becsület-irigylés volt az, hanem az ihlettségnek és müvészi önérzetnek oly követelése, mint midőn költők vagy más művészek ugyanazon tárgyat dolgoznak fel."

A szinház ezen arany korának az 1848—49-diki események vetettek véget, s Egressyt is ezek távoliták el hosszabb időre a szinpadtól. Itt látjuk őt eredeti hivatásától elhajlani. Hazafiui buzgalma a politikai térre sodorta őt, melyhez tulajdonképen képessége nem volt.

Látjuk őt mint népszónokot, mint kormánybiztost, mint hadszervezőt s mint guerilla vezért szerepelni; de ugy látszik, mindezt ő maga is, és akkor is, ideiglenesnek tekinté, mert 1849-diki juniusban már ismét a szinpadon látjuk. Nem is hagyta volna azt el, ha a nagy katastropha miatt a hazát is el nem kellett volna hagynia. Ő is török földre menekült. Viddinben, Sumlán, Rustyukon, Nikápolyban, Nepotinban, Szendrőben, Belgrádban és Sztambulban összesen tizenhárom hónapot töltött. Bujdosását, testi és lelki sanyaruságait leirja „Törökországi naplójában."

De e bujdosásban ő nem csak a hontalanság fájdalmait érezte, de azt is, hogy menekült társai közt egyedül áll, hogy midőn mint politikus és katona szerepet vállalt, mint a müvészetekben oly sokkal történik, a kedvet összetévesztette a valódi hivatással: mert ő egyéb soha sem volt, egyébnek soha nem kellett volna lennie, mint szinésznek. Im saját vallomása:

„Üdvözöllek, szinész család, mely mainapiglan is Gomora ivadékának tartatol, melyhez végzetem kedvezéséből én is tartozom, mely életemnek feltétele vagy!... Távol vetett a sors tőled idő és tér szerint; de benső viszony szerint én örökké veled vagyok, s a sirig veled leendek.

„Mi vagyok én nélküled? ... Zenész és hangszer egymás nélkül; buzogány és bajnok egymás nélkül; éj vándora holdfény nélkül; szomju föld eső nélkül."

Itt is szinészi előadást akar rendezni a beteg honvédek javára. Midőn pedig arról volt szó, a menekültek mily alkalmazást kivánnak a fényes Portától, Egressy

ezt irja: „Mit kivánjak én, ki semmi egyéb nem vagyok, mint a mi vagyok?

„Katonai képességet hazudjak Ahmednek, minthogy törzstiszti jogczimem van?

„Mi hasznomat vehetné nekem a fényes Porta?...

„Megmondtam tehát Ahmednek, hogy én semmi más nem vagyok, mint magyar és szinész. Vegye hasznomat, ha tudja.

„Ahmed bey azonban nem jött zavarba. Azt felelte, hogy nekik Sztambulban szinházuk is van s hogy ott nyilik pálya számomra is.

„Szegény ember!

„Sztambulban a téli évszakban olasz opera, nyárban pedig franczia vaudeville van.

„Kitelik a fényes Portától, hogy rendezővé vagy épen karmesterré nevezzen ki az olasz operához.“

Szegény Egressy! nem látta akkor előre, hogy itthon is ilyesmi várt reá.

De ő nem csak hazáját, hanem családját is elhagyta. Ki ne ismerne a családfő mély bánatára e sorokban: „Családom, nőm, gyermekeim!... foglak-e titeket e földi létben még egyszer láthatni!...

„Oh jőjetek már, és keressetek fel e Golgotáján az inségnek.....

„Hol vagy, jó fiam, derék fiam!... (Az osztrák hadseregbe volt sorozva.) Ha talán a csatamezőn kora halál vetett véget ifju életed szép tavaszának: miért nem lehetek én is veled a nyugalom örök honában?... és ha élsz, miért nem lehetsz velem, roskadozó életem támaszául!?

„Szivem leánya!... látlak téged bús gyermeteg arczoddal, álmatlan éjeken miként virasztasz feszülve nyoszolyádban.

„Halvány vagy, mint a bánatnak fehér angyala. Szemeid becsukvák, s lelked egy mély fohászban az örökké való zsámolyához emelkedék....

„Bizzál, gyermekem, te meg fogsz hallgattatni.

„A ki benneteket árvákká tőn, az egyszersmind ótalmába is vőn....

„És elküldi hozzátok őrangyalait, hogy szárnyaikkal eltakarjanak minden vész elől."

Neje, leánya és kisebb fia később követték számüzetésébe.

Konstantinápolyba mentek; de már 1850. julius 30-ról ezt irja Egressy: „Nem!... ez az égalj, e lég, e nap, ez élelemszer, ez emberek, e társaság, e hon nem nekünk valók. Itt sokáig nem maradhatunk."

Véget vet számüzetésének, augusztus 23-ról ezt irván:

„Ma esztendeje hagytam el a hazát.

„Holnap vetek véget hontalanságomnak.

„Emberiség bölcsője!... hit, remény, szeretet örök ifju hazája, szép kelet! el kell hagynunk virányidat.

„Elérkezett az időpont, melyen tul nekünk halál hazája leendenél."...

Törökországból 1850. szeptemberben jött haza, mint önéletrajzában irja: „feltétlenül, azaz: az osztrák kormány engedélye nélkül. Itt a hadi törvényszék halálra itélt; azonban, hihetőleg némely régibb jóakaróm fölterjesztése következtében, kegyelmet nyertem. De a szinpadról le voltam tiltva."

Föl nem léphetvén, folyamodott az igazgatóhoz (S-hoz), hogy miután 1848-ban három évre szerződött, és saját akaratán kivül nem működhetik, tekintsék, mint moralis beteget, s legalább fele fizetését adják meg. Válaszul, mint feljegyzi, az igazgató azt üzente, hogy sajnálja, de mit sem adhat, mert felsőbb helyről tiltva van compromittált egyéneket fizetni, s ha fizetését megadná, veszélyeztetné az intézetet. Mit az igazgató nem tehetett, pótolták társai, mi őt nem kis zavarba hozta.

Köszönő levelében ezt irja:

„Midőn tehát itthon a lehető legroszabb sorsot is önkéntesen fogadtam el: akkor igen is gyarló következetlenségbe kellett volna esnem, ha szegénységem fölött valaha panasz jött volna ki ajkimon. És ha mégis helyzetem nyomasztósága köztudomásu dolog, s ha szegénységem arczomon olvasható: nyugodtan mondhatom, hogy ezek egészen szándékomon kivül tevék hatásukat az érző nemes szivekre....

„Őszintén mondom, hogy a mily méltán hiszem igénybevehetni a szinháztól, mint nemzeti intézettől, hogy rólam megemlékezzék nehéz napjaimban: szintoly kevés okot tudok, s még kevesebb jogot érzek, pályatársaim irányában, gyámolitásra még csak gondolni is. És én, ha e gyámolitás tervéről jó eleve értesülök: ahhoz megegyezésemet nem adhattam volna.“

De a segély oly kiméletesen volt ajánlva, hogy azt el nem utasithatá, s ő elfogadta, de csak mint kölcsönt. Azonban csakhamar feleslegessé vált ez is: mert e közben az igazgatóság változván, az ujonan kinevezett intendans az operát ujonan szervezte, s nagyszerü ope-

rákat kivánván szinre hozni, szüksége volt egy ügyes szinpadi rendezőre. Figyelmeztetve lőn Egressyre; s ime, minden compromittáltsága mellett, az opera érdekében rögtön lehetségessé vált, hogy a szinháztól fizetést kapjon. Ez azonban vágyainak, ugy látszik, sehogy sem felelt meg, mert 1853. okt. 1-én nyugdijért folyamodott. Mint családja értesit, e lépesnek más indoka is volt. A szinpadról le levén tiltva, eltökélte, hogy a theologiát elvégzi s mint hitszónok fog föllépni. De e közben sorsa fordulatot vőn. 1854. elején végre megengedték, hogy a szinpadon is föllépjen. Azonnal lemondott mind a nyugdijazásról, mind a theologiáról, s elfoglalta oly méltán megillető helyét a szinpadon, melyről öt éven át számüzve volt.

Lear királyban lépett fel először. Sokan aggódtak, hogy öt év alatt sokat feledett, kijött a gyakorlatból, s nem a régi Egressyt fogják látni. Hasztalan aggodalom vala: ő művészetében nem megfogyatkozva, hanem emberismeretben és érzelmekben meggazdagodva tért viszsza. Sokat szenvedett ezen öt év alatt; de épen ez által lelki szeme előtt eddig ismeretlen, vagy csak sejtett országok nyiltak meg a kedély világában. Mennyi jellemet, s azok változásait volt alkalma az életben tanulmányozni. Mennyi fájdalom, csüggedés, kétségbeesés, szilárdság, váratlan örömek és nagyszerü csalódások kifejezéseit látta másokon és tapasztalta önmagán. Mily nagyszerü tragédiát játsztak el előtte, melyben ő bár csak kisebb szerepet játszott, a szenvedésekben mégis oly nagy része volt.

Ezen korszakra esik „Brankovics György“ is, ezen

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

végzetes szerepe, mely egy korán elhalt derék szerzőnek (Obernyik Károly) utolsó bevégzetlen műve. A szerző nem irhatta meg végig, s ő később nem játszhatta végig: mindketten belehaltak! E művet Egressy alkalmazta szinre.

Mily nagy hatással adta e szerepet, tudjuk. A szerb ifjuság is megkoszoruzta. Kedves koszoruja volt ez: meghagyá, hogy egykor vele temessék el.

De még egy más példát sem mellőzhetek. Carion, egy kitünő műveltségü olasz énekes, egy páholyból nézte az előadást; s ámbár nyelvünkből egy szót sem értett, de Egressy játéka annyira meghatá, hogy zokogva sirt. Másnap Egressyt üdvözölvén, kérdezte, hogy mi a fizetése? — Hallván az összeget, azon megjegyzést tevé, hogy annyit külföldön egy estvére fizetnének ily művésznek, mint a mennyit egész éven át kap.

Érezte azt ő maga is, s annál inkább bántotta, mert tudta, mennyi tanulmány és szorgalom dija; s mint leveleiből látható, fájt neki, hogy a legközépszerübb operatagok két annyi fizetést kapnak. Ezen fájó seb évenkint megujult a szerződések alkalmával: mert szinházunknál, mintha még mindig csak ideiglenes lett volna, a szerződések többnyire egy évre köttettek. Sok belső forrongásnak volt ez oka, mi rendesen a hirlapokba is kiszivárgott. 1859-ben is ez történt, s Egressy harmad magával elhagyta a szinházat. Önéletrajza szerint: „1859-ben véget akarván vetni a bajoknak s helyet csinálni másoknak, a nyugdijasok sorába léptem. Azonban a közkivánat még egyszer a cselekvés terére szólitott. A hála mély érzetével hódoltam a közakarat nyi-

latkozásának, melyben pályámat megdicsőitve láttam. Azóta megifjodott lélekkel teljesitem kötelességemet, és fogom teljesiteni mindaddig, mig azt nem mondják onnan felülről, hogy: „Hű szolgám! elég volt!“

Ezt 1860-ban, az általa szerkesztett „Magyar Szinházi Lap“-ban irta, melynek feladata volt: „tanulmányozni a szinmüvészetet, ennek körében tisztázni az izlést, fogalmakat és nézeteket, érvényre juttatni az igazat és a nemest; összegyüjteni s kellő világba helyezni mindazt, a mi e művészet ismeretére és gyakorlatára tartozik, a mi e szakban érezni, érteni, tudni és tenni való.“

Ezen szaklap egy év mulva, nem a részvétlenség miatt szünt meg, mert, mint a szerkesztő irja: „Szaklap, mely nem jövedelmezési czélból indult meg, közönségünk becsületére legyen mondva, ily pártolás mellett mindig fenállhat, csak költséges képeket adni ne akarjon. Szerkesztő visszavonulásának oka egyszerüen az, hogy erejét és idejét ilynemü vállalatnak mostanság tovább nem szentelheti.“ A ki e lapokat figyelemmel átolvassa, elismerésül szivesen aláirandja a szerkesztő ezen bucsuszavait: „Szerkesztő azon hitben teszi le tollát, hogy lapjával hiányt fedezett s igy kötelességet teljesitett.“

Mily magasra tevé Egressy a koszorut a szinész részére, láttuk. Ha elgondoljuk, hogy ő e koszoruért lankadatlan szorgalommal egy életen át küzdött, nem fogunk rajta szerfelett megütközni, hogy azt oly féltékenyen, s ha kellett, életével is kész volt ótalmazni. Bántotta őt, ha a szinészetről kicsinylőleg beszéltek;

védelmére mindig kész volt felszólalni, miből heves polemiák fejlődtek, s a vitát nem egyszer párbaj fejezte be.

A „Hon“ két ily esetet emlit:

„Egressy Gábor becsületkérdésekben nagyon érzékeny volt, polemiákban pedig szerette ellenfelét nem kimélni; már egy előbbeni évben szintén odáig keserült egy hirlapi vitája szini ügyek felett egy irótársunkkal, hogy kénytelen volt mindakettő kardhoz folyamodni, hogy ketté vágja a csomót. A vitát különben mások kezdték, ők mindketten csak oldalaslag kerültek bele, a mi igen rendes dolog.

„Már a párbaj szinhelyén voltak egymással szembe állitva, a kardok kezeikben, mikor a párbajsegédek egyike észrevette, hogy a terem szögletében egy rakás gesztenye van letöltve (a szinhely egy budai nyári lak terme volt), s erre azt mondá nekik: „Lássátok, ez a gesztenye, a mit nektek most ki kell kaparnotok a parázsból, mások számára.“

„Erre mindketten elnevették magokat, átlátták a tréfában az igazságot, kölcsönösen magyarázatot adtak s kiengesztelődve tértek vissza.

„A második esetnél azonban ily kiegyenlitésre nem lehetett számitani: a vita oly elkeserült volt, hogy a párbajnak végbe kellett menni, még pedig pisztolyra.

„Két ellenfele életvidám ifju volt, Egressy maga erőteljes ép férfi: ki hitte volna, hogy az van felőlök megirva a sors rejtélyében, hogy három év mulva mind a hárman azon „csendes emberek“ közé szálljanak le, a kiknek Hamlet nevezi a halottakat, s nem a rögtönitélő golyó által fog ez ugy történni?

„És még sem ugy történt: a párbaj ez uttal egész rideg komolysággal végbement; hanem a golyóknak több eszök volt, mint az emberi intézményeknek, s jobbra balra a tölgyfákba furódtak.

„Egressy Gábor igen bátran viselte magát: mikor segédei tanácsolták neki, hogy ne egész mellel, hanem oldalt forduljon ellenfeleinek, mert amugy két akkora czéltáblát nyujt a golyóknak, azt válaszolta, hogy szemközt akar nézni a halálnak; s midőn a váltott lövések után az ellensegédek a szokásos kézszóritásra felszóliták, készebb volt a párbajt ismételni, mint kezét nyujtani."

E párbaj előtt irta azon végrendeletét, mely hirtelen halála után iratai közt találtatott. Ebben a párbajról igy ítél: „A szándékos sérelem, mely nemesebb részünket érinti, akarhonnan jőjön, sérelem marad. Az ily sérelmet orvosolni kell, különben erkölcsi halált okoz. És a kinek lelke fogékony az emberi méltóság iránt, ezerszer fog meghalni testileg inkább, mint egyszer lelkileg. Hogy az ily nemü bántalmak visszatorlására nincs más mód, mint a párbaj: az elég nyomorusága századunknak; de én e nyomoruságon nem segithetek."

A jó szerencse ekkor megkimélte szinészetünknek oly drága életét, hogy nem sokára nagyobb vész fenyegesse, s mi érezzük a veszteséget, mely e párbaj által érhetett volna.

1864. junius 20-ka gyászos nap szinészetünk történetében. Az „Egy pohár viz"-ben Bolingbrokot adta. Feltünt, hogy némely szókat, mi nem volt szokása, ismétel. Ő is panaszkodott, hogy kalapja, maga sem tudja hogyan, többször kiesik kezéből. Különben derült volt,

mint rendesen, ha vigjátékban lépett fel. Előadás után kissé roszul lett s lefeküdt; de nem sokára érezé, hogy a halál fagyosan lehel rá. Felkelt s az ablakot tépte fel: levegőre volt szüksége. Nem használt a másik szobába akart vánszorogni segedelemért, de nehány lépésnyire összeroskadt. Ennek hirére a leveretés általános volt: közhiedelemmé vált, hogy ha megmentik is életét, a szinpadra nézve meghalt. Derék orvosaink azonban megmentették, s ő egy hónap mulva már levelet intézett a Társasághoz, melyben midőn köszöni azon kegyes részvétet, melynek a Társaság meleg szavakban adott kifejezést, a többi közt ezt is irja: „Most azonban ugy képzelem magamat, mintha a tulvilágból térnék vissza, hová, midőn önkéntelenül félig beléptem, föleszmélvén, eszembe jutott, hogy itt még egy kis végezni valóm van.“

Az orvosok közvetve és közvetlenül nyugalmat ajánlottak neki; de ő nem tudott ily élő halott lenni, erős lelke még egyszer parancsolni akart a bénult testnek. Nyelve kissé dadogott, jobb kezét nem birta. Ujra készült a szinpadra, szerepeit folytonosan fenszóval gyakorolta, s gyengült kezében vas botot forgatott, hogy idegeit megerősitse. Az idő és ezen gyakorlatok annyira helyre hozták, hogy 1865. jan. 20-án ujra felléphetett. Ünnepe volt ez szinházunknak, s a szünni nem akaró taps mutatta, mennyire szerették őt. Költők versekben s a hirlapok a legmelegebb szavakkal üdvözölték. S midőn másodszor Lear-ben lépett fel, csak az örömet fokozta, mert láttuk, hogy ő még nem „árnyéka Lear“-nek. Ujra játszta legnagyobb s legfárasztóbb szerepeit; s azok aggodalma is mindinkább enyészett, kik eleinte

féltették. Az igazgatóság az ő állását kivételessé tette: ő csak akkor lépett fel, midőn maga is jónak látta. Általában mindenki kimélni akarta, csak ő nem magát; sőt a szinpadi működésen kivül még nagyobb terhet is vállalt. A szinészi képezde megnyilt, s ő egyik tanára lőn. Minden másod nap három órát adott egy folytában. De ezen órákhoz előkészülni is kellett oly tantárgyból, melynek könyve nálunk még nem volt megirva. Azért tankönyvet is kellett készitnie. A szinészet theoriájáról van ugyan több jeles külföldi munka; de azoknak leforditása, sőt alkalmazása sem lett volna egészen kielégitő: mert a szavalat, a nyelv sajátságai szerint, nálunk sok tekintetben más szabályok alá esik. Mennyi tanulmányozást és buvárkodást kivánt ez, meg fog győződni, ki jegyzeteit áttekinti. Ő nem elégedett meg átalánosságokkal, hanem a legapróbb részletekig ki akarta dolgozni.

A mit Fogarasi és Brassai az accentusról irt, nem csak lelkiismeretesen tanulmányozta, hanem az utóbbihoz irt levelében eltérő nézeteit is előadja s tőle felvilágositásokat kér. De azt is vitatta és ki akarja mutatni, hogy a kedélynek is vannak külön accentusai, melyek az értelmitől mintegy kivételek. Mindezen kérdések nálunk nem rég merültek fel, s ugy hiszem, a vita fölöttök még nincs befejezve; de a gondolkozni szerető szinészt az eddigi fejtegetések is utba igazithatják, a mely előnyben régi szinészeink épen nem részesültek. Egressy tankönyvét bevégezte s „A szinészet könyve“ czim alatt kiadta. De neki még ezen többszerü munkásság sem volt elég: mint jegyzetei mutatják, régibb iratait is mind áttekinti, rendezi, javitja, átdol-

gozza, megjegyzéseket tesz rájok, mintha valóban érezné, hogy nem sok ideje van és sietnie kell. Sőt a mit betegsége óta nem tőn, az idén azt is megkisértette. A juliusi szünidőt máskor pihenésben fürdőn szokta volt tölteni, az idén a vidéki szinpadokon vendégszerepelt.

Mindezzel csak sietteté a halált, mely már ugyis fölötte lebegett kérlelhetlenül.

1866. julius 30-kán Brankovics Györgyben lépett fel, legfárasztóbb szerepében. Semmi előjelét sem érezte a közelgő vésznek. A második felvonás után az ügyelő szokása szerint megkérdezte tőle: várjon-e vagy kezdesse? „Kezdhetjük," felelt Egressy, szokása szerint a tükörben nézvén magát. „Hogy van, bátyám?" kérdé ismét az ügyelő, mikor a szinpadra lépett. „Jól, hála Isten, semmi bajom; kezdjük!" mondá Egressy.

A harmadik felvonásban fordulnak elő azon jelenetek, melyekben megvakitott fiait egymás után az apa elé vezetik. Ezen jelenetek nem csak a közönséget, de őt is különösen meghatották. Többször mondá azelőtt: „Ezektől leginkább félek; végre is ezekben halok meg." Az egyik megvakitott fiut tulajdon fia, Árpád játszta, s utolsó szavai atyjához ezek voltak: „Atyám, soha sem látom többé fejedelmi arczodat" és távozott a szinpadról. Behozták másik fiát, s ez lőn Egressy utolsó jelenete a szinpadon és életben. Később a szerep szerint is össze kellett volna roskadnia; de a halál nem várt a vég szóra, s ő lerogyott, hogy többé soha se keljen föl. Ál fiának éles sikoltása hallott a szinpadon, valódi fia berohant, s a lecsengetett függöny örökre eltakarta őt a közönség szeme elől. A haldoklót azon ravatalra tették,

melyen az utolsó jelenetben be kellett volna vitetnie. A szinházi orvosok ott termettek, de többé meg nem menthették. Eszméletlenül vitték lakására; lelke elszállt a halhatatlanságba, melyet ő oly erősen hitt. Saját versei szerint:

Eltününk a láthatárról,
Elfogyunk mint a szövétnek,
Elrepülünk mint a gyémánt,
Megsokalván a tüzet, vagy
Börtönünket.

Kölcsönzött nehéz mezünket
Visszaadjuk földanyánknak,
Ennek életébe olvad,
A mi hozzá tartozik.

Szellemünk azon erő,
Melynek van hatalma lenni,
S mely a testet elhagyá:
Könnyedén folytatja utját.
Melynek vége nincs sehol,
Mert az a tökélyek utja.

Hirtelen, de nem végrendelet nélkül halt meg. Ama kettős párbaja előestéjén irt nejéhez és gyermekeihez; s egy évvel azután a levelet felbontván, minthogy betegsége miatt jobbját nem használhatta, bal kézzel rá irta, hogy helyben hagyja, s igy az valódi végrendeletéül tekinthető. Ebben nejétől, két fiától és leányától érzékeny búcsut vesz. Elmondja, hogy rájok semmit sem hagyhat a becsületen, billikomain és más értékes emlékein kivül, melyeket a közönségektől kapott. Kéri a szinházi bizottságot „és az intézet mostani igazgató-

ját, a humanus müveltségü Radnótfáy Sámuel urat: méltóztassanak az ő földi részét egyszerüen eltemettetni az országos intézet költségén, melyet hiven szolgált, hogy e költség ne terhelje szegény özvegyét, a ki benne mindenét elvesztette.“ Kéri a legegyszerübb sirkövet, csupán szokás kedveért, mert ő az ily romlandó emlékekre nagyon keveset tart. Kéri, hogy kisebbik fiát szerződtessék s özvegyét nyugdijazzák, minthogy a magyar szinészet ügyét husz évnél tovább szolgálta. Szinésztársait végre kéri — a mi jellemző — hogy jó napjaikban emlékezzenek rá.

Békén nyughatik: utolsó kivánatai mind teljesültek, kivéve, hogy emlékét nem csupán a legegyszerübb sirkő, hanem mint reméljük, a nemzeti szinháznál nagyobbszerü szobor fogja őrzeni. De még ennél is tartósabban fogja azt őrzeni az utókor emlékezete. És méltán: mert még az oly tehetség tökélye és hatása is bámulatra ragad, mely csupán a jótékony természettől nyert ajándékait mutogatja; de bizonyos fájó érzet fog el, ha meggondoljuk, mi lett volna az ily köszörületlen gyémánt a müvészet által; ellenben jól esik látnunk, és büszke öröm kapja meg lelkünket, midőn látjuk, hogy a nagyobb szellemek épen az által válnak ki, hogy önmagoknak mintegy második teremtői lesznek; s pályájokon nem a szerencse és véletlen kormányozza, hanem határozott czél felé uttörők; nem tévedező parthajósok, hanem előttök mágnestüvel, a tudomány és müvészet beláthatlan sik tengerén uj világok felfedezői. Mi, kik láttuk őt, szerepeiben emlékezzünk rá, s az utókor előtt tegyünk bizonyságot, hogy müvészete meghatott, sze-

münkbe könyeket csalt s tőle kidomborodott jellemeket láttunk; hogy midőn legnagyobb költőink barátságukra méltatták, s némelyek költeményeikben megörökitették, érezték, hogy szellemi rokonuk, hogy különböző uton, de ugyanazon czél felé törekszenek, s ugyanazon szent ügynek koszorus bajnokai. Hogy ezen magas kitüntetést nem csak Istentől kapott tehetségeinek, de soha sem szünt tanulmányainak is köszönheti, arról bizonyságot tesznek hátrahagyott iratai. Ezek nem csak hatásait őrzik meg a mulandóságtól, de egyszersmind az ujabb szinész nemzedéknek kijelölik az utat, melyen előre kell haladnia. Ő nem csak megtörte azt, de ki is egyengette: hogy a mi neki oly nehéz volt, az ujabb tehetségeknek könnyebbé tegye. Azon koszorúk, melyeket mint szinész országszerte aratott, egybegyüjtve, magas halmot emelnének sirjára; de midőn ezek a mostani kor emlékével tán elhervadoznak, az mindig felül fog diszleni, melyet mint uttörő s a magyar szinészet oktatója érdemel.

A SZATIRÁRÓL

FÁBIÁN GÁBOR.

(Olvastatott 1866. nov. 28-dikán.)

A magyar költészet szépen felvirult mezején van még egy pár majdnem egészen puszta tér, mely máig mivelésre vár. Értem a Muzától a szatira és tanköltészet számára eleve kijelölt két tért. Az elsőből eddigelé csak azon a részen mutatkoznak a megkezdett működés nyomai, mely belőle a szatira két iker testvérét, az epigrammát és humort közösen illeti; a didaktikai költészet telke pedig, mondhatni, egészen parlagon hever.

Azon kitünő buzgalom mellett, melylyel nálunk a költészet többi nemeiben az arra hivatottakat dús sikerrel munkálkodni látjuk, majdnem azt lehetne gondolnunk, hogy ama más két nem körül tapasztalt mulasztás talán nem is esetleges, hanem öntudatos elhatározásból ered, mintha t. i. a szatira és didaktika vagy nem tartoznának voltakép a költészet körébe, vagy, legalább az elsőre, a magyar nemzeti jellem nem érezne hajlamot és hivatást magában. Lehetne e kérdéseket egy és más oldalról — s tán nem minden érdek nélkül — fejtegetni; de, mivel nekem szándékom tüzetesen most csak a szatiráról szólani, s erre nézve az, mit különben mondandó

vagyok, e részben az ellenkezőt ugyis elég világosan ki fogja mutatni: itt azok vitatásába mélyebben bebocsátkozni, kitüzött feladatomnál fogva, fölöslegesnek itélem.

Ha találkoznának köztünk, kik a szatirát kitudják a költészet köréből, nem állanának egyedül ezen nézetökkel. Már Horácz — bár maga jeles szatirikus költő — ennek daczára kétkedett, vajon a szatirairó költő-e voltakép, vagy sem. (Sat. I. 4, 42.) Ma sem hiányoznak az átalános irodalomban jelesebb philologus fők, kik Horácz e kétkedését vagy nem csak egészen vallják, de határozottan is kimondják, hogy a szatira a prózához tartozik, vagy azt a próza és költészet közt határvonalt képző amphibialis jellemü irodalmi műnek szeretik tekintni. Nyilván mutatja ezt az is, hogy az ujabb korbeli szatirairók e nembeli műveiket, ritka kivétellel, majdnem mindnyájan prózában adták.

És annyi csakugyan való, hogy kezdetben a szatira, mikor e néven először a görögöknél előtünt, nem is ösmertetett s ösmertethetett szorosan költői nemnek, miután legelső adott példányai, az ugynevezett Satyra Menippeák, csak különféle tárgyaknak prózából és versből összeelegyitett előadásai voltak. Sőt később is a görög irodalomban külön költői alakkal biró önálló szatira divatba nem jött, hanem az rendesen csak a drámák szövegéhez fonott toldalékkép használtatott. A görögöknél hát az igazi költői szatira mintáját hijába keressük; azt ők nem ismerték; a honnét Horácz a költészet e nemét rude et graecis intactum carmen-nek nevezi. (Sat. I. 10, 65.)

Alkalmasint a szatira ezen nem, vagy félreisme-

rését, ugy hajdan mint ma is, annak élesen feltünő oktató és kritizáló prózai iránya okozta s okozza. De ezt tekintve is, mindenesetre különös jelenetnek tetszhetik az, hogy a szépség ideáljának oly szenvedélylyel hódolt phantasztikus nép, mint a görög, mely mindennek, a mit maga körül látott, költői szint és jelentést kivánt adni s magát az életet, mint egy költői szép álmot, ugy szerette és értette is élvezni, mint nem birt rájönni arra, mikép kell és lehet a szatirának is költői alakot és zamatot adni. Mert hogy épen nála a költészet azon teremtő ereje, melylyel az a szellemi világban mindent szabadon alkotni és átalakitni képes, ismeretlen volt volna, föltenni józanul nem lehet. Hogy mégis a valódi szatira megalkotására ezt a kéznél levő erőt használni elmulasztotta, azt hát méltán az életben és történelemben nagy számmal előforduló anomáliák egyikének nézhetjük.

A szatirát azon alárendelt, kisszerű, s mondhatni, bitang állásából, melyre a görögöknél mind végig szoritva volt, a rómaiak emelték csak ki, s hosszan tartott kiskorúságából ők növelték nagygyá. E komoly, harczias, prózai nép, mely különben minden tudományos müveltségét a görögöktől kölcsönözte s egész irodalmát el anynyira annak mintái után képezte, mint ha csak e téren az eredetiség nemes becsvágyát levetve, csupán az ügyes másoló szerény érdemére vágyott volna, az egy szatiránál nem akart szolgai utánzó szerepet vinni, hanem ahhoz egy jól talált saját utat választott magának. Költői közt jókor találkoztak alkotó szellemmel biró jelesebb fők, kik a szatirában a Muzának valódi szülöt-

tét hamar felismerték s azt elhanyagolt sorsából megillető ragjába helyezni s ahhoz képest kiképezni feladatul tűzték ki magoknak.

És a kik erre vállalkoztak, e feladatuknak emberül is megfeleltek. Azonban, mint átalában minden, ugy a rómaiaknál a szatira is csak fokonkint fejlődött tökélyrre. Először annak az ódon szellemű Ennius ad vala önálló, de még csak egyszerü költői alakot; utána a gazdag erű Lucilius azt ez alakjában a költészet többi nemeivel egyenlő rangba emelte; majd a tudós M. Terentius Varro ismét a versből s prózából összeszőtt Satyra Menippeák tarka köntösébe öltöztette vissza; később a kedélyes Horácz a humor és urbanitas finom vegyitékével gazdagitotta; mig nem végre Persius és Juvenalis, fenhagyott szatiráikban, e költészetnemnek, ugy kül alakjára, mint bel lényegére s irányára nézve, teljesen bevégzett mintaképét állitották elő. E szerint a szatirai költészetnek első kiképzői s mesterei rómaiak levén, méltán mondhatta Quintilianus: Satyra quidem tota nostra est. (XI. 93.)

Róma irodalma, mely különben görög nyomokon szeretett járni, az e terén szerencsével kivivott eredetiség érdemét talán a szatira praktikai irányával épen összehangzó római komoly szellemnek köszönheti. Ugyanis a szatirának már föntebb érintett oktató és kritizáló jelleménél fogva, fő iránya határozottan komoly; tárgyául a gyakorlati élet szolgál; czélja, a társadalom összes rétegeiben fölmerült fonákságokat, ellenmondásokat, oktalanságokat, hibákat, bünöket, visszaéléseket egész meztelenül, mintegy tükörben szem elé állitni,

érzékenyen reájok piritni, s azokat ez uton lehetőleg megszüntetni; szóval, a társas életnek rosz oldalait javitni, benne az erkölcsi jónak, szépnek, igaznak hű képeit megismertetni, iránták hódolatot gerjesztni s átalános uralmokat megalapitani.

Minthogy immár ezen feladatát kétféle módon is, u. m. vagy feddőző, kemény, vagy tréfálkozó, lágy hangon is teljesitheti: innét lehet a szatira, széles értelemben, valamint komoly és ostorozó, ugy vidám és enyelgős is, melynek jelszava a ridendo dicere verum: de valódi költői szatira csak ugy lesz, ha ezt a két módort nem külön használja, hanem a kettőt magában egyesitve, egyiket a másik által kellőleg mérsékli. Mert, ha kizárólag az elsőt, a komolyan feddőt követi, merő prózai szellemü iskolai sovár leczkézéssé válik, minden költői ihlet s szinezet nélkül; ha pedig csupán a másodikat, a szeszélyest tartja szem előtt, egy egészen külön nemmé, humoristikus művé fajzik át; s mind igy, mind ugy tévesztve lesz magasztos czélja, az erkölcsi hatás is, melyet sikeresen csak ugy fog elérni, ha, midőn oktat, egyszersmind mulattat is, és ha a komoly intések magokban émelygős lapdacsait az enyelgő humor czukorporával meghintve teszi jóizűn élvezhetőkké. Sem egyik, sem másik modor magában czélra nem vezet. A folyvást zsémbelő zordon stoikusi modor, mely a gyarlóságban s nevetségesben is erkölcsi bünt keres és csak szidalmazni, gunyolni s ostorozni tud, sziveket nem hódit, lármás csatározása előtt a fülek bedugulnak, a kikhez szól, előle elfutnak s szava kiáltó szó leszen a pusztában; a csupa humorból álló tultürelmes modor pedig, mely min-

denből, még önmagából is, nevetséget szeret üzni, azzal, mit erkölcsi oldalról meg akar rónni, könnyeden szokott elbánni, a bünnel, botránynyal, pár élcz árán, hamar kialkuszik, s igy egész érdeme legfölebb is az egy mulattatás, de lágy censurája által a szatira magas feladatát, az erkölcsökre irányzott eredményes hatást, melyet enyelgéseivel, az igazság rovására, csökkent, kellőleg teljesitni nem birja, sőt többnyire végkép el is játsza. A pusztán komoly szatira, versben szerkesztve is, inkább szónoki, mint költői szint visel magán s nem egyéb száraz rhetorikai gyakorlatnál; a pusztán szeszélyes viszont, habár szatira nevet vesz is fel, magában voltaképen nem más, mint mélyebb nyomok nélkül csapongó humor; csak ha mind a kettő együtt s egy kézre dolgozik, felel mindenik meg igazán nevének, midőn az első az utóbbinak komolyabb jelentőséget, ez amannak költői bájt és ingert kölcsönöz.

Et sermone opus est modo tristi, sepe iocoso,
Defendente vicem modo rhetoris, atque poëtae,
Interdum urbani, parcentis viribus, atque
Extenuantis eas consulto. Ridiculum aevi
Fortius et melius magnas plerumque secat res.

(Hor. Sat. I. 10, 11.)

Ez elvek s nézetek szerint képződött a szatira ki a rómaiaknál, kik ahhoz egyszersmind az illető versschemát is, mely előbb határozatlan, hanem többnyire iambus volt, az annál élénkebb, megragadóbb hangu hexameterekben állapitották meg. E nemben fenmaradt mestermüveikből, az emlitetteken kivül, fontos elméleti

szabályokul vonhatók ki még a szatirára nézve a következők is:

1) A szatira, mint korrajz, tárgyait rendesen a jelenből szedi; honnan tényt, eszményt, állapotot, sőt személyeket is, szabadon választhat, csakhogy a tárgyak kezelésénél a magasb erkölcsi, humanitási szempontot soha nem feledve, mindig átalánosságban maradjon, személyes részletekig soha ne menjen, se rajzait a társadalom illetlen köreibe át ne vigye, mert emigy merő pasquillá s trágársággá aljasulhat.

2) Az oktalant, a rútat, a hamisat s erkölcstelent nemes haragja egész sulyával, az ész legmetszőbb fegyvereivel, élczczel, gunynyal üldözheti, kiméletlenül ostorozhatja; de midőn ezt teszi, a kornak, mely fölött censori szerepet vállalt, erkölcseit, embereit, viszonyait jól ismerje, a szép és rút, való és valótlan felfogása körül éles belátással és finom érzettel birjon, hogy azt, a mi véletlen esemény, az önkéntes tettől megkülönböztetni tudja, és mig emezt, méltányos betudás mellett, vagy csufos, vagy nevetséges pelengére állitja, addig amaz iránt szelid türelemmel legyen s ellenében csak a humor játszi röppentyüit alkalmazza. És végre

3) e censori tisztét saját erkölcsi feddhetetlenségének legtisztább öntudatában gyakorolja: mert különben erkölcs-hirdető apostolkodásával, korának, a melyet rajzol, önmaga fog legkirivóbb szatirájaként feltünni.

„Si mala condiderit in quem quis carmina, ius est
Iudiciumque — — — — — — ; sed bona si quis
Iudice condiderit laudatus — — — si quis

Opprobriis dignum latraverit, integer ipse?
Solventur risu tabulae; tu missus abibis."

(Hor. Sat. II. 1, 82.)

Immár a szatira, ekkép kiképezve, valóban a költészetnek egyik igen jelentékeny és oly nemes sarjadéka, mely rangra s belbecsre nézve többi testvérei előtt nem csak hogy meg nem szégyenül, de velök versenyre kelhet; sőt magas rendeltetését, mely kiválólag erkölcsi, s az egész társas életre kinyuló terjedelmes hatáskörét tekintve, még némi imponáló állást is foglal el a többiek közt. Mert ha van (a mint hogy van is) a költészetnek a puszta mulattatáson és elmefuttatáson kivül más magasb czélja is, u. m. az erkölcsi művelődés előmozditása: akkor e szép hivatását egyik neme sem teljesiti buzgóbban, mint a költői szatira, mely épen ezt ismeri legfőbb és legközelebbi feladatának. Mig jelesen a lyra, önmagából indulva ki, egyéni nemes érzelmeit hirdetve, keres azoknak a világ piaczán vevőket; mig az éposz történelmi nagyszerü események rajzában a valódi nagynak, szépnek, jónak helylyel-közzel elszórt vonásait csak annyiban képes előtüntetni, mennyiben ehhez a rajzolt eseményben példányokat kaphat; mig a dráma is ugyanezt csak a tőle előadott cselekvények korlátai közt teheti; a tanköltészetnél pedig, mely fölvett tárgyának, hogy vele czélt érjen, főkép technikai részleteivel kénytelen foglalkozni, erkölcsi hatáskeltésre alkalom és mód vagy épen nem is, vagy csak gyéren adódik; mig e szerint a költészet ezen főbb nemei — a velök rokon fajokkal együtt — az erkölcsi czélra távolabbról is csak

közvetve dolgoznak: addig a szatira, mely előtt az egész élet nyitva áll, ennek minden zegét-zugát fel és alá szabadon befutja, közvetlen működik, s mellőzve a tekervényes utat, egyenes ösvényen, kiszegzett zászlóval halad magasztos erkölcsi czélja felé. A szatira e minőségében a társadalomnak oly erkölcsi vándor orvosa, ki egy kezében éles kést, másikban üdvös irt hordva, járja be az életnek magával harczban álló táborát, hogy amazzal az elfenésült sebeket irgalom nélkül kivágja, emezzel azokat, mint egy irgalmas nő, szeliden gyógyitsa. A költészet imily fontos tényezőjét egy nemzet irodalmának sem volna szabad ignorálnia.

Honnét mégis, hogy mi magyarokul a szatirát mindeddig elannyira mellőztük s mellőzzük, mintha róla épenséggel tudni sem akarnánk semmit? Nem hiszem, hogy ennek oka akár nemzeti kedélyünk bizonyos ellenszenvében, akár képességünk hiányában volna keresendő: mert hisz a magyar népjellem kiválólag komoly, mely magát még a vigalmak közt sem tagadja meg, mint ezt találólag kifejezi amaz ismert közmondás is, hogy: sirva vigad a magyar. Mint nemzet, a maga egészében véve, fajunk, a föld minden népei közt, tiszteletet parancsoló méltóságos alak, melynek ezredéves szabad önkormányzatáról, a bevett kormánypolitikának ismert laza morálja mellett is, a történelem soha egy erkölcstelen, aljas lépést felróni nem tudott, s hiszszük, ezentul sem tudand. A mi pedig képességét illeti, ha a szatirával rokon epigramma s humor terén eddig tett kevés, de szerencsés kisérleteit nézzük, ezekben részéről a szatirára termettség nyilvános bizonyitékát látjuk. Kazinczynk epigram-

mái átalában, Bajzáéi és még nehányaké, nagy részben megütik a kellő mértéket. Az Üstökösben először szakismerettel felfogott s éles tapintattal mivelés alá vett humor is kétségtelen jele a bennünk bőven meglevő szatirai tehetségnek. Az ebbeli mulasztást hát költőinknek menteniök nem lehet, de helyrehozniok igen.

És ha volt valaha idő e téren jó kilátással és sikerrel működnünk, ugy bizonyára a jelen időszak az. Soha ehhez tárgy s alkalom oly nagy számban, ösztön és kihivás oly nagy mérvben még nem mutatkozott. Az emberi gyarló természethez tapadt átalános hiányokon, hibákon, ész- s erkölcsellenes oktalanságokon és fonákságokon kivül, melyek minden kornak kisebb-nagyobb mérvben sajátai, a jelen időszak, különösen nálunk, a nyilvános társadalmi élet s államgazdaság mezején, soha még látott nem minőség- és mennyiségben termi, az előhaladott századok daczára, a legbotrányosabb anomaliákat. Minden lépten iszonyatos bujasággal burjánoznak azok, mint szúrós disznótövisek, az állam egészén. A merre csak szemünket vetjük, mindenütt kiáltó logikátlanságok állják el utunkat; és még hagyján volna, ha az anomáliák tengere csak az ész gátjait tördösné át, de, fájdalom, féktelen hullámaival az erkölcsi alapot is szembetünőleg rongálja. Az államban czélt, eszközt, hatalom- és gazdaságkezelést tévesztve s éles ellentétben látunk, nem csak egymással, de önmagokkal is. Czél volna a közbiztosság, s a polgárnak sem személye, sem vagyona óráig sem biztos az önkény támadásai ellen, mintha az egymást felváltó uj meg uj államszervezés s naponkint törvényalakban ránk özönlő rendeletek mellett, ma is

még nem polgárisult államban; hanem természeti vadon állapotban s az ököljog korszakában élnénk. A társalom összes elemei nem öngyarapodásukra, hanem saját romlásukra látszanak dolgozni. Látjuk a nagyságra törekvő hatalmat, hogy ezt elérhesse, életereit, melyekben a hatalom forrása van, egyenkint elvagdostatni hagyni s a nemzettest egygyé kötözött kévéjét szétbontogatva, markonkint állitani fel, hogy igy a jöhető vihar valamennyit, magával a hatalommal együtt, könnyebben elsöpörhesse. Látunk államgazdálkodást oly modorban vezettetni, mely a termő földtől, mig ennek tenyésztő erejét folyvást fogyasztja, évről évre több termést követel, és melynél, mig a tőke fogy, a kamat egyre szaporittatik. Látunk az állam hajóján kormányvezetőket, kik előbb vizben sem lévén, uszni sem értenek s most a nem ismert elemen kell szerepelniök. Látjuk az igazság mérő serpenyőjét olyanok kezében, kik ahhoz a törvényes felsőbb számadást soha nem tanulták s azt csak a nyerészkedő kufárok aljas felfogásai szerint kezelik, s kik, mint bünfenyitő birák, mert magok esküt és kötéseket szegnek, ezek hű védőit halálra itélik. Látjuk, hogy, e magát czivilizálónak nevező korszakban, a vallás égő fáklyája és a tudomány pislogó mécse a templomok s iskolatermek boltozatait korommal kezdi keverni, hogy polgári szószékeken a megtestesült szolgaság hirdeti a szabadság igéit, s hogy a csatatéren az emberöldöklés gyilkoló eszközeinek neme és hatása jutalmazott elmés találmányok által szaporittatik és növeltetik, hogy vitéz, nagy hadak vezetése avatatlan s gyáva kezekre bizatik, hogy az ennek folytán szenvedett vereség

által kis hatalomtól a nagy lealáztatik, és hogy emez mindezekből még sem okul, hanem erejének azon fő forrását, melyből egyedül lenne képes kimerültségét restaurálhatni, egyre elfojtani, vagy idegen patakok medrébe szertefolyatni igyekszik, hogy ez uton megfogyva s nevét vesztve, utóbb végkép elenyészszék. De mennyi más effélét nem láthatunk még! mit, mert türni és szenvedni vagyunk kénytelenek, pirulás nélkül elősorolni nem is tudnánk. Szóval, e kor, melyben állami életünk fenekestül igy fel van forgatva, a politikának kiáltó torzképe s maga egy élő szatira.

Hogy ezt látva s szükségkép mélyen érezve, költőink e lealázó szomoru helyzetet, melyen csak boszankodni és keseregni lehet, mindeddig még a szatira ostorhegyére nem vették, hanem legfölebb is csak a játszi humor puha legyintéseivel érintgetik: majdnem megfoghatatlan előttünk; kivált midőn a tapasztalás mutatja, ~~miszerint~~ maga a humorisztikus költészet, pillanatnyi mulattató hatásával, tartós erkölcsi eredményt nem szül, s a roszat, mit rovásra szed, csak föl-, de le is rónni nem tudja, s mert rajtok maga is nevet, oly szinben tünik fel, mintha ez utóbbit komolyan nem is akarná. Hogy ellenben az ostorozó szatira, ügyes kézben, melynél minden csapás az elevenig hat, sikerrel sujt, s az erkölcsi magasabb czélt ha mindig el nem éri is, de több esetben megközeliti s nyomtalanul ritkán vész el: azt egy népünk kebeléből nem rég névtelenül előtermett, bár idegen nyelven szóló sarkastikus mű is[1])

[1]) Czélzás Széchényi Blick-jére.

hatalmasan igazolja. E mű lángeszü szerzője a ránk sulyosodott több mint szomoru helyzetre jupiteri magas szemöldei alól egy büsméla pillantást lövelve, nemes fölindulásában mérges szatirai szózatát hallatja, s mennydörgő villámaira egyszerre felettünk a vad önkény évekig rombolva dühöngött vésze megszünik, egy egész államszervezet vasból készült művezete összeroskad s más szelidebbnek ád helyet. Ha ez ujabb szervezetnek jobb képet mutatott, de amannak szerzőjéhez hasonló szellemet rejtegetett álczás alkotóját egy Kakas Márton, vagy Bolond Miska egy amolyan jupiteri pillanatra méltatja: tán már e második csodaszülöttnek is elénekeltük volna eddig a requiemet.

Igy hát, az előadottak szerint, nem hiányzik semmi, sőt még kelleténél bővebb mértékben is megvan nálunk ahhoz, hogy költőink a szatira nagy fontosságát belátva, a honi szépirodalom termékeit a költészet e ránk nézve ma valódi szükséggé vált nemével is, a római minták szerint, szaporitni, gazdagitni, kedvet, bátorságot s ösztönt nyerhessenek. Ezredéves nemzeti életünk hosszu folyamában még nem volt, de ne is legyen, és hiszszük, nem is lesz korszak ez egyhez a mainál kedvezőbb. Mi kétszerte nagyobb joggal elmondhatjuk, mintsem a római költő: difficile est satyram non scribere, mert nekünk valóban szatirát nem irni nehezebb, mint irni. Pedig mégis, higyék meg költőink, hogy az, ki közölök e könnyü munkára vállalkozik, nem csak a vates czim babérjára, hanem a polgári érdemkoszorúra is bizton számolhat.

JÓSIKA MIKLÓS EMLÉKEZETE

JÓKAI MÓRTÓL.

(Olvastatott 1867. február 5-kén.)

Másfél százada mult, hogy Erdély utolsó önálló fejedelme, mint a krónikairó mondja, egy sziv szerinti házasság estéjén az erdélyi fejedelmi süveget a nászynyoszolya alá vágta — örökre, hogy senki se vegye azt fel onnan többé — s midőn két évtizeddel később Rodostó partján az utolsó történelmileg nagyszellemü magyar is megszünt hazája nagyságáról álmodni, nagyobb hazát és nagyobb álmokat keresve: akkor kivette Klio történetiró tollát az utolsó magyar krónikás kezéből, s nehogy a mult ábrándjait tán a fuvolás Euterpe folytathassa, a bölcs Lobkovitz összetöreté a tárogatógat is, mik a régi dal szövegére emlékeztetnének. Magok az istenek és a miniszterek is azt hitték, hogy Magyarország története ezentul csak a régen multé, azzal be van számolva a fatumnak.

És ugy látszék, hogy igazok is volt: mert a mik azontul maradtak ránk apáink viselt dolgaiból, azok nem egy nemzet történetének ércz lapjai, hanem csak egy hüséges jobbágy szolgálati bizonyitványainak gyüjteménye, sürűn tarkitva kiadni elfelejtett szegődési bérek hátrálékaival.

A nemzet megvolt, a nemzetre szükség volt, a nemzet élt, a nemzet tett, küzdött még azután is; de történelmi alakjai nem voltak többé, kik a tömegből kiemelkedve, a népsors alakulását erős kezekkel intézik. Az óriási fejedelmi alakok helyébe, kik zászlókkal jártak Bécs körül, a hon igazait védve, hajlongni tanult udvaronczok léptek, jól formulázott ohajtásokkal, sokkal szerencsésebbek amazoknál: mert ők már be is jutottak Bécsbe, ott is maradtak, el is feledték hazájok szent fájdalmait, nemzetünk megvetett nyelvével együtt. A történelmi országgyülések helyébe beültek a csendes törvényhozók, kik nem tanácskoztak nemzetök nyelvén: mintha két idegen jött volna össze, egymással megértendő, hogy egy harmadik idegentől mit kellene kérni? S ha néha megnyilt is az a mező, hol a harczi kedv, az ősi sziverő, dicsvágya czélját kitűzve találta, s ha ott is hévvel, önáldozatra készen jelent meg a magyar nemzet: ott sem folytatta hazája történetét: vivott, vérzett, elesett, vagy hazatért: egy koszoru nem jutott számára, egy fényes nevet nem igtatott a világtörténelembe; csupán egy óriási erőfeszités emlékét, melyről mindössze annyi lőn följegyezve, hogy akkor ez által fentartá Európa fenyegetett symetriáját és önmagát elfogyasztá: mert az erőfeszitett harcz után a népszámlálás csak két millió s nehány százezer magyart mutatott fel. És e megfogyása sem érdemei magasztalására, de fogyatkozásai szemrehányásául szokott fölemlegettetni.

Hogy lett volna történetirója a történettelen kornak!?

A közelmult századból alig maradt egyéb emlék-

irata a magyar nemzetnek az országgyülések naplóinál; az akkori társaséletet nehány tört tükördarab mutatja Gvadányitól, keserü gunyoros élethűséggel.

A magyar őstörténelem kutforrásai ritkaságuknál fogva kevesekre nézve voltak hozzájárulhatók; a tanodákban gondoskodva volt róla, hogy az ifjuság a hazai történelemből hosszasan tanulmányozza az ős- és középkort, mentül kevesebb ideje maradjon a legujabb korszakon keresztülfutni; egész nemzedékek nőttek fel, melyek minden tanfolyamot bevégezve, az utolsó századok nemzetünket érdeklett eseményeinek előadásáig el nem jutottak. Nem maradt már arra idő. Elég volt azokból rövidségnek okáért a fejezetek czime, a bevégzett tények időszámlálási adataikkal, a harczokból a békekötések s aztán a fejedelmek trónra lépte és halála. De honnan is meritették volna a meghamisitatlan történetet? A szigorú censurának gondja volt rá, hogy Kastalia forrásának ne minden pontján ihassék a halandó; a nyomtatványokat Argus szemei őrzék; a legtöbb tanodában irott kézikönyvek szolgáltak a magyar történelem tanulmányakép: jó szerencse, ha egy-egy lelkesebb tanár azt a fáradságot vette magának, hogy azokat magyarázataival kibővitse. Történelmi olvasó könyv a közönség kezén Magyarországról is édes kevés. Erdély története pedig alig emlittetett már a magyar nemzeté mellett.

A költészet panaszkodott, hogy nincs elég lelkesülés a honfiakban a nemzeti mult iránt, a honleányok nem gondolnak arra, hogy az ő gyermekeiknek összesége egy nemzet. Szürke, egykedvü szinezete volt ez a kornak: hasonló azon ködös napokhoz, miken nem lehet

kiismerni, hogy virradatra jár-e az idő, vagy alkonyodik? Kötött és kötetlen beszédben mind a közönség részvétlensége volt felpanaszolva.

Ekkor támadt Jósika Miklós.

Tünemény volt, rögtöni és meglepő. Meglepő azokra nézve, kik épen nem ismerték, még inkább meglepő azok előtt, a kik már ismerték, s azon kezdő fellobbanásokat, miket Jósika szelleme korábban tett, indokolt kicsinyléssel fogadták.

„Abafi" volt első regényének czime, melyet világ elé bocsátott.

Jól emlékezem most is a hatásra, melyet e mű gyakorolt reám.

Én is poéta voltam akkor: nem poéta a szó olympi értelmében, hanem csak poéta-diák, a humaniorumban használt technicus terminus szerint, kinek keserves kötelessége a Pieridák berkeit mivelni.

Egy egész uj világ tárult Jósika művében elém. Nemzeti alakok, a hogy valóban élniök, szólniok, tenniök kellett; ős typusai a régi magyar sajátságoknak, ugy oda állítva nem csak viseletökben, alakjaikban, arczvonásaikban, de lelkök következetes eszmejáratában, tetteik indokaiban, végzetök teljesülésében, hogy mindenkinek azt kelle mondani: ezek valóban a mieink; látjuk, értjük őket; velök érzünk, magokkal ragadnak; és az idők és a helyek, hová magokkal ragadtak, a mi saját történetünk kora valóban, a mi saját hazánknak arczulatja.

S minő ragyogó ecsettel volt rajzolva ez arczulat! A méltóságos bérczek klassikus szépségü hazája, tiszta

látkörével, andalitó távolával, mosolygó völgyeivel, megszólaló erdőivel; a pazarló természet tündérszeszélyei, s köztök a még épen álló ősi várlakok, a boldogabb kor mese mondta bőségével, a nemzetiesen jellemző ősi pompával csarnokaikban, lakályos otthoniassággal minden szegletökben: mind ez oly megkapón, oly elevenen, oly tárgyhiven volt elénk rajzolva, hogy az olvasó egy másik otthonára vélt találni s ez otthonában megszerette Erdélyt, s azon alakokban, mik e szép táj történetét szerelmökkel, haragjokkal egybefűzték, szivéhez csatolta egy különválasztott testvér haza sorsát.

Mind az uj volt, mondhatni, ismeretlen, a mit Jósika elénk tárt történelmi regényeiben.

Ujak a tájak, mikbe elvezetett, s ha a költő néha hosszasabban elandalog egy néma táj lerajzolásánál, ne itéljük meg érte: a történet szelleméhez tartozik az, a kedély külső alakját adják e tárgyak vissza, s a köztök megjelölendő alakok nászhozománya az mind; ujak voltak az alakok, mik regényeiben egy hiven rajzolt korszak szellemét tünteték fel, uj volt a költői alkotás neme, mely egyfelől a mindennapin, másfelől az érzelgőn tullépve, a legmagasabb eszményités mellett mindig élő alakot teremtett, ha hőse óriás volt is köztünk, de ember volt és ismerősünk; az érdeket legjobban feszitő mesében mindig valószinüt, igazat nyujtott, s midőn alakjait a megszokott regényhősöknél egy fejjel magasabbra idomitá, egyuttal arról is gondoskodott, hogy lábaik mindig a biztos földön járjanak.

Első regényét, „Abafit“ követte az „Utolsó Báthori,“ a „Csehek Magyarországon“ s az előttem legbecsesebb-

nek tartott, mert legtöbb teremtő erővel és legragyogóbb költészettel alkotott „A költő Zrinyi“ regénye. Apróbb közbeeső műveit nem számitom elő, miután nem feladatom e helyen összes irodalmi működésének rajzát adni, de egy költő hatását irni le, melyet korára gyakorolt.

Minden egymás után következő műve fokozta előrebocsátott társai hatását, s e hatás egyetemes volt; kiterjedt az olvasó közönség minden osztályára, utat tört a honi irodalomnak az eddig elzárkózott főrangu sphaerákba is, miknek eszmekörét, életbölcsészetét ismernie elég szerencsés helyzete volt, miután maga is ezekben növekedett föl, azzal a különbséggel, hogy mig a magyarországi főrend, ez időben, mint a korszellem ujabb lendületét, uj vivmányképen kezdé fogadni a nemzeti nyelv cultusát, addig ez az erélyi főranguaknál, mint örök traditio, mint mindennapi légkör foglalá el a czimeres termeket: innét az erdélyi kifejezésekben az elegans, válogató s kimélyes modor, mely utoljára az embert magát is jellemzi. Legtöbb erdélyi irón meglátszik az ma is, hogy Erdélyben a diplomatia nyelve is magyar volt.

De félreismerhetlen hatásuk volt a hazai irodalomra is Jósika legelső müveinek: nem az utánzó epigonokat tekintve, kik finom lábnyomait szélesre taposni indultak; de a valódi tehetségeket, kik a nélkül, hogy őt utánozzák, mint a gyémántot csak a gyémánt köszörüli, saját adományaikat az ő előnyein nemesiték. Irók, kiknek lángelméje elébb dagályos érzelgésben kereste virtuozitását, Jósika megjelenése után láthatólag megtértek az élet valódi költészetének tanulmányozásához; mások, kik mély lélektani buvárlatokban csak az érzel-

mek és reflexiok aknászatát vették költészetnek, Jósika után az alakitó jellemfestésben is versenyezni kezdtek vele: uj maradandó tehetségek ébredtek utána, kik az általa kezdett korrajzolást, a mult egyénitését a classicitásig tökélyesiték.

Igy Jósika Miklós minden ujabb regényének megjelenése egy-egy ünnep volt az olvasó közönségre, egy-egy diadal az irodalomra nézve.

S valamint Scott Walterről elismerik azt, hogy regényeivel utba igazitotta a komoly történetirodalmat, mely utána kezdett jellemző korrajzokat Anglia történelméből, mint a norman és szász népfajok közötti társadalmi villongásokat, buvárlataira méltatni, s későbbi történetirók ő utána találták helyesnek regényirói részletességgel alkotni a történelmi főbb eseményekből egészszé kidomboruló képleteket: épen ugy ki lehet mutatni, hogy Jósika Miklós, a regényiró, egész phalanxát sorakoztatá maga után a korrajzok figyelmes összeállitóinak, az emlékiratok buvárlóinak, kik az általa bemutatott kort még bővebben ismertetni törekedtek s s kiket a közönség most már érdekeltséggel fogadott, nem ugy, mint pár évtizeddel elébb az e téren megindult száraz tudományos kisérleteket.

Az irodalom és tudományok körei nem kevesebb elismeréssel voltak Jósika iránt, mint maga a közönség. A Magyar Tudományos Akadémia igazgató tagjául választotta; „Utolsó Báthori"-ját az első dijjal, a kétszáz aranyos jutalommal koszoruzta meg, és a Kisfaludy-Társaság elnöki székébe ülteté.

Idáig tart az első korszak Jósika Miklós költői

életéből. Ez a delelő pontja csillagzatának. De már ő ekkor nem is volt fiatal. Öt évvel megelőzve a századot, annak közepe felé férfi kora már követelheté az égen zenithjét.

És későn is lépett frigyre Muzájával.

Hogyan történhetett ez? Hogyan lett Jósika a Miklós költővé? Némely életirója igy adja elő. Egykor Jósika Miklós előtt rokona Petrichevich Horváth Lázár egy regényét olvasta fel, mely nagyon gyarló volt; Jósikának ekkor jött eszébe, hogy annál ő jobbat tudna irni, s igy jutott Abafi alkotásához.

Én e véletlenben nem hihetek, s ha a költő maga beszélte igy, maga is csalódott, vagy mesét mondott, hogy költészete genesisét föl ne tárja profán kérdezősködőknek.

Lehetetlen az, hogy megvetésből támadjon szerelem, hogy valakinek ferde, biczegő, s még hozzá szenvelgő Muzáját más valaki elszeresse a kezéről. Egy idétlen költői szülemény olvasása inkább lever, csüggeszt, boszant, mintsem lelkesit, bizony inkább kritikussá nyomoritja, hogysem költővé avatná fel az embert. Ellenkezőleg a művészi tökélynek látása az, mely mások műveiben az igaz tehetséget versenyre ösztönzi, mások nagyságának ránehezülése az, mely a költői erély ruganyosságát tettre kényszeriti. A költőnek, mikor teremteni indul, irigynek kell lennie mindazokra, kiket maga fölött lát, s át kell hevülnie azon gondolattól, hogy alkotása végén maga alatt lássa mesterét, a kit imád!

Nem ez volt Jósika költővé lételének története, hanem más.

Hogy megértessem, kissé messze kell visszatekin-

tenem Jósika Miklós életébe, az ifjukor kezdetéig, néhány szóval időzve gyermekkora emlékeinél.

Jósika Miklós ősei közt atyai ágról egy hatalmas országlárt számitott, Jósika Istvánt, anyai ágról pedig még az államférfinál is magasabb őst: egy költőt: Gyalakuti gróf Lázár Jánost. A költő és az országlár vére folyt ereiben. Olcsó vér, ha nincs más hivatása, mint kiontani durva csatározásban, ki tudja mi érdekért? hol a pór csatár karja annyit ér, mint a czimerek uráé, s hol az uj kor találmányai mellett egy ólom pénz a dija ugy Achilles, mint Thersites életének. Jósika Miklóst pedig e térre vitte az ifjukori tettvágy. Korán árvaságra jutva, előbb végezte a tanulmányi pályát, mely nálunk azon időben a hazai jogtan folyamával szokott bekoszorúzva lenni; s aztán, mint jogvégzett ifju főurnak, nem maradt más mező a cselekvésre, mint az, melyen a fegyverjog parancsol. Európa épen akkor háborus éveit élte, s Jósika már tizenhét éves korában a lovasságnál szolgált. Mint jó katona, harczolt az olasz hadjáratokban; részt vett a napoleoni világdöntő csatákban; együtt vonult be az egyesültek seregeivel Párisba; vitézségével századosi fokot, kamarási rangot vivott ki magának: hogy midőn vége lett a diadalmámornak, a politikai kiábrándulással mind azt szegre akaszsza, a mit kardjával szerzett: rangot, harczi hirt és babérokat.

Haza térve ősei lakába, az ifju hős megházasodott.

E házassága meg volt áldva gyermekekkel, de nem családi boldogsággal. Mily bálványozásig szerette gyermekeit s azok őt viszont, azt ismerői bizonyitani fogják. Tudva van, hogy felnőtt fiainak minden vagyonát

átengedte, magának csak hatszáz forintnyi évdijat tartva meg; azt is mindenki tudja, hogy fiai mily kegyelettel viseltettek atyjok iránt s mily féltékenységgel védték fényes hirnevét.

De első nejével nem volt boldog. A család-élet gyötrelmes titkai nem tartoznak a közönség elé s az emlékiró nem avatkozhatik azoknak felderitésébe; de nem hallgathatja el azt, a mit maga a költő emlékiratiban világosan kimond, s mely vallomás ott a szó egész borzalmában van kifejezve: „meggyülölte nejét.“

A nőt a világ örömeinek hagyva, maga elvonult ősei lakába, Szurdokra, a szép, regényes Erdélybe, melyet neje tudott nem szeretni!

Jósika nagyon sokat tanult, még többet látott és tapasztalt; tanulmányait elősegité számos nyelvismerete, minden európai mivelt nyelven olvasott, s tapasztalatait gazdagiták európai utazásai. Mind ehhez még saját élete regényét is átérezte.

Tehát tanulmány, tapasztalás és érzelem volt nála annyi, mint ritka férfinál; a mellett hajlam a regényeshez és mély elmélkedés. Mi kell még ezekhez, hogy egy költő álljon elő? Csak egy kell: az ihlet.

Sok ember születik költői phantasiával, bir a költői adományaival; de soha sem találja meg ihletét s lesz más mesterember. Mást fölken a Múza avatottjává, felmutatja egy időre, mint választottját; azután az élet egyszer letörli homlokáról az ihlet szentelt chrismáját; s a költőt nem találja meg benne többé senki, önmaga legkevésbbé.

Jósika költői hajlama előbb is csapongott ihlettelenül a vágyott téreken, a nélkül, hogy igazi igéretföldét

feltalálta volna. Még a katonai pályától megválta éveiben irt, mint maga fejezi ki, három „keserves“ drámát; de azokat maga elégette Szurdokon. Azok még jól jártak, mert megégtek, szép haláluk volt; de későbbi töredékes társalmi és politikai munkálatait, az „Irány“-t és „Vázolatok“-at a kritika fojtogatta vizbe. Ő maga ugyan csak műkedvelőnek vallotta magát, de a kiméletlenséget már akkor sem tudta könnyen szivelni.

Ekkor történt, hogy szurdoki remeteségéből feljövén Pestre, itt megismerkedett azon hölgygyel, kinek hivatása volt, hogy egész életére oly vezérlő befolyással legyen.

Báró Podmaniczky Julia akkor viruló, ifju, szeretetreméltó hajadon volt, hasonmása azon szellemeknek, kiket a költő álma maga gyönyörére teremt, s földi mennyországa, ha élve is föltalál.

Jósika érzé, hogy meglelte azt, kit álmai alkottak, kit teremteni vágyó lelke előidézni kivánt, s e kortól kezdődik el, hogy Jósika Miklós költő lett.

A szerelem egész világosságával tölté be szivét, s e szerelem tiszta, magasztos lehetett csupán, mint két fenkölt lélek érintkezése.

Jósika Miklós azonnal válópert kezdett első, meggyülölt neje ellen s eljegyzé lelkének eszményalakját jövendő hitveséül.

És a válóper tizenegy évig tartott! és tizenegy évig tartott a tiszta égi szerelem, távol minden gyönyörétől a földi szenvedélynek, két egymáshoz hű, rajongó szellem között! Tizenegy évig járt jegyben Jósika Miklós második nejével s csak 1847-ben vezetheté őt oltárhoz, s mindenki tudja, hogy holta napjáig boldog volt vele.

És e tizenegy év volt az iskola, mely Jósikát költővé teremté: ez volt a mester!

Ez idő látta legkitünőbb remek műveit megjelenni, s mindazon dicskör övezte nemes nőalakok, miknek alkotásában Jósika minden magyar regényirót tulhalad, nem arról tesznek-e tanubizonyságot, mily szentségnek, mily áhitattal szemlélendő tüneménynek tartotta Jósika a női eszményképet, mennyi szivárványszint tudott fölfedezni e földi tündérek égbevivő szárnyában, a női erényben? Minden női alakján meglátszik, hogy az a költő szivét betöltötte, s a mi azt életre költé, az a költőnek saját szellemcsókja volt.

Mert a költőnek szeretnie kell az eszményitett alakot, a kit teremt arra a czélra, hogy egy nemes eszmét kifejezzen benne, hogy egy boldog ábrándot teljesedésbe hozzon általa. A figyelemnek, mely szükséges egy jellem fölfogásához, a kiváló alakoknál a rokonszenvig kell emelkedni. Csak a benső rokonszenv mellett alakithat a költő egyént, jellemet; e nélkül ha idealizál, csak szép modellek alkotásaig mehet, vagy ellenkezőleg az életet nagyon is hiven kereső skepsisével öszhangrontó gyarlóságokat is ad menyasszonyainak hozományul.

S kinek lehetett ily rokonszenves alkotáshoz több ihletése, mint Jósika Miklósnak? ki előtt annyi hosszu éven át egy folyvást közel talált és folyvást el nem érhetett eszménykép vezérjelensége járt, mint Mózes előtt az Isten tüzoszlopa a sivatag éjben.

Egy magyar költő sem gazdagitá az eszményi nővilágot annyi fényes alakkal, s különösen annyi kiválón magyar nőalakkal, mint Jósika.

Hölgyalakjaink ily megdicsőítése mind megannyi hű vallomás ön eszményképe iránt: valamint a gyönyörü tájleirások, mikben Jósika felülmulhatlan volt, mind megannyi szerelmi vallomás a hölgyek legszebbikéhez, az édes anyához, az édes szülötte hazához.

Hanem azt kevesen tudták, hogy a csigának legszebb gyöngyeit a fájdalom nemzi.

Végre a szabadulás napja is eljött. A hölgy, ki hivatva volt, hogy tizenegy évig Múzája legyen a költőnek, uj küldetést nyert a sorstól: hogy nemtője legyen azontul.

Mert a költőnek őrangyalra volt szüksége, hogy utat találjon azon a háborgó tengeren, a mi akkor eléje áradt.

Következett 1848.

Nem az a datum, melytől boldog éveit számithatja valaki, a kit magyar anyától honfinak és költőnek hagyott születni a végzet.

De ne háboritsa e kép öszhangzatát a vihar leirása, mely a költőt is messze elhajitá, mint a nemzet májusfájáról letépett zöld ágat.

Ne növelje a napok izgalmát e helyütt hangzó keserü szó a multak emlékéről. Nem szellőztetem a fátyolt, mit a hazai bölcseség a multakra vetett, csak a szemfödelet, mely nagy halottaink arczát takarja, kiket tisztelnünk kötelesség.

Jósika Miklós, mint tagja a nemzeti kormánynak, külföldre menekült, egy ideig Drezdában tartózkodott, s midőn ott nem látta menhelyét biztosnak, a szabad Belgiumba vonult meg, Brüsselben települt le, nejével együtt.

Ma is elvezeti minden müveltebb ember az átutazó magyart a kis csinos emeletes házhoz, melyet csinos kis kert tesz lakályossá, a hol Jósika Miklós oly hosszu ideig élvezte a derék belga nemzet biztos vendégszeretetét.

Ismerte őt ott minden müvelt ember, s mindenki tisztelé benne a magyart, a költőt, a nemes férfit.

Jósika nem ugy lépett az idegen földre, hogy befogadóinak unott és untalan panaszával terhére legyen, hogy lelke sebeinek felmutogatásával kolduljon rokonszenvet. Ő e rokonszenvet nem esdekelte, de kiérdemelte.

„A munka nemesit.“ A magyar tudós visszaemlékezett szellemősének mondatára: „omnia mea mecum porto!“ S a hol partra vetette a vihar, munkáját folytatta ott.

A költő, kinél szellem és ismeret párosul, sehol a polgárosult világban nem vesz el éhen s nem szorul irgalomra. Ő mondhatja el magáról valóban, hogy „kebelében kenyere.“

Azután — más munka sem szégyen.

Hiszen ketten voltak már: férj és nő. S ha Jósika István utódjának helyes volt tollával keresni tisztességes életfentartását, ugy egy urhölgynek a Podmaniczkyak családjából sem vált szégyenére, hogy a számüzetés hazájában üzletet kezdett, gyöngédet és eszményit, minő maga a költészet: csipkekereskedést.

Hiszen a brüsseli csipke sem egyéb, mint egy szép költemény: selyemből bonyolitva, szögei a rimek, virágai az eszmék; maga oly örökbecsü, mint amaz.

Jósika igy élt kedélyes, boldog, elégült éveket, miknek nem volt más árnya, csak a hontalanság, s ezt enyhité a nő hű szerelme.

S valóban nagy szüksége volt Jósikának neje hű nemtői kezére.

Ő a külbenyomások iránt nagyon érzékeny tudott lenni. Fájt neki, ha költői egyéniségét igazságtalanul megtámadták, s ez távolléte alatt többször megtörtént vele.

Azután meg hogy a pénzzel bánni nem tudott. Ebben is valódi költő volt.

Egyszer a Karthausi szellemdus szerzőjétől hallám, s magam is kész vagyok aláirni, miként nekünk minden financzialis tudományunk odáig terjed, hogy a mi pénzt kiszámitunk, hogy ennek a hónap végeig el kell tartani, az, tudja Isten hogyan? a hónap közepéig mindig elfogy.

Igy volt Jósika is: bár élte legfényesebb szakában sem volt soha semmi tekintetben tékozló, a pénz nála nem melegedhetett meg. Azért második neje nála rendesen csak pár frankot szokott hagyni, mert ha több pénzzel ereszté ki, bizonyos lehetett a felől, hogy pénz helyett ajándékot hoz haza, nem gondolva a háztartás gondjaival, csupán azzal, hogy azoknak, a kiket szeret, örömet s meglepetést szerezzen.

Különben magán életében igen rendes, csaknem pedans volt. Naponkint korán kelt, mosakodott, s még reggeli előtt dolgozott másfél órát; reggeli után rendesen három órát, mely idő alatt egyremásra egy nyomtatott ivet irt; s csupán ily rendszer mellett irhatott annyit s aránylag annyi jót: mert elméjét nem engedte a nap első benyomásai nyomán szórakoztatni.

Külsejére mindvégig sokat tartott, de életmódjára a lehető legegyszerűbb volt, mindenben meglátszott rajta a hajdani katona, s mint ilyen a külső csint egyszerüséggel tudta párositani. Szerette, ha benne a régi katonára ismertek, s ez egy esetben szivesen eltürte, ha életkorára vonatkoztak helyesen.

Politikai nézeteire nézve mindvégig vaskövetkezetességü maradt: egyetlen egyszer, midőn 1862-ben később halálossá vált betegsége először meglepé, engedett egy pillantást vetni szivébe egyik rokonának, ezt mondva előtte: „Még is szeretnék mint pipás nemes ember meghalni, valami zugában a hazának.“

A haladás bármely ágát mindig örömmel szemlélte, s mind annak, mit másutt tapasztalt, imádott hazájára s annak fővárosára alkalmazásáról álmodozott.

És e mellett folytatta költői küldetését nemzete irodalma irányában.

A nemzet májusfájáról letört ág az idegen földön sem szünt meg letörten is nemzetének virágokat hozni: regényeinek kötetszáma a másfél százat meghaladja s azoknak két harmadát számkivetése földén irta.

Élete ez uj stadiumában irt regényeit eleinte nem lehetett saját neve alatt ez országban közlenie. A hatalom emberei kimondták Jósika Miklósra az itéletet, hogy „meghalt!“

Halottá akarták tenni azt, a ki mar akkor halhatatlan volt!

Hanem azért a névtelenben is megismerte a közönség kedvenczét, s tudta mindenki, hogy „Eszter szerzője“ kit rejt gyász fátyola alatt. Ezután is leg-

több kedvvel a hazai mult emlékeit örökité regényeiben, s e második korszakban fogamzott müvei közt legkiválóbb helyet foglal el „II-ik Rákóczy Ferencz“ czimü regénye, melyet még 1852-ben irt, de a mely a viszonyok miatt csak kilencz év mulva láthatott napvilágot, ez időn át kinyomatva hevervén a kiadó papirraktárában.

E müvei is sok élvezetet nyujtottak, s lankadatlan költői észről tesznek tanuságot; de mégis hiányzott belőlük valami: hiányzott a hazai föld a költő lába alatt. Ovid sem az a Geták földén, a ki az örök városban volt: ki a Metamorphoseos könyvében istenekkel társalog, s az Amorum könyveiben szive lángjaival gyujt, a Tristium könyveiben már csak keservei nedvével tud ellágyitani.

A hazája földéből kitépett virágot semmi sem képviseli ugy, mint egy száműzött költő. Nem csak a kedély van ott megháboritva, hanem a mindennapi ismeret tápláléka is el van véve szellemétől.

Egy nemzet bármily elnyomás alatt is folyton él, bármennyire hallgat is, de érez, eszmél, gondolkozik s élte minden szakának megfelelő koreszméket alkot. A költőnek ott kell közötte járni, hogy tudja, ismerje nemzete minden legtitkosabb szivdobbanását, minden sóhajtását, mert azt csak neki súgja meg az. Ez együttes szivdobbanás nélkül nem értenek meg minket. Azért elhervadás a sorsa egy költői kedélynek, mely népe kedélyével sokáig nem érintkezhetik.

Mig a hazájában éló költőnek minden találkozó alak, minden emlék, minden ujitás, a köz és magán

életnek minden bánata, öröme, reménye, aggodalma, uj eszméket súg meg; addig a távol levő nem lát és nem hall minket ugy, a hogy élünk és érzünk, s phantasiájának tündére, ki őt ide hozza, csak álomtündér, a ki nem mutogatja a valót.

A tőlünk távol élő honfi sokat nem ért meg, sokat félreért: a bölcs tartózkodást nevezi csüggeteg lemondásnak, férfias hallgatásunk csendjét a halál szünetének véli, mig apró erőfellobbanásokat hajlandó ébredésnek vélni; vádol ott, hol nem érdemeljük, s magasztal, mikor pirulunk érte, és tanitgat valamire, a mit rég jobban megtanultunk; mig viszont elkerüli látkörét, a mit mindnyájunk szeme kisér.

Ez az átka, ez a veszte a számüzött költőnek, ki haza nem jöhet s csak haza álmodja magát.

De azért Jósika nem szünt meg költői missióját teljesiteni.

Érzé, hogy költői erélye hanyatlik, hogy praestigiuma vész. Kiméletlen birálók gyöngéiből tréfát űztek. Szeretett nyelvészi ujitó lenni, hajdan nagy szerencsével; de az idegen földön, hol csak nejével és tollával beszélhetett még hazája nyelvén, szóujitásiban nem találkozott a távoleső hon nyelvfejlődési fogalmaival, s mindez visszahatott a közönségre is, ugy hogy utolsó évében régi kiadója is felmondá neki szerződését.

De azért Jósika nem szünt meg költői missióját teljesiteni.

Az ős alakok, mik első műveiben oly ragyogó elevenséggel jelentek meg a küzdfövenyen, évről évre halaványultak; de azért, mint a hun regék mondakörének

hősei, holtan is visszatérnek, vérehagyott arczczal ujrakezdeni a harczot, s utoljára, mint önön régi alakjaiknak árnyai maradnak már csak fen; de mégis visszatérnek és nem hagyják abban a küzdést, mig láthatatlan táboruk fényes patkónyomait csak a „hadak utja“ mutatja már az égen.

Igy láttuk Jósikát, mint lassan aláhanyatló napot a tenger sima látkörén vonalonkint alább hanyatlani; de a mint alább száll a tengerre a nap, akként vonul hosszabbra tűzárnyéka a habtükör felett: igy a mennyivel hanyatlott előttünk Jósika, a hetven éves veterán, mint költő, annyit emelkedett mint ember, mint hazafi: ugy hogy midőn végkép elmerült, akkor volt legnagyobb.

Kevés idővel halála előtt irt hozzám uehány sort: „Ne csüggedjetek; hazánk ügyének győzni kell.“

Ő nem érhette azt meg; de fel kell siremlékére irnom, hogy a hontalan, a számüzött, ki hazájában legtöbbet vesztett, adott kölcsön buzditó szót nekünk, a csüggedőknek, kik itthon valánk.

Vajha megérhette volna azt, a minek reményével szép lelke e földet elhagyá! Vajha meghallaná a szót, melyet e földről utána küldünk, ő, a cátói jellemek legtisztábbika, és igazitaná ki az isteneket vádló keserü mondást, ezt irva helyébe:

„Sed victa causa Diis placuit!“

AZ EJI LÁTOGATÁS

GYULAI PÁLTÓL.

(Olvastatott 1867. február 5-dikén.)

Három árva sir magában,
Elhagyott sötét szobában;
Zivataros, hideg éj van,
Édes anyjok kün a sirban.

„Édes anyám, édes anyám!
Altass el már, ugy alhatnám!“
Mond az egyik s el nem alszik,
Sohajtása föl-fölhallszik.

„Beteg vagyok, édes anyám!
Hol maradtál? Nem gondolsz rám!“
Mond a másik, s jajjal végzi,
A fájdalmat kétszer érzi.

„Édes anyám, gyujts világot!
Nem tudom én, jaj, mit látok!“
Harmadik mond; mindenik sir . . .
Temetőben mozdul egy sir.

Megnyilnak a nehéz hantok,
Kilép sirból édes anyjok,
S tova lebben a vak éjben,
Haza felé, az ösvényen.

Arcza halvány, hangj' a régi,
Fia, lyánya megösméri:
Immár tőle hogyan félne?
Megcsókolják, mintha élne.

Az egyiket betakarja;
Másikat felfogja karja,
Elringatja, elaltatja;
Harmadikat ápolgatja.

És ott virraszt a kis ágyon,
Mig elalszik mind a három;
Majd megindul, széttekintget,
Keresi a régi rendet.

Rendbe hozza a szobácskát,
Helyre tészi a ruhácskát;
Az alvókat hosszan nézi,
Csókját százszor megtetézi.

Kakas szólal, üt az óra,
El kell válni virradóra:
Visszanéz a vég határrul...
Sir megnyilik, sir bezárul.

Oh a sir sok mindent elfed!
Bút, örömet, fényt, szerelmet;
De ki gyermekét szerette,
Gondját sir el nem temette.

A MEGUNT NŐ

VADNAI KÁROLYTÓL.

(Székfoglaló. Olvastatott 1867. febr. 5-dikén.)

I.

Volt szerencsém személyesen ismerni gróf Irmalakynét. Természetesen, csak látásból, a mint hogy magamforma szegény „lateiner"-ek nem is igen szoktak ismerni máskép előkelő urakat és fényes delnőket, kik magas körökben egészen másformán éreznek, gondolkoznak és beszélnek, mint mi, és sokszor oly nagyúrias könnyűdséggel tudnak játszani élettel, ifjúsággal, szerelemmel és egymás boldogságával, hogy azokat mi — közönséges halandók — legfölebb csak bámulni tudjuk.

Különben gróf Irmalakynéban ily tisztes távolságból is észre lehetett venni nehány oly vonást, minőben a föld közönséges gyarló teremtései is elég bőven szoktak osztozni. Ugy vettem észre, hogy őt valami más egyéb is érdekli, mint a hiúság örömei, a szalonok csillogása, az utolsó divat és az ünnepeltetés tömjénfüstje.

Láttam gyakran szinházi páholyában, midőn ha valami érdekes fordult elő a szinpadon, nem röstelt a földszint és karzat közönséges, fesztelen népével együtt nevetni és tapsolni. Átalában a helyett, hogy páholyát szabadalmazott csevegő szalonnak tekintette volna, mint

barátnőinek nagy része, legtöbbször feszült érdekeltséggel figyelmezett, s nem arra gondolt, ha vajon gyöngyeit és gyémántjait nézik-e sokan, hanem inkább ő maga nézte a szinpadot, s megesett rajta néha még az a gyöngeség is, hogy kezkenőjével kellett törülnie szemeit, mig ellenben némely vigjátéknál oly hangosan föl-fölkaczagott, hogy a szomszéd páholyok blazirt delnői egészen megbotránkoztak e közönséges viseleten.

Láttam czimeres fogatját nem egyszer megállani nem csupán divatternek, hanem könyvkereskedések előtt is, sőt láttam magát is ben a kereskedésben, a mint egymásután lapozgatott finom ujjaival regények, úti rajzok, költemények és albumokban, sietve — mert ő mindig sietett — s gyakran hangosan mondva: „Gyönyörüek, nagyon pompásak! Küldjék lakásomra e csomagot, de még ma este. El ne feledjék, hogy még ma este!“

Láttam aztán a városligeti útain egy-egy angol paripán kipirult arczczal nyargalni, majd a báltermekben még kipirultabb arczczal lejteni, keringeni; s akár hol láttam, mindig arra gondolék: ez az asszony milyen ideges elragadtatással tud élvezni mindent.

Még jószivüsége is különösségekre ragadta. Emlékezem, egy téli nap történt, hogy egyik utczasarkon, hol szegény rongyos asszony — elkékült kisdedét kebléhez szoritva — didergett, hirtelen megállitá kocsiját, gyorsan kilépett belőle, s pompás párisi bolyhos burnuszát nagy sietséggel ráterité a szegény rongyos aszszonyra, hogy egy perczig se fázzék tovább, s aztán egy csomó bankjegyet oda nyujtva a meglepett nőnek, ismét gyorsan besuhant hintajába s azzal elrobogott. A

szegény rongyos asszony pedig csak ámult-bámult, mig a körülte levők nagyokat nevettek drága burnuszán, ugy hogy egész teher esett le vállairól, midőn egy ott leskelődő élelmes házaló a legközelebbi kapu alá becsalta s könnyü szerrel megalkudott vele.

— Milyen hóbort! mondották ismerősei, kik e rongyos asszonyt valószinüleg soha sem látták meg az utczasarkon. Mindamellett e hóbortos lényt nagyon sokan szerették a kisvilágban, kivált midőn hallák, hogy idegen létére is mindig a magyar nyelvet töri, mig a nagy ősi családok fiai és leányai akkor még oly előkelőleg óvakodtak leereszkedni a nép közönséges nyelvéhez, s egész áldott nap francziául vagy németül csevegtek.

A grófné igen érdekes és feltünő külsővel birt. Finom, középtermetü alakja volt, melyről látszott, hogy sohasem telhetik meg, mint nem telhetnek meg a lég könnyüd szervezetü madarai; sugár dereka, mely kivált a lovagló köntösben csodálatosan karcsúnak látszott; hosszas gyöngéd arcza, rendesen halványszinü, de mindig egyszerre kigyulva, ha valami hatott rá; gazdag szőke haja, melyből könnyü szerivel lehetett egész tornyokat és koronákat csinálni; e mellett — a mi legmeglepőbb — a legsötétebb kék szeme, mely öt lépésnyire már feketének látszott; arczkifejezése különös vegyülete szeszélynek és vigságnak, jószivüségnek és izgatottságnak, ideges érzékenységnek és előkelő öntudatnak. Egészben véve nem valami szép, hanem több annál: különös, sajátszerü, ritka. Olyan jelenség, mely megmarad az emlékezetben, mert nem hasonlit máshoz,

csak magához. Szóval, külsejében az a vonzerő volt, mit a költőkben eredetiségnek nevezünk.

Öltözete majd mindig egyszerü volt, de nagy izlésü, s csupán ékszerekkel üzött fényt. Beszélték, hogy e tekintetben egész kincstárral bir, melyet dúsgazdag atyjától öröklött, ki egy Oroszországnak hamar meghódolt lengyel főuri család feje volt, a mig élt.

Irmalakynét a városban nem is hivták máskép, mint „lengyel grófnőnek," s valószinü, hogy maga ez a név is sok rokonszenvet keltett iránta.

Nem volt szükség sokat látnom, hogy feltünjék előttem: mennyire más arcza volt, midőn magában ült páholyában, s mennyire más, midőn férje is mellette volt.

Izgékony arcza ilyenkor hidegebbé vált, s mintegy rejteni látszott elragadtatásait.

Valószinü, hogy ők sohasem értették meg egymást.

A gróf tul volt a negyvenen, s noha a legszebb férfiak egyike, de a szépség lelke: kifejezés nélkül. Mint született gavallér, kétségkivül egész életében világi örömöknek élt, keveset törte fejét, még kevesebbet érezett, s akkor nősült meg, midőn a kalandok egész tengerét átuszva, s bele fáradva, nem tudott többé magára nézve valami más ingerlő ujat kigondolni, mint hogy megházasodjék.

Nejének ábrándjain eleintén mulatott, aztán csakhamar megunta, végre kigúnyolá. Kigúnyolt mindent, a minek az örült. A szinmüvészek neki komédiások voltak, a költők skriblerek, a symphóniákon nevetve ásitott, a természetet pedig csak annyiban becsülte, a mennyiben pezsgót s lőnivaló nyúlakat és szarvasokat terem.

Ha nejére gondolt (természetesen csak nagy ritkán), szentül hivé, hogy phantastább lény nem létezik a világon. Valamint neje is tökéletesen meg volt győződve arról, hogy az ő férje a megtestesült prózaiság mintaképe.

Őszintén kifejezék ezt néha egymásnak is, sőt később mások előtt sem titkolák.

A grófné egy darabig keresve kereste a kárpótlást. Vig volt a társaságokban, tánczolt, dalolt, műkedvelő társulatot alakitott; de mindez igen kevéssé töltötte ki szivének ürességét.

Néha könyezett, s csüggedten gondolt rá: ha gyermeke volna!

De nem volt, s egész környezetében nem talált lényt, ki iránt szeretetet érezhetett volna. A nők kissé irigyelték és boszanták, a férfiak pedig olyan örömöknek éltek, a melyek őt nem nagyon érdeklék. Legfölebb tánczolhatott vagy lovagolhatott velök.

Azonban egyik estélyen találkozott egy fiatal báróval, ki ép Páris fris élczeivel, uj divatával és csillogó szellemével tért haza. Ez jobban tetszett neki, mint a többi. Fiatal, férfias külseje volt, és sok mindenről tudott beszélni. Gyakran lehetett őket együtt látni szinházban, városligetben, társaságokban.

A szalon kávénénikéi (mert e faj fent és alant egyaránt el van terjedve) összedugták fejöket, s valami ujról, érdekesről, pikántról susogtak.

Meglehet, nem ok nélkül.

Én is láttam őket a balaton-füredi idényen, midőn rendesen együtt jártak: néha könyvet olvastak a park-

ban, sajkáztak a vizen, vagy messze sétákat tettek a szőlők felé, mialatt a gróf egész elégülten mulatott a királyok és királynők társaságában az écarté-asztalnál.

Egyik-másik évődött vele, s figyelmezteté Zalányi báróra.

A gróf nevetett: „Bizonyosan a fellegekben járnak.“

Nem csinált belőle semmit, sőt midőn egyszer a parton Zalányi és a grófné együtt léptek ki a sajkából, egész cynismussal mondá:

— Attól tartok, hogy egyszer a holdvilág mellett elröpülsz a feleségemmel!

A szegény asszony szörnyen elpirult, mialatt egy régi szabásu öreg gróf oda lépett Irmalakyhoz, és komoly hangon azt mondá neki:

— Ha ily könnyü tréfát tudsz belőle csinálni, bizony megérdemelnéd, hogy megtörténjék!

Meg is történt. A következő téli idényen egyikök sem volt látható a fővárosban. A lengyel grófné — a mint mondák — eltünt. Báró Zalányi is eltünt. Gróf Irmalaky pedig falusi kastélyában maradt, hogy ott aludja át a telet, mint egy murmutér. S a mig ők mind a hárman távol voltak, a szalonok kávénénikéi szégyenletes botrányról suttogtak és nagy fanfaronádok közt csattogva törték el a pálczát fölöttök.

Ime, rövid vázlatban ez előjátéka annak a szomoru regénynek, melynek én ezuttal legutósó fejezetét akarom elmondani.

II.

Két év mulva Nathalie grófnét (mert többé fájt neki, ha Irmalakynénak nevezték) a Karpátok egyik legvadregényesebb falujában találjuk. Titkos magány ez, mely ép a rejtett szerelemnek való.

Ódon kastély egy dombon, körülvéve parkkal és mindig csevegő patakokkal, alant a völgy fenekén a kis falu harmincz-negyven háza, vén, vaskos tornyu templommal, a falutól kis távolra dübörgő hámor, s körösköröl komor fenyvesek zöld egyhangusága.

Mily hosszu és gyönyörteljes ut volt az, melyen Nathalie grófné ez elszigetelt völgybe jutott. Egy édes szenvedély lázas örömei, gyönyör és elragadtatás, egy hosszu utazás változatos képei, kelet világának dús növényzete, az éjszaki tenger haragos vörös napja, álom, ábránd, egész paradicsom: mindez egygyé olvadt, hogy őt másfél évig határtalan boldoggá tegye.

Albuma teli volt rajzolva a legszebb emléklapokkal, s a pálmafa alatt, az arabok sátra előtt, a tengerparton, a norvégiai sötét tavaknál, szóval e rajzokon mindenütt két alak volt együtt, a mint kezöket egymásában tartva, gyönyörködnek a természetben és egymás arczán. A sivatag napja nem volt izzóbb, mint az a szerelem, mely e nőt és férfit boldogitá.

Nathalie grófné könyes szemekkel nézte e rajzokat. Minő boldogok voltak akkor! Csak voltak, többé nem azok!

Egész külsején — melyet gyászruha föd — tiz év pusztitása látszik. Alakja törékeny, arcza beesett,

szemei könyektől nedvesek, csupán gazdag szőke haja maradt a régi. Olyan ideges és izgatott, hogy ha egy kulcs leesik néha az asztalról, összerázkódik és majdnem a szőnyegre rogy.

Ha megnézi magát a tükörben, szomorún gondol rá:

— Mivé lettem? De lehetek-e másforma, ha ő nem szeret többé ugy, mint régen?

Nagyon réginek tetszik neki az, majdnem mesének. Akkor mindig együtt voltak, most mily ritkaság, ha néha egy-egy egész napot töltenek egymással. Akkor ő volt neki mindene; most mennyi egyéb foglalja el: gazdaság, közügyek, üzleti utak, édes anyja (e nevet félve ejti ki) és rokonai.

Ma is harmadszor volt már fön a kastély tornyában, nézve az útra, mely a faluba vezet, és várva őt. Délre igérte, hogy a vadászatról visszatér, s ime itt az alkony, és még sincs ide haza.

Ijesztő csöndesség nyomja az egész vidéket. A fenyők sajátszerü susogása, távolabb egy vizesés ide halló moraja s a hámorok tompa döngése: ebből áll itt az egész életzaj, mely mindig oly egyforma, hogy megszokva, némaságnak tetszik. Valamivel bájosabb, mosolygóbb, változatosabb vidék — különböző fákkal és vidámabb verőfénynyel – talán kellemesebben hatnának kedélyére; de itt oly nyomasztó az egyedüllét.

S mennyit kell egyedül lennie! Midőn ide jöttek, a Zalányi bárók e sokáig lakatlan fészkébe, eleintén igen érdekes volt e komor vidék, maga a téli tájkép is, a zúzmarák közt zöldelő fenyők, s ben a kandalló

barátságos lángja, melynél édesen emlékezhettek másfél évi utazásuk tarka képeire, boldog órákra és lángoló szerelmökre. Eleintén még heteket töltének együtt itt is, később csak napokat, ma már legfölebb órákat, meglehet később — semmit.

A grófnét egy gondolat lepi meg, melytől ijedve ugrik föl.

— Talán megunt!

Egy darabig birkózik e gondolattal, de hite még erős, mert hisz egyebe sincs, mint ez a hit, melyet ápolnia kell, hogy kétségbe ne essék.

— Nem,nem,ő sokkal nemesebb! Hálátlan nem lehet!

És midőn az udvaron felhangzik a vadászebek nyihogása, a grófné kigyult arczczal ugrik föl, s elfelejtve magányának szomoruságát s agyrémeit, siet, hogy Bélát üdvözölje, oly örömmel, mintha egy év óta nem látta volna.

— Rosz ember — kiált föl a csarnokban, midőn Béla férfias alakját, mely a vadász-öltönyben még tán érdekesb, mint a szaloni diszben, messziről meglátja — Hogy megvárakoztattál!

A báró udvariasan, de nem a legmelegebben nyujt neki kezet, s menteni kezdi magát, hogy egy ravasz róka mint megzaklatta őket, s a mig kezet nyujt, rögtön kezdi beszélni neki áz egész vadászkalandot.

A grófné oda füződik karjába, és sohajtva kérdi:

— Meg nem csókolsz?

A báró megteszi. Megteszi nagyon szivesen, de magától aligha jutott volna eszébe. Nehány hónap óta szörnyü feledékeny.

— Megérkeztek hirlapjaim?

— Oh ezek a csúf hirlapok — feleli rá a grófné, nem haragosan, de még sem egészen a tréfa hangján — ezek is ellenségeim. Elvonnak tőlem. Mihelyt haza jösz, azokat olvasod, néha fél napig is, mialatt én a támlányban ülök, hallgatok és nézlek.

— Kedves Nathalie, csak kell tudnom valamit a világról.

— Én nem tudok, Béla, semmit, nem akarok és nem is szeretnék. Néha, midőn egyedül vagyok, gondolok szinházaira, társaságára, tarka, változékony perczeire, melyek nélkül azelőtt élni sem tudtam volna; de rögtön elüzöm e gondolatot, nehogy óhajtássá váljék. Tudom, hogy nem lehet, s megnyugszom e sorsban; hiszen van egy kárpótlásom: a te szerelmed. Ugy-e, az még nem hidegült el egészen?

— Mindig kérded?

— Mindig szeretem hallani.

— Nem hidegült el, Nathalie, csak megszoktad, és azért mindig kisebbnek látszik előtted. Nagyon sokat tépelődöl e gondolattal: ez a legnagyobb bajod. Sohajtasz, epedsz, sirsz, és nem tudsz belé nyugodni, hogy semmisem olyan az ezredik nap, mint volt az elsőn. Itt áll előtted nyitva a természet könyve, s még sem tanulod meg belőle, hogy semmi sem maradhat örökké fris, s a tavasz az egész évnek legrövidebb szakasza.

Röviden, némi hidegséggel, mintegy unva mondá e pontokat a báró, mialatt készületeket tett, hogy átöltözzék. A grófné a könyek egész árját küzdé le, s bár olyan gyönge volt, hogy majdnem összeomlott, maga

sietett kirakni a báró ruháit, s maga gondoskodott vízről, mindenről, s aztán szelid hangon kéré:

— Ne légy hozzám szigorú! — s azzal távozott.

Alig volt kün, a báró kedvetlenül vágta földhöz vadász-csizmáját, s fenhangon jegyzé meg:

— Milyen érzelgő, sentimentális, lehetetlen meg nem unni!

A mint átöltözött, nem sietett a grófné termeibe, hanem végig dőlt pamlagán és a hirlapokat olvasta. Csak akkor találkoztak ujra, midőn az inas jelenté, hogy az estebéd az asztalon van.

A grófné hálószobájában ült egy támlányban, és — sirt, midőn a báró belépett. Észrevette, és ez roszul hatott rá.

— Megint könyek közt talállak, édes Nathalie — mondá neki csipős hangon; — erővel tönkre teszed kedélyedet és szeretetreméltóságodat. Mért nem vagy vidám?

— Lehetek-e vidám, Béla, itéld meg magad! Ha elfelejtettem volna emlékezni, akkor talán!

— De, édesem, nem tudod-e, hogy egy örökké könyező nő társaságában lenni époly bajos, mint Egyiptomban utazni az esős évszak alatt?

A grófné zokogásban tört ki e kiméletlen szavakra.

— Te okozád könyeimet, és most mégis te itéled el, te gúnyolod ki. Azt kell hinnem, hogy meguntál!

— Nem, Nathalie, csak azt szeretném, ha megváltoznál.

— Nem változtál-e meg te is?

— Ne tégy szemrehányásokat, s gondold meg,

hogy egy férfinak sok a dolga, mit végeznie kell. Ha gyakran távol vagyok tőled, oka ez, és semmi más. Nem kell-e felügyelni jószágaimra, látogatni anyámat, járni pörös ügyekben, és Pesten, Bécsben sürgetni azokat az anyagi vállalatokat, melyek előmozditására én is felajánlám nevemet és tevékenységemet? Nem akarom kitenni magamat a vádnak, hogy haszontalanul élek, s be kell látnod: hivatásom nem is abból áll, hogy mindig e kastélyban üljek, veled sétáljak és könyveket olvassak föl neked.

— Ne mondd tovább, Béla! — felelé a grófné némi erélylyel — s emlékezzél vissza, hogy voltak napok és hetek, midőn te igérted: egész életed becsvágya abból fog állani csupán, hogy engem boldoggá tégy! Ezt már elfeledted. Jut-e még eszedbe, midőn három év előtt — lesujtva egy szó által, melylyel Irmalaky, szegény, oly meggondolatlanul bántott meg — készületeket tevék, hogy örökre elhagyjam Magyarországot, s visszatérjek éjszakra nagynénémhez, ki tárt karokkal fogadott volna? De kihez mehetnék most, midőn ő már nem él többé? Jut-e még eszedbe, hogy akkor térden állva kértél: te veled oszszam meg az életet? Emlékezem, mit mondtál. Kezemet megragadva, igérted: „Más csak nyugalmat adhat legfölebb is, te boldogságot fogsz adni örökké.“ Örökké! Elragadtatásom lázában tudtam is én akkor, hogy a nagy világ szótárában mit tesz ez a szó: örökké! Most tudom, hogy nem tesz egyebet, mint ezt: „a meddig meg nem unlak.“

— Folytatni akarod szemrehányásaidat, Nathalie?

— Nem, Béla! csupán emlékeztetni akarlak szen-

vedéseimre, elhagyatottságomra és azon reménytelenségre, melytől rettegek. Boldogan jöttem e helyre, abban a hitben, hogy az elveszitett világot pótolni fogja a te szerelmed; s most, hogy nehány hónapja itt vagyok, tapasztalom, hogy semmim sincs. A világtól számüztem magam', a szerelmet pedig megvonod tőlem. Mindenről le tudtam volna én mondani, ha a régi maradsz; de folyvást jobban érezteted velem: mennyire terhedre vagyok. Ime ez este, midőn a kiméletlenség először tört ki szavakban ajkadon: figyelmeztetni akarlak egy kötelességre, melyet a lovagiasság, a becsület kiván.

— S ez?

— Hogy add vissza nekem a világot. Add vissza vagy oszd meg velem te is egészen e magányt!

A báró föl s alá járt, de e pillanatban megállt, s némi szánakozással nézvén a szegény asszonyt, becsületbeli dolognak tartá, hogy őt vigasztalja.

— Édes Nathaliem! — mondá kezét megfogva — eljön az idő, midőn e kötelességet teljesithetem.

— Egy hó mulva, nemde? — kérdé a grófné örömmel: — akkor telik le a gyászidő!

— Nem, Nathalie, szegény Irmalaky halálával még nem a legnagyobb válaszfal dőlt le, mely összekelésünket gátolá. E végett nem kellett volna neki a malária áldozatává lenni messze földön, erre egy válópör is elég leendett. Tudod, ő maga is — szegény — válni akart! De van mas valaki.... hiszen sejtheted!

— Tudom! — mondá elcsüggedten a grófné.

— Az én anyám épen oly jó, mint a mily szigorú. Kétségbeesnék s elfordulna tőlem, mert egy régibb világ

bal- és előítéleteiben osztozik. Kisérletet tevék megingatni benne ez előítéletet; lehetetlen. Elmondtam neki, hogy számomra csak ez az egy boldogság van. Azt felelte rá: „Édes fiam! légy akkor inkább boldogtalan, és tűrd el sorsodat, melyet magad idéztél elő!“ — Kedves Nathalie! ha én kedvetlen, szomorú vagyok: gondold meg, hogy én is osztozom e helyzetben, s én is érzem, hogy ez nem maradhat igy!

— Oh köszönöm e szavakat — mondá a grófné egész elragadtatással s Bélához simulva. — Bocsáss meg, s ne fordulj el tőlem, ha néha félek, rettegek, s az egyedüllét töprengései és agyrémei után szemrehányásokat teszek. Azért van ez, mert szeretlek, s mert borzadok: téged elveszteni. Oh Istenem! hiszen nélküled a világ örökké el van veszve rám nézve. Azt csak a te karjaidon lelhetem ismét meg, midőn te nevet adsz nekem; hisz most még csak azzal sem birok. Ugy-e, kedvesem, te belátod ezt?

— Várakoznunk kell, Nathalie! Tűrni és remélni.

— Várni fogok, és az a bizalom, melyet bennem ébresztél, türelmessé is fog tenni.

Nathalie mosolygott, örült és azt mondá:

— Látod, most már vidámnak érzem magam'. Hisz én olyan vagyok, a minővé te teszesz. Egy szó: s én sirok; aztán egy másik szó: s nevetek. Jer a terembe, s zongorázni fogom a te kedves dalaidat. Egy hónap óta nem játszottam, de azért mind tudom! Te dalolni fogsz mellette, és néha átölelsz, mint néha, régen, öt hónap előtt.

— Kedvesem, örvendek, hogy nem sirsz többé,

— jegyzé meg Béla — de ha jól emlékszem, estebédre hivtak. Tudod, én vadásztam.

— Igaz. El is feledtem. Mit ne feledném el most, mikor oly nagyon boldog vagyok, és e boldogságot egész elragadtatással élvezhetem. E perczben azt hittem, nem is széken, hanem egy pálmafa alatt ülök, mint akkor. Emlékszel-e?

Valóban szeme égett, arcza ki volt gyuladva, s keze még akkor is egész izgatottságtól remegett, midőn az asztalnál a poharat fölemelé. Nevetve beszélte el (mintha kicserélték volna), hogy néha mint fél a fenyvesek esti homályától, s milyen alakokat lát e homályban. De a mint a báró arczát ismét komolynak látta, ő is elborult és megfeddé magát.

„Nem illik ily vidámnak lenni. Hiszen az, a mire várni kell, egy anya halála.“

Igaz.

De mit tehet ő róla, ha az estebéd után, a zongora mellett ujra egész vidámság szállja meg, enyeleg, évődik Bélával, s másnap reggel a gyászruha helyett égszinü kékben — mely oly jól áll neki — jelen meg a terrasszon.

Egész áldott nap kedvét keresi a bárónak, s tele van nyájassággal, kedélylyel és boldogsággal. Az a szerelem foglalja el egész lényét, mely erősebb minden érzésnél, s melynek nem igen vannak költői (hisz mind valamennyien az első szerelemről énekelnek), hanem annál több áldozata. Az utósó szerelem ez, melyhez ugy ragaszkodik a sziv, mint elitélt a feszülethez; hiszen nem jön utána több. Az első szerelem csak tünő ábránd,

mig ez maga az élet, melyről nem birunk lemondani, mert utána az örök sivatag következik.

A grófné egész estig igen boldog volt e szenvedély elragadtatásai közt.

Este a báró levelet kapott, s Nathalie félve nézett rá, a mig átolvasta.

— Kedvesem — mondá, az egyiket átfutva — holnap reggel Pestre kell utaznom.

— Megint!

Mennyi fájdalmat és csüggedést fejezett ki ez az egy szó: megint!

III.

Várni! Hisz várna ő évekig, ha Béla mindig mellette volna, s mint az első hetekben, együtt járnák e fenyves homályboritott útait, együtt keresnék föl a patakok forrását, együtt horgásznak a pisztrángokat, s együtt üldögélnének egy-egy magasabb sziklán, nézve a nap lenyugtát vagy fölkelését a bérczek fölött. De midőn ismét egyedül maradt, nem tudott többé várni.

A türelem sohasem tartozott a grófné erényei közé. Ő mindent gyorsan, sietve szeretett tenni, s a mit elhatározott, rendesen habozás nélkül, hirtelen vitte ki; ha pedig pedig nem teheté, kedvetlen és izgatott lőn.

A mint a báró elutazott, s kocsija eltünt a láthatárról, melynek még porát is egész fájdalmas szerelemmel nézte a kastély szöglettornyából: halk léptekkel és búsongó arczczal jött le szobáiba, s először is leveté eleven szinü köntösét s ujra felölté a gyászruhát.

— Még csak három hét mulva lesz egy éve, hogy

a „szegény ember“ meghalt — gondolá, s könyszökött szemébe.

De mért sirassa? Hiszen ő boldog; boldogabb, mint a kik élnek s nem tudnak megnyugodni sorsukban.

Sajátlag e fekete színnel önmagát gyászolá, ki szintén el van temetve e szűk völgybe, ez ódon kastélyba, távol a világtól, s még távolabb az örömektől.

Visszaesett azelőtti kedélyállapotába, s folyvást ingerlé magát.

Ha a szolgák magok közt nevetve susogtak: azt hivé, őt gúnyolják. Ha egyik-másik nem teljesité rögtön rendeletét: sirva fakadt, s arra gondolt, hogy mit is kivánhat tőlök, mikor ő nem urnő e házban, csak egy szegény eltürt asszony. Ha ismerősök a szomszéd jószágokrul elrobogtak a kastély előtt: órákig tépelődött, hogy kerülik őt, mert megvetik és lenézik. Ha vendégek jöttek: ezer zavara támadt, hogy viselje magát, midőn tulajdonképen nincs állása, s azoknak is fejöket kell törni rajta, hogy mint nevezzék őt, ha egymás közt róla beszélnek. Még a levelek czimei is boszantá: vagy azt hazudták, hogy ő Irmalakyné, mikor többé nem az; vagy családnevére szóltak, holott ő már rég letette leánynevét.

Várni ily keserü helyzetben: ez fölemészté egész lelki erejét.

Még a régi pesti életben is senkinek az órája nem járt oly lassan, mint a grófnéé; ő mindig hajtani szerette az időt, hogy közelébb jusson egy-egy pillanathoz, melyet várt; most meg a kastély vén órája egész bolondot

üzött belőle. Néha délutáni két órát mutatott csak, midőn ő reggel óta egész hetek kínjait szenvedte át.

Alig volt más öröme, mint midőn a bárótól levelet kapott. De öröme rendesen csak addig tartott, mig a levelet átvette s a czimet elolvasá. Belől igen rövid volt, s noha a végén pár szó megszokott módon szerelemről szólt, az egésznek rövidsége és hideg pontjai nem mutattak többé valami nagy szerelemre. S mindig ott volt ez utóirat: „Ügyeim oly lassan folynak, hogy még egy hetet kell Pesten vagy Bécsben maradnom, holott jobb szeretnék veled lenni. Kedves Nathalie, türj és várj.“

— Nem várok — mondá egy reggel, midőn oly halványan ébredt föl, mintha egész éjen át egy perczet sem aludt volna. Meg akarom tudni sorsomat. Nem kivánom többé boldogságomat egy szomoru esettől várni. Ez roszszá, gonoszszá tesz, s én nem tudok gonosz lenni!

Rögtön rendeletet adott ki, hogy készüljenek, mert nehány napra elutazik.

— Hová? — kérdé a vén ispán.

— Az öreg Zalányi bárónéhoz.

A vén szolga, ki sok évet töltött már el a Zalányi bárók szolgálatában, azt hitte, nem jól hall, s egész arcza egy eleven kérdő jellé vált.

A grófnét bántá e megdöbbenés, s igerült hangon kérgé:

— Mennyire esik ide Zalánfala?

— Két napi út. A Sajó partján fekszik.

— Tehát négy nap mulva visszatérek. Készüljenek. Egy óra mulva indulni akarok.

Len a cselédség nem tudta elképzelni: mi lesz ebből?

Valóban szörnyü elhatározás kellett e látogatáshoz, de a grófné elhatározta, s mohón sietett, hogy mielébb keresztül essék rajta.

Volt percz, melyben maga is belátta, hogy nagy megaláztatás elé siet. Mindig hallá, hogy a báróné igen szigoru, s egyetlen fiának sem tudja megbocsátani e viszonyt; de volt olyan percze is, melyben bizni mert. Hallotta, hogy a vén báróné különben igen jó szivü, árvákat tart maga körül, egész kis kórháza van, melyben maga szokott sürögni-forogni hasonszenvi gyógytárával: lehetlen, hogy az ő lelki szenvedései iránt részvétlen legyen. Könyeinek, bünbánatának, kérésének és ékesszólásának nem fog ellenállhatni. Talán azért is gyülöli csak, mert nem ismeri; sohasem látta őt. Egyiknek közeledni kell, s ő az, kinek az első lépést meg kell tennie.

Ez alatt len a cselédek — kik szintén ismerék a családi ügyeket — egyre figuráztak, s midőn az ispán megrendelé, hogy legalább is egy hétre lássák el magokat, a kocsis visszaszólt: „Ispán uram, azt hiszem, elég lesz négy napi eleség! Minek terhelnők a kocsit hijába!“

A grófnét — ha meghallja — kétségbeejti ez a nehány szó. De nem hallotta meg, s mindig jobban kezdett bizni: hisz végre is a báróné szive sincs márványból.

Egész feketében öltözve, mely e meghervadt finom arcz halaványságát és szőke hajának csillogó aranyos szinét még feltünőbbé tette, izgatottan, lázasan, aggály

és remény közt, s mégsem habozva, sőt sietve lépett a kocsiba.

— Ha másfél nap alatt Zalánfalára viszesz — szólt a kocsishoz — ajándékot kapsz.

— Ott leszünk, méltóságos grófné! felelte a kocsis, neki eresztve ostorát.

Midőn a kocsi kigördült az udvarból, a grófné imádkozott, mint egy vakbuzgó, s a kis fekete keresztet, mely nyakán függött, a legmélyebb ájtatossággal csókolá meg, mialatt a vén ispán — a kapu szárnyait behajtva — valamit dörmögött fogai közt, mintha azt mondta volna, mégis csak jobb neki itt, mint a grófnénak abban a kocsiban, mely Zalánfala felé siet.

Az egy napi ut izgatottsága, az agyában egymással küzdő gondolatok bár egészen kimeriték a grófnét, lelkében mégis sohasem érzé magát erősebbnek.

— Ezt fogom mondani! — szólalt föl mintegy önkéntelenül, gondolatainak egy nehéz láncát fejezvén be e szavakkal.

— Parancsolt a grófné valamit? — kérdé a szobalány, félénken nézve rá.

— Semmit! — mondá a grófné fagyosan, s több hang nem volt egész nap a kocsiban.

Másnap délelőtt — tiz óra lehetett — a kocsis a bakról alázatosan jelenté: hogy itt van Zalánfala! A grófné egész idegzetén fagyos borzongás futott végig s ijedve nézett ki. Szép szőlős halmokat, rajtok egy sinai napernyős filagóriát, gyönyörü vetéseket, csinos gazdasági épületeket s azután nehány roppant nagy hárs alatt egy régi uri lakot látott. Minden oly nyájas,

vonzó, barátságos volt, s a grófné előtt mégis oly félelmes. Midőn megtudta, hogy csakugyan ott az öreg báróné lakása, hirtelen megállittatá a kocsit. Arra gondolt, hogy jobb volna visszatérnie.

— Csak hajts be — mondá aztán a kocsisnak, visszakapva lelki erejét.

Mindamellett egész teste láztól égett, midőn kocsija a hársak alatt, az úri lak régi kő lépcsőjéhez robogott. Ha ideje vagy nyugodtsága lett volna körültekinteni: a látvány még jobban elcsüggeszti. Minden régi, de tiszta volt ez udvaron és e házon: sehol a divatosságnak valami nyoma; az ablakokon erős vas rostélyzat, a kő lépcső mellett nehány zöld bokor, ezen kivül egyetlenegy mosolygó virág sem. Látszott, hogy a ki itt lakik, nem a mai fényüző világ szülöttje.

A mint a grófné — fátyollal födött arczczal — a lépcsőkön fölment, egy öreg asszony kulcsokkal — tán a ház mindenesnője — lépett eléje.

— Az öreg Zalányi bárónéval akarok beszélni. Adja át, kérem, e névjegyet!

A grófné halkan, remegve mondta e szavakat, mintha itélő birája előtt állna, s aztán ott az előcsarnokban leült egy nádfonatu székre s fölnézett a falra. Két ódon olajfestvény függött azon, valószinüleg családi képek; egyik egy szelid arczu apáczát ábrázolt, kezében imakönyvvel; a másik egy marcziális képü öreg urat, arany zsinóros ruhában, s előtte nagy nyuszt kalpaggal: olyan szigor volt arczán, hogy a grófné félve kapta le róla szemét.

Pár percz telt el csupán, mialatt a kulcsárné visszatért, s mély tisztelettel szólt:

— Kérem a méltóságos grófnét, a vendég szobába fogom vezetni.

Lehetlen egyszerübbet képzelni, mint a minő ez a vendég szoba volt. Sajátszerü szürke falai, diófa butorai, tiszta fehér lepellel bevont nyoszolyája, fekete keretü tüköre és egy pár régi festvénye azonnal elárulták, hogy e házban valóban nem ismerik a fényüzést, csak a tisztaságot. Egy virágtalan szőnyeg az ágy előtt, s egy másik a fekete bőr divánnál: ebből állt minden fölöslege.

Mire a grófné körülnézett, már egyedül volt e szobában. Égő fejét kezébe szoritva, zokogásban tört ki. Egy perczben be akarta zárni az ajtót, hogy kiugorjék az ablakon, s ne találkozzék azzal az asszonynyal, a ki nem fog neki soha megbocsátani. De az ablak szinte sötét lett a rostélyzattól, melyre zöld szinü repkények futottak föl.

Leült és várt. Nem sokára ajtócsattanást hallott, s fölegyenesült.

— Eh, mit félek! — gondolá. — Ő maga jő hozzám: ez jó jel!

Arra nem is gondolt, hogy tán a báróné ezzel azt akarja megelőzni, nehogy ő léphessen szobáiba.

Az ajtón kopogás hallatszott, s a grófné szive nagyot dobbant, mintha többé nem birna megférni keblében.

Erős magatartásu öreg asszony lépett be, nem nagyon előkelő, de annál tiszteletreméltóbb külsővel: rajta magas szürke szőrruha, elől fekete selyem kötény-

nyel; fején fehér házi fejkötő, mely alól ezüst szin hajának egy része kilátszott; nyakán hófehér gallér és egy gránátsor. Arcza hosszas és bár eléggé telt volt, de a kor nehány redője látszott rajta; fehér homlokán szigor; kissé hajlott orra erélyre és nyitott ajka meglepetésre mutatott. Egészben véve egyike azon egyszerü és méltóságos régi matrónáknak, kiknek faja napról napra vesz, s leginkább csak a családi képeken marad meg, piperés, szenvelgő világunk számára.

Midőn belépett, a grófné izgatottan, most kigyuló, majd elhalványuló arczczal sietett hozzája, hogy megcsókolja kezét, de a báróné visszavonta azt, s egyszerün meghajtá magát.

— Megvallom, grófné — szólt erős csengő hangon a ház asszonya — alig lephetett volna meg jobban valami, mint e látogatás. Nem gondoltam rá soha.

— Bocsássa meg báróné vakmerőségemet — viszonzá Nathalie grófné félénken; — sejtem, tudom, hogy sok szomoru perczet okoztam önnek, s bocsánatát akarom kérni.

— S ezért látogatott meg?

— És még egyébért, ha ön megengedi elmondanom.

— Beszéljen, grófné, és én meghallgatom.

Mindketten állva maradtak, hogy oly ünnepélyesen beszéljenek, mint két egymással küzdő hősnő a szinpad elején.

A grófné rá tekintett e nemesen szigoru arczra, s egyszerre fogyni érzé erejét. Szemei megteltek könynyel, s alig birt lélekzetet venni.

— Nézzen rám, báróné, és szánjon meg! Szavakra volna szükségem, és csak könyeket találok. Értse meg könyeimet, báróné, s higye meg, sokkal szerencsétlenebb voltam és vagyok, semhogy vétkes lehetnék.

— Jusson eszébe, gréfné, hogy a vétekből mindig szerencsétlenség támad.

— De mi volt az én vétkem, báróné? Istenem, vétek-e az, ha a balsors, kiméletlenség és szeretetlenség árjában ahhoz hajlik szivünk, a kit lángolón szeretünk! Ha egy pillanatban feledjük a társadalom kötelékét, mivel a természet szavára kell hallgatnunk!

— A mi időnkben azt véteknek nevezték.

— Ha vétek, meglakoltam érte. Hányszor, de hányszor éreztem helyzetem sulyát. Minden nap menynyiszer gondoltam rá, hogy annak, kit oly forrón szeretek s kihez sorsomat fűzém, édes anyja megvet, s miattam még egyetlen fiát sem birja ugy szeretni, mint azelőtt. Örökké lesujtva gondoltam e szigorra!

— E szigor kötelességem, grófné! A Zalányiak, kiknek nevét viselem, mindig nagyon sokat tartottak jó hirökre, s egyedül fiam feledkezett meg arról. Én anya vagyok, s megbocsátottam neki ... Kérem Istenemet, ő is bocsássa meg!

— Oh, báróné, oly iszonyúnak véli tehát ezt? Az önök idejében sohasem fordult volna elő hasonló eset?

— A mi időnkben is fordult elő, de nem a mi köreinkben. Mi a botrányoktól mindig meg tudtuk óvni magunkat. Mi még egy más világ elveivel növekedtünk föl; féltük az Istent és tartottunk a világ itéletére. Ha boldogok valánk, megbirtuk azt becsülni; ha boldogtala-

nok lettünk, tudánk lemondani. Grófné! az én férjem tizenöt évig feküdt kórágyon, és én azalatt a tizenöt év alatt alig voltam másutt valahol, mint az ő kórágya mellett, s a mikor meghalt, az ő sirboltjának kapuja örökké elzárta előlem a nagy világ hiú örömeit.

— De volt gyermeke, asszonyom, s nekem — nem volt soha!

E szó, e hang meghatotta a bárónét, oda ment hozzá, s igy szólt:

— Nagyon gyöngének látszik, grófné, egész testében remeg, kérem, üljön e támlányra.

— Köszönöm, asszonyom.

Pár percznyi szünet állt be.

— Átérzem szerencsétlenségét, grófné — folytatá a báróné — de nehéz menteni.

— Nem elég mentség-e, hogy férjem sohasem szeretett, sohasem értett meg? Kétségbe voltam esve!

— A mi családunkban is fordult elő ily csapás, de a kit sujtott, lelkében föl tudott emelkedni. Akkor még a szerencsétlenség nem azt súgá az asszonyoknak, hogy a vesztett szerelemért nincs más kárpótlás, csak egy uj, tiltott szerelem. Akkor a kétségbeesés utja nem esküszegésre, hanem kolostorba vezetett. Zalányi Margit férjének durva bánásmódja elől egy zárdába vonul. Arczképét láthatta ön az előcsarnokban. Sokszor nézem, és büszkeséggel gondolok rá.

— Higye meg, báróné, én is gondoltam arra. A kolostor ugy tünt föl néha képzeletemben, mint csöndes menhely, mely nyugalmat ád. De, Istenem! ha egészen más hely is az, mint e világ csillogó termei, vihetek-e

oda más szivet? S gondolja meg, báróné, hogy én más egyebet is érzek, mint multam szerencsétlenségét. Félek bár, de ki kell mondanom: én annyira szeretem Bélát, hogy nála nélkül nem élhetek! Ha más nem, a becsület és lovagiasság őt is hozzám csatolják örökké! Báróné, e szerencsétlen tömkelegből nincs más kivezető ut, mint az összekelés.

— Az lehetlen, grófné!

— Miért? Én egy év óta özvegy vagyok.

— Tudom, de azt is tudom, hogy a grófné előbb lett özvegygyé, mintsem férje meghalt volna. A világ elitélte érte, s ez képezi a lehetlenséget.

— Asszonyom — zokogá a grófné leborulva — legyen irgalmas! Fia kedvetlen, bús, én kétségbe vagyok esve, ön e viszony miatt levert. Mind a hármunk érdeke kivánja: egyezzék bele!

— Nem tehetem, grófné. Oly valami tiltja azt, mit nem szabad megsértenem.

— Ez nem a sziv beszéde, báróné. Ön nem ellenezheti.

— Azt mondtam, nem egyezem bele, s ez egészen más, mintha azt mondtam volna, hogy ellenzem. Az én fiam harmincz éves, önálló, szabad; ő tehet, a mit akar. Én sirhatok — a mint sirtam is eleget — ballépései miatt, de szeretni és szánni fogom őt mindig.

A grófné kigyult arczczal kérdé:

— Nem ellenzi, báróné?

— Nem. Tanácsolhatok, de nem ellenezhetem.

— Mondja ezt neki is!

— Mondtam.

— Mondja még egyszer.

— Ő tiszteli az én sebemet, s egy év óta nem beszélt előttem önről.

A grófné magába mélyedt, s arra gondolt: nem beszélt, mert félt!

A ház asszonya e pillanatban fölkelt és udvarias hangon mondá:

— Ha a grófnénak valamire szüksége van, parancsoljon cselédemmel. Ebédet, mindent ide hoznak a szomszéd szobába, s ha nyugalomra van szüksége, töltse itt az éjt. Sajnálom, hogy én nem lehetek önnel, rögtön egyik pusztámra kell sietnem, mely ide három órányira fekszik. Magam gazdálkodom. Isten önnel, grófné!

— Értem, asszonyom — viszonzá az — nem fogom e ház nyugalmát továbbra is mégháboritani, s rögtön visszautazom. Csak egyet kérek, engedje kezét megcsókolnom.

— Nem, grófné, először látjuk egymást, s elég, ha kezet szoritunk, s kinyujtá karját, melyet a grófné sietve, örömmel ragadt meg.

— Báróné! nem tart ön oly rosznak?

— Szánom önt, grófné, s nyugalmat kivánok szivének!

S ezzel a ház asszonya mélyen meghajtotta magát, s lassu, komoly léptekkel távozott, a grófné pedig még az nap délután visszaindult, s egy édes remény kisérte. „Ő nem ellenzi, s Béla tehet, a mit akar, anyja azért szeretni fogja!“ Mily kecsegtető álmok szövődtek e szavakból az egész hosszu uton.

IV.

Azt hitte, hogy Béla már otthon van, de még nem érkezett meg. Szinte égett lába alatt a föld, hogy nem mondhatá el neki rögtön hirtelen elhatározott utját, a báróné utósó szavait és az ő reményeit. Mig e miatt türelmetlenkedék, egy inas lépett be, s behozta a leveleket, melyek a grófné távolléte alatt érkeztek. Nathalie sietve kereste köztök Béla irását, de mind az öt levél czimirása más kéztől eredt. Elszomorodott. Majd nézegeté, honnan jőnek e levelek; legalább a postabélyegekből annyit megtud, hogy hol nincs most Béla. Kettő faluhelyről jött, kettő Pestről, az ötödik Bécsből.

S milyen különös volt ez az ötödik levél. Finom boriték, illatos papir, bár folyékony irás, de nagyon vékony, nőies betük.

Ha valami nő irná! Ez a gondolat gyult ki a grófné agyában, s égeté arczát és szivét.

Letette, majd fölvette, nem birt nyugodni tőle. Végre ott hagyá az asztalon, s hálószobájába ment. De éjfél után visszajött érte. Volt valami zaklató démon, mely nem hagyá nyugodni. Ezt a levelet neki olvasnia kell! Egy gondolat és — feltörte.

Még végig sem olvasta, s már sikoltva omlott a szőnyegre. A házban mindenki aludt, és senki sem jött segitségére. Fél óra mulva tért magához, s ujra fölvette azt a rettenetes levelet.

Németül volt irva, s igen arczátlan bizalmassággal.

„Kedves bárom! Attól tartok, hogy megették a medvék, oly rég nem láttam. Egy barátjától megtudtam

lakását, utósó postáját, s világnak eresztem ezt a pár sort. A „kis Finette," a hogy ön egy párisi emléke után szereti nevezni, szörnyen búsul, hogy ön ugy elfeledkezett róla. Most már nem oly szeszélyes, s nem is oly makranczos. Caesar jőni fog és győz. Egy hét mulva tánczoljuk végig először „A tündérek ünnepét", s remélem, ön is jelen lesz. A kis Finette akkor rózsafelhők tetején fog tánczolni, s ön a Zephir lesz, mely elragadja szárnyain ezt a szép kis bohó Psychét. Másnap estélyt adunk nálam, s onnan önnek nem szabad hiányzania. M. L."

Ki lehet ez az M. L.? Ez a gonosz, ez a csábító, ez a rosz ördög!

— Ah — kiáltott föl mély elkeseredéssel a grófné — ő nem csak megcsalt, hanem hazudott is. Én megalázom magam' anyja előtt, mialatt ő tánczos nők után futkos. Nem tudom többé becsülni és nem birok többé élni!

Olyan szerencsétlennek érzé magát, hogy a szenvedés nem fájt többé neki.

Midőn más nap hálószóbájából kilépett, annyira halvány volt, mintha a sirból kelt volna ki. A szobalány ijedten kérdé:

— Istenem, mi baja van méltóságodnak?

— Semmi! — kiáltá ingerülten.

Aztán a tűkörbe nézve, halkan mondá: „Megvénültem! Nem csoda!"

Nem tudta, mit tegyen, s hogy fogadja a bárót, ki — mint reggel érkezett levele tudatá — még ez este fog haza térni. Legelőbb is elhatárzá, hogy egy szót

sem fog mondani zalánfalai utjáról, aztán lepecsételte az illatos levelet oly ügyesen, hogy észre sem lehetett venni feltörését, s oda tette a többi közé.

A nap nagyobb részét egy támplányban tölté mozdulatlanul. Nem volt többé az az izgékony, türelmetlen, ideges asszony. Bámult maga elé, és csak egyszer sohajtott föl:

— Talán ez a sorsa minden nőnek, ki megtéved! Hizelgő szavakkal elcsábitják, aaután megunják, s végre megcsalják. Borzasztó helyzet, de meg kell nyugodni benne.

Átgondolta egész életét, s könyezve emlékezett férjére, mialatt összekulcsolta kezét és némán kérte bocsánatát.

Igy jött el az est, midőn kocsi robogott be az udvarra. Föl sem kelt, ki sem tekintett. Összeborzadt, ennyi volt az egész.

— Hol vagy, Nathalie? kérdé a szobába lépő Béla.

— Itt vagyok! ennyit szólt mindössze.

A báró hizelegni kezdett, s előrakta hozott ajándékait: kelméket, albumokat, ékszereket. A grófnő megköszönte, de nem örült nekik, mint máskor. Mindamellett nem sokára beszédesebb lett, s hallgatá a hireket, melyeket Béla a nagy világból hozott.

Estebéd után átadta neki mind az öt levelet, s figyelmesen nézte arczát, a mig azokat olvasá. Az illatos levélre utoljára került a sor. Alig futá át, felkiáltott:

— Mily bosszúság! Alig értem haza, már holnap megint mennem kell.

— Hová?

— Bécsbe.

— Minek?

— Ezek miatt az átkozott vasuti ügyek miatt!

— Nagyon rosz ügyeid vannak, Béla, egészen tönkre teszed magad' miattok!

Oly közönyösen mondta ezt, mig gondolatában elkeseredve itélte el: mily nyomorúltan hazudik!

Éjfélkor a grófné fölkelt, kezét nyújtá és szeliden kérdé:

— Tehát holnap ismét el akarsz hagyni?

— Kell, Nathalie, okvetlenül mennem kell.

— Nem fogsz elmenni, Béla!

— Hogyan?

— Én mondom neked, Béla, hogy nem fogsz elmenni! Jó éjszakát!

Elváltak. A báró sietett kipihenni az ut fáradalmait, s elolvasni az illatos levélkét még egyszer, még többször. A grófné pedig ezalatt nehány sort irt, bepecsételé, s azt mondá komornájának:

— Ha a báró reggel felöltözik, ezt a levelet be fogod neki vinni. Itt feledtem!

Egy óra mulva már mély csend és mély homály boritá el a ház környékét, csak elől fényiett a rendes nagy éji lámpa, megvilágitva az ódon kastély festői homlokzatát.

Csöndes volt minden, csak egy paraszt szekér csörtetett át a falun. Meglehet, valami szegény üzér ült benne, kit a nyereségvágy éjjel-nappal zaklat, hogy valamit szerezzen, s ki midőn lámpafénynél meglátja az ódon kastélyt, arra gondolhat, milyen boldogok, kik e

nagyuri lak falai mögött nyugodtan alhatnak. Azután megint csend lett, a fenyők sem susogtak, a hámor sem döngött.

Annál nagyobb zaj lett más nap reggel a kastélyban, midőn a báró elolvasá Nathalie levelét. Ennyi volt benne: „Végrendelet, mely szerint kétszázezer forintnyi birtokomat, mely Lengyelországban fekszik, báró Zalányi Bélának hagyom, mint a ki elég szives volt három évig tartani és házában megtűrni. Kivánságom csak kettő: hogy a szekrényben levő kétszáz arany három negyedén csináltassanak nekem egy siremléket, név nélkül, e fölirattal: „Addig élt, a meddig hinni tudott;“ egy negyedén pedig vegyenek egy drága koszorut, s adják oda annak a bécsi tánczosnőnek, ki legszebben tánczol majd „A tündérek ünnepében.“ Névaláirás, pecsét s egyéb semmi.

A báró kétségbeesve rohant a grófné hálótermébe, ki ott feküdt az ágyon, fehér ruhában, mozdulatlanul, mellette egy kis kiüritett üveg. Zokogva borult le a báró az ágy mellé, s megragadván a merev fehér finom kezet, csókolá és könyeivel halmozta el. Késő. Ez a jelenet három hét előtt a grófnét igen boldoggá tette volna, most már nem hat rá.

A báró harmad nap a parkban temetteté el, a végrendeletet tűzbe dobta, s anyjától búcsút véve, kétségbeesetten indult neki a világnak. Párisba ment, az élvek és hóbortok városába. Tán hogy fölkeresse a Notre Dame mögötti hidnál a Szajna azon örvényét, mely mindig a fenékre sodorja le áldozatát? Nem. Tiz év előtt, midőn ifju álmaim közt nem is képzelék bűnt, hogy rög-

tön nyomában ne lássam a Nemezis boszúálló kezét, talán igy végeztem volna be e történetet, a báróból egy ujabb szabású Kanutot csinálva, ki egy kiontott vércsöptől örökösen fut. Most már valamivel jobban ismerem az életet, s nem vehetem másnak, mint a minőnek ismerem. Elmondom tehát röviden, hogy Zalányi báró fél év mulva elég vidám arczczal hozta magán haza a legutolsó párisi divatot a pesti disztermekbe. Ott ugy üdvözölték, mint egy visszatérő hőst. Régi barátai és a vén rouék egész sipegő kórusban köszönték, örvendve, hogy ismét „szabad, boldog ember, ki oly szerencsésen megszabadult egy alkalmatlan tehertől". Nehány mosolygó szemű delnő összesúgott, hogy valójában olyan érdekes, mint Dumas akármelyik hőse. Fiatal leányok pedig — ezek az ártatlan teremtések, kik hallottak valamit a „regényes történetről" — arra gondoltak: milyen diadal lenne ezt a nagy nőhóditót lebilincselni. Ekkép Zalányi báró tetszése szerint választhat közülök, s valószinűleg fog is választani — szépet és gazdagot — s irigylett, boldog ember lesz.

S hol marad a költői igazságszolgáltatás?

Nehány kopott kabátos erkölcsbiró itéletében, kik e vidám világban néma búsongással járnak, mintha egyebek sem volnának, mint a régi jobb erkölcsök és szokások siremlékei.

AZ ELEGIÁRÓL

AIGNER LAJOS.

Jutalmazott pályamunka.

Az őszült kor képeibe merülsz,
S édesen elsírod bús elegiádat.

Berzsenyi.

I. Bevezetés. Az elegia helye a költészetben.

A költészeti nemek osztályozásánál kétségkivül a lyrai költészet egyes fajai azok, melyek pontos meghatározása, határaik ingadozó volta miatt, a legnehezebb feladat volt és lesz mindig az aesthetikusra nézve. Ennek megfejtése igen egyszerü. Az epikai költészet terén oly örökke mértékadó remekmüveket birunk, hogy határait kitágitani lehet ugyan, de átlépni nem; hisz már magában elnevezésében: „epikai, elbeszélő költészet," rejlik egyszersmind jellemzése is. Az epikai költeménynek kell valamit elbeszélnie, különben bitorolja nevét; vegyülhet ugyan a lyrika vele, mint az különösen az ujabbkori „költői beszélyekben" (vagy novellák vers-

ben) néha nagy mértékben is történik[1]), de ezen körülmény jellemében ki nem vetkőztetheti.

Van azonban az epikai fajok közt egy, mely a lyrai formát meg a drámai tárgyalást annyira elsajátitotta, hogy az epika határán néha-néha áttörni látszik. Értjük itt a balladát, mely átnyulván egyrészt a lyrikába, másrészt a drámába, annyi önállóságra kapott, hogy legujabb vizsgálója, derék aesthetikusunk Greguss Ágost látszólag némi jogosultsággal külön költészeti nemül kivánja tekinteni, mondván, hogy mivel a ballada „tragédia dalban elbeszélve," benne a költészet mindhárom ága csodálatosan egyesül: a ballada epikai, mert elbeszél valamit; lyrai, mert dal; drámai, mert cselekvényt ad elő;" sőt utolsó tulajdonsága, t. i. „drámai sajátságai, épen a legjellemzőbbek." Mi Greguss e nézetét sokkal helyesebbnek tartjuk ugyan azon aesthetikusokéinál, kik a balladát a lyrai fajok közé sorolják; de ki nem elégit bennünket ez sem, mert az epika és lyra vegyülete szükségkép drámai előadáshoz vezetvén — mit a tulajdonképeni dráma hatalmasan bizonyit — drámai sajátsága lehet ugyan fő jelleme, de nem fő kelléke, mi mellett elég éjszaki ballada tanuskodik. Az éjszaki balladák közt t. i. van elég olyan, mely a ballada mintaképeinél

[1]) Értjük itt főleg a német irodalomban legujabb időkben nagy számban felmerült, ugynevezett „lyrisch-epische Gedichte," mint p. o. Roquette-től: „Waldmeisters Brautfahrt," „Der Tag von St. Jakob," „Hans Haidekukuk;" Kinkeltől „Otto der Schütz;" Heyse Pál költői beszélyeit stb. Ezen művekben az epikai formát csak keretül használja a költő, melyben a lyrai érzületek egész sorát bőven rajzolja. Aesthetikai szempontból méltán kikeltek Gervinus, Schmidt Julián és mások ezen irány ellen, mely a legujabb magyar költészetben is meghonosittatott.

sokkal drámaiatlanabb: mivel lyrai eleme gyöngébb; sőt a melyekben ezen lyrai elem igen gyönge, vagy egészen hiányzik: azokat románczknak szokta nevezni a szépészet. Tehát csak a lyrai elem hozzájárulása teszi az epikai balladát drámaivá, és azért azt egy uj, negyedik költészeti nemül felállitani sem szükségesnek, sem czélszerünek nem tartjuk. A mi az epika fajai egymás közti viszonyát illeti, ugy azok határai erősen körvonalozvák, és az egyetlen vitatott pont: a románcz és ballada közti határ Greguss eredménydús kutatásai után össze nem téveszthető többé.

A drámára nézve kevés a megjegyzendőnk. E műnem az epika s lyra vegyületének szüleménye lévén, az egyik elem túlnyomósága által lehet epikai dráma (drámai költemény), vagy a másik tulsúlya által lyrai dráma (opera), de külformája oly határozott egyéniséget ruház reája, hogy más műnembe teljességgel nem sorozható bár minő ferde teremtménye is. Egyes fajainak határai szintén megingathatlanul ki vannak jelölve.

Hanem annál több megjegyzésünk van a lyrai nemre és alfajaira nézve.

A lyrai költő a dal véghetetlen országában önhatalmu úr, ki más törvényt nem ismer, mint a müvészeti szépnek örök törvényét, melyet azonban megszegnie soha nem szabad. Ő nemzete, az egész emberiség búját s örömét, szenvedését s ohajtását keblében hordván, korának ihletett látnokává válhatik, ha hivatását egészen fölfogva, erős s természetes hangokban nyilatkoztatja mindazt, mi ezrek szivében homályos sejtés gyanánt szunnyad, mit mindenki érez, de kifejezni nem tud. De

ő kortársainál egy egész fejjel magasabban is álljon, és ne csak uralkodó eszméinek legyen tolmácsa, hanem magasabb álláspontjánál fogva, ha csakugyan ihletett jós, a közelebb jövőbe is fog pillanthatni, ugy hogy ő közelgő viharról zeng már akkor, midőn még mindenki a szélcsendnek örül, vagy a lágy szellőben gyönyörködik. De ő nem csak hogy messzebb lát a korabélieknél, hanem náloknál mélyebben le is: ő képzelme szárnyain nem csak a végtelen mindenséget járja be, keresve az örökkévaló teremtő ős lakát: ő az igénytelen mezei virágban is fölleli annak rendező szellemét. Ő a legmagasztosabbnak ugy, mint a legemberibbnek szószólója. Ő a sziv kimerithetlen aknájába megyen le, és onnan hozza föl legfénylőbb drágaköveit s szórja szét embertársai között. Ő a fakadó szerelem legtitkosabb, még gondolni sem mert vágyát zengi ugy, mint a boldogitó szerelem legkéjesb perczeit, vagy a boldogtalan leggyötrőbb lángjait. És a szivet s szenvedélyeit ismerve, mint senkisem, ismeri az embert is egyszersmind, és ha kifakad, lehet haragjában oly elragadó, mint legnyájasb enyelgésében. Mindez ráillik ugyan minden igazi költőre, csakhogy sem az epikus, sem a dramatikus oly közvetlenül s határozottan ki nem fejezheti, mint épen a lyrikus.

És a mily változatos a lyrai költő tárgya, oly sokszinü lehet annak ecsetelése. Ő minden tárgyat, minden gondolatot szivével, elméjével látva s gondolva, ennek hangulata szerint fogja szavakba ölteni. A lángész számára nem létezik aesthetikai szabály, vagy legalább nem követi ő azt, hanem Pegazusát korlátlanul hagyja száguldani, s ha merész röptében talán két-három kör-

vonalozott műfajt egygyé olvasztana is: ha műve csak szép, mit bánja ő, ha a jámbor aesthetikus boszankodva habozik, hová sorozza azt?! És ez kulcsa annak, mért folynak össze oly gyakran a lyrai alfajok egymás közti határai. Az aesthetika föladata azonban nem az: föllállitani, mereven, meg nem szeghető szabályokat; hanem igenis az: a meglevő anyagot ugy rendezni, hogy annak összege harmoniküs egészet képezzen, kijelölvén mindegyik műnem- s műfajnak megillető helyét, és kifejtvén, mi legyen egy mű kelléke, hogy faja eszméjének megfeleljen.

Mi ezuttal hasonló föladatot tűztünk magunk elé, t. i. egy lyrai műfajnak meghatározását adni kiséreljük meg, és azért, mielőtt magához tárgyunkhoz fordulnánk, legyen szabad a lyrai műfajokra egy átalános tájékoztató pillantást vetnünk.

A lyrikus az érzelmek és hangulatok egész széles térköre fölött uralkodik; előtte azonban a gondolat végtelen világa is tárva áll; és tartománya mily gazdag és sokoldalu, oly változatos és sokárnyalatu nyilatkozásainak műalakja is. Megemlitők, hogy ezen határtalan szabadság alapján a lyrai költészet mily dúsgazdag sokoldaluságban fejlődik. Ha már most szemlét tartunk azon érzelmek fölött, melyek a lyrában kifejezést találnak, és ha a költő egyéniségének ama térkörhöz viszonyát megfontoljuk: a lyrai költészet következő háromféle irányát fogjuk észlelni:

1) A külvilág megilleti a költő fogékony kedélyét, de reá nézve az érzelmet keltő tárgy annyiban közönyös marad, a mennyiben ezen érzelmére szoritkozik, és

csakis ennek ad kifejezést. A külvilág csak mint kéklő háttér áll a költő érzelemvilága mögött, mert voltakép költészetének tárgya ez. Hogy a lyra ezen neme kimerithetetlen gazdag és sokoldalu, az az emberi érzés és gondolkozás proteusi gazdagságából magyarázható. Ez a lyra tulajdonképi formája: az érzelem lyrája. Valamint az igazi époszban a költő müve mögött eltünik, ugy ellenben itt annak központját képezi, az ő kedélye lévén a tükör, melyben a külvilág ezerszeresen tükrődzik. „És valamint a mindenség hangtalan, sötét s hallgatag éjként állana, ha a levegő hullámzása a fület és a fönlég lebegése a szemet nem érintené, melyek a lélek által befogadva, hangok s szinekké válnak: ugy a költő egyéniségében föl kell ismernünk azon erőt, mely a természet s történet minden eseményében csak saját érzelmeinek viszfényét látja: az ő szemében rejlik a hajnalsugár, mely Memnon szobrát dalra fakasztja, és az ő lehelete saját alkotásainak éltető szelleme[1].“ Igy létesül a szorosabb értelemben vett dal, mint azt Anakreon és Catull, Goethe, Uhland és Heine, Burns és Béranger, Petőfi és Aranynál gyönyörű- s örökké mintaszerüen találjuk; ide tartozik továbbá a népdal kifogyhatlan kincse, melynek természetes naivsága minden romlatlan kedélyre ellentállhatlan varázszsal hat.

2) A külvilág erősen meghatja a költőt, fönségesen és nagyszerüen állván előtte; nagyszerüsége elragadja, és ő igyekszik rajta erőt venni. E nyilatkozási mód termékei magasztosak s fönszárnyalók, mert a

[1]) M. Carriere. Wesen und Formen der Poesie. 190. l.

dalra fakasztó tárgyak szintén a közönségesen fölül emelkedők. Mig a dal a költői kebel emberileg egyszerüen fölgerjedt érzelmében fogamzik s szülemlik: kedélyét itt az Isten és természet, a világ és történelem hatalmas tárgyai gerjesztik föl és ragadják el. Igy létesül a lelkesedés lyrája. Ide tartozik a hymnusz, mely az embernek természet fölötti erős hatalmak, az istenség felé való törekvését és fölemelkedését fejezi ki, mint p. o. a héber zsoltárokban, Pindar ihlett énekeiben, valamint Herder és Klopstock, Kölcsey és Vörösmarty több költeményében is. Ide tartozik továbbá az óda, mely az emberiségnek — tettekben és egyénekben nyilvánuló — nagy jelenségeit zengi; de melyben az emberi érzelmek s gondolatokban kifakadó örök igazság szintén méltó helyet talál. Ily alapon remekül müvelték az ódát Alkaeus és Sappho, Horácz és Balde, Klopstock és Platen, Hugo Viktor és Dryden, Berzsenyi és Vörösmarty. Ide tartozik végre a dithyramb, melyben a zabolátlan lelkesedés, az emberi szív túláradó boldogsága nyilatkozik. Közel rokona levén a hymnusznak, tőle gyakran csak nehezen megkülönböztethető. Pindar- és Horácznál, az antik drámák karénekei s bachusdalok közt, ugy szintén ujabbkori költőknél elszórva találtatnak föllengő s magasztos dithyrambok.

3) A külvilág megragadja a költőt, nem mivel talán nagyszerűen és hatalmas-fönségesen tünik szemébe, mert akkor elérni s rajta erőt venni iparkodnék, és óda szülemlenék; hanem a tárgy bizonyos viszonyba lép a költővel, ki is érzelmei s tárgya összefüggését megmagyarázni igyekezvén, majd érzelmeit fejezi ki,

majd a tárgyat festi; aztán meg ujra a kettőt egyesitő kapcsot keresvén, azt önnönmagának és hallgatójának világos eszméletévé tenni kivánja. Igy a kettő közt ide óda ingadozva, megteremti a szemlélődés lyráját. Ennek köre végtelen, mint a külvilág tárgyai s a költő érzelmei, mint e kettő egymáshozi viszonya. E műfaj legfontosbika az elegia: jelen tanulmányunk tárgya.

Az elegiának oly története van, minővel a lyra kevés faja dicsekedhetik. És ez természetes, mert itt az emberi müvelődés fejlődése a műfaj fejlődésére a legnagyobb befolyást gyakorlá. De nem csak e miatt akarunk az elegia történetére egy pillantást vetni, hanem azért is, mivel annak helyes fölfogására s teljes értelmére csakis történeti fejlődése szolgálhat kulcsul. Az elegia a föld minden nemzeténél sokoldalulag müveltetett, és a népköltészet is mutat föl oly dalokat, melyeket csak az elegiák közé sorolhatunk. A három ezredéves Vedákban, a Zsoltárokban, Sirventes- és Kanzonokban mindenütt, régi s ujabb időkben találkozunk ezen szemlélődési lyrával. Az elegia hajdanta határozott s zárt műalakjánál fogva azonban a külforma is oly lényeges jelentőségü, mint talán a lyra egy fajánál sem: ennélfogva történeti fejlődését csak ott fogjuk megkezdeni, hol nem csak szemlélődő költészettel egyátalán, hanem már magával az elegiával találkozunk, azon népnél, mely ide tartozó költeményeit maga az „elegia“ nevével ruházta föl, t. i. a helleneknél.

II. A hellenek elegiája.

Valamint a hellenek története átalában, ugy irodalom- s müvészetben mutatkozó szellemi életök is az Aegaei tenger keleti partjain vette kezdetét, a hol még történelem előtti időkben Jonia fiai városokat s köztársaságokat alapitottak, melyek a helyzet és népfaj szerencsés körülményeinél fogva, csakhamar a müvelődés s gazdagság magas polczára emelkedtek. Milet, Smyrna, Kolophon — a közelfekvő samosi s chiosi szigetek — számos gyarmat a Középtenger minden részein: tanúskodnak a joniaiak nagy tehetségeiről s szerencsés fejlődéséről. Ők nem mint a doriaiak nagy politikusoknak, sem mint az attikaiak nagy gondolkozók- s bölcsészeknek adtak életet, de igenis költők- s müvészeknek, kik nem csak nemzetök egyéb törzsei, hanem még késő századok számára is magas példák gyanánt tündökölni hivatva voltak. A joniai törzs az, melynek a hellen élet s lényeg azon naiv eredetiség s mesterkéletlen tárgyilagosság kecsét köszöni, mely Homer költeményein örök vonzalmu varázsként elömlik. Ezen a természet által oly dúsan megajándékozott nép ugyanazon nemes naivság bélyegét rányomta mythosára, plastikai műalkotásaira, sőt nyelvére is, a mely dagadó s festői hangjai — szóalkotásának gazdagsága s a nyelvkincs érzéki dús

---

[1]) Bernhardy. Grundriss d. griech. Literatur. 3. kiadás. I. 109. l.

volta által szint oly kitünő, mint folyékony nyelvszelleme által, mely a beszéd mindennemü formáihoz kecsesen hozzásimul[1].) A joniaiak első alkotása a költészet terén az eposz volt, mely idővel az összes hellen müveltség alapjává vált.

Az eposz mellett lassan, de gazdagon fejlődött a lyrai költészet is, mely a doriaiak szilárdabb s komolyabb törzsénél átalánosabb virágzásra jutott; de a joniaiaknál sem volt idegen soha. Az eposznak a lyrába való átmenetét öntudatosan s müvészileg parosi Archilochos kisérlette meg, midőn a hexameter átalakitása által a jambust és az epodot megteremté. A szellemdús, merész, és öntudatossággal föllépő költő ezen eljárása nem is maradt utánzatlanul; a versformák és mértékek eddig ismeretlen s alig sejtett gazdagsága változatosságot és bőséget hozott a hellen költészetbe. A hexameter egész természete szerint csak nagyobb történeti mondák s hitregék előadására alkalmas; áradozó menete a jelenkor azon számtalan apróbb érdekeinek előadására, és az egyéni hangulatok kifejezésére nagyon is nehézkes. Ezen körülmény nagykövetkezésü fölfödözésére mintegy kényszerité Archilochost, kinek fényes tehetsége s termékenysége csak formára várt, hogy egész teljében nyilatkozzék, és megmutassa bámuló kortársainak, hogy a költészetnek mily dúsgazdag világa van még a hős monda körén kivül. Ha ezen körülményeket figyelembe veszszük, nem fogunk csodálkozhatni azon, hogy az ó kor Homer mellett Archilochost ünnepelte leginkább költői közöl, mely magas ünneplésre mégis inkább magában a jambus fölfödözése, és csak második sorban

ezen fölfödözésének szellemdús érvényesitése adott alkalmat. Ezen rendkivüli tisztelet azonban mireánk nézve kulcsul szolgál arra: mért emlittetik ő egyszersmind az elegia föltalálójának is, a mi őt pedig nem illeti; hiteles források nyomán t. i. van tudomásunk, hogy előtte már Kallinos élt a distichonnal.

Ugyanazon ok: az élet csekélyebb jelentőségü eseményeire ráillő költői forma szükségessége, mely Archilochost a jambus alkotására ösztönzé: a joniaiakat az elegia fölfödözésére vezette. Valamint a melos, ugy az elegia is közvetlenül az eposzból fejlődött. A nagy hőskölteményből idővel egyes részletek leváltak, melyek csekélyebb terjedelmök s jelentésöknél fogva a hexameternél kevésbbé kimért s pompázó versnemet igényeltek. Ezen forma megtaláltatott a distichonban, t. i. a hexameter összeköttetésében a rokon pentameterrel, mi által a homeri vers méltósága megóva, egyszersmind pedig a lyrai vers kellemes lengése elérve volt.

A distichonban a természeténél fogva leiró, tovaszállongó s folytonosságra hajlandó epikai hexameter a pentameterben mintegy megállapszik, magába száll, vagy mint Kazinczynk a distichon föltalálásában mondja:

„S a mint zengve röpül (Amor nyila) az Olympusig, hexameter lesz;
S a mint zengve leszáll, oh csuda!“ pentameter.“

A pentameter ezen visszatérő, társa röptét ugyszólván gátló jelleme, az e versnemben irt költeményeknek bizonyos szemlélődő vonást kölcsönöz, vagy legalább a szende szemlélődésre különösen ajánlkozik. És valóban

tapasztaljuk is, hogy a hellenek szemlélődési költészete majdnem kirekesztőleg az elegiában találja kifejezését. De nem csak a szemlélet, hanem tisztán lyrai érzelmek, mint a szerelem, és a lelkesült és lelkesitő harczvágy, szintén distichonokban nyilatkoztak. Igy a hellen elegia igen változatos tartalmuvá lett: Kallinos- és Tyrtaeosnál harczias és politikai, Mimnermosnál politikai s szerelem közt ingadozó, politika s bölcsészet közt pedig Solon és Theognisnál, sőt Asiosnál humoros jellemü, és csak Archilochos és Simonides egyes költeményeiben tartá meg eredeti, kedves halottakat sirató jellemét[1]). A hellenek elegiája oly sokoldalu, oly különféle húrokat megpenditő, hogy majdnem az összetartó kapocs teljes hiányát érezni hinnők, ha azt ezen műfaj sajátságos külformájában föl nem találnók. De habár valamint némely egyéb ó-kori műfajnál, ugy az elegia elemzésénél is külformától kell kiindulnunk: mégis félszeg fölfogásu azon, különösen Schlegel V. A. (Kleine Schriften I. 33. l.) által fölállitott nézet, mintha bármely distichonokban irt költemény minden kivétel nélkül már elegia volna. Emez elemzés megegyezik ugyan ó-kori irókéval, és némi kivétellel áll is, de már Aristoteles (Poet. 4.) kikel ezen divatos nézet ellen, és nevezetesen Empedokles „Epe"-jére s más hasonló, distichonokban irt tankölteményekre mondá, hogy a műfaj elméleténél

[1]) Elegos a „búdal" állandó jelentésével használtatik, minden versidomra való vonatkozás nélkül; igy p.o. Aristophanesnél (Madarak, 218. v.) a csalogány kedves párjáért, Itysért, és Euripidesnél (Iphig. Taur. 1061. v.) a jegély himjeért ez értelemben vett elegost hangoztat. Vesd össze ezzel Müller-Donaldson. A régi görög irodalom története, ford. Récsi E. I. 123. l.

nem a vers, hanem a tartalom határoz, és ennélfogva Homer teljes joggal költőnek, Empedokles pedig inkább physiologusnak mintsem költőnek nevezendő.

Ha ezen korcsfajokra nézve el is fogadjuk Aristoteles ama mondatát, ugy mégis az ó-kori elegia elméletének meghatározásánál a versidomot épenséggel nem szabad figyelem nélkül hagynunk, sőt annak csakis ez lehet határozott ismertető jele. Elfajult idők szeszélyéből s izléstelenségéből származó fattyúhajtások pedig, mint p. o. Nikander a kigyókról való tana, vagy Philon és Antimachos könyvei a mérgekről és ellenmérgekről: nemcsak az elegia köréből kiküszöbölendők, hanem — egy velős római itélet szerint — kopjákkal s dzsidákkal a Helikonról letaszitandók. De nem csak az, a ki valamely verssel átalában, hanem az is, a ki valamely versnemmel visszaél: kitörlendő a valódi költők sorából. Mi tehát egyelőre azon eredményhez jutunk, hogy az ókori elegia azon műfaj, mely a distichon természetének megfelel.

A néptörzs pedig, mely nemzetiségénél fogva ezen uj versidom müvelőjeül legelőször s leginkább hivatva volt: nem lehetett más mint a joniai. Azon viharok, melyek Hellas anyaföldén a lovagias élet átmenetét a polgáriba, és ezáltal a kényúri alkotmányok köztársaságiakká való átváltozását elősegitették s kisérték: nem csak a nép külső körülményeiben, hanem érzés- s gondolkozásmódjában is oly forradalmat idéztek elő, hogy következményei földolgozására sok század igényeltetett. E rázkódások a kisázsiai part virágzó gyarmataiba aránylag kevésbbé hatottak el. Ezek alapitása nagyobbrészt a

hellenek azon része által eszközöltetett, mely régi intézményeihez hiven ragaszkodva, az anyaföldi erőszakoskodások elől a kies ázsiai partra menekült, melyhez a számos viruló sziget természetes hidat képezett. Az öntudatra ébredt népakarat okvetlen itt is némi engedményekben részesült; de okunk van hinni, hogy a régi hősies idők — habár sokkal műveltebb alakban — épen itt maradtak fönn. Csak ugy volt itt Homer és a hősi eposz lehetséges.

De lassankint eltünt itt is azon gyermekies, és a mellett mégis oly nagyszerü világnézet, melynél fogva az egyén önönmaga sorsát csak az egyetemes mult- és jelenkor sorsából olvassa ki, és annak nagy talányait az eposzban megfejteni igyekezett. Eltünt az, részint a történelem sohasem nyugvó folyása következtében, mely a gyermekség legédesebb álmait sem hagyja örökké folyni, részint és főleg az egyes polgárok meglepő gyorsasággal növekedő jóléte s öntudata által. Ama boldog kor átváltoztatására befolyással voltak azon szorongatások is, melyeket a ravasz és hatalmas szomszédok kapzsisága egyes hellen gyarmatra hozott. Viszálkodás és idegenkedés a szövetséges városok keblében; a szerencse s veszedelem gyors változása, melyben mindannyiszor minden egyes polgár részes volt; a kelet felől mindinkább közeledő világ-birodalom, mely ezen gazdag gyarmatokat végveszélylyel fenyegeté; a folyton növekedő müveltség; a kiterjedt kereskedelem, mely már akkoriban majdnem az egész ókori világot bejárta: mind ezen körülmények egyrészt sokféle s a legváltozatosabb érintkezésbe hozták a helleneket, mi által nézetkörük

tágult ugyan, de egyszersmind növekedett élvezetvágyuk is; másrészt pedig bőséges alkalmat nyujtottak azok arra nézve, hogy az egyén magamagát és magánéletét, vagy legalább az őt közvetlenül környező társadalmat vegye szemlélete tárgyául. És mig az igy ébredt önérzet a különféle természetek szerint mindinkább különféleképen nyilatkozott, azon mértékben mutatkozott, hogy az egyén és külvilág közt határozottan felmerülő meghasonlás költői kibékitésére már nem elégséges az eposz, mely épen azon két tényező egységének föltételezésén alapszik.

Ezen állapotok azonban, mint emlitők, csak lassanként váltak ilyenekké; nem duló s költőileg meddő századok során emelkedett föl megifjodva az egyén, és állt elő egy férfiu, ki önmagában, a szép alanyában az elveszett egységet ujra meglelé, a világot minden tüneményeivel saját akarata szerint maga körül, mint központ körül csoportositva, és a keblében lakó istenségeket: Charist s Nemesist, a zabolázó mértéket és a kellemet, a dolgok egyetlen igazi rendszabályául fölismerve. Egy szóval: a szorosabb értelemben vett lyra az egyéb törzsök, különösen az anyaföldi hellenek számára volt föntartva; a jóniaiak számára pedig az elegia.

Az élet még elég gyönyört nyujtott, hogy azt szeretni, s benne mintegy fölolvadni lehetett. A magánélet ékessége, pompája, sőt bujasága: bor, táncz, lakoma, és szép asszonyok, az édes henyélés, s a gyönyörü természet fölötti elmerengés; a mellett a még mindég hatalmas, bensőleg erős, sőt daczos polgári községek: mindez

tárgy, ha nem is nagyszerü eposz számára, de mégis egy vele rokon műfaj: az elegia számára[1]).

Valamint az „eposz“ szó, ugy az „elegeion“ elnevezés is a leghitelesebb irók szerint, nem valamely költemény bizonyos tartalmát jelenti, hanem csakis a külformára vonatkozik[2]). De a hellen müvelődés egyik fő érdeme épen az, hogy e jeles népnél tartalom és külforma egymásba illett, mint akármely egésznek szükséges s elválhatlan részei. Igy „elegia“ is tulajdonkép csak egy, distichonokban irt költeményt jelent. És habár ilyent ezen név alatt nem is birunk, fölhozhatjuk mégis Tibull IV. 3. számu elegiáját, mint a mely e műfaj rokonságát az epigrammal bizonyitja:

Hogy szeretőm sokszor hűségtelen, ugy regél a hir:
Vajha siket volnék, a mikor ezt regeli.
Két élü törrel döf az ily rágalmazat engem:
Hallgass! oh mit örülsz kinzani, mostoha hir?

(Kis János forditása szerint.)

Az elegia neve hosszas vitatkozás tárgya volt, azonban Hermann[3]) és Welcker[4]) értelmezései után a szó eredetére nézve kételynek már nincs helye. Valamint más lyrai fajok neve, mint: Ailinos, Jepaion, Jobacchos, Bacchebacchos a visszrím egyes szótagainak összevonása által keletkezett: ugy történt ez hasonszerüen az elegiánál is; t. i. a régi gyászdalokban, vagy minden vers-

[1]) Hertzberg. Begriff der antiken Elegie. I. 253. l.
[2]) O. Müller. Geschichte der griech. Literatur. I. 186. l.
[3]) Zeitschrift für Alterthums-Wissenschaft. 1836. 531. l.
[4]) Rheinisches Museum. IV. 429. l.

szak után, vagy mi valószinübb, csak bizonyos nyugpontokon, a kar által kétszer egymásután éneklendő visszrím: ἔ ἔ λέγ', ἔ ἔ λέγε fordult elő, melynek összefoglalása az elegia nevét eredményezte. De ama visszrím magában hordja egyszersmind a pentameter elemeit is, és már ezen eredeti nyers alakjában, egybefűzve a megelőző hexameterrel, distichont képez; ha idővel ezen jajgatás helyébe a hexameter mondatát folytató hasonmértékü más szavak léptek: ugy világos, hogy mért nevezték ezen „elegia versnem"-ben (ἐλεγεῖον) irt költeményeket eleintén átalában többes számban: ἐλεγεῖα, s csak később egyes számban is ἐλεγεία-nak[1]).

A joniai költő a distichonnal tehát oly külalak birtokába jutott, melyben egész énjét, minden hangulataival, reményeivel és aggodalmaival kitárhatá; és valóban csakhamar látjuk is a legnagyobb virulásnak indulni ezen formát.

Hogy mennyire távol voltak azonban a hellenek ama nézettől, mintha az elegiának szükségkép panaszdalnak kellene lenni, azt már az első működtőnél tapasztaljuk, kiről bizonyosan tudjuk, hogy elegiákat irt. Ez az ephesosi Kallinos, kit nehány iró az elegia föltalálójának nevez[2]). A kor, melyben működött, teljes biztos-

[1]) Ezen tárgyra nézve bővebb fölvilágositást nyujt W. Hertzberg, már föntebb idézett jeles, s az e'ötte történt kutatásokat birálólag egybefoglaló értekezése. (Der Begriff der antiken Elegie. I.) Prutz irodalomtörténeti évkönyveinek 1845. folyamában 231—55. l.

[2]) Bőven tárgyalja ezt F. V. Franke (Callinus, sive quaestionis de orig. carminis elegiaci tract. crit. 1826), ki sok tekintetben kiigazitotta Abbé Souchay áradozó értekezéseit: „Discours sur l'Elegie" s kétrendbeli „Discours sur les poétes élégiaques" (Mem. de l'Acad. des

sággal már meg nem határozható, hanem valószinü, hogy a Kr. e. nyolczadik század második felében élt; mindenesetre Archilochos előtt[1]). Két töredéket birunk tőle: az egyikben a hazájába betörő kimmeriaiak elüzésére buzditja a lydiaiak szomszédsága miatt már elpuhult honfitársait. „Az ó testamentom prófétáiként“ [2]) hangoztatá az elegikus intő szavát ezen költeményében, mely áradozó előadásánál, és még féligmeddig epikai tárgyilagosságánál, valamint gyarló müvészi formájánál fogva, ezen műfajnak az eposztóli elszakadását élénken tárja szemünk elé. Másik töredékében kitörő lyraiság uralkodik; a honfibú, a szent harag szavával illeti honfitársait, midőn ezek az ellenség közeledtét tétlenül nézik:

„Meddig nyújtózkodtok még? Mikor ébredtek már harczra?
Ifjak, hát nem pirultok a szomszédok előtt,
Igy ellankadva? Itt ültök, mikéntha mély béke mosolygna,
És im, körültetek vad háború zaja dühöng.“

Itt látjuk még, a második verspárba mint nyul át az elsőben festett kép, mely az előbbi pentameterben sokkal helyesebben végződnék. Ezen müvészi gond hiányából származó gyarlóság Kallinos követőinél azonban mindinkább gyérül, és később csak nagyritkán fordul elő. Ez volt a hellenek első, még pedig politikai elegiája,

Inscr. Tome VII., VIII.), valamint K. Schneider pontatlan „Ueber das elegische Gedicht der Hellenen“ cz. értekezését is (Daub und Creutzer, Studien IV. kötetében). Has. még: Ulrici Gesch. d. hell. Dichtkunst II. 262. s. k. l, és N. Bach Callini Fragm. 9. s. k. l.

[1]) L. W. Hertzberg f. i. h. 265. s. k. l.

[2]) Curtius. Griech Geschichte. I. 469. l.

mely a következő pár sorban jól jellemeztetik: „Az elegia bő beszédü s kifejezéseiben nyilt; szereti képét erős vonásokkal rajzolni, s a hatást fokozni ellentét által, mint Kallinos ama töredékében a dicső vitéz képével a dicstelenül elhaló gyáváét állitja szembe. Maga a pentameter, mint a versidom alárendelt része, az eredeti eszme bővebb kifejtésére vezet pótló vagy felvilágositó mellékletek által. Ezen, izgult érzület hangjával párosuló bő beszédüség az alagyának mindég bizonyos pontig a lágyság jellemét kölcsönzi, mi felismerhető Kallinos és Tyrtaeos harczias énekein is“ [1]).

Kallinos nyomát a harczias elegiában Tyrtaeos követé, kinek dalaiban a lelkesités heve kihült ugyan egy kissé, de még mindig hóditó erővel nyilatkozik; kellemesen meglepő azonban a bennök uralkodó plasztikai s alanyi elem kitünően sikerült vegyitése, miáltal a szenvedélyes lyrai kifakadás féken tartatik. Az ephesosi költőnél csak valamivel későbbi Tyrtaeos részt vett a második messeni háborúban, melyben véghezvitt tetteit a tulzó monda tündéries vonásokkal festi; Spartába ő hozta az elegiát szülőföldéről, Attikából, a hová az már Joniából átszállott volt, min nics mit csudálkoznunk, ha meggondoljuk, minő rendes s szakadatlan összeköttetésben állott Athene ázsiai gyarmataival. Hogy pedig a spartaiak előtt az elegia akkoriban még ismeretlen volt, az egyszerüen onnan magyarázható, hogy neveltetésök s müvelődésök merőben harczias jellemü lévén, a

[1]) Müller-Donaldson. A régi görög irodalom története. Ford. Récsi. I 128. l.

szépmüvészetekre kevésbbé figyeltek és figyelhettek. Harczi erények gerjesztésére használta Kallinos az elegiát, és ugyanazon czélra hivatott meg Tyrtaeos Spartába. Uj hazájának, Doriának harczviselése, doriai fegyelem és törvény iránti engedelmesség, bátorság és harczi dicsőség, ezek lelkesedéssel fogadott dalainak tárgyai. Horácz azért rangban egyenesen Homer mellé helyezi őt, minthogy mind a kettő „dalaival a férfiak szivét Mars tusáira hevité“ [1]). Hanem magának Spartának keblében is meghasonlás ütötte föl hydrafejét, és pártviszályokban elgyengülve, közel volt Likurgus állama ahhoz, hogy ellenségei prédájává essék. Ekkor hangoztatá Tyrtaeos „Eunomia“ (Törvényesség) czimü leghiresebb elegiáját, melyet azonban a századok vihara elsodort, mig harczias elegiái közül hármat teljességükben birunk. Ezen költemények széles elterjedése s azon rendkivüli tisztelet, melyben azok Spartában még későbbi időkben is részesültek, tanuskodnak azon roppant hatásról, melyet az egykoruakra gyakoroltak.

Majdnem egyidejüleg két, mint jambikus költő is hirneves, férfiú: amergosi Simonides és Archilochos bizonyitotta be az elegia hivatását a lélek derültebb érzéseinek kifejezésére is. Az elsőtől e nemben mitsem birunk; az utóbbitól azonban nehány jelentékenyebb töredéket, melyekben nyoma sincs ama csipős gyülölségnek, mi által a lángeszü költő jambusai hiresekké s halhatatlanokká levének. Elegiái is csupán érzelmének nyilt s egyszerü kifejezései: balszerencsében való türelemre inti

[1]) Epist. II. 3. 402.

önmagát, azon keserű vigasztalással, hogy ez emberi sors, mely nem egyedül őt sujtja. Csatában ugyan nem volt az utolsó, de a bátorság mintaképeül sem tünik föl, a sikról paizs nélkül térvén egyszer vissza, mit ő egész könnyelmüen és igazán joniai kedélyességgel el is beszél. Ezen elegiát honfitársai épen ugy nem tudták neki megbocsátani, mint magát a tényt, mely minden hellen harczosra nézve a leggyalázóbb vala. Elegiáinak egy része politico-harczias jellemü, de főereje nem ezekben, hanem a föntebb érintettekben nyilatkozott. Azonkivül irt ő még gyászdalokat, tehát ujabbkori fölfogás szerinti elegiákat is; nevezetesen ismerjük Perikles barátjához intézett egy vigasztaló dalának töredékét, melyben annak sógora tengerbe oda veszését rajzolja, és a mely valószinüleg azonos ama Pentarch említette[1]) sirató dallal; hisz a vigasz oly közel áll a gyászhoz! Mindez bizonyitja Archilochos sokoldaluságát, miről az ókori irók dicsérettel emlékeznek.

Hogy azonban az elegia tárgya ne legyen csupán csak harcz és háboru, hanem — a lakomák diszitésére — a muzsák s Aphrodite adományai is, azt elég világosan kimondja a kevéssel későbbi joniai költő, teosi Anakreon, ki maga is irt[2]) elegiákat, csakhogy azok, fájdalom, mind elvesztek.

Habár Solon hires „Salamis“ czimü elegiáját énekszóval a népgyülés előtt mondta el, tudjuk, hogy mégis az elegia előadásának valódi helye, a lakoma volt; fu-

[1]) De audiend. poet. 6.
[2]) Athenaeos XI. 463.

vola kiséret mellett adattak elő itt Tyrtaeos harczdalai úgy, mint az erotikai s politikai elegiák, sőt Theognis tanszerűbb költeményei is. Midőn t. i. a vendégek jóllaktak, poharak töltettek, és az istenekhez, jelesen Appollóhoz intézett rövid ének után fuvolakiséret mellett a vendégek egyike, vagy az egész társasághoz, vagy egyes tagjaihoz intézett elegiákat adott elő[1]).

Az elegia e szerint a lakomák élénkitésére szolgálván, mi volt természetesebb minthogy a bor dicsérete az elmélet központját képezé? hogy a költők annak, az élet öröme, s bujára való befolyását előszeretettel tárgyalák? S ez az elegiának szükségkép derültebb s vidorabb jellemet kölcsönözött, mely furcsán ki is rí a mai kor elegiáinak panaszló gyászhangjai mellett. Joniai szokás szerint a férfiak lakomáiban (symposion) hetaerák is részt vehetvén, föltehető ennélfogva, hogy ezen úgynevezett sympotikai elegiák költői róluk sem feledkeztek meg, miáltal az átmenet a szorosabb értelemben vett szerelmi elegiába magától kinálkozott.

Ime, létezésének ezen rövid korszakában az elegia már is tág mezejét bejárta az emberi élet- s törekvésnek. Előadattak s megénekeltettek benne az élet örömei, habár eddigelé csak azon örömek, mik a bor élvezésével, és kéjhölgyek társaságával összekötvék; kifejezést adott a kedves holtak fölötti fájdalomnak is, és a vigasztalás balzsamát igyekezett a pótolhatlan veszteség sebzette szivekbe csöpögtetni. Megfelelőleg a lélek azon

---

[1]) Müller-Donaldson. A régi görög irod. tört. Ford. Récsi. I. 232., 244 l.

nyugtalan állapotának, melynek létét köszöni, azaz szakadozva s szökdelve járt, és vigasztalás, valamint az elhárithatlannak békés eltürésére való biztatás által kivánta a léleknek visszaszerezni nyugalmát. Leglényegesb jelleme azonban a harczias szellem volt, mely Kallinost és Tyrtaeost lelkesité, sőt a könnyelmü Archilochost is magával ragadta.

De a művészetek szoros összefüggésben állanak az élettel, és egyik sem szorosabban a költészetnél. Midőn tehát a joniaiak élete puhulttá vált, s midőn a nép különösen a lydiaiak járma alatt, elernyedett: akkor az elegiának is el kellett hagyni harczias-politikai terét; hisz az elegia épen az a műfaj volt, mely az élet viszontagságainak kifejezőjeül: a jelenkor tolmácsaul szolgált. Ezen viszony csakugyan észlelhető is Mimnermosnál, kinek virágzása épen Joniának s avval együtt szülővárosának elfoglalása korába esett. Nála amaz emlitett átmenetféle változás kiválólag föltünő, mert mig eleinte Gyges, Lydia királya ellen harczdalokat zengett, ugyanő később miután minden ellenszegülés sikertelen, és a joniai élet derült szabadsága elveszve volt, egészen a szerelem dicsőitésének élt, mivel ez – ugy mond — mindenek előtt az embereknek, szenvedéseik vigaszául adatott az istenek által. Ebbeli működése kitünő sikerrel koronáztatott, mint ezt Properc dicsérete bizonyitja [1]); Horácz pedig [2]) oda nyilatkozik, hogy „enyelgés s szerelem nélkül nincs vidám élet.“ A joniai lényeg ezen

[1]) Properc I. 9. 22.
[2]) Epist. I 6, 65.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

igazi — könnyűd s mégis mély, vidám de mindég gyöngéd s művészies természetü — képviselője, élvezetekben letelt ifjusága után, még előhaladtabb korában egy Nanno nevezetü fuvolásnőbe beleszeretett, kinek nevét elegiáinak legszebbikével örökité meg[1]). Sajátságosan megható az az utánozhatlan báj s gyöngédség, melylyel a szerelem öröme s bánata, és az oly hamar muló ifjuság élvezetére biztató fölhivás ebben festetik s megénekeltetik; tárgyak, melyek később a lyra állandó, sőt majdnem kirekesztő tartalmát képezék. Emeli ezen benyomást a versein átlengő búbánat, melyből kitünik, hogy a keserv elfeledésére s az örömök élvezésére való serkentés önmagát a költőt is illeti. „Mint a levelek — ugymond — melyeket a nap sugara által a viruló tavasz teremt, ugy éltünk virágának mi is csak arasznyi időn át örvendünk; mert gyorsan közelegnek a sors fekete istennői, hozván agg kort és halált. Az ifjuság gyümölcse csak pillanatig tart, és ha elmult, akkor életnél többre becsülendő a halál. Sok sanyaruság érkezik: gyakran szegénység, vagy szeretteink elvesztése, vagy kedvölő betegség; mert hol az az ember, kire Zeus sok bajt nem küldött volna?“ — Ez egészen a későbbi, a jelenkori elegia hangja.

De forduljunk már most az aegaei tenger ázsiai partjaitól el Hellashoz, a hol mindjárt a törzsrokonságu Attikában egy férfiuval találkozunk, ki, ámbár Mimnermos kortársa, annak tökéletes ellentéteül tünik föl, és a ki gondolatai, tettei s költészete tárgyául polgári erényt

[1]) Athenaeos XI. 470.

és hona jóllétét tüzte ki, holott a keleti joniai az életörömök élvezésére hív föl. Ezen férfiu egyaránt nagy mint polgár, államférfi s költő, a hellenismus egyik legnemesb alakja: Solon, a törvényhozó, a bölcs, ki „naponként sokat tanulván, megőszült.“ A derült életfölfogás ugyanazon szelleme, ugyanazon nagymüveltségü gondolkozásmód, ugyanazon erély, mely ezen férfi törvényhozásában oly vonzóan hat, lengi át költeményeit is, melyek azonban, fájdalom, csak töredékesen jutottak mireánk. „A népnek a hatalomból s becsületből igazságos részét megadám, a gazdagokat s hatalmasokat részesitém abban, mire rangjuk érdemesité, és mind a kettőt hatalmas paizszsal védvén, álltam én, egyik pártot sem hagyván igazságtalan győzelemre jutni.“ Igy szól ő maga. A Mimnermos és Solon közti ellentét legszebben nyilatkozik abban, hogy mig amaz az isteneket kéri: érje őt — menten gondtól és betegségtől — a halál hatvanadik évében; addig emez igazi férfiassággal csak nyolczvan éves korában, s siratva barátai által, kiván meghalni. Leghiresebb s egyszersmind legharcziasb elegiája a „Salamis“ czimü volt, melyet K. e. 694 körül irt, és a nép előtt nyilvánosan elszavalt, még pedig oly roppant hatással, hogy annak következtében az atheneiek ama fontos szigetet visszafoglalták, a költőt pedig rendkivüli tiszteletben részesitették.

Még magasabb tökélyre vitte az elegiát megarai Theognis, ki a II. század közepén élt. Dalai érütése, a politikai elemen kivül, saját tapasztalásai, melyek egy viszontagságos élet kifolyásai, a költő kedélyét elhomályositák. Hisz kénytelen volt szeretett szülővárosából

menekülni, és ámbár mindenütt szerelem s barátság fogadta, mégsem tudott ő igazán örülni, mert mindenek fölött szerette hazáját. Később, ugy látszik, hazatért ismét; de vig s gond nélküli élet akkor sem jutott osztályrészeül, bekövetkezvén a persa háborúk. Ezek iránt költőnknek nem voltak jó sejtelmei, sőt látva „a hellenek oktalanságát s viszálkodását," aggodalom fogja el keblét a vég eredmény miatt, és könyörögve fordul Phoebushoz oltalom- és megmentésért. De csakhamar visszanyeri joniai könnyelmüségét, és fölszólitja polgártársait, ne gondoljanak semmit a mediaiakkal, hanem miután a haragvó isteneket megengesztelték volna, élvezzék az életet, a mig lehet; „mert jobb — ugymond — vidámságban és kedvben gondtalan tölteni az életet, és távol tartani a balsorsot, az örömökben sivár aggságot, és a halál enyészetét." Bujdosó Odysseusnak nevezi önmagát, és megható, ezen előbb gazdag és tiszteletben álló, most árvaszegény s hontalan férfi panaszait hallani, midőn a daru szavánál, mely ez embert földei elvetésére inti: megemlékezik saját viruló mezeiről, miket mostan már nem mondhat tulajdonának. Hanem a költő nem csak panaszolkodni tud a sors csapásain: férfias szive ellenségeit sujtó boszú után is sóvárog; Zeushoz fordul, és nem csak szenvedéseinek enyhitésére kéri, hanem véres megtorlásra is azon férfiakon, kik vagyonától és honától megfosztották.

A hellen elegia fejlődése mindeddig folytonos haladásra mutatott; teljes virágzását és tetőzését azonban Pindar és Aeschylos kortársa s barátja, a marathoni hősök dicsőitője: Simonides által érte el, ki is pompás

styl és sokoldalu tartalommal a tökély magaslatára emelé azt[1]). Simonides nem csak költeményei műbecse által vált halhatatlanná, és állott egy sorban a győzedelmi hymnusok magasztos dalnokával Pindárral, hanem azon rendkivüli befolyásnál fogva is, melyet az utókorra gyakorolt. Ő az alexandrinusok és rómaiak mintája, s azáltal közvetitőleg a modern elegikusok előképe is; általa az elegia valóságos panaszdallá lett. Simonidesről tudjuk, hogy nyilvános pályázat alkalmával hires barátját és versenytársát Aeschylost, a marathoni csatában elestek dicséretére irt elegiájával legyőzte, mivel — Aeschylos régi életirójaként — ezen műfaj a rokon érzet bizonyos gyöngédségét kivánja meg, mely pedig a kiválólag tragikus Aeschylos komoly s méltóságteljes költészetétől meg volt tagadva[2]). Simonides ezen húrt persze utánozhatlan bájjal tudá pengetni. Hogy azonban az ő nyomán ily gyászdalok nagy számban keletkeztek, az könnyen képzelhető: mert valamennyi nemzet közül legnagyobb hajlamot tanusitott a hellen arra, hogy kitünő egyéneit s az élet fontosabb eseményeit a müvészet által dicsőittesse s emlékezetöket föntartsa[3]). Nem is tartatott azért becsmérlőnek, ha valamely költő pénzért üzé művészetét és megrendelésre dolgozott. Nagyon természetes, hogy az ily költemények fön nem maradtak: bizonyos alkalomra, bizonyos hallgatóság számára irva, becsükből sokat vesztettek, ha emez szétoszlott, amaz pedig elmult, s a maradék emlékéből kiesett. Ilyformán

[1]) Bernhardy. Griech Lit. I. 444. l.
[2]) Auctor. Vit. Aeschyl ap. Dindorff p. XIV.
[3]) E. Weber. Die elegischen Dichter der Hellenen. 432. s köv. l.

eme gyászdalok (valamint a dicsénekek is) a meggyászolt (vagy dicsőitett) egyén emlékezetével együtt a felejtés tengerébe merültek, és csupán csak gyér tudósitások nyomán következtethetjük, hogy azok, még pedig nagy mennyiségben készittettek. Azon kevés közé, mi e nemben hozzánk eljutott, tartozik egy spartai halotti ének és Euripides költeménye a Siciliában elestek emlékére.

Későbbi költőktől csak egy, Parthenios nejének halálára irt és ránk fölötte töredékesen maradt gyászos elegiát birunk. Ezen müvek különben, mint alkalmi versek, s többnyire inspiratio nélkül irva, valami különös értékkel nem is birhattak, és ezen okból a mesterek müvei mellett könnyen juthattak feledésbe. Ezen mesterek elseje pedig kétségkivül Simonides volt. Gyöngéd érzelmek, megható bensőség, érzékeny panaszok: ezek az emberi élet azon húrjai, melyeket a modern szinezetü teosi dalnok pengetett és örökké remek módon dicsőitett. Ha az idő mulandóságát, vagy az ifjuság rövid tavaszát, vagy pedig szeretett barátok halálát gyászolja: akkor szivünk legmélyére hat, mintha csak velünk egy korszak szülte volna őt, mintha a mi fájdalmainkat osztaná s azokra nézve különös fogékonysággal birna. Az ó korból csak Ovid és Tibull legszebb dalai tehetők Simonideséi mellé, kik fölött búbánat s gyász lebeg, mint a tavasz harmatgyöngyös virányai fölött gyönge ködfátyol. Egyik fönmaradt töredékében, mely Mimnermos egy elegiájához igen hasonlit, az emberi gyarlóság miatt emel panaszt. „Csekély az ember ereje — igy szól — hasztalan minden törekvése, és a rövid életben bajt baj

követ és a kérlelhetlen halál fenyeget mindenkit; mert benne részesek a jók s roszak egyaránt.“ „Semmi állhatatosság nincs az emberiség mulékony dolgaiban!“ kiált föl máskor. „A meddig az ifjuság édes virága virul, gondtalanúl bolyong az ember álmaiban, ah! haszontalan álmakban; nem is gondol aggságra s halálra, nem gondol, a mig virul, hervasztó őszre. Oktalan gyermekek azok, kik igy cselekesznek! Nem tudják, az idő hogy röptiben elfújja a halandónak ifjuságát és életét!“ Nem ugy hangzik-e ez, mint Schiller „Nenie“ czimü költeménye, mint Berzsenyi vagy Lenau panaszai?

A hellen elegia tehát az érzemények s ezek árnyalatainak azon tágas körét bejárta volt, mely az emberi élet és érzelem jóformán minden mozzanatát fölkarolja. De sehol sem találkozunk vele kirekesztőleg panaszdal gyanánt; sőt még Simonidesnél sem, ki pedig e részben a következő korok mintájaul tekintetett, még nála sincs az elegia pusztán csak gyász- s búbánatnak szentelve; megénekel ő harczias dolgokat is, és Solonhoz hasonlólag életbölcsészeti jeles tanokat is hirdet. Majd gyöngéd s olvadó, majd férfias és erőteljes, majd meg gyászoló s panaszló, majd meg derült és vidám lévén, és az ellentéteket gyakran ugyanazon egy költeményben egyesitvén, a hellen elegia az emberi élet sokoldalu szép képmása. Hisz már az elegiai vers magában is egyesitése ezen ellentéteknek: a komoly, kimért hexameter és vele karonfogva az ugrándozó, vig pentameter.

Ha egyátalán — a mire azonban szükség sincs — az elegiát alfajai szerint fölosztani akarnók, ugy azt mondhatnók, hogy Simonidesig — és mint a következés

mutatandja — átalában négy irányban fejlődött: harczias-politikaiként, hol az állam körülményeire volt figyelemmel; sympotiko-erotikaiként, mely a társaság és szerelem örömeit éneklé meg; threnotikaiként, az emberi fájdalomnak müvészi kifejezést kölcsönözvén; és végre gnomikaiként, mint bölcs mondatok és intések diszes edénye. Jelleméhez azonban mindenkor hű maradt; mindig a fölindult, veszedelem vagy öröm, szerelem vagy gyász által illetett s a tenger háborgó hullámaiként legellenkezőbb érzelmek által hánytvetett költői kedély az, mely éleményeit a distichonba, ezen hullámzó lelki állapotának oly szépen megfelelő müvészi formába öntötte. Ezen nyilatkozat pedig már maga is a megnyugvás egy közege levén, a mennyiben a túltelt kedély könnyitését s enyhitését eszközli; az elegia ennélfogva ritkán is végződik disharmoniával; az olvasót vagy hallgatót vigasztalva s megnyugtatva bocsájtja el, tehát egy valódi és tökéletes remekmű benyomását gyakorolja.

A görög szabadságnak Chaeroneánál történt vég enyészete a K. e. IV. és III. században nemcsak a közerkölcs, müvelődés és nyelvnek romlását, a historiában páratlan gyorsasággal és átalánossággal vonta maga után [1]), hanem véget vetett egyszersmind a müvészet, és főleg a költészet szabad, eredeti fejlődésének is. Ama költői tekintetben oly gazdag idő helyébe, mely a müvészet minden rétegeiben uj meg uj, és szebbnél szebb virágokat hajtott: ekkor a tudományosság egy korszaka

[1]) Hertzberg. Elegie der Alexandriner (Prutz. Jahrbuch 1846) 137. lap.

lépett, mely a valódi teremtésre szükséges költői ihletet merőben nélkülözte. De még a tartalom is hiányzik a költészetben, a mennyiben az nem az élet társadalmi viszonyaiban rejlett. Azon időben, midőn Hellasban a nemesb néptörzsök kimerültével a durvább Aetoliaiak első rendü szerepre jutottak, és Hellas szép földe, barbar pompa, fényüzés és bujálkodás mellett, a pusztitás, viszálkodás és rendbomlás szomoru szinhelyévé vált: akkor a müvészet és tudománynak más, nyugalmasabb menhelyet kellett keresni. Ezt Egyptom királyainál meg is találták, kik is az irodalmat minden telhető módon pártolták, és emelni igyekeztek. De a királyok az irodalmat gátolhatják és elnyomhatják ugyan, hanem halottaiból föl nem tudják azt támasztani soha, ha létele egyéb föltételei hiányoznak; legföljebb az álvirágzás egy korszakát idézhetik elő, mint az a Ptolomaeusok udvarán növekedett irodalomnál némileg észlelhető is[1]). Ezen ugynevezett alexandrini korszak a müvészetnek csakis külformáját birta, de nagy mértékben. Költői bebizonyitották, mit lehet a költészetben tanulni, ha sem tiszta izlés, sem pedig erkölcsi eszmék hordozta teremtő erő nem buzdit. Legjobb esetben tűrhető másolatok készülnek, melyek azonban a külforma tisztasága s csinja mellett, a tartalmasság és teremtő ihlet hiányát, annál inkább fájlaltatják, és éreztetik. De a külforma, habár az el is sajátitható tökéletesen, megfelelő tartalom nélkül mégis holt marad s puszta képlet; vagy erőltetett,

[1]) Droysen. Gesch. der Nachfolger Alexanders. III. k. 422. s köv. ll. — Bernhardy. Griech. Lit. I. 355. s köv. ll.

túlzott tartalom által az elpattanásig megfeszittetvén, sántitó versekbe foglalt dagálylyá válik. Legtűrhetőbb termékeit ezen korszak — a tankölteményen kivül — még a költészet azon ágaiban létesitette, melyekben a külszerüsködés- s álfényben elsülyedt korral ellentétben, egy jobb mult rég eltünt egyszerüsége utáni vágyodás vagy tisztán lyrailag, vagy lyrai-epikailag nyilatkozhatott: az idyllben és az elegiában.

És evvel elénk tárul egyike azon okoknak, hogy mért tisztelte ezen hellenisticus korszak Simonidest az elegia előképeül. Azon naiv közvetlenség és eredetiség, melylyel a régi költők háborgó érzelmeiket az elegia müvészi formájába öntötték: az a későbbi, idegen járom alatt sinlődő görögre nézve elveszett. Hanem, hogy ama régi idők utáni vágyódás, és annak fölötte korán eltünten való keserv az alexandrinusoknál csakugyan őszinte s mély volt, abban már csak azon körülmény sem hágy kételkednünk, hogy az elegia körében létesült termékei legjavához tartoznak annak, mi ezen tulságos élvezés közt megcsömörlött korszak gazdag irodalmából számunkra fönmaradt. A rómaiak uralkodása alatt a költészet végképen alászállt; a költők tudományos mythosok irásában, és az élczes epigramm könnyed játékában lelték kedvtöltésüket. Különben oly csekélyek és töredékesek e korszak költői maradványai, hogy az egyes költők pontos jellemzése majdnem lehetetlenséggé válik.

Az attikai elegia virágzásának utolsó szakában különösen az epigrammszerü elegia müveltetett, a mi tagadhatlan bizonyságául szolgál a hellen elegia s epigramm közti nagy rokonságának. Legjelesebb művelői

akkorában Theognis és Xenophanes voltak. Az alexandrinusok később ezekhez csatlakoztak. Főérdemük azonban az, hogy az elegiára a genre, a csendélet, és merengés jellemét ruházták [1]). Ebben rejlik eredetiségük. Ez által lettek hiresekké Kallimachos és Philetas, az első az erotikai elegiában mester, és (a rómaiakra nézve) minta, az utóbbi érzelgős, lágy természet, de mély értelemmel a sziv legrejtettebb érzelmei iránt. Kallimachosról két római tekintély igen eltérő véleményét birjuk; Quintilian ugyanis a legjelesebb elegikusnak nevezi őt, mig ellenben Ovid szellemdús voltát tagadja, de hogy művész, azt ő is elismeri. Ezen nézetkülönbség okvetlen a két itélő más-más álláspontjából magyarázható. Mi azonban nagyon hajlandók vagyunk Quintilian véleményét elfogadni, mint a ki mindenkor müveltizlésü müitésznek mutatkozik. Kallimachostól két elegia származott reánk: az egyik „Pallas fürdője" eredetiben; a másik „Berenice haja" Catull — valószinüleg szabad — forditásában; és mind a kettő igazolja Quintilian itéletét. Megerősiti még a közönségesen Kallimachosnak vindicált magas állás helyességét Propercz fölötte elismerő nyilatkozata is, ki mindenütt Kallimachos és Philetasra vonatkozik. E két költő kétségkivül jeles tehetség volt, habár nem mindenkor ment azon fogyatkozásoktól, melyekben az alexandriai müvészet és irodalom átalánosan szenvedett. Főtörekvésüket képezte a forma s kifejezés csinja; de koruknak velükszületett udvari s természetlen tudós szelleme gátolta szabad,

[1]) Bernhardy. Griech. Lit. II. 394. l.

művészi fejlődésükben, mi annyival inkább visszatetsző, mivel az emberi sziv legbensőbb érzelmeit, és annak leggyöngédebb s legmélyebb rétegeit tárván ki s adván elő, a mellett nagyon is sokat reflectálnak, és a hatást szerfölött hajhászszák; ugy hogy költeményeik gyakran a csinálva csinált benyomását gyakorolják. Hanem épen ennélfogva, valamint az elsajátitott (tehát el is sajátitható) külforma szabályszerüsége, és a tartalom tömöttsége — sőt gyakran túltömöttsége — s sokoldaluságánál fogva nyert ezen két költő oly nagy befolyást a római elegikusokra, s különösen Propercre, ki mestereit azonban minden tekintetben túlhaladá.

Kallimachos és Philetashoz csatlakozott Eratosthenes, ki „Erigone“ czimű hires elegiájában a csendélet ama naiv idyllikus hangját kitünően eltalálta, hatását még vallásos szinezet által emelvén. Philetas barátja s kortársa kolophoni Hermesianax három könyvre terjedő elegiáinak, fájdalom, csak egyetlen egy töredékét birjuk, melyben Görögország Orpheustól Philetasig élt hiresebb férfiainak szerelmi kalandjai tárgyaltatnak; elbeszélése kortársaiénál sokkal egyszerübb, és a költő a történetek lánczolatát érzelmei árjával csak ritkán szakitja meg. Hanem elbeszélése azért mégis lánczolat, gyöngyök egymás mellé füzése: hol epikai kényelemmel elmondva, hol meg lyrai hévvel ecsetelve, hol pedig epigrammi éllel és rövidséggel érintve, a mellett bőven vegyitve mythologiai elemekkel. Ilyformán tehát a hellen elegia végeztével ugyanazon határozatlanságot, ugyanazon ingatagságot tapasztaljuk, melyet kezdetében vettünk észre. Mint akkor, ugy most is még

lyra, eposz, epigramm és tanköltészet közt inog, és Schlegel itélete Hermesianax költeményéről[1]), hogy az t. i. mintegy epigrammok sorozata, igen finom és találó. Annyira nehéz volt a hellenekre nézve megtalálni az elegia valódi terét, és tulajdonképeni hatáskörét, melyen a rómaiak mindjárt elegiai költészetök elején biztossággal s eszmélettel uralkodtak. Persze a sorsot kell itt vádolnunk, hogy a hellenek remekeiből csak oly keveset, és ezt is többnyire töredékesen tartotta fön számunkra. Némileg kárpótol azonban bennünket az ókori legilletékesb itészek itélete és mindenek előtt a római elegikusoké, kiknek finom műérzéke a kitünőt és tökéletest föl-ismerni s méltányolni tudá. Tehát Hermesianaxot illetőleg is méltatnunk kell az ókor véleményeit: mindnyája dicsérő; hozzájok egy ujabb aesthetikai tekintély, Schlegel[2]) is csatlakozik, valamint Weber nyomós itélete, ki a meglevő töredékről oda nyilatkozik, hogy az „a legkecsesb és legszellemesb föltalálás, mit a szerelem felhőtlen boldogságának túláradó érzelme sugallani képes“[3]). Mindazonáltal el kell ismernünk, hogy ezen költemény inkább csak tárgyánál fogva lőn kedvencze az Augustus korabeli rómaiaknak, ámbár költőnk gyöngéd képei s csinteljes előadása, müvészi — s persze néhol mesterkélt — szinezetük miatt, már magában is birtak belbecscsel.

Hermesianax befolyása különösen feltünő Phanoklesnél, kiről egyebet nem tudunk, minthogy Demosthe-

[1]) Fridr. Schlegel's sämmtl. Werke IV. 46—60. I.
[2]) Ugyanott.
[3]) Weber. Die eleg. Dichter der Hellenen. 435. I.

nes után virágzott, és egy: „Az eroták vagy a szépek“ czimű elegiai müvet szerzett, melynek azonban csak két töredékét birjuk. Ezek hosszabbikában a fiúk iránti szerelmet dicsőiti; de a forma oly tökélyével, és oly gyönyörü nyelvezettel, hogy e kétségkivül nagymüveltségü s tehetséges költő műveinek elvesztét méltán fájlalhatjuk. A hirneves hellenista Ruhnkehn Dávid ennélfogva némi joggal mondhatá, hogy „az egész ókorból e nemben ily minden tekintetben jeles és tökéletes mű nem maradt reánk; oly szép egyszerüség és naiv kecs párosul benne müvészi előadással, és a rhythmusok bájos zöngzetességére nézve majdnem fölülmulja Hermesianax elegiáját is.“

Az alexandrinusok korszakában és izlésében utolsó elegikus bithyniai Parthenios volt, ki — Augustus alatt élve — barátja volt Virgil és Gallusnak, és ez utóbbi kedveért irta szerelmes történeteit. Különös hirnek örvendtek kedves halottakra irt elegiái; de minden költeménye Hermesianax példája szerint, át meg át volt szőve mythologiai tárgyakkal, vagy legalább támaszkodott olyanokra. Nála a hellen elegia véghanyatlása világos jelekben tünik föl. Izléstelen, botrányos és fölötte bonyadalmas szerelmi történetek, minden nyelvbeli csin és formatisztaság nélkül előadva, a mellett elhalmozva tudományossággal és mindennemü tudós czélzásokkal; ez azon költő jelleme, ki mint Gallus mestere, a római elegiára nagy befolyással volt.

A hellen elegia tárgybeli határozatlansága s ingatagsága — ugy hiszszük — ezen nagyjából rajzolt történeti vázlatból eléggé kiviláglik. Rég hajhászott, teljes

valójában el nem ért eszményképét és valóságos tökélyét e műfaj csak Róma földén volt elérendő. Áttérünk tehát a római elegiára.

III. A rómaiak elegiája.

Az istenek a rómaiak praktikus szellemét nem párositák eredeti költői erővel. Maguk is nagyon jól érezték és tudták, hogy a művészet és költészet nem az a tér, melyen gazdag tehetségeik teljes fényükben nyilatkozhatnak; Virgil (Aen. VI. 85. l.) világosan fejezi ezt ki, mondván: „Te római, világhóditó hatalmat alapitni igyekezz!“ És ebben rejlik e nép classikai jelentősége is. Az egységes, központosító állam eszméje természetesen nem volt káros befolyás nélkül, a mennyiben minden egyéb emberi érdeket elnyelt, és az összes szellemi erők harmonikus kifejtését gátolta. A költészet majdnem mindazon ágában, melyet a rómaiak müveltek, ők, a hóditók, a leigázott hellenek nyomában indultak, ugy hogy a római költemények megitélésénél csakis az utánzás kisebb vagy nagyobb mértéke jöhet tekintetbe; kivéve a szatirát, mely egészen a rómaiak tulajdona és mely szellemük édes gyermeke.

A hellenek által a költészet mezején megalkotott műfajok jóformán már mind át voltak ültetve római földbe, midőn Augustus korszakában az elegiát is művelni kezdték. De ezen kor álizlése nem Mimnermost vagy Simonidest vette mintául, mivel azok nemes egyszerüsége az utánzásra nem nyujtott ingert; hanem az

alexandrinusokat, kiknek érzelgős lágysága s mesterkélt irmodora sokkal könnyebben elsajátitható volt. Az elegia különben az egyetlen műfaj, melyben a rómaiak jóval meghaladták mintáikat.

Rómába az elegia már Catullus és Varro fordításai által, később Augustus alatt pedig Corn. Gallus és Valgius Rufus eredeti művei által talált útat. A korábbi fordítások kevés hatással voltak; csak Augustus kormánya alatt, midőn az élet kéjelmesbé s élvezetesbé kezdett válni, midőn a két nem közti viszony mindinkább lazult és veszedelmes módon szabaddá s zabolátlanná lett, és midőn a fényüzés s élvezésvágy, e műfaj római fölfogás szerinti müvelésére tárgyakat és formákat gazdagon nyujtott: csak akkor karoltatott föl hévvel az elegia és fejlesztetett ritka ügyességgel jeles tehetségek által. Sajátságos tünemény azonban, hogy a római elegikusok legjelesbjei már fiatal korukban remekeltek ezen műfajban, melynek legbensőbb természete higgadtabb észt és csendesebb érzelmeket föltételez.

A nőnemmel való szabad érintkezés, valamint a házasságróli megvető nézetek az elegia virágzását nem csekély mértékben segitették elő. Hisz azon költők legmüveltebbje is, az elpuhult Ovid, a két nem viszonyát rendszer gyanánt tárgyalta, azt a csábitás s érzékiség minden kecsével fölruházva. Ovidhoz csatlakozott Tibull és Properc; amaz gazdag, kedélyes lelkü költő, emez mély érzelmü s elragadó indulatu, heves vérü férfi. A római, azaz erotikai elegia tökélye ezen három költőben fokozódott.

A római elegia vizsgálásánál szükségkép kétféle

megjegyzés merül föl. Először hogy immár valódi gyászdallá vált az elegia, sőt lényegének fő jelleme ez, melyet lényeges, még pedig egyedül lényeges jelességeül megtartott mai napig, miután az ujabb kor a distichon nyűgét szétzúzá. Distichonokba foglalt lyrai vagy lyrai-epikai költemény volt az elegia a helleneknél; a rómaiak megtartották ugyan a formát, tartalmára azonban a gyász és legnagyobb részt a szerelmi gyász jellemét ruházták. A másik pont ezen költők alexandriniai hajlama, melyet minden müvészet és müvelődés daczára mindvégig megtartottak. Azon gyász, legyen bár szerelemből vagy a távollét fájdalmából származó, rájuk nézve csak ritkán a sziv és kedély dolga, vagy épen soha; hanem csakis szemléletök tárgya. Költeményeiken továbbá igen gyakran megérzik a kiszámitva simitó kéz, a miért is nagyobbára hidegen hagynak.

Első kisérletei a rómaiaknak az elegia terén merőben fordításokból állottak. Igy Kallimachosnak „Berenice hajára" irt elegiáját Catull fordításában (Carmen LXVI.) birjuk. Ő volt egyszersmind az első, ki e műfajban eredeti kisérleteket is tett, de vajmi kevés sikerrel. Több tehetséggel birt ő az élcz kifejezésére, s azon csinos dalokhoz, miket anakreotikaiaknak szoktunk nevezni. Mély és tragikai indulatok előadását ritkán kisérlette meg, s még ritkábban sikerült ez neki. Legszebb elegiái még a LXXVI. és LXVIII. számu költemények; az elsőben lemond szeretőjéről, ki mimden esküje daczára hütlen lett hozzá; ez tehát már erotikai elegia; a másik fájdalmát fejezi ki szeretett fivére halálán, ki távol tőle s hazájától, Trója földén adta ki nemes lelkét; a költőre

nézve, a szerelem és társasági élvekben talált gyönyörnek véget vet ezen balszerencse, mert csak az együttlét fivérével tudta azokat vele megkedveltetni.

Mig eme két költemény csakugyan jeles és nagybecsü, annál ügyetlenebbek Catull kisérletei a distichonban. Meglátszik, hogy a költő, ki a könnyen kezelhető hendekasyllabusban fényesen remekelt, itt mind formában, mind alakitásban még kezdő. Latium nyelvét az uj versnem számára még előbb simitnia kellett, meg kellett előbb tanulnia a distichon kezelésének rendét s sorát. Épen ugy van ő tartalom dolgában is, mely nála inkább epigrammai s könnyed, mintsem elegiai jellemü. Föltünő azonban az a körülmény, hogy már itt, az elegia kezdeményezésénél, mutatkozik a rómaiak hajlama gyászos és panaszló költelmekre.

Hanem ezek mégis csak gyarló zsengék voltak oly téren, melyen túl a tengeren a görög szellem, dús voltánál fogva oly számos, becses gyümölcsöt termett.

Első müvésznek a római elegiában a galliai születésü Corn. Gallus tekinthető, ki Lycorishoz négy könyvnyi elegiákat irt, melyek azonban mind elvesztek. Azon hirt és elismerést pedig, melyben kortársainál részesült, nem igen csökkentheti Quintilian roszalása (X. I. 93.), ki őt kemény, döczögős irmodorral vádolja, mert ékes irás tekintetében a rómaiak — az egyetlen Ovid kivételével — egyátalában nem igen remekeltek; a styl mesterével, Oviddal pedig nem vetélkedhetett a római elegia tulajdonképi kezdeményezője a nyelv kezelését illetőleg; sőt a dolgok természete szerint nem is állhatott vele egy fokon; igaztalanság tehát C. Gallust Oviddal össze-

hasonlitani. E részben nyomósabb előttünk a finom érzésü költő Virgil itélete, ki (Ecl. X.) Gallusról dicsérőleg nyilatkozik. Tekintetbe veendő itt természetesen, hogy Gallus Virgil barátja volt. Különben kitünik az idézett helyekből, valamint Properc egy megjegyzéséből, hogy Gallus költészetének tárgya boldogtalan szerelem vala, és hogy ennélfogva költeményei gyászdalok voltak.

Gallusra, és még inkább Valgius Rufusra, Horác barátjára hátrányosan hatott az a körülmény, hogy a görög mintákat folyvást szem előtt tartották, és azokat szolgailag utánozták; egész költészetük inkább gyakorlat és hellen remekmüvek másolata, mintsem önérzelmük sugallta szabad alkotás volt.

Hasonlithatlanul szebbnek, a tökélyt megközelitőbbnek kellett létrejönnie, midőn oly költő mint Tibull[1]) föllépett, kinek egész valójával az elegia lényege oly szépen megegyezett, és kinek érzelme azonkivül eredeti s gazdag, és — mit rómaiakról ritkán mondhatni — igaz is volt. Nem lebegett szeme előtt az alexandriai költészet, melynek tudományosságát utánozni sem hajlama, sem — ugy látszik — elég ismerete nem volt. Kerül mythologiai s történelmi tárgyakat és tartózkodik az alexandrinusok azon czélzatosságától, melyek Propercz és Ovid költeményeit némelyütt nehézkessé, mesterkéltté és mindég nehezen érthetővé teszik. Ez utolsó pedig legnagyobb gátja valamely költő népszerüségének, mely

[1]) Tibull müveinek egy teljes, ámbár sok tekintetben elavult, és nem épen nagyon költői fordítását birjuk Egyed Antaltól: Tibull elegiái. Pest, 1845. (Római klassikusok V. Kiadja a Magyar Tudós Társaság.)

Tibullnak tökéletesen elért czélja volt. Nála egyszerü s természetes minden, ő mindég csak a legközelebb fekvő költői kifejezést alkalmazza, és szófüzései gyakran az egyszerüség és világosság csudás példái.

„Tibull, a visszavonult élet kedvelője, a magánosság s természet barátja, az érzeménydus férfi és egyszersmind valódi költői tehetség“ [1]), ki mindig önönkebléből meritett: az elegia ujjáteremtésére volt hivatva. Földmüvelés és egyszerü, népies erkölcsök iránti határozott előszeretete, Tibull elegiáinak egyszersmind valóságos római jellemet is kölcsönöztek, mivel ezen sajátságok régtől fogva találkoztak a római nép rokonszenvével. Falusi birtokán nevelkedvén föl, Tibull természeti szépségek iránt különös finom érzékkel bir. Költeményei bővelkednek való, igaz s finom képekben és példázatokban, melyeket mind a természettől lesett el. Hozzájárultak ehhez a nyiltság s őszinteség tulajdonai, s az érzelem vonzó melegsége. A természet ezen ismeretével az emberi szivbe való mély belátás párosul; nevezetesen a szerelmet ismeri Tibull minden árnyalataiban, a nélkül azonban hogy annak érzéki oldala iránt kiváló hajlamot tanusitana. Az istenek lelket adtak neki, mint Horácz (Epist. I. 4.) mondja, ki is (Od. I. 34.) szeretője hűtlensége miatt vigasztalja s buzditja, hogy azért ne danoljon „miserabiles elegos“: siralmas panaszdalokat.

Eme tulajdonokat már a régiek is fölismerték, és Quintilian (X. I. 90.) különösen finomsága s csinja

[1]) Humboldt A. Kosmos. II. 20 l.

miatt dicséri Tibullt. Mireánk, ujabbakra nézve, költeményei már annálfogva is kiváló érthetőséggel birnak, mivel az emberi szív örök érzeményeit — melyek egyformaságán sem nemzetiség, sem korszak nem változtathat — oly hiven s egyszerüen fejezik ki, hogy minden magyarázat, minden átfordítás saját korunk érzésmódjára fölöslegessé válnék. Némelyek puhasággal. s érzelgéssel vádolták, és nem találtak költeményeiben férfias erőt; de ez csak ujabb ok arra, hogy egész valója reánk nézve miért oly rokonszenves és érthető, mintha csak egy Goethe, Byron vagy Petőfi kortársa volna. Egészen modern érzelemkifejezésü p. o. szép elegiája I, 1., melyben többek közt mondja:

Szárazon és vizen is vivnod, Messala, neked kell;
Házadat illetik a diadalmi jelek.
Engemet egy szép lány szerelem lánczára bilincselt,
S a kérlelhetlen lány szives rabja vagyok.

Delia, csak te velem s az enyém légy, semmi dicsőség
Nem kell, mások előtt bár henye férfi legyek.
Vég órámban is én csak téged látni kivánlak
S haldokló kézzel téged ölelni, hivem.

És te, ha máglya nekem készül, o Delia, sirsz te
S könnyekkel vegyülő csókokat adsz te reám;
Sirsz, nincsen vassal mellednek belseje béllve
Sem kővé nem vált asszonyi gyenge szived!
(Kis János fordítása.)

Tibull azonban, minden lágysága mellett, a zilált Ovidhoz képest, kinek realistikus oldala nem épen a legtisztább, férfias s igaznak tünik föl, ment az érzel-

mek azon édelgős játékától, ment azon érzelgős olvadóságtól és elveket hajhászó materialismustól, mely tulajdonságok által Ovid mint müvész azon mértékben veszt, melyben azok őt, egy túlmüvelt és bensőleg meghasonlott korszak szószólójává s az által első rangu költővé avatják.

Tibull kedélyes költő; de a mellett a költészet müvészi oldala is, nála jobban kitünik, mint bármely más költőnél. Az elegia az előadás egyszerü folyamatosságát nem tűri; inkább a gondolatok, leirások, s érzések gazdag változását követeli. Benne a költő fölindult kedélyének nyilatkozni kell, a mint az pihenés nélkül szállong eszméről eszmére, jelenetről jelenetre: majd örömét fejezi ki, majd pedig tárgyának egy szomoru oldalát födözi föl, majd leir s elbeszél, aztán ismét remél, retteg és vágyódik. Hanem ezen nyugtalan változatban meg nem szabad állapodnia; mert kell hogy épen indulata előadása által nyugtassa meg egyszersmind a lélek fölgerjedt állapotát, „valamint a fölzúdult vizek mind gyöngébb, gyöngébb hullámzata sima tükörré csendesülnek el“ [1]). Tibull ilyetén müvészetével találkozunk nehány jelesebb költeményében; p. o. I. 10 és I. 3-ban. A föntérintettük tulajdonságok fényesen válnak ki p. o. I. 10. elegiájában, melynek szép fordítását Kis Jánostól (Poet. munk. 1865. 106. l.) birjuk. E költemény themája a béke, de a költő nem marad szorosan tárgyánál, hanem annak mintegy változatait mutatja be; a békéből indul ki, mindig arra tér vissza,

[1]) Müller-Donaldson. A régi görög irodalom története. Ford. Récsi. I. 129. l.

de nem azért, hogy mellette maradjon; inkább kerüli ismét, mielőtt még teljesen kimeritette volna[1]). A költő megénekli a békét, de költeményét nem idylli leirással kezdi, hanem elkárhoztatásával annak, ki a fegyvert föltalálta:

Rettenetes fegyvert, ki hozott napfényre legelső,
Mely érzéktelen ércz nőtt bele szive helyett!

de hiszen nem vétkes ő azért; ő nem felelős a rosz következményekért:

. . . . . mi tanitánk ártni magunknak
A mit az őrszerül a bősz vadak ellen adott.

Ezt pedig az arany okozta, ennek átka ez. Igy a költő átmenetet talált a naiv idyllikus élet rajzolásához, melybe harczi jeleneteket müvészileg tud beleszőni. A béke- s csataképek e gyors átmenetei az elegia jellemének tökéletesen megfelelők. Harczias korszakának ellentéteül fölhozza ime a béke rég eltünt idejét:

Akkor több hűség divatolt, mig az egyszerű házra
Törzsökből faragott fénytelen isten ügyelt:
Az kegyesen fogadá, ha ki szőlőt áldoza, vagyha
Szent haja diszéül külde kalászkoszorút.
S hogyha ki mely kérést megnyert: oltárra lepényt vitt
S mézet is együtt vitt gyenge leánya vele.

(Kis János forditása.)

Rövid de képzelemdús vonásokban látjuk imigy az arany kor ártatlan idejét elvonulni. A larokhoz intézett

[1]) Gruppe. Die römische Elegie. I. 7. s köv. l.

benső kérés után, oltalmaznák őt utjában, gyors fordulattal elvezet bennünket a költő az alvilágba; de ez uj tért szép átmenettel nyeri meg: rettegi Marsot, a halálhozót, de minek is csatatéren keresni a halált?

Titkon ugy is jö s les, mint vigyen a sir alá:
Ott nincs semmi virány, buza, szőlő nem terem; a vad
Cerberus és a Styx rút evezője van ott" stb.

A Tartarus e festései mily költőien gondolt ellentétét képezik az idyllikus természeti élet előrebocsátott képei s jeleneteinek, és mily szépen el vannak különitve s összekötve egyszersmind a költő imája által! Az elegia azonban egy téren való maradást nem tűr, a költő tehát ismét az elhagyott idyllikus világba vezet vissza:

„Sokkal irigylendőbb az, kit csendes kalyibában
Számos gyermeki közt nyugszerető kor elér.
Az maga teljes nyájt, fia kis bárányokat őriz,
S lábait estve meleg vizbe fürészti neje."

De a költő az egyszerü leirásnál meg nem állapodik; hisz mennyivel nem érdekesbülnek az élet minden ábrázolatjai, ha a költő azokat önmagára vonatkozólag adja elő! Ez ime meg is történik:

Igy legyek ősz hajjal diszesülve s öreg korom a mult
Tetteket adja vidám emlegetéssel elő.
Béke nevelje kies mezeinket! Béke szoritott
Ökröket elsőben szántani járom alá" stb.

Az idylli élet azonban a szerelem örömei nélkül üres és lankasztó unalmas volna; és itt Tibull igazi

költői fogással él, az iménti egyszerü képre még vonzóbb jelenetet, a szerelem tusáit festvén:

Venus harcza tüzesb akkor, panaszolkodik a lány
Ostromlói miatt, hogy haja borzasodik;
Sir, hogy megcsipetett orczája, de győztese sem rest
Félig sirni, hogy úgy csiphete balga keze;
Itt sértő szavakat bőven súg csintalan Amor,
S a két pörlő közt pajkos örömmel időz.

A most következő jelenetek a költemény fénypontját képezik: a költő itt a legragyogóbb vonásokat alkalmazza, s az egész részletet tiszta hév melegiti:

Ah, bizony érczből van, szeretőt megverni ki képes,
Égből isteneket ránt az erővel alá.
Bőven elég, ha hasad kezeiddel gyönge ruhája,
Vagy haja mesterkélt szép fonadéka bomol;

Bőven elég, ha sirásra birod. Mely férfi szerencsésb,
Mint ki haraggal tud sirva fakasztni kegyest!
A ki pedig mérges boszút áll, az hadba vitessék.“ . . .

És igy visszatérünk a költemény kiindulásához: a békéhez intézett fölhivással végződik e kis, de magas tökélyü mű:

Hozzánk béke te jöjj, koszorút hordozva kalászból,
S hószinü kebledből hulljon esőzve gyümölcs!

Igy váltakozik az elegiában öröm és bú, piano és forte, és a leirás s elbeszélés, vágy és óhajtás folytonos cseréje s rendes egybefolyása meghatja az olvasó kedélyét és szellemét. A tartalom és előadás ez ingó-bingó

volta Tibullnál kiterjeszkedik vers és nyelvre is, mi által azok ritka müvésziekké válnak. Fölötte jótékony hatásu e mellett a költő gyöngéd, lágy érzéke, benső heve és finom érzése, mely sok helyt kifejezést talál. Igy p. o. Eleg. I. 1-ben:

Fényes aranyból más kincsét szaporitsa halomra,
S birjon sok földet bő jövedelmü mezőn:
Engem szük sorsom vigyen át tett nélküli pályán,
Csak konyhámnak elég vig tüzü fája legyen.

Istenek, o kegyesek legyetek, s kis ajándékom áldást
Hozzon rám, bár azt tölti csak aljas edény. —
Inkább minden arany s gyémánt elveszszen örökre,
Mint utam egy szép szem könnyinek adjon okot.“ ....

Mind ezen tulajdonok és jelességek biztositják a költő számára a halhatatlanságot, mit sejtve, maga is oly egyszerü szép szavakban mondá ki. (Eleg. I. 1.):

Nem, temetésemről nem tér egy ifju sem, egy lány
A nélkül haza, hogy meg ne sirassa Tibullt.

Gyönyörüen tünik föl Tibull költészetének ezen kelleme s gyöngédsége, ha őt összehasonlitjuk az érzéki s indulatos természetü Properccel, kinek elegiáiban oly merészség és férfias öntudat nyilatkozik, minővel az ókorban nem találkozunk másutt. A mi Tibullnál majdnem egészen háttérbe vonul: a szeretőjének testi kecsein való kéj, azt Properc erős, de mégis müvészileg szép módon fejezi ki. Sőt magukat az istennőket sem kiméli, „kiket hajdan Ida csucsán köntös által le nem leplezve a pásztor lát vala.“ (II. 2.) Fényes tanubizonyságot

nyujt e tekintetben III. 8. darabja. Ebben szeretett Cynthiaját heves s szenvedélyes fölindulásban látja, és ő eltérőleg Tibulltól örvend még e szenvedélyességnek. Ezen költemény Properc müveinek egyik legjelesbike; telve van gazdag élettel, kirivó jellemzőséggel és valódi költői merészséggel. Properc nagyon szereti a leplezetlenséget, és egész nyiltan bevallja, hogy ő reá nézve legnagyobb kéj az, ha a „müvelt leány“ ölében olvashatja, mit kedvéért irt, és mit amaz finom izléssel megdicsér (II. 13.) Mig szerelmi elegiáiban az élvezés örömzaját, a legindulatosabb hevet, valamint a szerelem leghőbb odaadását találjuk: addig Cynthia hütlenségére irt dalaiban a római büszkeség, és az igazi férfi-öntudat szólal föl: Nem mint Tibull „miserabiles elegos“ irt Properc a hűtelenhez, hanem oly költeményeket, melyekben a megkeseritett büszke férfi haragja s boszusága: megvetéssé s gúnynyá fokozódik; és kitör ezekben ama keserü gúnyor is, mely költészetének egyik jellemvonását képezi.

Az ellentét Tibull és Properc közt főleg ez utóbbinak a hellen költők iránti viszonyában rejlik; ő t. i. nagyon is belemerült az alexandrinusok tanulmányozásába, és — saját vallomása szerint (III. I. 1.) — különösen Kallimachos és Philetas lebegtek példák és minták gyanánt szeme előtt. Ezek nyomán szereti ő is érzelmei árjába a mythologiából vett epikai s tudományos reminiscentiákat beleszőni. Hol a költő az alexandrinusok ezen irányát önállóan és közvetlenül müvelé, ott jeleset is teremtett. Gallushoz irt elegiai epistolájában (I. 20.) p. o. Hylas elraboltatását beszéli el, de

nem epikai egyszerü módon: a lyrai alaphang az elbeszélést festőileg át és körülfonja. Ezzel Properc szerencsésen vetélkedik Theokrittal, és oly művet alkotott, mely az alexandrinusok legjelesebb költeményeivel bátran kiállhatja a versenyt.

A költő azonban jól ismeri tehetsége határait. Egyik szebb költeményében (IV. 2.), mely jóllehet valamely pártfogója fölszólítására iratott, Propercz egy hegyről bemutatja az örök Rómát egy idegennek, mondván: „Mindez, a mit itt látsz, vendégem, a pompás Róma; Aeneas előtt mindez puszta halom és gyep volt!“ Aztán elbeszéli a költő Róma ős történetét, szól Eoniusról és végre önmagáról; de ugyanazon büszkeséggel, melylyel az elegia pálmáját magának követeli: visszautasitja a többi költői nemekét. „Hová tévedsz balga? — kérdi — hagyj föl, Propercz, regék mesélésével! A múzsák nem kedveznek ily dalnál, s Apollo elfordul tőled; lyrádtól oly hangokat követelsz, melyeket adni nem akar!“ És itt beszövi aztán a költő saját viselt dolgait; de a költemény ezen része igen gyönge, fölötte előtérbe lépvén az alexandrinusok föntemlitettük befolyása; a mythologiai epizodok a szép elbeszélés benyomását elrontják. Végén a költő őszintén bevallja, hogy a tárgy tehetségének ellenére van. Propercznek valóban csak a lyrára, még pedig jelesen az elegiai lyrára volt hivatása, holott Ovid az elbeszélés mezején is mintaszerüt és remeket alkotott.

Költeményeiben kifejtett tudományossága Propercz népszerüségének már az ó korban is nem csekély mértékben ártott, mivel költeményeinek fölfoghatása azáltal

megnehezittetett. Érzelmei kifakadásába szereté bele vegyiteni a kevésbbé ismeretes hitregékre vonatkozó futólagos czélzatokat, mi által nagyban csökkenté ama hatást, melyet határozottan nyilatkozó mély indulata, ezen tudományos sallangok nélkül okvetlen gyakorolt volna.

Valamint utánzóknál rendesen, ugy nála is a hellenismusra támaszkodás mindenek előtt a nyelvben mutatkozik, melynek gyakori tekervényes és természetlen keménysége igen elüt a tibulli vers egyszerü s kellemes folyásától. Hanem azért Propercz mintáinak szolgai utánzója még sem volt; érzelmei hatalma azokat gyakran meg is feledteté vele, és ily mozzanatoknak köszönhetjük legszebb, legemelkedettebb elegiáit.

A dolgok természetében fekszik, hogy Ovid Propercz álláspontján meg nem állapodhatott. Az érzékiséget, melyet Tibull csak gyöngén érintett meg; de már Propercz hévvel és indulattal fejezett ki: azt Ovid az eszközök tekintetében megfinomitá, a czélt tekintve pedig növelé; nála frivol élvhajhászattá válik az, mely fokozást követel. Egy időben élt előbbi két vetélytársával az elegia terén, és mégis mily ellentét uralkodik azok közt, kiknél az egyszerüség ős római erényei: a férfiöntudat és a büszke önállás erősen kiválnak, és közte, egy túlmüvelt nemzedék eme fia közt, ki korszakát mindenre becsüli: „mert müvelődés uralkodik, mert az apák pórias szokása az ő koráig le nem származott.“ (Ars am. III. 119.) Mig a régibb költők a költészetet ösztönből, benső szükségből üzték, mig Tibull és Propercz elegiáikkal a római „néphez“ fordultak: addig Ovid már

egészen más közönséget tart szem előtt: az előkelő fiatalság, a paloták termei s boudoirjai és ezek urnői: ez az ő óhajtott olvasó köre. De ez olvasóinak mégis csak tisztességesebb része. Ő maga feslett életü piperőczök és müvelt kéjhölgyek körében forgott, és az érzéki kéj kelyhét az utolsó csöppig kihajtotta. Midőn később nemes neje által a római társadalom legmagasabb köreibe eljutott és a legkitünőbb egyéniségekkel közelebb s meghitt viszonyba lépett: akkor gondolkozása valamivel higgadtabb, élete rendesebb lett; az élvezés azonban — számos árnyalataival és fokozataival — mindig élete egyik czélja maradt. Mily mélyen sérthette őt tehát Augustusnak váratlanul bekövetkezett haragja! Számüzetését maga is egy derült égből lecsapó villámmal hasonlitja össze. És méltán; hisz őt, a minden élvekkel kinálkozó főváros elkényeztetett fiát, semmi annyira le nem sujthatta, mint azon hatalmas szó, hogy neki mindezt idehagynia, nélkülöznie kell. Tomiban irt költeményei hangos bizonyságai itteni türhetetlen állapotának.

Ovid számos költői müvet szerzett, melyek legnagyobb részét birjuk is. Legkitünőbb két müve azonban: „Az átváltozások," és szellemének legeredetibb és leggenialisabb terméke: „A szerelem mestersége" nem tartozik ide, az „Amores" pedig csak részben. Ovid hirneve különben nem is alapszik elegiáin, habár ezek többi müveinek jelességeiben osztoznak is. Sokkal inkább kénye-kedve szerint mozoghatott az elegiában, mint ama két nagyobb müvében, és ugyancsak föl is használta ez alkalmat. Maga mondja, hogy rá nézve minden verssé válik; ennélfogva tehát mindent költeménynyé is

tesz. Mint a distichon gyakorlott és ügyes kezelője, nem volt soha tárgy hiányában, és a kínálkozó legelsőt könnyeden s bő beszédüen dolgozta föl. „Ovid, ha egyszer ben van a beszédben, nem tud annak idején elhallgatni.“ Igy itél róla Seneca, és itélete nem igazságtalan. Nem lehet azonban minden jelentőség nélkül e tekintetben, hogy Ovid Róma legtermékenyebb költője volt; lángoló képzelem és a római nyelvkincs teljes uralma gazdag termékenységének folyvást tárgyat és alkalmat szolgáltatott. A külforma tökéletesen hatalmában volt; birt élczczel, a költészet ritka elevenségével és üde friseségével; oly adományok, melyek a költői ihlet hiányát türhetővé, söt fölöslegessé tenni képesek. De Ovid valódi költő volt azonfelül. Rajta kivül kevés költő értett ugy mint ő, az élvezésben elmerült és az élvezésben annak csak változatát sürgető szerelmi érzelmek előadásához; képeket ecsetelt, melyek a szinek élénksége s a rajz elevensége tekintetében mintaszerüek, és melyek e részben a világirodalom bármely költője müveivel bátran kiállhatják a versenyt. Ritkán fogják azonban ezek a pillanatnyi élvezetnél többet követelő olvasót kielégiteni. Élete kóborgó és czélnélküli volt, törekvése teljes hiányával ama magas idealizmusnak, mely a férfit és munkáját nemesiti; a férfias jellem viselt dolgaiban sehol sem tünik ki: és ezen feslett életü férfi hogy teremthetett volna tartalmas költészetet? Költelme könnyed és bájos, eleven és vig, kéjelmes, de mélység nélküli, csupán csak a pillanat gyönyörködtetésére alkalmas, és gyakran frivol, buja, sőt néha aljas is.

Ovid ezen tulajdonságait az „Amores"-ben mind együtt leljük, hol még az erkölcs is nem igen kecsegtetően szerepel. Mig Tibull szeretőjének hűsége és — fölfogásához képest — szüzességéért sikra száll; mig Propercz azzal kérkedik, nogy csak egy szeretője van: addig Ovid egészen másképen vélekedik. Nyiltan kimondja szeretőjéről (Amor. III. 11.):

„Aversor morum crimina; corpus amo!"

Azzal mitsem törődik, hogy rajta kivül hány más férfit részesit kegyében. (Amor. III. 14.):

„Quae facis, haec facito; tantum fecisse negato,
Nec pudeat coram verba modesta loqui."

Ily dévajság aztán minden igaz költői érzést feledtet.

Ezen fogyatkozások oly nagyok, hogy lehetetlen volna végkép nem kárhoztatnunk, ha a költő más részt meg nem tudná nyerni elnézésünket azon naiv és becsületes nyiltságával, melylyel bűneit, még a legveszélyesebbeket is, bevallja. Megvesztegettetünk bájos és kecses tárgyalása s espritje, és ama vidorság által, mely lágy napsugárként lebeg költeményei fölött. A csábos bájosnak látszik, a nyers élczesnek, az aljas ocsmány kicsapongásnak. Nevetünk a költőn ott, hol az imént érintett jelességek hiján könyvét undorodva félrelöknők.

„Tristies" és „Epistolae ex Ponto" czimü költeményeiben sokkal férfiasabb s komolyabbnak tűnik föl ugyan, hanem e tulajdonságokat külső viszonyok idézték

elő. A vidám ifjuság eltünt, a diszes Róma el volt játszva, a buja főváros kéjelmes életének vége szakadt, ekkor nézeteinek is némileg változni kellett, és a bánatnak tisztitólag hatni kedélyére. De ezen költelmek valóságos költői s műbecse korántsem vetélkedhetik szerelmi elegiával; a nyelv és rhythmus varázsa alászállt, és a költő espritje nagyobbrészt elpárolgott. Csak egyszer még, röviddel halála előtt szedi össze magát nagy tettre, megirván az „Ibis"-t, egy költeményt, mely tanuja annak, hogy a költő szive még sem oly romlott, erkölcse még sem oly ledér, mint azt előbbi müvei elhitették velünk. Az „Ibis" voltakép gúnyirat, melyben meg nem nevezett ellenét hatalmasan pellengérre állitja. Ovid megérdemlett dicsősége nemes önérzetében szólal föl, ellenségének áskálódásai s üldözései fölötti méltó haragjában a mindennapias álláspontokon fölülemelkedik, és oly müvet is teremt, mely nem csak müvészetének, hanem egyszersmind becsületes, derék szivének fényes bizonyitványa.

Ezek után kimondhatjuk, hogy Ovidnál az elegia fejlődése főleg külső, formai természetü; a versalkat folyékonnyá, és tetszővé, a tárgyalás szellemdussá s élessé, az előadás pedig, helylyel közzeli elhanyagolása daczára, pallérozottá s csinossá vált. Ovid különben tökéletesen elérte törekvése czélját. Ő t. i. az erkölcstelen udvar előkelő társaságát szórakoztatni s mulattatni kivánta, és költeményei e czélra nézve, időtöltésül csakugyan páratlanok és fölülmulhatatlanok, mert bennük lépten-nyomon az eredeti eszmék és élczek, nevetséges helyzetek, és pajzán vonások oly pazar bőségben fordul-

nak elő, hogy már e miatt is, e kitünő tehetség tévutra kerülését nem sajnálhatjuk eléggé.

Tibull elegiái valószinüleg, sőt Gruppe szellemes vizsgálódásai szerint[1]) bizonyára, egy összefüggő szerelmi regényt képeztek; Ovid pedig inkább csak egyes oly költői képeket alkotott, melyek érzékiséget gerjeszteni igen, de az olvasó szivét meginditani s meghatni nem képesek. A „szerelem mesterségében" ezen, a compositiot, stylt és élczes kivitelt tekintve legjelesebb müvében a költő egy lépéssel még tovább ment: a szerelem bujaság- és rimálkodássá sülyedt, mi annál kellemetlenebbül hat, mennél csábitóbban és kéjesben adatik elő bájos és kecses lepelben.

Miután Ovid az „Átváltozásokat", az ókornak az elbeszélés terén e legragyogóbb és legtökéletesebb müvét megirta volna, egészen az elegiához fordult, melyet főleg gyászos elegiaként müvelni, elégséges oka volt. És különösen ezekre nézve érvényes a föntebbi megjegyzés, hogy Ovid jókor el nem tud hallgatni, hogy nem tudja magát mérsékelni; számtalan, fárasztó változatokban fejezi ki fájdalmát, és balsorsát; a legjelentékenyebb csekélység panaszra s jajgatásra inditja őt. Mindamellett ezen gyászdalok (Tristies) némelyike kétség kivül legjelesebb költeményeihez tartozik, melyektől az érzelem valóigazsága meg nem tagadható. Ilyen többi közt nehány levél hű s nemes népéhez, és a bucsu Rómától (I. 3.):

„Hogyha azon szomorú éjnek jut képe eszembe,
Melyet utóján a város ölében adott:

[1]) Die römische Elegie. I. 1—270. l.

Annak az éjnek, mely megfosztott kedveseimtől:
Még most is könyüket hullat epedve szemem.

Későbbi költeményeiben nem titkolhatja el szellemi erejének fokonkénti fogyatkozását; előadás és tárgyalás bágyadttá lesz, a versalkat hanyag és erőtlen, régi hangulatok és képletek ismétlődnek. Ovid épen csak Rómában és annak társadalmában lelheté a növesztésére s virágzására szükséges, megfelelő talajt. Ezen talajból erőszakkal kirántva, bú és kétségbeesés a költő teremtési erejét megujithatá ugyan, de Italia lágy egét, és Róma vidám társasági életét fájdalmasan nélkülözni kénytelenitetvén: majd lankadnia s végre elsekélyednie kellett. Ezen ellentét leginkább akkor tünik föl, ha a vénülő költő ezen költeményeit a „Szerelem mesterségével" hasonlitjuk össze, melyben fiatal heve s életvidám szelleme rakonczátlan dévajsággal, de egyszersmind annyi kecscsel és bájjal nyilatkozik, hogy e mű részére biztositja a halhatatlanságot.

A mi korunk fölfogása szerinti elegiában: a gyászdalban, Ovid a tökély magas pontját érte el, habár érzelme gyakran hamis, vagy a mi még gyakoribb, a hazugságig ellapult. Kortársait Tibullt és Properczet csak a külforma simasága tekintetében haladja meg, de elmarad mögöttük a költői teremtési erőre, és ama nemes mértékre nézve, melyet a pythagoraeusok a dolgok lényegének neveznek.

Tibull, Properc, Ovid: e három mester által érte el az erotikai elegia tökélyének legmagasabb fokát. Horácz és Lucrec müvein kivül ez a római költészet legtökéletesebb, valamint a satyra legeredetibb szüleménye. Sa-

játságos, hogy ily jeles mestereknek oly kevés utánzója akadt; de persze nem is volt igen kedvező a későbbi császárok kora a költészet müvelésére, legkevésbbé pedig az elegiára nézve, mely, a rómaiak ebbeli irányát tekintve: fényüzés által kényelmessé lett s kicsapongó élet által lazult korszakot tételezett föl, sőt követelt is.

Hogy pedig az oly Augustusféle erkölcsileg megromlott korszakban mennyire sülyedhet a költészet, azt az ugynevezett priapusi költemények mutatják, melyek névtelenül jelentek meg akkorában, és igy is jutottak el mireánk. Annyira még sem halt ki az erkölcsi érzés a költőkben, hogy nevüket a legaljasabb bujaság e müveire kitették volna. És mégis, ezek közt is nehány valódi lyrai gyöngy találtatik, melyekről a hagyomány nem minden ok nélkül azt állitja, hogy Virgil, Catull és Tibull szerzették volna. Különösen Priapea XIV. annyira homlokán viseli Tibull költészetének bélyegét, hogy lehetetlen nem őt tartanunk irójának. Megvan t. i. ugyanaz a gyöngédség, az a vidor idylliesség, melyet csakis Tibullnál lelhetünk; megerősiti e véleményt még azon körülmény is, hogy a költemény egyes vonásai tibulli elegiákban vagy előfordulnak szétszórva, vagy legalább kirivólag emlékeztetnek rájok [1]). Egyébiránt számos darab: elmés rajz, találó élcz, a külforma csinja s példás tisztasága által kitünő. Annál undoritóbban hatnak azonban elvegyitve ezen költeményekkel, a nemi élet leplezetlen durva vázlatai, és a hellenismus későbbi korából való gyarló görög eredetiek izléstelen utánzásai.

[1]) Hasonlitsd Gruppe (Die römische Elegie I. 237—248. l.) kimeritő s szellemdús fejtegetéseit.

Ezekben azonban a költői szikrának hiánya azonnal elárulja magát a külforma pongyolasága s müvészietlensége által.

Későbbi római költőknél találkozunk ugyan elvétve imitt-amott egy-egy elegiával, de ezek a középszerüségen csak ritkán emelkednek fölül. A jobbak közé tartozik Boethius kis elegiája, melyet Kis János forditott le magyarra. A bölcselmi költő ebben panaszt emel vénsége miatt:

„Énekeimben előbb kikelet vigsága mosolyga,
Most lantom minden húrja panaszra fakad."

Máskép volt ez egykoron, midőn „tavasza még zöldüle":

„Most nyomorúságtól sarkalva reám kora vénség
S minden ütött, mivel a bú megemésztni szokott."

Mig a csalfa szerencse a költőt tündér jókkal bájolta, addig minden gyász, minden fájdalom hamar sirba merült, de most végképen megfordult az, és számára szünetlenül unalmas időt fon a kemény szivü Párka. Igen jellemzően végződik e késő elegia:

„Mért bámultatok oly sokszor dicsekedve, barátim?
Az nem erős inu volt, a ki lerogyni tudott."

Ez a rómaiak költői müvészetének még egy örvendetes utóhangja, és nyelve is hiteget bennünket, mintha a római költészet még azon szép korszakában tartózkodnánk, hol a ragyogó triasz az elegia tökély pontján állott.

A római elegia még egy másik elkésett viszhangja maradt reánk, melyet megemlitünk, mivel az gyakran a római költészet remekdarabjaival egy sorba tétetett. Ezen késő, régi virágzásának nem igen megfelelő utóhangja a római elegiának Gallus, vagy helyesebben Maximianus hat költeménye. Életéről és koráról semmi bizonyosat nem tudunk, valószinü azonban, hogy már a népvándorlás után élt. De mint a középkorban egyátalában minden, mi latin volt, vagy annak adta ki magát: olvastatott és bámultatott, ugy ezen forma s tartalom tekintetében egyaránt elhibázott férczmüvek is. Belőlük sem költői hivatás, sem formatehetség nem szól, hanem egyedül egy aljas lélek, ki bárdolatlan bujaságok festésében gyönyörködik csupán.

Ezen zűrhanggal végződik elég kellemetlenül, a római elegia fejlődése. Nagyot, mintaszerűt hozott létre, de az állam és társadalom sülyedésével és elpusztulásával együtt neki is, mely abban gyökerezett, és annak hű tükre volt: sülyedni s véghanyatlásnak indulnia kellett. A középkorban pedig, mig a római költészet formáinak nagyobb része ujra fölélesztetett, egyedül az elegia nem talált müvelésre, nem is találhatott, hiányozván a fejlődésére szükséges tényezők azon csekély része is, mely az augusztusi időkkel együtt elveszett.

Az antik elegia evvel ki van meritve. Saját korszakunkra nézve csak korlátolt mérvben lehet irányadó, annál kevésbbé, mivel fogalma s lényege idővel eredeti forrásától tökéletesen eltávolodott. Kezdetben az ember teljes gazdag szivéletének képmása, a mint az, az állam, társadalom és természet iránti viszonyában nyilatkozik;

később a szerelem, és kiválólag a szerelembú sokszinü festményévé vált. Mind a két álláspontón azonban a distichon bevégzett formája tartozott szorosan s elválhatatlanul lényegéhez. Egy költemény, mely nem volt distichonokban irva, az elegia nevére számot nem is tarthatott volna. Tárgyalásunk további folyama kimutatandja, hogy a rómaiak utáni századok műfajunk alaki elvét lehetőleg kitágitották: a modern aesthetika elegiákat bármily formában és mértékben elismervén; tartalmi elvét azonban megszükitették: ránk ujabbakra nézve csak oly költemény lehet elegia, melynek tartalmán a a panasz, fájdalom, vagy bú hangja ömlik el.

Nézzük tehát először is a román népek elegiáját.

IV. Az olaszok és spanyolok elegiája.

A keresztyénséggel egészen uj factor támadt a népek életében, a mely ennek fejlődésére egy uj s üdvös tan teljes hatalmával folyt be. A katholiczismus jelvisége s ábrándossága a müvelődési tekintetben oly nagy horderejü romantika csudálatos virágát is megszülé, mely a középkori müvészet mindennemü nyilatkozataiban mint lényeges ismerv szerepel. Mert romantika az, mi a kereszteshadak nagyszerü zarándoklásaiban, mi a német fejedelmek római útaiban a történeteket ködlepelként elfödi; romantika fogja el szivünket a minstrelek és troubadourok hangjainál, Eschenbachi Wolframban és Danteben; romantika száll merészen ég felé a góth egyházak átlátszó alkatában, és vonzólag ringatódzik

Palaestrina elandalitó dallamaiban. Az egyéniség küzdése a természet s szellem közti örök harczban a keresztyén romantikának tulajdona; mert a szerencsés ó kor ezen két ellentétet, művelődése álláspontjához képest, nagyjából kiegyenlitette. A classicismus utáni kornak ezen kiegyenlités nem sikerülhetett; az ember a kettő közt ide-oda ingadozik és — amaz ellentétek által szoritva — a világot csak oly tört sugárban látja, mely a góth egyházak szinezett ablakai fényéhez hasonlit. Az alany ezen tusája természet és szellem, lélek és test közt; ezen a világosság és derühez való törekvése; az emberi gondolkozás és érzelem örök ellentétei közti ezen ingadozása: ezen körülmények a szemlélődés valódi szülői. Az elegia tehát jól elkészitett termő földet talált a modern ember megtört, reflexio elvegyitette eszméletében. De emez ellentétek ki nem voltak engesztelhetők, az ember meghasonlottnak érzé magát és Goethével kellett fölkiáltani: „Két lélek lakik, ah! az én keblemben!“

A komoly jellem, mely átalában a reflexio tulajdona, a keresztyén romantika által szükségképen a borult és gyászos panaszosba ment át: az elegia is gyászdallá lőn.

A középkor persze vajmi kevés kitünőt hozott létre ezen műformában, hiányozván neki ahhoz a tekintet ama derült tisztasága, mely a nagyot és kicsinyt elkülöniti; mely az emberi érzés, gondolkozás és alkotás minden mozzanatában a létel örök ellentéteit fölismerni tudja. Különben az egész középkor költői tekintetben jármát viselé a romantikának, mely csak később az ó

kor és középkornak a valódi müvelődés elemei át- meg áthatása okozta költői kiengesztelődése által nyerte azon jellemet, mely azt a reflexio édes anyjává avatá. Ez a XV-dik század vége felé meg is történt, midőn a klaszszikai müvelődés éjszaki Európába utat talált. Ezen válpontig számittatik teljes joggal a középkor, és neveztetik az „keresztyén-romantikainak.“ Mert a természet és a keresztyénség irányában törekszik az alany kieszközölni jogokat, melyek őt amazok követelményeinek ellenében önállóvá tegyék; ezen ellenküzdelmek és tusák által az ember az érzékentulihoz vezettetett, — késztve lőn az érzékvilág csábjain diadalmaskodni. De ez nem sikerülhetett; a földi, a por le nem volt küzdhető. Innen van a kedélyek amaz izgatottsága, a szivek azon elégedetlensége, azon sóvár vágyódás és kifelé törekvés, melyek a közép kort jellemzik és neki azon varázst kölcsönzik, őt azon ködfátyollal boritják, mely bennünket egy ha nem is jobb, de derültebb kor fiait elbájol, mely kedélyünket elfogja, és vágyat kelt ama „régi jó idők“ után!

Európa népei közül legelőször a románok ébredtek irodalmi életre, még pedig ugyanazon földön, hol hajdan római müvelődés és tulmüvelődés sarjadt, virágzott és elkorhadott: Olaszországban. Már a XII-dik század közepe táján Dante barátjában, a philosophiai müveltségü s mély gondolkozásu Cavalcanti Guidóban († 1300) kitünő költői egyéniség lépett föl a szemlélődő költészet terén. Hanem e férfi érdeme mégis inkább a toskanai nemesb nyelvjárás irodalmi behozatalában s érvényesitésében, mintsem költői működésében alapszik. Cavalcanti

tudós volt, ez volt hibája. A teljhatalmulag uralkodó scholasticismus nem csak tudományosságát ezen kornak, de költészetét is gátlá fejlődésében, és a müvészet fölvirágzását talán még sokáig föltartóztatá vala, ha a titani nagyszerü Dante-ben oly férfiu nem lépett volna föl, ki ezen korlátot legyőzni s a müvészet fejlődése számára az utat egyengetni képes volt. Az elegia terén kevésbbé lévén kitünő, kortársaira s követőire különben sem nyeré azon befolyást, melyet nagyszerü lényénél fogva más korban okvetlen gyakorolt volna. A nemes költő „Divina comedia"-jával fölötte csekély összefüggésben állott nemzetével. Ez még nem volt képes őt megérteni, és igy későbbi kortársai Boccaccio és Petrarca († 1374) befolyása által elhomályositva látjuk őt. Petrarca, mint finom müveltségü s a classikusokban igen jártas férfiu, mindenekelőtt a formára irányzá figyelmét, és itt a scholastica békóitól nem egészen ment természetének teljesen megfelelt a Guittone di Arezzo által legelőször használt sonett, melyet félénk és tulszigoru rostálgatás által a tökély és simaság oly magas fokára vitt, hogy az ettől fogva az olasz lyra első rangu s majdnem egyedül érvényes alakjává lőn. Ezen alak fogyatkozásai: chablonszerü jelleme és szük köre már annak mesterénél, Petrarcánál mutatkoznak, hát még követőinél, kik az ő tehetsége s a forma simitására forditott türelme nélkül, de gyöngéi tulzásával az olasz irodalmat sonettekkel elárasztották. Ha tehát az elegiának eddig fölismert jellemére, gondolat, érzés s tárgy közti ingás-bingására visszaemlékezünk, és ha megjelenitjük magunknak a reflexio lényegét, annak nyugtalan

kereső s zaklató hangját: ugy műfajunkra nézve keveset fogunk várhatni oly költőtől, ki gazdag kedélyét egy — és pedig nem igen alkalmas — műformába önté. És ugy van valóban. Petrarca költeményeiben gyakran uralkodik az érzelem keresettsége s negélyzése, különféle rhetorikai mesterségek és szójátékok, gyakran tulzott vagy hibás képek, és az előadásnak a forma által föltételezett bizonyos egyhanguságá[1].)

A sonett özönében Boccaccionak, a beszély halhatatlan teremtőjének is volt része. Ő Petrarcanál kétségenkivül gazdagabb és mélyebb költői természet volt; költeményei azonban jelentéktelenek; kortársai modorosságában egészen odaveszett, és csupán csak „Decameron"-jával aratott fényes diadalt, mert itt eltekintvén classikai műveltségétől, Petrarca hangadó tekintélyétől és saját müveltségének scholastikai-tudományos czikornyáitól, művét veleszületett gazdag, tősolasz természeti voltán épitette föl.

Ezen három férfiu után a XV. és XVI. században egy szép, emelkedett kor következett be, melyben a klassikai tanulmányok életre, gondolkozásra s költészetre egyaránt veték igéző árnyukat. A mellett a XV. század végén a Mediciek napja tűnt föl az olasz irodalom és müvészet-egen, és maga köré csoportosita minden magasat és életrevalót, a mivel ezen classikai föld birt. De daczára annak, hogy prózában, eposzban, drámában szép kezdeményezés mutatkozott, mégis meddő maradt a lyra mezeje; szorgalmasan müveltetett ugyan, de a Petrarca

[1]) Gottschall. Poetik 320. l.

auctoritása által mintává vált formában minden érzés megcsontosult. Csak ritkán hallható egy a sziv mélyéből kitörő dal, s ritkán oly szép, mint Colonna Vittoriánál († 1547), ki mint asszony és költőnő kortársai által egyaránt ünnepeltetett[1]). Hős férjének halála megérinté kedélyének elegiai húrját, mely mélyen érzett, de, fájdalom, szintén mesterkélt hangokban nyilatkozott. Valamint az eposzban, ugy a lyrában is mester Tasso Torquato, kinek mély, szenvedélyes kedélye s szemlélődő tehetsége az elegiát Olaszországban örökre meghonosithatta volna, ha őt Petrarca s iskolájának czikornyássága, de saját ziláltsága s nyugtalansága is egy müvészi czélhoz juttathatták volna. Ugy tehát Olaszország középkori irodalmában mit sem találunk, mi az elegia nevét, és mi az ó kor remekmüvei mellé helyezést megérdemlené.

Még kevésbbé volt az lehetséges a XVII. században, midőn a dagályos, édeskés és a mellett fölötte üres Marini Giambettista († 1625) a költészetet a bujaság és természetlenség pályájára terelé, és azáltal nem csak honi irodalmát, hanem a többi irodalmakat is a legveszélyesb tévutakra vezette. Oly légkörben, mely a Marinistákat körülfolyá, nem virulhatott az elegia gyönge virága. Csak mintegy két századdal Marini után Pindemonte Ipolyban († 1828) találkozunk oly lyrikussal, kinek gyöngéd és bensőségteljes kedélye őt különösen elegikussá avatta. Egy viharosan fölindult korban azonban, fájdalom! kevés hatással volt honfitársaira, kik a

[1]) Ide tartozó különösen Ariosto dicsérete; Orl. Fur. XXXIII-dik énekében.

XII-dik század elkopott ösvényein jártak. Pindemonte mélabús és föltünőleg rajongó költészete elárulja a német romantikusok befolyását. Érzése különösen természetfestésekre szeret támaszkodni, mi által a gyász hangjaiba amaz idylli vonás vegyül, melyet Tibull költészetének egyik fényoldalául ismertünk föl.

Hasonló komoly és nemes tehetség volt kortársa Foscolo Ugo († 1827), Olaszország ujjászületésének szellemdús bajnoka. Lényegének elegiai vonása először mutatkozott a „Két szerelmes levelei"-ben, mely regény méltán neveztetett olasz „Werther"-nek. De legjelesebb műve „A sirok" czimü költemény, melyben azonban a lyrai elemek, didaktikai- s történet-mythosiakkal annyira összefonvák[1]), hogy annak magas eszmefolyama s mély érzelme homályos marad, mesterkéltnek tetszik. Pindemonte ezen költemény párdarabját irta, mely festői szépségekben nagyon, sőt túlgazdag.

---

[1]) Igy p. o. a „Sirok" 245—251. versében:

Fénylik maiglan Trója miveletlen
Mezőin egy hely a vándor szemében,
Örökre hires ama nimfa által,
Ki Jupiternek hölgye s tőle anyja
Lőn Dardanosznak, a kitől meg Trójász
És Asszarakosz származott s az ötven
Nász és országa a Julia-törzsnek.

Ez (és van sok még bonyolódottabb hely e költeményben) jegyzetek nélkül alig érthető. Válaszában Pindemonte tehát méltán kérdi Foscolotól:

Szép volt tehát s szent és nagylelkü a hang,
Mely benned, Hugo, gerjedt, és az ember
Végső tanyáját védned ösztönül lőn.
De mért van olykor úgy elfátyolozva
Költői nyelved, hogy nem ismerek rád?

És ezzel már most jelen századunkhoz érkeztünk. A romantikai költészet gazdag kifejlése Némethonban nem maradt Olaszországra nézve befolyás nélkül. Ezt már az olasz romantikusok vezére Manzoni Allessandro (szül. 1784) tanusitja, kinek fő érdeme abban áll, hogy a szokásos rhetorikát bensőséggel és az érzelem valódi hevével pótlá. Ezen tulajdonokat főleg vallásos költeményei tüntetik föl, melyek festői s zenészi szépségekben bővelkednek, de jelen czélunkhoz keveset nyujtanak. Mig Manzoni a vallás ölébe tért, hogy a földi élet sanyaruságáról megfeledkezzék, Leopardi Giacomo († 1837) szerencsével és buzgalommal müvelé a hazafias elegiát. De a haza szerencsétlen sorsán való fájdalom nála nem elegiailag nyilatkozott, hanem világ és élet fölötti kétségbeeséssé lőn, mint azt „Magamhoz“ czimü költeményében oly határozottan kifejezi: „Nem sokára nyugodni fogsz, fáradt szivem, örökre. Keserü s fanyar az élet — és egyéb semmi. A világ por. Nyugodj meg. Utolsószor essél kétségbe! Nemünknek mit sem adott a sors, mint a halált!“

Ime, az olasz lyra hosszu, hatszázados folyamában az elegiai hajlamnak csak kevés jeleivel, de valóságos elegiával sehol sem találkoztunk. Legujabb időben azonban a német irodalommal való megismerkedés (Torlonia, Castagnola és Nannarelliben), különösen Lenau meghonositása után tapasztalunk törekvést, mely az elegiai térre nézve szép reményekre jogosit. Az olasz a hangzatos formának sokkal inkább rabja, semhogy oly téren teremthetne kitünőt, hol gazdag és mély tartalom határoz. Hiányzik benne az elegiához szükséges ama nyu-

galom is, mely nélkül a szemlélődés majd kétségbeesésbe majd tettekre buzditó viharos kifakadásokra vezet át[1]).

Az olasz irodalomnál sokkal nemzetibb jellemü a spanyoloké, kiknek költészete s gondolkozása daczos nemzeti büszkeségük, heves vérü képzelmök és szigoru vallásosságuk kifolyása. Első költői virága ezen népnek a románcz, melynek tárgya tősnemzeti, és többnyire a mórokkali szerencsétlen harczokból van meritve. A románcz s vele a regény virágzott, de az elegiának kevés nyomát leljük. Annál gazdagabb e tekintetben a mórok költészete. Ide tartozók a tömlöczben sinlődő szerencsétlen Al Motamid király megható s bensőséges elegiái. Mindenét, barátait, gyermekeit és országát elvesztve, egyebe sem maradt a vesztésén való bánatnál, és annyi szép és kedves emlékénél. Hol boldogan élt, azon helyek lelke előtt elvonulnak; a hajdan viruló vidéket elpusztulva, az általa épittetett palotákat romba dülni látja. „Sevilla palotái -- igy dalol — siratják az Abbadidot! Sirva panaszol Zoraya vára; Sir a Quadalquivir, mert az én bukásommal az ő gyalázata is megpecsételve lőn. Engem, ki a világot kegyem özönével enyhitém, engem a bal sors vihara Afrika partjaira vetett[2])."

Ily tárgyu költeményekben bővelkedett a mórok költészete; hisz sorsuk elég tragikai levén, bő alkalmat szolgáltatott, hogy e nép mély kedélye bánattal és gyász-

[1]) Róma nem igen örvendeztető irodalmi viszonyairól és a német költészet főleg Heine s Lenau nagy befolyásáról a jelenkori tehetségesb olasz költőkre, lásd Gregorovius kitünő értekezését a „Wanderjahre in Italien" 2-dik kötetében.

[2]) Schack. Poesie und Kunst der Araber in Spanien und Sicilien. I. 284. l.

szal megteljék. Szép birodalmok: Spanyolország végveszélyhez közeledett, és vele a hit, melyért mindenkor bátran és vakmerőn szálltak sikra. Cordova és Sevilla a szent Ferdinand kezébe esvén, elveszettnek látszott minden. Akkor emelt szót Abul Beka-Salis, és panaszlá a Moscheek és pompás kertek pusztulását, a szent hit veszélyét, melyet már most a keresztyének kiirtandnak. Ezen elegia legszebbjéhez tartozik annak, mit az arabs-spanyol irodalomból birunk; az érzelem legbensőbb heve lüktet benne, és a költő hatalmasan fölindult kedélye gyakran az ó-testamentomi költészet fenségére emelkedik.

De nem csak az ország viszontagsága volt elegiai költészetök tárgya; Abul Maksi, Abderrahman kortársa Szuleiman herczeg parancsára megvakittatván, egy elegiát irt, melyben a boldogtalan fájdalma az olvasóra mély hatást gyakorol. Midőn a kalifa ezen költeményt hallá, könnyekre fakadt, és a költőnek mindegyik szeméért 1000 denárt adatott, mely példáját fia is követé [1]).

De a muhammedan mórok és a rajongásig szigoru katholikus spanyolok közt az ellentét nagyobb volt, mintsem hogy ezen költelmek — melyek száma igen nagy — a spanyol irodalomra befolyással lehettek volna, és csak a XV. században — miután a mórokkal együtt, költészetök is sirba szállt — találkozunk az első spanyol elegiával: Lopez de Mendoza panasza Villena halála fölött, mely költemény költői becs tekintetében azonban Mendoza kisebb dalai, különösen szerelmi dalai mögött nagyon elmarad.

[1]) Journal asiatique 1856. II, 476. l.

A spanyol lyra mindeddig önállósággal müveltetett és fejlődtetett. Sőt az ó-spanyol glossa a szemlélődő költészetnek további kifejtésére is jogos reményeket ébresztett, kiválólag alkalmas levén e forma az elegiai reflexio jellemére nézve.

De eme továbbfejtés be nem következett. Sőt a XVI. században ellenkezőleg oly nemzetellenes irány támad a spanyol irodalomban, mely az olasz formák meghonositására törekedett. Ezen költők legkitünőbbike Juan Boscan (1490—1540) volt, ki a nemzeti költészettől elfordúlva, petrarcai formákban irt, ezeket azonban tőspanyol lángoló szenvedélylyel töltvén el. Cristoval de Castillejo, a nemzeti költészet ügyének érdemes bajnoka hiába küzdött hazájában az idegen, és utánzásra nem igen méltó formák ezen elözönlése ellen. Ez irányban tehát lényeges haladás nem is volt várható: a reflectáló lyra parlagon hevert, mig az óda Ponce de Leon és Hernando de Herrdraban lángeszü s hatalmas müvelőkre talált, kik oly müveket alkottak, melyek komoly és mély eszmefolyamatuk, magas röptü lelkesültségük és egyszerü, igaz müvészi formájuknál fogva a spanyol költészet remekdarabjaihoz tartoznak.

Petrarca befolyásának ama káros következményei másként is bukkannak föl: mert mig a XVII. században a dráma és a képzőmüvészet tökélye legmagasabb fokát elérte, addig az elegia és a lyrai költészet egyátalán, alig hogy egy említésre méltó képviselőt mutathat föl. Midőn azoban e fényes korszak után Spanyolország nemzeti s müvészeti élete (oly befolyások következtében, melyek bonczolgatása körünkön túl esik) mindinkább

hanyatlott, midőn az eredetiség helyébe az idegen és külföldinek utánzása lépett, elannyira, hogy egy jelenkori spanyol irodalomtörténész kimondhatá: „a XVIII. század irodalmi nemzetiségünket tönkre tette," akkor a mi műfajunkra nézve sem volt várható semmi. És valóban, csak a XIX. században a német kritika nem csekély befolyása alatt, támadt ujra valamivel elevenebb, szabadabb nemzeti szellem.

Azon méltánylás, melyben Calderon Németországban részesült, halottaiból ébreszté fel ezen költőt hazájában, és Lessing éles tolla a franczia befolyást nem csak Németországban, de Spanyolországban is kiirtotta.

Műfajunk azonban itt oly kevéssé virulhatott most is mint Olaszországban. A két ország története nagyon hasonló: mindkettején belső s külső világ örökös tusája. Ez megfosztá a két nemzetet a kedély nyugalmától s békéjétől, melyek a szemlélődő költészet kifejtésére szükségeltetnek. A kardok és gondolatok viharában a szemlélődés lehetetlen. Igy p. o. az ujabb spanyol lyrikusok feje, Juan di Arriaza az elegiára nézve minden tehetség nélküli. Heves és lelkes dalai a spanyol költészet diszei, de az elegia ily viharos indulatu kebelben meg nem fogamzhatott. Soká fog talán még tartani, mig a spanyolok szelleme nyugalmat nyer és békét élvezhet, de előbb attól elegia-költészetet nem várhatunk.

V. A francziák elegiája.

Franczia ország irodalma a Provence verőfényes völgyeiben, a Garonne kies partjain csirázott. Ez a troubadourok költészete, a szerelem és a vidor, hábo-

ritlan élvezet költészete volt. Lyrai költészet volt ez őkép, mig egyidejüleg éjszaki Franczia országban az eposz kezdeményeztetett, csakhamar a virágzás kitünő fokát érvén el. Azonban a költészet itt is, ott is romantikai volt a szó legszorosabb értelmében; a „csudás regevilág“ [1]) mindegyikéből felénk nevet; itt mint ott ugyanazon lágy, langy „holdvilágos varázséj“ [2]) uralkodik. Lágy érzelmiség ezen elolvadó szüleményei mellett vannak azonban a troubadouroktól oly költemények is, melyek tartalma kiválólag szemlélődő. Ezen „Sirventes“ nevü dalok igen különbféle tartalmu, de főleg politikai jellemü kanzonek voltak. Egyesekben a reflexio annyira kifejlett, hogy azokat az ó s ujkor legjelesebb elegiái közé sorolhatjuk. E költemények fejlődésében fényesen tükröződik a korviszonyok változása, mert eleinte hölgyeik és uraik dicséretére lévén szánva — honnan nevük is eredt — a költők később ezen formát használták, hogy benne éles gúnynyal és haraggal fejezhessék ki feddéseiket. Guiraut de Borneil p. o. gyászolja a társadalmi élet hanyatlását, és a jelenkor ezen borus képe ellenében, igaz müvészi módon a szebb, de fájdalom! rég eltünt hajdankort tünteti föl. Eme valóságos elegiai panaszokkal szemben áll egy csoport féktelenségteli dacz- és harczdal, p. o. Peire Cardinaléi, melyekben a nemesség és papság dölyfét merész rhetorikával és föllengő nyelvvel korbácsolja; de ezen költemények egészen körünkhöz tartoznak, mivel a szemlélődés az epikai előadást teljesen háttérbe szoritja. A

[1]) [2]) Ezen két kifejezéssel igen helyesen jellemzi a romanticismust Tieck, a német romanticismus feje.

szerelmet szintén Sirventesekben látjuk megdalolva, melyek reflektáló jellemüknél fogva az elegia körébe valók; ilyenek Guillem de Cabestaing szerelmi panaszai. De bármily gazdagon fejlődött is a lyra a legrégibb időkben déli Franciaországban, és a XIV. század óta az éjszakiban is: mégis a franczia élet és e nép jelleme nem volt alkalmas a nyugalmas reflectáló költészet kifejtésére. A dalnok-király, IV. Henrik, és később I. Ferencz a „tudományok apja“ kormánya alatt, az élet Franciaországban a sors minden csapásainak daczára is oly vidám, oly lovagias vig és kalandos-múlatságos volt, hogy támadhatott ugyan oly heves vérü, kecs- és nyerseséggel vegyült, frivol költő, mint Clement Marot († 1554); de egy Tibull, vagy Byron nem. Még ama nagy öntetszelgéssel ugynevezett „hetevény“ (la Pleïade française) is csak a régiek szellemtelen czafrangos utánzásában lelte kedvét; érdeme, különösen Rousardé csakis a nyelv rostálásában s tökélyesbitésében fekszik; de nem volt képes oly műformát meghonositani, melynek tökélyesbitése körül oly magas talentomok fáradoztak.

A XVII. század, XIV. Lajos dicsőséges kora az ugynevezett franczia klassicismust virágzásra hozá. Bennünket csak annyiban érdekel, hogy elegiákat teremtett. De ezek nem válnak nagy örömünkre. Ha a lyra már I. Ferencz korszakában az udvar izléstelen szolgálójává s hizelgőjévé sülyedt, ugy most még sokkal nagyobb mértékben.

A nép életével elvesztette az összefüggést, magánosan eltartott üvegházi növénynél egyéb nem volt. Találunk ugyan ezen korban is elegiáknak nevezett

költeményeket, de azok csupán csak unalmas, gépileg összerakott panaszok voltak, melyek az alexandriai vers száraz és szellemtelen formája által még jelentéktelenebbé és hatástalanabbá váltak. Daczára ennek, ezen és hasonló költemények a külföld mintáiul tekintettek, p. o. a magyar irodalomban is (Bessenyei, Ányos stb.) E korszak lyrájának könnyelmü jelleme és értéke a „könnyed költészet“ (poesies fugitives) vagy „társasági vers“ (vers de société) kitételek által találóan fejeztetett ki. E nevek egyike sem illik az elegiára, melynek komoly eszmefolyamata, a kicsinyes érdekeken fölül való állása azon elnevezésekkel merőben ellenkeznek. Két századnak kellett még elmulnia, mielőtt a franczia költészet és főkép a lyrai, az ugynevezett klassicismus jármát lerázhatta, és az egyszerü mesterkéletlen természet ösvényére léphetett.

Ez a XVIII. század vége felé történt meg, midőn a franczia életre nézve, valamint minden társadalmi viszonyokban, ugy a költészetben is ujjászületés állt be. Eme fordulat első megpenditője André Chenier (1762—1794), a rémuralom egyik legsajnálatraméltóbb áldozata. A forradalom harczias szelleme classikai és örökké nagyszerü kifejezését ama lelkesitő indulóban lelé, melynek merész szabadsági örömözöne a sziveket elfogá s varázshatalmulag magával tovaragadá — a Marseillaiseben, mely magas költői becsénél fogva a különben jelentéktelenebb Rouget de d'Isle († 1835) nevét halhatatlanitá, és őt minden kor első költői közé helyezé. Ezen viharos idő ellenkező, lágy elegiai oldalát pedig Chenier képviselé, egy gyöngéd érzelmü, mély költői

tehetség, ki jeles idylljei által — melyekben Franciaországban egyedül találta el Theokrit hangját — még inkább pedig elegikus költeményei által megérdemlett babért aratott. Ő volt az első, ki a klassikai versforma merev békóin tágitott, és annak szabadabb, természetszerűbb mozgást kölcsönzött, mi által az a kedély nyilatkozataihoz és az érzelmek változásához könnyebben hozzásimult. Ezen tulajdonokkal ellátva, Cheniernek nagyszerüt kellett alkotnia, ha megfelelő tárgyakhoz fordul vala. A forradalom rémségei s embertelenségei — számos nemes és kitünő férfiu erőszakos halála — korának bánata általában: ez költészetének tárgya. Lamartine a Girondiak történetében méltán kiemelé „La jeune captive" czimü költeményeit, mert a Marseillaiseen kivül ez az egykoru franczia irodalomnak kétségkivül legjelesebb tüneménye

A forradalom izgatottsága után bekövetkezett szélcsend az elegiai költészetre nézve előnyös volt, és mindjárt az akkor legkedveltebb költőben, Parnyban († 1814) oly elegikussal találkozunk, kinek kecsessége kortársai részéről a franczia Tibull nevet szerzé számára. Perny azonban később szép tehetségét egészen aljas, frivol költeményekre (La guerre des dieux anciens et modernes" stb.) pazarlá, mi által elegiái is szenvedtek, kecsök és természethűségük mesterkélt szint nyervén.

A Bourbonok által visszatértek a régi, rég túlélt viszonyok, és azonnal buzgó párthiveket nyertek politikában és irodalomban. E kor és kormány jellemének egészen megfelelt Chateaubriand keresztyén, romantikus költészete; ő maga ugyan nem irt elegiákat, de egyéb költői műveinek elegiai hangja s számos hasonlithatlan

szép festései által nagy hatással volt azokra nézve is. A mellett elbeszélései annyira reflectáló szellemüek, prózája számtalanszor annyira megközeliti a költői műformát, hogy neki, mint apja a természet romantikájának, követőire hathatós befolyást kell tulajdonitanunk. Mindenekelőtt barátjára, Alphonse de Lamartine-ra (szül. 1790), kit „Chateaubriandnak versekben“ lehetne méltán nevezni.

Költeményeinek ünnepies, érzelmes, habár némileg egyforma hangulata nemzetére vonzó bájjal hatottak, mely már „Méditations“-eivel történt első föllépése alkalmával (1820) valóságos lelkesültséggel nyilatkozott. A „Nouvelles méditations“ és a „Harmonies“ tetőzték dicsőségét. Lamartine egyszerre heves vérü népe kedvencz költőjévé lőn. Ő főleg az előkelő világ ájtatos hiveinek költője.

Eszmeköre nem igen tág, hanem rendelkezésére áll a nyelv kimondhatlan varázsa és ama lágy mélaság, mely még a legmindennapiasb gondolatot is megszépiti; bir a rhetorika azon folyamatos, mindent elözönlő és magával ragadó hatalmával, mely mindenkit megkap és lebilincsel. A szerelem fájdalma, az Isten és a természet csudálata: ezek szemlélődésének kiváló tárgyai. Azért hasonlitja össze érzéseit oly gyakran a természet tüneményeivel, p. o. az „Ősz“-ben:

Midőn a természet már haldokolni kezd,
Az ősz borúja vonz magához engemet:
Baráti bucsú ez, s az ajkon végmosoly,
Mielőtt a hideg halál megérkezett.

A lét egéről is ekkép bucsúzik el
Lefolyt napok megett az eltünő remény,
Multamba nézek, és nyugodt vagyok, habár
Mi kéj s öröme volt, nem élvezhettem én.

Ha elhullt a virág, szellő és napsugár
Fogják fel illatát, melyben bucsúja szól;
És én, ha elhalok ... ha lelkem égbe száll,
Mint egy hang rezgek el a bú húrjairól.

(Ford. Beöthy Zs.)

Ezen bánatos hangjával párosul még ama borús határozatlan vágyódás, mely soha ki nem elégithető, mert soha kielégittetni nem kiván; ismeretlen távolságok felé azon sürgetés, mely a jelen század elején mint „világfájdalom“ a romanticismus alaphangját képezé[1]).

E vágyódás határozatlansága azonban egy veszélylyel jár, melyet Lamartine egészen ki nem került: a szemlélődés elnyomja a költemény lyrai jellemét, és igy állanak elő ama sajátságos philosophiai költemények, melyek a didaktikai költészet határait nagyon megközelitik. Ezen veszélylyel még egy másik van összeköttetésben, melynek Lamartine későbbi müveiben egészen áldozatul esett; ez a kiállhatatlan szószaporitás, melybe gyakran a legszimplább gondolat burkolódzik, és ez oly hiba, mely főkép ezen reflectáló költészetben gyakori, sehol azonban oly kiállhatatlan és a költemény becsét és hatását nem kárositó, mint épen itt.

---

[1]) Kreyssig. Geschichte der französ. Nationallit. 316. l.

Ez eszmekörben otthonos Lamartine, ezen teljesen uralkodik. Az Isten és világ, természet és szerelem körüli nagy kérdések bármily kimerithetlenek legyenek is, költőnk mégis kimeritette kiválólag csak egy oldalukat tárgyalván: az Isten és természet nagyságát és az ember gyarló voltát. Okvetlen méltó tárgya ez a gyásznak és elegiának, de egyszersmind oly tárgy, mely nagyon közel áll határához annak, mit költőinek nevezünk. Lamartine nem figyelt mindég ezen határvonalra és reája is illik Schiller találó mondata: „az ember hitvány nyomorult, tudom; de ezt akarám épen elfelejteni, s jöttem, jaj: hogy bánom, hozzád!“

Lamartine ellentéte s egyszersmind kiegészitője Victor Hugo (szül. 1802). Lamartine lágy, olvadó, zilált, merengő, Hugo fényes nagyszerü és pompás; amaz formáiban egyhangu, emez zöngzetes és változékony. Ugy két oldal felé meritik ki a franczia szemlélődési költészetet[1]). Hugo méltán a romanticismus szószólójának tartatik, melynek zászlója alatt költött és küzdött. Ez irány jelességei s hiányai nála legkiválóbbak, habár az utóbbiakat tagadni vagy legalább eltakarni igyekszik. Valamint a német ugy a franczia romanticismus is homályos és zilált, világos czél és elvi egység nélküli. Ezen ziláltság Hugonál leginkább azon furcsa, majdnem nevetséges állásban mutatkozik, melyet kora politikai pártjai irányában elfoglalt: ő minden zászlóhoz esküdt, hogy rövid lelkesedés után szint oly gyorsan odahagyja. Mint a politikusban ugy a költőben is hiányzik a jellem, mely nyomhatja egyedül a költe-

[1]) Gottschal. Poetik 326. l.

ményekre a klasszikainak, a tökélyesnek bélyegét. Mind az által Hugó valódi költő, lángeszü és szellemes, mély és igaz, habár nem is ment képtelen, nevetséges, gyakran hóbortos túlzások és kicsapongásoktól. Nagysága nem alapszik amaz, a társadalom árnyoldalait és eszeveszettségeit előszeretettel tárgyazó, borzadalmas regényein (melyeknek költői becse kétes), hanem lyrai költészetén, és különösen ide tartozó költeményein („Les feuilles d' automné, les chants de crepuscule, les voix intérieures, les rayons et les ombres," és „les contemplations"). Hugo a lyra majdnem minden alfaját müvelé, teljes szerencsével azonban csak a reflectáló költészetet. Hódolt ő is a rhetorikai pompának, a franczia költők ezen sajátságának, de végre ezen tértől elfordult, és önkeblébe pillantott. Itt minden hang és hangulat rendelkezésére áll, mint ritka költőnek. Majd benső és lágy, majd meg ragyogó és pompás, most a természetbe, aztán meg a gyermekvilágba elmerülve; itt átalános elméletekben mozog, ott pedig a természet és az emberi élet kis világát fogja föl és müvészi ihlettséggel adja elő. Hugo ezen tulajdonságok által a világirodalom legsokoldalubb lyrikusainak egyike. Ezen fényoldalak azonban nagy fogyatkozások által ellensulyoztatnak némileg. Áradozó, dagályig nyomatékos, mindig eredetinek akar látszani és azért oly képek és kifejezések után kapkod, melyek a költészettől távol vannak és a melyeket a józan ész nem ismer. De a hol ezen képek csakugyan találók és ritka költői szépségüek, ott a költő oly túlsággal halmozza, hogy nem csak magát a gondolatot, hanem egymást is elszoritják és elnyomják.

Hugo költeményei, melyek bennünket közelebbről érdekelnek, nagyobbrészt az elegiai költészet gyöngyeiként ragyognak. Ha „Őszi lombjai"-ban tünő ifjuságára édesbúsan pillant vissza, s ugyanazon gyüjteményben az emberi kebel legtisztább és legnemesebb érzelmeit, bánatos meghatottsággal adja elő: szivünk mélyében elfog és elragad bennünket. A következő költemények a költőt oly téren mutatják, mely őt tárgyunkon majdnem kivül helyezi. A skepticismus eltölti egész lényét és a világ minden szépségeiben örömét lelni nem hagyja; nem hágy az neki reményeket oly időben, hol a remény minden jobb és nemesebb érzelmű kedélynek annyira szükséges. Ezen költemények szomorú képét vázolják a társadalom visszataszitó voltának.

A romanticismus harmadik szószólója Alfred de Musset († 1857), ki kitünő tehetségét testet és szellemet megrontó feslett és ledér Orgiákban pazarlá el. Éltének ezen jelleme költészetére sem maradhatott szomorú befolyás nélkül; mert megfosztotta azt azon nemes mértéktől, mely nélkül valódi költészet lehetetlen. Noha képekben és gondolatokban túlzott, stylban és nyelvben nyers, kétségbeesésig skeptikus: mégis sikerültek neki egyes müvek, melyek fényes tehetségeit fennen hirdetik.

Ezen férfiak után a romanticismus tovább fejlődésében kevés haladás mututkozik, t. i. a jó irányu haladást értve. Mindenkor visszataszitó benyomást gyakorol, ha látjuk, mikép használják föl a követők egy jeles tehetség minden eszközeit, hogy mesterük gyöngéin, természetlenségein, sőt képtelenségein túl tegyenek. Ezt p. o. Edgar Quinet drámáiban észlelhetjük.

A dráma és a regény ezen kor ziláltságának, elvtelenségének és ellenzeteinek sokkal világosabb képét rajzolja, mint a korlátoltabb formáju lyrai költészet, mely csekély terjedelménél fogva minden áthágásokat, ha nem is megtilt, de mégis gátol. A valódi elegiai hangulat más műfajokkal mily könnyen párosul, arról Béranger chansonjai világosan tanuskodnak. Béranger gyakran oly hangokat zeng, melyeket csak elegiaiaknak nevezhetünk. Igy különösen, ha a szegények sorsát festi, és a nyomort és szolgaságot rajzolja, melyekben azok sanyarognak.

Ide tartozik p. o. „a vén csavargó“ (le vieux vagabond) czimü kitünő költeménye, melynek hőse nyomor és munkátlanság miatt csavargóvá lett:

Mig ifju voltam, müvészeknél
Kértem munkát, keresetet:
Nekünk nincs annyi munkánk, lódulj,
Eredj koldulni, igy feleltenek.

Hijába volt minden törekvése: „lophattam volna mint más szegény“ ugymond „de nem, csak tartottam kezem; csak a gyümölcsöt szakitá le, mely az útféli fán terem, és

Húszszor záratták reám immár
Ezért a börtön ajtaját,
Elrabolván a vén földönfutónak
Egy birtokát, a napnak sugarát.

Most fájdalma egész erejével fakad ki a szerencsétlen:

Van e hazája a szegénynek?
Mit ér buzátok, borotok
Nekem, ipartok, dicsőségtek,
Egybegyült szónokaitok?

„Miért nem tiportatok el mint a láb alá terem tett férget, vagy mindenek javára tenni mért nem tanitottatok meg?“ kiált föl a „vénülten fáradt“ beteg, ki az árokban meghalni akar:

Egy kedvezőbb szél és a féreg
Szorgalmas hangyává leendett,
S szeretett vér testvér gyanánt, ki
Most ugy hal meg mint ellenségetek!
(Ford. Vajda T.)

Ezen zürhanggal végződik a költemény. Ilyen körülmények rajzolásánál komor és valóban elegikai lesz a költő vidám, könnyed lyrája.

Az ujabb korban feltünt munkások költészete nagyrészt Béranger ezen dalain alapszik, de az tőlünk e helyt távol esik.

VI. A németek elegiája.

A németeknél, ugy mint a többi európai népeknél csak a XVII.—XVIII. században lépett föl az elegia öntudatos műformaként; mindazonáltal az előbbi századokban is találkozunk oly költeményekkel, melyek az elegia köréhez tartoznak. Miután a legrégibb időkben az eposz kifejlődött volna, a XII. század közepe táján

a lyra kis és sokoldalu virágai sarjadoztak. Ez a szerelmi dalnokok, az ugynevezett „Minnesängerek“ költészete, a kik a troubadouroktól csupáncsak a politikai s nyilvános élettől való nagyobb visszavonultságuk, valamint müveltebb, és müvésziebb költészetük által különböznek. E tulajdonságok kiválólag képesiték ezen dalnokokat egy oly műfaj müvelésére s kifejlesztésére, mely a kedély nyugalmát és mélységét igényli. Ezen költemények elegiai vonása már a keresztes dalokban lelhető[1]), melyek a provençali költészet hő lelkesültségét, és merész röptét nélkülözik ugyan, de a melyek annál jótékonyabban hatnak a vallásos érzelem s azon bensőség s szelid bánatos hangulat által, mely rajtok elömlik. Sziv és test viaskodnak itt egymással: mig emez készen áll a pogányok ellen harczra kelni, amazt a szerelem édes kötelékei tartják vissza. Ezen vonások Huseni Frigyes egy szép, mélykedélyes daláből kölcsönözvék, a ki egy másik költeményében nemes lelkületleg lemond kedveséről, mert átlátta, hogy az isteni szolgálat minden földi szerelemnél magasztosabb.

Gazdag a szerelmi dalnokok lyrája a kedvelt fejedelmek, de még inkább nemes müvésztársak halála fölötti, sajátképeni gyászénekekben is. E nemben talán legszebb Walther von der Vogelweide rövid, de mélyen érzett dala Reinmar halálára. Hogy ezen gyászszal hogyan párosul a multra való bánatos pillantás, midőn a müvészet elhunyt mesterei még működésök teljes virágzásában álltak: azt későbbi költőknél p. o. Mar-

[1]) Bartsch, k. Deutsche Liederdichter des 12—14 Jahrhunderts. 1864. XVII. l.

nernél látjuk. Számos a panasz az udvarok müvészeti s müvelődési hanyatlása, nyers elemek betolakodása, és a jelenkor szomoru s örömtelen volta fölött, holott az élet egykor oly szép és derült volt: de ezek többnyire a gnoma tanszerü formájában nyilatkozván, körünktől távol esnek. Egyedül Walther tudott ezen tárgyba is lüktető életet lehellni, bebizonyitván itt is, mint mindenütt, hogy benne oly lángész szunyadozik, minő kevés lyrikusnak adatott. Gyöngéd, mély érzelem, nemes kedély, a forma s nyelv remek kezelése: ezek az ő kiváló jelességei; de Walther a mellett oly férfiu, ki az életet és az emberi szivet ismeri, és a ki legkisebb, legvidorabb dalaiban is tág látkört nyitel őttünk, csak hogy ez persze nem igen rózsaszinü. E férfiu nem volt pessimista, neki elhihetjük tehát — ha egyebünnét nem tudnók is — hogy korszaka, mely távolból oly fényesnek, és regényesnek tetszik; minden életöröm nélküli, szomoru és zord volt. Ennek különösen költészetének koronájában, a „Hajdan és most“ [1]) czimü legjelesebb és gondolatokban legdusabb dalában, adott kifejezést. Hosszu távollét után szülőföldére ujra megérkezvén, mindent átalakulva talál; nem ismeri őt senki, kedvelt helyei eltüntek, az agg költő nem tud a világgal mit tenni; kétkedni kezd a valóságban, az élet álomnak tünik föl előtte. Hangosan följajdul a világ romlásán, elfajultságán és változékonyságán, és mélyen levert érzelemmel ecseteli a földi dolgok hiábavalóságát.

Ezen müvészi korszak leteltével, mely Walther-

[1]) L. Walter von der Vogelweide, herausg. von Fr. Pfeiffer. 306. l.

ben egy elsőrangu költőnek adott életet; szükségképen a szellemi erők lankadásának kell vala bekövetkezni. Ugy is lőn, de részben az állam és társadalom szomoru s nagy horderejü átalakulásainak kihatása s közreműködése folytán. Csak a XVII. században találkozunk ujra az elegiával. Opitz Márton († 1639) karolta föl e század elején, és oly alakban vezeté be az irodalomba, minőben az az ó kor előtt ismeretlen volt; t. i. mint vallásos elegiát. A ferde izlés, és még inkább azon kor gyarló (franczia) mintái lehetetlenné tették e műfaj virágzását. Azonkivül Opitz csak korlátolt értelemben véve volt költő; szellemes és művelt, sőt tudós is volt ugyan, és nagy mérvben ismeré az ó kori s román költészetet, de hiányzott nála minden költői hivatottság a valódi költészet fölélesztésére s ujra megalapitására. Külföldi minták utánzása neki kitűzött czélja volt, és tudósok képezték választott közönségét. E körülmények leginkább elegiájának ártottak, mely még azonfölül az alexandrinusi vers száraz és izléstelen idomába lévén beékelve, minden szabadabb mozgásban gátolva volt. Nyelvezetük prózai, tartalmuk tudományos volt, túlterhelve mindennemü mythologiai sallanggal [1]). Követői gyöngéiben túltettek rajta, mint rendesen az utánzók nagy serege; egyedül a korán elhunyt Flemming Pál († 1640)[2]) képez dicséretes kivételt. Miként Walthernél, ugy az ő bensőséges és egyszerü dalaiban is észlel-

[1]) Költőiebb nehány erotikus elegiája „kedvese távollétéről;“ ezekben szintén van ugyan elég mesterkéltség és a franczia mintákból vett szónokiasság, de olykor meleg érzés is.

[2]) Has. Varnhagen von Ense kitünő jellemrajzát a „Biographische Denkmale“ IV. kötetében, Berlin. 1824.

hető bizonyos zord és örömtelen hangulat, mely alól ki nem bontakozhatik. Az egész korszak elegikus volt, és minden költeményeiben mutatkozó ama gyászos vonás, mintegy hiradója annak, hogy az akkori nemzedék nem örvendhetett életének igazán. Flemming a XVIII-dik század második feléig az egyedüli költő, a ki ezen elegiai hangulatnak megfelelő igaz kifejezést adott. Nagy utazásai és fiatalsága megóvták őt azon tudományos feszességtől és pedansságtól, melyek miatt Opitz szép tehetsége tönkrejutott. Az érzelmek tisztasága s világossága tekintetében, valamint a külvilág benyomásainak költőileg szép kifejezésére nézve egyedül áll kortársai közt[1]). De tőle csak egy költeményt ismerünk, mely elegiának mondható, és ez „Hazámhoz" czimü hires dala: Germaniának, fiaihoz intézett, emelkedett szellemü s a sziv mélyéből fakadó panaszlevele, mely azonban alakjánál fogva nagyon közeledik a heroidához; azon műfajhoz ugyanis, melyet Hoffmannswaldau Keresztély († 1679) szorgalmasan müvelt. De csakis szorgalmas, és nem egyszersmind ügyes művelője volt ez a heroidának, mert „Hősi levelei" bármennyire iparkodik is bennük Ovid hangját eltalálni: mégis homályosak és hidegek, a mesterkélt fordulatok és dagályos kifejezések elfojtván az érzelem minden hevét.

Ezen, Opitz által megindított irányban követték őt még Dach Simon († 1659), egy érzelmes, kedélyes költő (megemlitendő különösen „Temetési éneke Roberthin fölött"), és Günther Keresztély († 1723) a tehet-

[1]) Goedeke. Grundrisz zur Gesch. d. deutsch. Dichtung. 2. kiad. I. 448. l.

séges, de az élvek örvényében már 27 éves korában elveszett ifju, kiről Goethe azt mondja, hogy ő a szó teljes értelmében költő volt, ki a legdicsőbbet hozza vala létre, hogyha magát mint ember és költő mérsékelni tudta volna. Költeményei a lélek legbensejéből fakadvák; mindenütt igaz s hő érzelemmel találkozunk, mindenütt az öntapasztalás hű ecsetelését látjuk. A tulajdonképeni elegia köréből azonban jelentékenyebb művet nem hagyott hátra.

Egészen más, részben idyllikus jellemet ölt magára a német elegia a XVIII. században, főleg az angol minták következtében, melyek, kivált Helvetiában, erős hatással voltak[1]). Itt ugyanis Haller Albrecht († 1777) az ujkor előhirnökeül lépett föl, ki a gondolatok gazdagsága és mélysége, és a nyelvezet valódisága s folyékonysága által uj lendületet adott a költészetnek. Legjelesebb művei („Az Alpesek" stb.) a leiró költészet köréhez tartoznak; de ezeket annyira át- meg átszőtte reflexiókkal, hogy a műfaj szigorú meghatározása majdnem lehetetlenné válik. Ugyanez áll elegiáira vonatkozólag is, melyek közt legszebb a neje halálára irt gyászdala; Schiller méltán roszalá, hogy ebben, valamint egyéb költeményeiben is inkább tanit, mint előad. Fényoldalai: mélység, erő és pathetikus komolyság. „Egy nemes eszménykép gyujtja föl lelkét, és az igazért lángoló keble az Alpesek csöndes völgyeiben keresi a világból eltünt ártatlanságot. Panasza mélyen megható; erélyes, sőt majdnem keserü satyrával dorgálja az ész és

[1]) Gervinus. Gesch. d. deutschen Dichtung. IV. köt. 25. s köv. ll.

sziv tévedéseit, de szeretettel öleli föl a természet egyszerü szépségét[1]").

Haller irányával rokonos Kleist Keresztély († 1759), kinek élményeken alapuló, igaz költészete a a nemes férfiu jellemének tökéletesen megfelel. Kleist nem oly eszmegazdag, nem oly mély, mint a geniális, és mint tudós is Európaszerte hires Haller, de nálánál kellemdúsabb és gyöngédebb. Ő is barátja a természetnek[2]), de ez nem inditja őt szellemdús és mély reflexiókra, miként Hallert; gondolatai ép oly egyszerüek, mint nyelvezete, de szintoly szépek és szerencsés választásuak, mint ez. A társaság zaját örömest kerüli, hogy „nyugalomra vágyódását" kielégithesse: „Oh világ — sóhajt föl — te a valódi élet sirja vagy!... Igaz embernek emberektől távol kell lenni!"

Hasonlithatlanul magasabb polczra kelle hágni az elegiának, midőn művelői sorába oly hatalmas költői erő lépett, mint Klopstock Fr. Gottlieb († 1803). Az ókori remekirók és a héber zsoltárköltészetnek egyaránt forró tisztelője levén, lágy és nőies hangulatu fogékony szellemére tetemes befolyást engedett Milton, Young és más hason érzésü költőknek. Klopstock tetőtől talpig lantos költő, mit „Messiása" legjobban bizonyit; ennek epikai jelleme t. i. tökéletesen el van hibázva, és költői becse csakis lyrai részletein alapszik. Az ódán kivül különösen

---

[1]) L. Schiller's Werke (két kötetben). II. 644. l.

[2]) Bizonyitja ezt „A tavasz" czimü leghiresebb költeménye, melyben a természet életéből meritett, világosan fölfogott és eleven szinekkel ecsetelt képeket állit egymás mellé; mely képek csak rövid reflexiók által tartatnak laza összefüggésben.

az elegia felelt meg tehetségének, mert ő a sentimentalis és olvadozó érzelemmélység mellett nemes és hatalmas gondolatok gazdag forrásával birt, azonkivül pedig kitünően értett a nyelv kezeléséhez, mire nézve ódái fényes bizonyitékul szolgálnak. Bú és bánat lengik át költeményei legnagyobb részét, mint p. o. „Szelmar és Szelma“ czimü elegiáját is; ez két szerelmes párbeszéde, kik mind a ketten egy napon akarnak meghalni: „Szelmám, de ha bennünket a halál elválaszt? Ha téged sorsod előbb a halhatatlanokhoz hiv? Jaj, akkor érted egész életemet elsirandom; mind az éjjeli napokat, mind a még borultabb éjeket; minden órát, mely egykor karjaid közt folyt el; minden perczet, mely nekünk édes örömek közt tünt el!“ Igy sopánkodik Szelmar, és midőn kedvese megigéri, hogy vele egy napon kiván meghalni, akkor boldogan kiált föl: „Ah, mint szeretsz te engem! Nézd e könyező szemeket! Tapintsd e reszkető szivet! Szelma, mint szeretsz te engem!“ De szegény a nyelv szive boldog őrjöngésének kifejezésére: „Bár válnék e szem, és tekintete, és szerelemteljes könye, és az érzelem e sohaja, mely belőlem megtörve rebben el: bár válnék mindez egy isteni nyelvvé, hogy mindazt kifejezhetném, mit szerető szivem, Szelmám, irántad érez!“

Klassikai becsüek többek közt következő elegiái: „Gisekehez,“ „Eberthez,“ A korai sirok,“ és „A nyári éj.“ Mindegyikben megvan ugyanazon gyöngéd érzelem, a fájdalomnak ugyanazon olvadozó hangja, a formának ugyanazon bevégzettsége; csak olykor-olykor hat zavarólag a beteges érzelgés, és későbbi müveiben a gondolatok homályossága. De Klopstock vidám is tud lenni

az elegiában. Itt csupán „a tél örömei“-re emlékeztetünk, mely költeményében a költő a korcsolyázás iránti szenvedélyét dicsőiti, és világos, szépen ecsetelt képekben irja le annak minden oldalát. Ekkor egy barátjának majdnem bekövetkezett halálára való visszaemlékezés lehangolja őt ismét; annak megmentése azonban fölviditja s földeriti ujra levert kedélyét, és ugyanazon derültséggel, melylyel ez elegia kezdődik, végződik is. Klopstocknál világosan látjuk az elegia rokonságát az ódával. „A nyári éj,“ vagy „a korai sirok“ czimü költeményei p. o. ódai formájuk daczára is az elegia körébe tartoznak, mert azokban szeretett halottak emlékezete homályositja a hangulatot sötét fátyolként; mig másrészt a földi javak mulandóságát kesergik.

Klopstock követői közül főleg emlitendő Denis Mihály († 1800), Ossian forditója. Minden költeménye emberi érzést lehel, és a természeti egyszerüség iránti szeretetét, valamint az olvadozó lágyság iránti gyülöletét. Főereje tulajdonképen az ódában rejlik, melyben lángoló hazafisága kifejezést nyert. De a mellett vannak neki gyöngéd, és érzelmes, sőt érzelgős perczei is, mint ez „Sined panaszai“ cz. verseiből kitünik, melyek közt több sikerült elegia található, nevezetesen ismeretes szép dala „Gellert halálára.“ — Klopstock zászlaja alatt küzdött egy időben Wieland is, ki heroidáiban bebizonyitá, hogy nagy tehetséggel birt ugyan, de nem a keresztyén költők lágy s érzelgős költészete, hanem inkább a francziák finom élcze- s eprit-je iránt.

Ossian megjelenése már Klopstockra is nagy hatással volt, de utána még általánosabb lett az északi

költő (állitólagos) dalainak befolyása a német irodalomra. Ama lágy érzelgés, mely a XVIII. század második felében a németek közt meghonosult, és a mely csakhamar a társadalom minden rétegeinek uralkodó hangulatává lett: nagyrészben Ossian befolyásának tulajdonitható. Hasonló hatásu volt Herdernek. „A népek hangjai“ czimü és a népköltészet dús kincseit legelőször ész- és érzékkel kimutató gyüjteménye. Mind a két gyüjtemény hatalmasan mozditá elő a költészet ujjá születését, a mennyiben a költőket a divatos dagályos és erőtetett irmodor helyett a természethűség- és egyszerüségre tanitották. Befolyásuk nem késett soká, és az elegia terén szintén jelentékenynek és jótékonynak mutatkozott.

Részben Klopstockra támaszkodva, de ennek keresztyéni magasztossága nélkül, irta Hölty Kristóf († 1776) azon mély érzésü, bús dalokat, melyek szoretetteljes, tiszta szivének szép kifejezései. Szeretettel énekli meg a természet örömeit, és szépségeit, de kora halálának sejtelme, és a fölötti panasza még ezen költeményeknek is némi elegiai szint kölcsönöznek. Ennélfogva valami kimondhatatlan bánat rejlik még legkisebb költeményében is. Ismeretes „Atyám sirján“ cz. szép elegiája, a mely egyszerü s benső, mint maga az ifju szeretete. Legjelesebb költeményei közé tartozik „Egy falusi lányka halálára“ irt elegiája, melyben ravatalon látván a lánykát a költő, lelke előtt föléled az, minden kecseivel, és erényeivel; látja azon mindennapi falusi foglalkozásai közt, melyeket ő annyi kellemmel és szerénységgel ékesitett; látja kedvese karján, és egyszerü, de megható vonásokkal ecseteli szerelmét, és Vilmosa

búbánatát; látja végül a halotti menetet elvonulni, és azon óhajtással bucsúzik el tőle: hogy a csalogány énekelje alkonyatkor sirján a halotti éneket, és az esti szellő, mint hárfák hangja, rezegjen át sirja virágain, és a temető hársfáján lakozzék egy gerliczepár. Igen szép vonása ezen elegiának, hogy a költő, a lánykát mind oly képekben tüntetvén föl, melyeket a természet örökszépségü országából kölcsönözött: befejezésül ujra a természethez fordul, tenné kellemessé s édessé az elhunyt szendergését. Höltynél egyébiránt a dal és elegia határai gyakran elválaszthatlanul folynak össze, elannyira, hogy némely költeményét csak több vagy kevéssé erős reflexiója szerint számithatjuk az egyik vagy másik műfajhoz.

Barátja Voss János Henriknél († 1826), Homer jeles fordítójánál, hasonló összefolyását látjuk a költészeti műfajoknak, és pedig a több tekintetben rokon elegia s idyll közt. Voss erőteljes, velős, sőt olykor nyers természete kirívó ellentétét képezi az elegikus hangulatu és gyöngéd-szelid Höltynek. E vastermészetü férfiu gyűlölte Klopstocknak és követőinek ábrándos érzelgését; csakhogy ő viszont jellemének ezen egészséges alapvonását tulságig vitte, minek következtében költészete gyakran szárazzá, prózaivá, sőt olykor selejtessé is válik; hiányozván abból a kellem, miként nyelvezetében a hangzatosság, mivel ő minden rostálgatást természetellenes mesterkéltségnek tartott. Legjelesebb művei az idyll körébe esnek; p. o. „Luiza“ és a vonzó képekben bővelkedő „70-dik születésnap.“ Elegiáiban szerfelett hiányzik az érzelem azon lágysága s melegsége, melyet

e műfaj mindenkor követel ott, hol ezen momentumok gazdag és mély gondolatok által nem pótoltatnak. Legsikerültebb elegiáinak egyike a „Selmához" czimzett, melyben távol kedvesét könyezni látja elválásuk miatt. Ezen költeménynek tárgya s előadása, sőt a szerelmesek nevei is, világosan bizonyitják Klopstock hatalmas befolyását még a zord Vossra is.

Jótékonyan hat azonban Voss egészséges és nyers természete, hogyha őt Gessner Salamonnal († 1787) hasonlitjuk össze, a ki a francziákat követvén, az idyllt siránkozó s erőtlen érzelgés szinhelyévé tette. Személyei udvarias és müvelt, finom modorú uracsok, kik ugy látszik tréfából öltvén magokra a pásztormezet, a semmivel sem jobb juhásznőkkel követik el émelygős csinjaikat. Gessner az idyll lényegét és hangját tökéletesen félreismerte s elhibázta; ebbeli műveinek csakis az igen festőileg gondolt és szépen ecsetelt leirások kölcsönöznek maradandó becset. Hogy Gessner egy elegiai költő kellékeivel birt, az minden egyes termékéből elég világosan kitűnik; de sokkal gyöngébb volt, semhogy a dúsan fölsarjadozó és a valódi reflexiót kizáró, siránkozó érzelgést leküzdhette volna.

Az ossian-féle érzelemrajongás és sentimentalis homályosság ezen korszakát derült égből sujtó villámként lepte meg azon féktelen és rohamos költészet[1]), melynek zavaros és zagyva hullámaiból a század legtisztább és leggeniálisabb szelleme: Goethe J. Farkas

[1]) Ezen korszakot az irodalomtörténet, Klinger „Sturm und Drang" czimü drámája nyomán, igen helyesen és találólag nevezte el: „Sturm und Drang-Periode"-nak.

(† 1832) emelkedett ki. Ő a költészet végtelen birodalmának minden terein fényesen működött, és mindenütt nagyot és maradandót teremtett, de mégis a lyrában áll legmagasabban, utólérhetetlenül. Ennek egész tágas körét müvészi s hatalmas erővel ölelte föl. A nép száján keletkezni szokott egyszerü s közvetlen dal, az epikusabb ballada s románcz, az epigramm és a költői levél, keleti s nyugoti formák, magasztos hymnusok és kedves tréfás dalok, miket a pillanat kegye teremt: gazdag és hő szivéből mindég csak valami nagyszerü és tökéletes fakadt; mindenütt, mindenre rányomta fönséges szellemének félreismerhetetlen bélyegét. Ugy tehát az elegia terén is ő teremtette a legtökéletesebbet, mivel az ujabb kor e nemben bir, és egyszersmind az egyetlent, mi az ó kor remekművei mellett dicsőségesen megáll. A tárgyak gazdagsága, az érzelem valódisága s mélysége, a forma bevégzettsége, keresetlen, igazán költői és a mellett mégis természetes, és egyszerü nyelvezete, és előadása: ezek lyrai költeményeinek jellemvonásai; oly jellemvonások, minőkkel a világirodalom ritka lyrikusánál találkozunk ujra ily tökélylyel[1]).

Goethe elegiái közt első helyen állanak a „Római elegiák," melyeknek szépséges distichonjai egy érdekes szerelmi regényt árulnak el a világnak. Goethe nem tartózkodott attól, hogy festményébe az érzékiség bájos képeit bele ne szője; hisz ezek nélkül hiányos volna amannak vidám, és minden érzelgéstől oly távol, antik jelleme. Ezen, de csakis ezen művekben látjuk halottai-

[1]) Has. össze: Span. Goethe als Lyriker 1821. és Lehmann. Goethe's Liebe und Liebesgedichte. 1825.

ból föltámadva az ókori elegiát, ugyanazon kecses és bájos alakban, a mint Tibull és Propercz által műveltetett. Nem hiányoznak a mythologiai képek, a történelmi emlékek sem; egy, saját élvezetében boldog szerelem elandalító rajzai mögött ott állnak sötét háttér gyanánt az örök Róma regényes romjai: ezen költeményeknek azon varázshatalmu szinezetet kölcsönözvén, mely rajtuk utánozhatlan bájjal elömlik.

Goethe összes költészetének klassikai világos, vidám és minden gondtól ment hangulata kitünik elegiáiból is. Akár tanácsot ád kedvesének, hogy mikép szedje rá az őröket; akár karjai közt nyugszik az, és ő hószin vállain ujjaival distichonokat tagol; akár pedig apró s csintalan szerelmi tréfákat beszél el neki; akár végre a város romjai közt jár gondolatokba merülve: mindég és mindenütt ugyanazon tiszta, derült szellemet észleljük, a melyben a kedves ifjukor e szép tavaszvilága tükröződik vissza.

A „Római elegiákon“ kivül Goethetől birunk még több oly elegiát, melyek ennek modern fogalmát inkább megközelitik. Ezek legszebbjei: „Alexis és Dora,“ „Euphrosina“ és „Amyntas,“ melyek közül az első helyen emlitett, Goethenek átalában egyik legjelesebb müve. Tartalma röviden a következő: száll az induló hajó, minden jel kedvező utazásra mutat, és előre törekszik az utazók szelleme; „Csak egy ifju áll visszafordulva s szomorúan az árbocz mellett; kékleni látja már a bucsuzó hegyeket, a tengerbe látja már elmerülni, és minden öröm elhagyja őt.“ És fölsóhajt: „Előtted is eltünt már, eltünt a hajó, mely téged Alexisodtól, oh! Dora, barátodtól, ah!

vőlegényedtől megfosztott!“ Ezen fényes expositio után a költő a távozóval ismételteti a multakat; Alexis fölkiált; „Egyetlenegy pillanat, melyben éltem! te fölérsz minden napjaimmal, a hidegen eltüntekkel!“ Csak e pillanat volt igazi élet; most gyülöletes előtte a nap sugara: „Önmagamba térek vissza, és némán élem át ujra azt az időt, a midőn Ő nekem naponkint megjelent.“ Ezek után a költő egész sorát a képek- és jeleneteknek tárja föl előttünk, melyeknek plasztikai formái majd elválasztatnak, majd ujra egybekapcsoltatnak azon hő kifakadások által, melyekkel a szerelemittas Alexis, emlékezésének vonzó jeleneteitől egyenesen Dorája bájos alakjához fordul. És kedvese karjai rózsaszinü álmokba ringatják őt: „Ti képei a reménységnek, ámitsátok szivemet! Istenek, oh! csillapitsátok e roppant lángot; mely keblemet földúlja!“ Ekkor fölébred a távozóban a bucsuzás képe, és lelkét éles fájdalom gyötri, a mely még fokozódik azon gondolat által, hogy Dora hozzá hűtlen lehetne: „Hisz leány ő is! és a ki az egyiknek könnyen megadja magát, az a másikhoz is gyorsan fordul. Ne nevesd ez egyszer, Zeus, a könnyeden megszegett esküket! Mennydörögj, rettentő isten! Találj!“ — De nem! A szerelem győzedelmeskedik boszúszomján, és esdekelve szól: „Tartsd vissza villámaidat!“ A maga fejére idézi a boszuló isten haragját; őt semmisitse meg, és lökje ki a tenger prédájává. Tovább már nem mehet a költő, és gyönyörűen fejezi be ezen, müvészetileg tökélyes szerkezet tekintetében fölülmulhatlan költeményt e szavakkal: „De, oh muzsák elég! Hiába iparkodtok leirni, hogy mint változik szerető kebelben boldogság és

nyomor: Gyógyitani nem tudjátok ti az Amor ütötte sebeket, de az enyhités egyedül, kegyesek, tőletek jő!"

„Euphrosine" egy fiatal szinésznő emlékének van szentelve, kit Goethe oktatott. Magas bérczen jelenik meg árnya előtte, és a költő láttatja velünk azon boldog jeleneteket, melyeket vele átélt, és mik annál inkább nyernek kecs, báj, és plasztikai igazság tekintetében, mivel a költő ama jeleneteket a korán elhunyt leány szellemének szájával mondatja el. Emlékezteti a költőt mindazon édes pillanatokra, midőn ez őt, a gyermekleányt, a kedvesen ámitó müvészet titkaiba beavatá. Végül kéri őt egy dalért; mert Persephonia országában csak azután járhat büszkén a költők dicsőitette nők szellemei közt. Azután eltünik a szellem, és a költő mély fájdalommal mereng az emlékezet megujitott képein: „Mélyebben sötétlik körülöttem az éj; a zuhogó vizek erősebben zúgnak most, a sikamlós út mellett. Leküzdhetlen gyász fogja el szivemet, és lankasztó bú, és egy mohos szikla tartja a szédelgőt csak. Bánat hasogatja keblem árnyait; pereg az éjjeli könny, és az erdő fölött jelentkezik a reggel."

Valamint a két előbbi, ugy „Amyntas" is a legszebb elegiák egyike.

Amyntast a szerelem halálra epeszti, a miért neki Nikias azt tanácsolja, hogy kedveséről mondjon le; de Amyntásnak az lehetetlen. Összehasonlitja kedvesét a zöld repkénynyel, a mely szintén a fa életnedvét szija, és azt megöli, de neki viszont életet, és szépséget kölcsönöz. Ő is, Amyntas, oly fa, mely lassankint sorvad, de mikor oly édes e lassu halál! Végül kéri atyai barát-

ját, ne háborgassa búbánatában, hisz a ki szerelemnek adja magát, hogy fukarkodnék az életével?

Goethe klassikai költészete mintegy kiegészitését találja a modernebb, és romantikus Schiller Frigyesben († 1805), a ki szellemének dariusi kincseit oly lyrában raká le, mely a német nyelv legdicsőbb diadalainak egyike. Schiller szemléleti költészete azonban csak részben valóban elegiai, s gyakran csupán egy gyönge bánatos lehelet lebeg fölöttük. Ő Goethenél kétségkivül mélyebb és philosophiaibb, de nálánál egyszersmind sokkal kevésbbé művészi természet. Keblében az emberiség minden magasabb érdekei iránt hő lelkesültség lüktet, a mely költeményeit oly vonzóvá teszi. Ő nem volt oly szerencsés, mint Goethe, hogy mintegy fáradság nélkül szedhette volna a költészet gyümölcseit, melyekkel az istenek őt oly dúsan megáldották. Neki, Németország legnemesebb költőjének, lankadatlan törekvéssel egy kemény és gondteljes iskolán kellett átküzdenie magát, mig végre Weimarban azon biztos révet lelte, a hol szellemének müveltetése és műveinek becse lehetett egyedüli gondja. Nem oly sokoldalu, mint Goethe, mégis a költői teremtés egy tág terét karolta föl, és több műfajban nagyszerü és örökbecsü műveket alkotott. Kitünőt nyujtott ő ugyan mint drámairó, lyrikus, bölcselkedő és történetiró: de mégis szigoru jelleme és magas világnézete az, mit kortársai s az utókor benne leginkább csodál és tisztel. És ezen fényoldala csakugyan örök fönségben nyilatkozik költeményeiben, és különösen azokban, melyek a szemlélődő költészethez tartoznak. A gondolatok nagyszerüsége; az ecsetelés elragadó hatalma;

a nyelvezet hangzatossága; a hasonlatok eszményisége; a rím és rhythmus művészi kezelése; ezek azon fényes tulajdonságok, melyek Schiller lyrájának amaz ellenállhatlan hatást kölcsönözik, mire nézve az egyedül áll a világirodalomban [1]). Schiller eszméi azonban sokkal nyomósabbak voltak, egész lénye bölcselkedéssel sokkal megtelvébb volt, azonkivül lyrai tehetségének előbb érintett kiválóságai sokkal erősebbek és hatalmasabbak voltak, semhogy neki a goethei egyszerü, népies dal sikerülhetett volna. Annál inkább felelt meg egész valóságának, müveltségének és tehetségének a szemlélődő költészet, melyet ő ugyanis egészen sajátlagos, az ó- és ujabbkor elegia költészetétől nagyobbrészt eltérő alakban müvelt. Elegiái közt legkitünőbb a „Séta," mely 1795-ben a „Horák"-ban jött ki először „Elegia" czim alatt, mintegy például arra, mikép fogta föl Schiller az elegiát. Tökéletesen megfelel az elegia lényegének, hogy mint rajzolja itt a költő a természeti és tájképeket, azokat az emberiség szellemi élete és fejlődése körüli eszmék által kötvén össze. „Az embert a tisztán természeti élettől átvezeti a művelődés minden fokán, egész az elfajult műveltségig, hol is a költő viszont a változatlan természet keblén találja magát, hogy annak még vadonjában, még nyers alakzataiban is vigaszt találjon" [2]).

Az emberi sors örök változandóságával szembeállittatik a természet örök nyugalma:

---

[1]) Kurz, H. Leitf. z. Gesch. der deutschen Literatur 1858. 261. l.

[2]) Lonkay Antal az általa sikerülten forditott „Séta" bevezetésében. L. „Uj Magy. Muzeum" 1855. I. 212—13. l.

Nem függő akarat czélt s rendet váltgat örökké,
S jő azonegy tett más új s új alakban elő;
De te szelid természet, az ó törvényt hiven őrzöd,
S vagy maradandó szép és örökifju anya.

(Lonkay A.)

Ezen eszmékben oly dús elegiának méltó párját képezi Schiller lyrájának koronája: „Az ének a harangról.“ Miként amabban az örökzöld természet képeihez, ugy emebben a harangöntés technikájához fűzi szemlélődését a költő; miként amabban az emberiség haladása a vándor tovamenetelével, ugy emebben az embernek, a bölcsőtől a sírig fejlődése; egyenlő lépést tart a harang fokonkénti elkészülésével. Mind a kettőnek ezen parallelismusa az elegia műjellemének igen is megfelelő: mert a mint ott a természet, ugy itt a harangöntés tárgya a leirásnak, a melyhez a költő reflectáló szemlélődése kapcsolódik. „Az ének a harangról“ azonban még az által is kitünő, hogy az emberi élet szintén, először a leirás, és csak azután tétetik a szemlélődés tárgyává. De másrészt megvan az a fogyatkozása, hogy a harangöntés a költemény egyéb részeitől nagyon is élesen el van különitve, és hogy határozott és mindég visszatérő formája által fölötte önálló tagként tűnik elő. Sehol nincs az érzelmek oly dúsgazdagsága, és sehol nincs oly nemes, hangzatos nyelven kifejezve, mint épen az énekben a harangról, melyet, valamint Schiller összes reflectáló költészetét a bánat és mélaság egy gyönge lehelete járja át: mert:

Mit föld fiának éltin által
A változó szerencse ád,

az viszhangot kelt a harangban, mely a földi zarándokot kiséri örömében s bujában. De több a bú, mert:

— a végzet istenével
Ki élhet örök kötéssel?
S a balság rohanva jő.

És vajmi ritkán szólit örvendetes eseményekhez, és vajmi csekély tartamuak azok:

S mint hangja el fog zengni,
Mely zúgva harsogott előbb,
Tanitsa, hogy nem áll meg semmi,
A földiek hogy eltünők.
(Berczik Árpád forditása.)

Legjellemzőbben nyilatkozik Schiller lyrájának e bánatos hangja egyik régibb költeményében „A lemondás"-ban. Fájdalmasan mond le ebben a költő a boldog „Arkadiáról," melyben a halhatatlanság álmai töltik el az ember minden hitét és reménységét:

Te reméltél, miért jutalmad bételett,
A hit vala a rád kimért boldogság.
Te megkérdezhetted volna bölcseidet,
E percztől fogva mit kiki eltévesztett,
Vissza nem adja örökkévalóság.
(S. Fiedler F. 1836.)

E bánatos hangulat a fájdalom hangos följajdulásává fokozódik „Hellasz istenei"-ben; megsiratja a költő a varázst, mely a világból eltünt, és a lelket, mely a mostan holt természetben élni s lakni kénytelen. Gyászolja az időket:

„Mikor a költés titkos varázsa
Még igazsággal ölelkezett.“
(Lonkay Antal.)

Az ókor eszmekörében gondolt és mélységes költői képekben mutatván be ama kor képmását: annak eltünése fölötti bánatában azon panaszra fakad, hogy:

Szép világ! hol vagy? térj vissza, a szép
Természetnek viruló kora!

E bánatot maga a költő fokozza az által, hogy ama kor ellentéteül a jelenkor képét festi. Itt is ujra találkozunk ama bánatteljes lemondással:

(A mi átmegy halhatatlan dalba,
Itt a földön nincs helyén,)

melyet föntebb észleltünk, és a melyet a „Győzedelmi ünnep“-ben is föllelünk: „Minden földi dolog füst; a mint szállva száll a füst, ugy tünik minden földi nagyság.“ Ezen, minden földi dolgok gyarlóságát és mulandóságát gyászoló panasz remek kifejezését találta az „Eszmény és élet,“ és „Az eszmények“ czimü költeményekben, melyek a képek és eszmék ritka gazdagsága, valamint a nyelv tündöklő szinezete által ragyognak. Amabban a költő, a földi élet sulyos álomképének megfejtését a tiszta szépészeti összhangban leli; emebben a minden szerencse, hirnév s az igazság által elhagyott ember, a baráti hűségben és foglalkozásban talál vigaszt. Mindkét költemény a didaktikai költészet küszöbén áll, minthogy bennünk a szemlélődés — de már bölcsészeti

s többé nem egészen költői szemlélődés — zavartalan folytonossággal halad: a mi pedig az elegia lényegével ellenkezik.

Schiller kortársai közt első sorban áll a szerencsétlen Hölderlin Frigyes († 1843), kit az eltünt Hellasz utáni vágy, és boldogtalan szerelem, 40 évig tartó őrültségbe ejtének. A hajdani Hellasz nagyszerü multjának emlőin táplálkozván, annál mélyebben kellett éreznie a némethoni állapotok vigasztalan voltát. Megragadók, és mélyen átérzettek ódái, és elegiái, melyekben ebbeli fájdalmának kifejezést adott.

Hölderlin magas erkölcsü természettel birt, és bőségében volt a szárnyaló képzelem és érzelem kincseinek. Az antik remekiróknak köszöni költeményeinek müvészi kerekdedségét, és a formák tökéletességét, mire nézve különösen ódái tünnek ki. Legjelesebb elegiája „A vándor," melyben hazaszeretete lángolóan nyilvánul.

Kevesebb jelentőséggel birnak Matthisson Frigyes († 1831) és Salis János († 1834). Mindketten hajlammal viseltetének a tájfestés iránt, mindketten gazdagok a szép rajzolatokban, ügyes és hangzatos előadással párositva; de mind a kettő egyszersmind rabja a természetlen sentimentalismusnak, mely az utóbbinál még bensőbb alapra mutat, mint Matthissonnál. Az elegiához nélkülözik az erős reflexiót, mely lapos festegetéseik által teljesen elnyomatik, ugy hogy minden hatás nélkül marad.

Az előbbiek tökéletes ellentétét látjuk Tiedge Aug. Kristófban † 1841), kinek „Urania" czimü, hangzatos és folyékony nyelvü költeményében a bölcselmi reflexio

oly tulnyomó, hogy minden habozás nélkül a didaktikai költészet köréhez utasithatjuk. Ezen költemény szép elegiai tehetségre mutat ugyan, de Tiedge önálló elegiái azért mégis, a szabatos nyelv és forma daczára is: inkább szónokias bölcselmiek, mint valóban lyraiak. Schiller befolyása egyébiránt lépten-nyomon meglátszik e költő minden müvein.

Az ugynevezett romantikusok szintén Schiller befolyása alatt álltak, anélkül, hogy az elegiában valami jelentékenyebb müvet teremthettek volna. Schlegel A. W. ez iránynak aesthetikai (mint Tieck annak költői) vezére: nagy formatehetség volt, és kitünő hivatottsággal birt az idegen nyelvü költemények hangjának és szinezetének visszaadására, mire nézve gyönyörü forditmányai elegendő bizonyitékul szolgálhatnak. Teljes hiányában volt azonban a költői teremtő erőnek, és minden elegiái — még legsikerültebbje, a „Róma“ czimü is — a szép gondolatok és formatökély daczára: költői szempontból jelentéktelenek.

A romantikus irány egyéb költőivel sem áll ez különben, és csak a legujabb kor volt képes, a szemléleti költészet terén jeles müveket teremteni. Az osztrák lantosok e részben úttörőkül tekintendők, nekik sikerülvén legelőször nagy mérvben, helyre állitani a megfelelő viszonyt leirás és reflexio közt, és ilyformán az elegiát megujitani és tovább fejleszteni.

Ezek közt az első helyet foglalja el a magyar születésü s végzetes sorsu Lenau Miklós (1850), e mély érzelmü s a természet szépségei iránt élénk érzékü költő, kinek lelkét azonban sötét búskomorság nyomta, és

kinek mélán merengő szelleme minden költeményét sajátságos jelleggel bélyegzé. Meghasonlás és czéltalan epedés üldözték őt mindenfelé s nem hagyták soha nyugalomra térni. Örömtelen és sivár volt élete, mivel az őt körüllebegő éji alakokat le nem tudta győzni: „Szomorúan telt el — ugy mond — ifjuságom, a tavasz gyönyörüségét élvezetlenül hagyám: az ősz bucsura intőleg rettentőn járja át lelkemet, és szivem a halálnak elébe álmodozik.“ A világtól mélyen sebzett kedélye, gyászos érzete legkomorabban és legborzasztóbban nyilatkozik az „Albigensiak“ prologjában; a költő itt társul tigrist óhajt, a mely gondolatai tüzhelyét megőrizze, és távol tartsa ellenei seregét. A költő rettegi az emlékezés alakjait, s ezek ellen keres őrt és oltalmat. Ezen búskomorság, az őrültséghez közelitő, rémes hangon tör ki „Blockhaus“ czimü költeményében: „Nem is létezik-e talán magányosság? Magam vagyok-e csak elégő fahasáb? És a mint magam melegszem az égő tölgyfa mellett, ugy melegszik-e talán éltem emésztő lángjain titkon egy láthatatlan vendég, szítván, fútatván gondolatim rohamát?“ Szellemének túlnyomólag skeptikai, nyugpont nélküli ingere megemésztė a költő szellemi s testi erejét, és nem engedé az elegia terén ama tökélyre jutnia, mely a lélek békéje nélkül el nem érhető. Ő a természet arczán egy „nagy örök fájdalmat“ látott, és köröskörül mindenütt csak nyomort és inséget, nem levén képes szellemének búskomor és mélabús hajlamát leküzdeni, a melyben a világ oly sötéten tükröződött.

„A te lobogód sötétfekete selyem volt, én rózsaszinü zászlót lobogtaték!“ Grün Anasztáz (sz. 1806) e

szavai legjobban jellemzik a két barát közti ellentétet, kik a szabadság iránti lelkesültséget, a kedély mélységét és a tündöklő képek gazdagságát közösen és egyaránt birják. De Grün távol van ama sötét búskomorságtól, mely barátja szellemét oly borús éjjel födé; ő ellenkezőleg határozott tehetséggel bir a humorra, melyet egy gazdag költői szivből és nagy müveltségü szellemből oly szeretetreméltólag fakasztott („Nibelungok frakkban," „Kahlenbergi pap" czimü s kisebb költeményei.) Ő is irt elegiákat, de mennyire különbözik ezek szinezete, tárgya s indoka Lenauéitól! „Rom" czimü költeménye, az ujabb szemléleti költészet e legremekebb kompositiója, méltán a reménység dalának mondható: a hajdankor sírja az ujabbnak bölcsője; a multnak romja csak a jövendő vetésének trágyázására való. Ez a „Rom" vezéreszméje, a miért is Schiller szava: „Uj élet csirázik a romokból" jelszava lehetne ezen magas röptü és fényes képekben oly gazdag költeménynek. Grün nem tekint szomoruan és rettegve a jövőbe; jönni látja az időt, a midőn „háború és szolgaiság, és a hazugság fajzata rég eltemetve lesznek a felejtés tengerében," azt az időt, a midőn viruló rózsák fogják körülfonni az élet keresztjét, és a rózsáktól már rég nem látható a kereszt: „és pünkösd lesz a földön, és az úr az olajhegyről letekint a zengő s viruló völgybe, és mindenütt fény és bőség, kéj és boldogság lesz, merre szeme — Isten szeme — lát." Gyönyörüek és müvészileg mélyek azon szemlélődések, melyekkel a költő a világtörténelem romjain elmélyed, és velük a börtönélet elegiai költészetét képzelemdús arabeskek gyanánt övedzi. A szemlélődés és leirás szép

változása, az alapeszmének minden egyes költeményben visszatérő halk érintése: az elegiai költészet valóságos gyöngyévé teszik e művet. Meissner Alfred „Romjai“ csupán csak költői tükrözései ezen eszme- s érzelemdús költeménycyklusnak.

A nyelv hasonló pompáját, a képek ugyanazon bőségét leljük Zedlitz Keresztély (sz. 1790) „Halotti koszorúi“-ban. Elegiai hangulata nagy halottak sirján nemes és emelkedett érzületü canzonékban zengedez. Zedlitztől azonban meg van tagadva azon müvészet és gazdag költői tehetség, mely Grün minden költeményében nyilvánul. Sem oly alkotó, sem pedig oly igaz költői szellem nem lévén, mint Grün: gyakran megérzik költeményein némi mesterkéltség és feszesség, minek oka azonban nagy részt az idegen és szokatlan formában keresendő. Egyébiránt Zedlitz sokkal inkább philosophiai, azaz: didaktikai költő, mint Grün, és canzonjait csupáncsak a rajtok uralkodó búskomor, s elegiai hang teszi valóban elegiaiakká.

Sokkal kevésbbé elégiti ki az elegia követelményeit, a magyarországi, bajai születésü Beck Károly (sz. 1817.) Reflexiója homályos, szive vágya nem ritkán czéltalan, és csak ugy jelentkezik mint óhajtás, az emberiségért valamit tenni. Az osztrák költők kép-bősége, nála elég gyakran dagálylyá korcsul, melynek elhalmozása által még inkább gyöngiti a különben sem világos szemlélődést. De habár eszméi sem bővek, sem igen mélyek, mégis bir ő hő s igaz érzelemmel, a mely „Éjek“ czimü költeményeiben szépen nyilvánul. Nála is

tapasztaljuk az elegia s dal közötti ingadozást, mely Heine és Uhland mélabus dalait jellemzi.

Pompásan énekelte meg — még pedig sonettekoszoruban — a hajdan oly fényes Velencze roppant hanyatlását Platen Ágoston († 1835). Formában és nyelvben, képekben, és eszmékben egyaránt remeklő: fölséges képét ecseteli az egykori Velenczének, belészövén azon fájdalmas gondolatokat és visiókat, miket benne a köztársaság porba tiport büszke oroszlána ébreszt. Imhol a sonettet valóban müvészileg és költőileg elegiai formául látjuk érvényesitve. De eltérve Petrárcától, nem képez minden egyes sonett kész és bevégzett müvet, hanem inkább csak az egész cyklusnak egy-egy versszakát, melyek mind összevéve egy müvet képeznek. A megérkezéssel kezdődik, s a bucsúval végződik e lánczolata az igaz gyöngyöknek; a közben eső sonettek rajza azon gondolatoknak és álmoknak, melyek a letünt dicsőség romjai közti séta közben, a költő lelkét átrezgik.

Németország legmodernebb költője: Geibel Manó (sz. 1815.) az elegiát is nagy bensőséggel és gyöngédséggel müvelte. Ő is szereti panaszait a szomorú jelen ellen összekapcsolni, a rég elmult idők ragyogó képeivel; de ő egyszersmind kitünő az erotikai elegiában is, hol a sziv hő érzelmeinek kifakadása, a reflexio sugarai által dúsan megaranyoztatik. De ő nála is, és különösen az erotikai elegiában, könnyen átmegy e műfaj a mélabús szerelmi dalba, melyet ő annyi hévvel és hangzatossággal tudott kobzából előcsalni.

A tiszta elegia tehát két irányban van fenyegetve; a mennyiben t. i. mindinkább közeledik egyfelől a phi-

losophiai, azaz didaktikai lyra, más felől pedig az egyszerü dal ellenkező formáihoz. Az elválasztó korlátok mindinkább eltünnek, és csupán a hol a szemlélődés az emberi nem mulandóságának és gyarlóságának, és az eltünt boldogabb időknek kimerithetlen themáit tárgyalja: ott látjuk a valódi elegiai formát ujolag föléledni. Főleg az erotikai elegia az, mely a zenei dal által egészen háttérbe szorittatik. A költői műfajok ez elegyitése, ismertető jele egy zavaros, a müvészet kivánalmával tisztában nem levő és alkotó szellemekben szegény korszaknak.

VII. Az angol elegia.

Hasonló folyamatot, mint Németországban, mutat föl a reflektáló költészet fejlődése a törzsrokon Angliában is. Az angol nemzeti költészet keletkezését a kelták népköltészete előzte meg, melyek maradványaiként 1738—1796-ban a skót tudós Macpherson az állitólag régi Ossian nevü bárd dalait adta ki[1]). Fönt érintők, hogy mily viharos lelkesüléssel fogadtatott ezen mű és mily hathatós befolyással volt az, az összes európai irodalmakra. Legujabban azon kor bámuló itélete egészen megfordult. Mind a két itélet azonban, a tulságos dicséret ugy, mint a túlszigoru lenézés, igazságtalan.

*) Laing Malcolm (Dissert, on Ossian poems. 1804.) és Talvj (die Unechtheit der Lieder Ossians. 1804) szellemdus és éleseszü vizsgálatai után, ezen költemények eredete fölött kételynek már nem lehet helye. Ugyan oly bizonyos azonban, hogy Macpherson, hamisitásánál, számos a nép száján fönmaradt valódi régi énekek töredékeit, persze ujabb dalokkal elvegyitve, fölhasznált.

Ossian költeményei egy kitünő költői tehetségnek müve. Becsükből persze sokat vesztenek azok, mihelyt eposznak tekintetnek, és fölötte nevetséges is volt, Homer klassikai költészetével összehasonlitani ezen elmosódott alakokat, ezen összefüggéstelen meséket, és ezen siránkozó hangot. Az eposz előadásmódja plastikai, a miért is Hegel az epikus képeket helyesen „a képzelem dombormüveinek“ nevezé. Mintegy érczöntetüen és ingatlanul, megrendithetetlenül, határozottan és világosan legyen kiemelve az epikai alak! Hogyan lehetett Homer müveit, melyek ezen követelményeknek oly fényesen megfelelnek, összehasonlitani Ossian ködalakjaival és légtüneményeivel, melyek a földet alig érintik és oly kevés testiséggel birnak? A népies eposznak jellemző sajátsága az elegiai alaphang, mely vörös fonal gyanánt az egészen keresztül huzódik és fontosabb helyeken halkan megzendül. Ezen elegiai hang azonban Ossian minden alakjait elködösiti, és embert és természetet, tetteket és érzelmeket, a gyászoló emlékezet alkonyfényébe mártja. A mily csekély az epikai, oly nagyszerü ezen költemények elegiai tartalma, noha csak igen kevés reflexióra akadunk bennök, mert a költő lelkét egészen elfoglaló hatalmas panasz és a leküzdhetlen bánat mellett eltünik a világ. Az odaveszett hősikor, a régi daliák dicsőségének eltünte fölötti fájdalom oly nagy a költőben, kit az elestek szellemekként körüllebegnek, hogy lelke mint láthatatlan kéz érintette húr megzendül és olvadó, lágy hangokat hallat[1]).

[1]) Különben utasitjuk az olvasót Ossiannak Fábián Gábor által eszközölt fordítására.

Az angol költészet tulajdonképi fejlődése csak a XVI. században kezdődik, midőn a büszke sziget világtörténelmi jelentőségre emelkedett. A lyrát Sidney Fülöp († 1588) és Spencer Edmund († 1598?) alapitották meg; mind a kettő az olasz költészet hatása alatt állott, melynek formáit hazájukban meghonositani iparkodtak; ezen törekvés azonban csak az előbbinek sikerült a sonettel, melyet kedvese dicsőitésére használt. De az olasz minta nem lehetett jó következésü; mesterkéltség és természetlenség hozattak az által be az angol költészetbe és sokáig tartott, mig az e járnat teljesen lerázhatá. Sidney sonettjei korántsem is oly tökéletesek, mint Shakspereéi, kinek gazdag kedélye és mély szelleme ezen formában sem tagadja meg magát. De ezek az elegiai költészet terén kivül esnek.

Mig a dráma Shakspereben, az eposz Miltonban halhatatlan bajnokokra talált, addig a lyránák csak ujabb időben sikerült magasabb polczra emelkedni.

A reflectáló költészet pedig csak igen későn juthatott virágzásra; mert Tickel Tamás († 1740) elegiái és kortársainak hasonló költeményei azon száraz értelmiségben szenvednek, mely a valódi költészettől idegen és a mely Pope egész korszakának egyetlenegy valódi költői művet alkotni nem hagyott. Csak Cowley Ábrahámban († 1667) mutathat föl a XVII-dik századbeli angol irodalom egy mély érzésü és igaz költői szemlélődésü költőt, ki nehány jeles elegiát hagyott hátra. Példája azonban, fájdalom! nem talált követőkre.

Ugyanazon ellenhatás, mely Németországban Gottsched ellenében Klopstockban fellépett: hivta sorompóba

a józan Pope ellen a lágy és érzelgős Thomson Jakabot († 1748), ki a búskomorság szelid leheletétől átlengett, és festői szépségekben gazdag költeményei által épen oly nagy befolyást nyert a német irodalomra, mint Young Edvárd († 1765) „Éji gondolatok“ czimü költeménye által, a mely Tiedge „Urania“-jának mintaképül szolgált; de a mely emelkedett lyrai nyelve és lágy érzése daczára egészen a didaktikai költészet körébe tartozik. Különösen megemlitendő e helyt Gray Tamás (1772), kinek elegiai természetfestései egy gyöngéd és meleg szivből fakadnak, és kinek egyik műve, az „Elegia egy falusi temetőben“ [1]) nem csak saját, hanem az egész korszak legjelesebb elegiájának mondható; e hires és számtalanszor utánozott költeményében szépen sikerült a költőnek a bánat hangjainak igaz költői kifejezése. Egyéb „elegiái“ azonban épen oly kevéssé tartoznak az elegiai költészet körébe, mint Matthissonnak az ő nyomán irt lágyas leirásai. Gray-en kivül az egyetlen Shenstone Vilmos († 1763) penditett meg valóságos elegiai hangot. Elegiái szép bensőséget és gazdag érzelmet árulnak el; de hiával vannak a reflexio azon kifejlettségének, mely ezen műfajnak elmaradhatlan jellemző bélyegét képezi. De hiába, zavaros egy korszak volt ez, a mely nagyon is el volt fogulva a leirási hajlamtól és a sentimentális érzelemrajongástól.

Burns Robertben († 1796) lépett föl valahára egy hatalmas lyrikus, kiről Carlyle méltán mondhatá, hogy „keblében az emberi érzés minden mozzanatának egy

[1]) Magyar fordítását Deáky Zsigmond eszközlötte. Megjelent Rómában. 1861.

megfelelő hangja rejlett." Az angol irodalmat komoly és vidor, élczes és búskomor dalokkal ajándékozta meg, de hangulatainak sokoldalusága daczára mégis inkább természeti költő volt, semhogy a szemlélődő költészetben valami kitünőt teremthetett volna. Számos költeményén elömlik ugyan a gyöngéd bánat, de mindannyi a zenei dal jellemét hordozza magán. Igy van ez p. o. szép dalában:

Szivem a felföldön, szivem nincsen velem.
Akármerre járok, visszavágy szüntelen stb.

és a bánatos dalban: „Stuart Mária panasza."

A romantika behatásától Angolország sem maradt ment. Legelőször is Campbell Tamásnál (1843) mutatkozott az; ezen sokoldalu költőnél, ki a tanköltészetből kiindulva, csak később csatlakozott az ujabb romantikai irányhoz. Már elbeszélései is gyöngéd és érzékeny költőnek mutatják őt, ki kevésbbé költői tárgyakat is kecsesen és bánatosan tud tárgyalni. Ezen tulajdonságok jellemzik elegiáit is, melyeknek lágy szinezete, előadásuk formaszépsége és korrektsége különösen kiemeltetik. Legjelesebb elegiája a „Hohenliedi csatára" irt költeménye; mig mások, mint p. o. „Az utolsó ember," minden jelességök daczára, a philosophiai tárgyalás miatt, a didaktikai költészet bélyegét viselik. Az elegiának a tanköltészetbe való ezen átmenetele Campbellnél nem épen nagyon föltünő, ha meggondoljuk, hogy már első műve „A reménység örömei" is tanköltemény volt, a mely Campbellnek a didaktikai költészet iránti kiváló

tehetségét fennen hirdeté, hisz ezen költeménye a világ irodalom legjobb tankölteményei egyikének el van ismerve.

Burnssel rokon Moore Tamás († 1852), az „ir dallamok“ nemes dalnoka. Ezen költeményekben a költő mélyen meghatott kedélye hangosan és érthetőn szól minden érző szivhez. Hazája hű fia lévén, annak szomoru sorsát hőn érzi, és fájdalmát lángoló dalokban fejezi ki. Ezen panaszdalokat fölváltják az ir népélet vidorabb képei, hazája szépségeinek meleg ecsetelései, és a nagy mult dicsőségét hirdető dalai a büszke nemzeti öntudatnak. Ihletett ajakkal dicsőiti a szegény „Zöld Erin“ szépségeit, magasztalja annak hőseit, és megénekli azon nemes férfiakat, kik hazafiságukat a halállal pecsételték meg. Ide tartozó dalai közől a legszebbek: „Távol van a hontól!“ „Erin, o Erin,“ „Ne feledd el a földet,“ és számtalan más, melyek a lyrai költészet valódi gyöngyei közé tartoznak.

Moore az elegiához hasonló viszonyban áll, mint Burns. Ugyanazon, sőt még sokkal mélyebb elegiai hangulat rezgi át az ő dalait is, különösen „ir dallamait“; de hiányzik nála is a reflexio, a mely pedig mindég az elegia leglényegesb elemét képezi. Ezen elegiai vonás nyilatkozik p. o. azon szép dalban, melyben a költő örömben és bánatban, dicsőség- és szépségben kételkedik; mindez csak tettetés, mindez csak hazugság, egyedül az ég mindég igaz, csak az ég adhat nyugalmat. Különös szépségben tünik fel költészetének ezen bánatos oldala számos szerelemdalaiban, melyek nála ugy, mint Bursnél a reflectáló költészet ismeretét a zenei dalba

tüntetik ki. A Burns és Moore közti különbség főleg azon alapszik, hogy amaz egyszerü, világos, természetes; emez pedig többnyire lágy, olvadozó és nem minden mysticismus nélküli; egy szóval: romantikus. És e tekintetben Moore a legjobb átmenetül szolgál Byronra.

George Byron († 1824) az ujkor költői közt kitünő helyet foglal el. Nemes és nagy, lángeszü és magas miveltségü, érzelmes és mély egyénisége daczára, nem engedé diabolicus természete az óhajtva keresett nyugalmat megtalálnia és szüntelen üzőbe vette őt Európa majdnem minden országán keresztül. Az ujkor ezen igaz, sőt tán legigazabb költője, nagyszerü költői művekben testesité meg azon bajokat és gyarlóságokat, melyekben századunk és mindegyikünk szenved. Minden, még legvidorabb műveire is viharterhesen nehezedik a sötét hangulat, mely ama vigasztalanságot, a határtalan kétségbeesés és kedvtelenség azon szorongató érzetét szüli, a mely minden műveiből mereven szemekkel felénk néz. Ki fogja ezen egészségtelen hangulat okait kutatni ott, hol maga a lét, bajnak tekintetik; oly költőnél, kinek egész valósága és költészete egy nagy, és zavarossága sarkastikus élénél fogva fényes változata azon thémának: hogy minden a mi létezik, méltó a pusztulásra. Igy keletkezett a „világfájdalom“ költészete, mely Byron óta minden nemzet minden rétegeibe édes méregként besompolygott; ama ziláltság, mely nem csak hogy az élet élvezetét magától eltiltja, hanem ördögi kárörömmel dulja önön beleit. Különösen érdekelnek itt bennünket kisebb költeményei és művei koronája: Childe Harold. Főleg ez utóbbi költeményben

látjuk fen említettük tulajdonait nagyszerü egészszé csoportosulva. Itt szinezete lángoló pompája, gondolatai elragadó szárnyalata és duló reflexiójának varázsa egy remekművé vannak egyesitve, mely az egész világirodalomban ritkitja párját. Byron reflexiója sajátságos kárörömmel szemléli a gyász és nyomor képeit, pusztulás romjait, melyeket mély, szivet megható búskomorságának örök zöld folyondárával elföd. Velencze fölötti elméletei (IV. 1—18.) a reflektáló költészetnek örök diszeivé válnak. A lagunák fényes városának puszta csarnokain és palotáin szürke homály ömlik el, mely mögött a nemes költő gyászoló és haragos, magával meghasonlott alakja tünik föl. Legjobban érzé ő magát a természet ölén.

Hol ember még nem irt törvényt, szabályt,
S lábnyom ritkán volt, vagy talán soha.

Ily magányban telik kedve, ezen társalgása a szent természettel, ez neki nem magány:

De járni zajgó tömeg közepett,
Hol látunk, hallunk, érzünk, birhatunk, —
S mégis szivünk üres, számüzetett.

Ez hő érzelmü szivének magány, ez egyedüliség! Méla bús reflexiója eme skeptikus s zilált jellemét utána egész kora sajátjává tevé. A világfájdalom, a kedély szétfoszlottsága az ifjuság uralkodó tulajdonságává lőn és Heine s Lenauban épen ugy, mint Petőfi és Lisznyaiban és az újabb nemzedék majdnem minden költőjénél hangot nyert.

Beteges módon fokozódva tünik föl ezen alaphangulat Shelley Percy-ben († 1822), kinek fellengző, bensőséges költeményein, a létel feloldhatlan talányai és bonyolódásai fölötti panasza ömlik el. Shelley tetőtől talpig pantheista. Lángoló szeretettel karolta át az egész mindenséget és nemes lelkesüléssel törekedett az örök szép és igaz felé. Csakhogy ezen szeretet, ezen lelkesülés inkább philosophiai, mint költői természetü. A világ idealistikus felfogása gyakran oly tájakra csalogatá át, melyek elvontságuknál fogva már a költészet terén kivül esnek. Azért hiányzik költészetében az érzéki elem, a szenvedély ellentállhatlan heve is, mely minden szivet elfog és magával ragad. Ezen körülmények nem hagyták őt elegikussá lenni, mihez tehetségei őt különösen fölavatták volna. Plasztika hiányzik nála, és az érzelem ama közvetlen kifejezése, mely nélkül lyrai költészet egyátalán nem képzelhető. Nála a sziv meleg érzése a gondolkozó fejen át veszi utját, és az által Shelley a szó nemesebb értelmében philosophiai költővé lesz. Mély elmü reflexiónak kedvencz tárgyát az eszmény és való közti örök ellentét képezé. Egyrészt gondolkozása ellentételei, másrészt a nyers világ által szorongatva, mint „égi jövevény“ bolyongá át a földet, pihenést és nyugtot sehol sem lelvén. Egyik szép költeményében maga fejezi ki, hogy az öröm ugy mint a gond szárnyai mindig röpülésre készek, hogy az ember tegnapja soha a holnaphoz nem hasonlit, és hogy a változáson kivül semmi sem állandó. Saját hontalansága „A Világ vándorai“ czimü szép költeményében a csillaghoz azon kérdést intézi:

Mely sötét barlang alatt
Vonod össze szárnyadat?

és a halvány arczu holdtól: „Hol lelsz pihegő helyet?“ és a fáradt szárnyu széltől:

Van-e elrejtőzni néked
Valahol egy enyhe fészked?

Igy Shelley a világ mindennapiasságán jutott tönkre; mert magasra törekvő nemes szellemének nem adatott, hogy avval alkudozásba bocsátkozhassék.

Könnyen képzelhető, hogy ezen két lángelméjü férfiu számos követőre s utánzóra akadt; de ezek kevesebb önállósággal és eredetiséggel birnak, semhogy velök külön foglalkozhatnánk. Az elegia egy valóságos viragzása ily körülmények közt nem lehetséges: Burns és Moore barátai a zengedelmes dalt müvelték leginkább és a reflexióra oly kevés fontosságot helyeznek, hogy tőlük e tekintetben egyátalán nem várható semmi. Byron és Shelley iskoláinak tagjai pedig szerfölött betegesek és ziláltak; az elegia azonban a lélek békéjét tételezi föl, melynek csendes fölszinét gyönge szellők fodorithatják ugyan, de a mely dühös viharok által korbácsolva és földulva ne legyen.

VIII. A magyar elegia.

A mohácsi vész előtti időből semmi költői maradvány nem jutott el hozánk; és ha volna is, jelen czé-

lunkra nézve semmi vagy legalább nagy hasznát nem vehetnők. Mig a nemzet, mint egy nagyszerü óriás soha nem lankadó erővel majd ide majd oda, majd németre s olaszra, majd cseh és lengyelre, majd pedig törökre s oláhra irányzá haragvó kardját, mig örökös harcz, s ennek megszüntével: belviszály a magyart folytonos lázas izgatottságban tartá, s a béke arany országát elérnie soha sem hagyá: addig a költészet virága egyátalán nem igen tenyészhetett, de teljességgel nem virulhatott különösen az elegia, mely békét s az illető korszak müveltségi haladásának bizonyos fokát tételezi föl.

Hanem miután a vihar kitomboltával a nemzet egy villám zúzta fatörzs körül állott, melyben ereje s önállósága, büszkesége s reménye mind odaveszett: akkor, a vérengző török s az áskálódó német közé szoritott nemzet átalános csüggedésében, az a fölötti harag vagy fájdalom egyes magasabb lelkekből kitörni kénytelen volt. Ez pedig vagy az epés gúny vagy a gyász hangján történhetett csak. És valóban tapasztaljuk is, hogy ezen kor költészetében ama két elem hangadó volt. Az akkori egyházi énekköltést nagyérdemü Toldy Ferencz következőleg jellemzi: „A század szenvedései, a belháboruság által okozott nyomor, a vallási és politikai üldözések gerjeszték a vallásos hangulatot, s annak költészetét nyomasztó bú, s bűn tudata jellemzik, mely miatt a közbajokban Isten ostorát ismert fel a jámbor érzés“ [1]). De a bünbánaton kivül, mely néha erőteljes, búszülte haragos Jeremiádokban tört ki, volt még egy más elem

[1]) Toldy A m. n. irod. tört. rövid előadásban 46. l.

is, mely az egyházi énekekben lelte kifejezését; ez a gúny, melylyel a hitujitás eszméi s azok jelességétől eltelt keblek a régi hit fogyatkozásait s különösen papjait korbácsolták, és bizony néha gáncsolták is — és viszont.

E vallási villongások növelték még a politikailag ugyis vérig sanyargatott nemzet nyomorát; de mégis egyrészt a lankadó elméket fölverték s a természetes ellenhatás következtében egy ujjászületés okozójává lettek; másrészt pedig egy, különben mystikus irányu énekköltőnek szivét a nemzeti gyásztól csordultig megtöltötték s a magyar (világi) lyra alapitására késztették. E férfiu B. Balassa Bálint (1551—94), kinek „A magyar nemzet romlott állapotjáról" czimü költeményében az első magyar elegiát tisztelhetjük. A nemzeti gyász, a honfibú 's harag megkapó hangon nyilatkozik itt, és jó keresztyén létére buzditja a költő nemzetét, forduljon önokozta inségében, nyomorában Istenhez, mert rajta kivül meg nem szánhatja senki. Forma tekintetében persze gyarló a költemény — a 12 szótagu sorok, négyszer csengő rímekkel nem igen költhetnek bennünk rokonszenvet — de gyarlósága mellett egy nagy, és valóban elegiai szépséggel is bir; t. i. az első versszakban megszólitja népét, elmondja aztán szemlélő, epikaibb hangon annak vétkeit s következményeit, és az utolsó versszakban, visszatérve a kiindulási ponthoz, ismét nemzetéhez fordul, kérve, kiáltson vele Istenhez. Ezen szépség nagyban emeli az elegia hatalmát, és jobb költőinknél többször találkozni fogunk vele. Balassa verseiben ezen kivül elegiára már nem akadunk, habár

majdnem mindegyikén bizonyos elegiai hang lebeg[1]); hanem, mint már föntebb emlitők, az elegiai hang és az elegia közt nagy a különbség. „Bucsuének"-ében ez elegiai hang szemlélődő eleménél fogva majdnem elegiává domborodik, és ha valamelyik költeményét, ugy még ezt sorolhatnók az elegiák közé.

Tehát az elegia irodalmunkban meg volt honositva, azaz megteremtve, mert sem ó, sem ujabbkori minták után nem készült, hanem egyedül a magyar költészet geniusa, magyar költő ihlettségének eredeti kifakadása az, ki ösztönszerüleg teljesen eltalálta ama húrt, melyet késő utódai idegen minták szerint koptattak. A húr meg volt penditve, de rezgését a szél elkapta s harmonikus kihangzását meggátolta, ugy hogy viszhangra nem találhatott. Balassa halálával bekövetkezett oly korszak, melynek vallási s politikai életbeli mozgalmai az elméket annyira elfoglalták, hogy az imént szült világi lyra majd teljesen elhanyagoltatott, és minden költészeti erőt a minden szellemeket egyedül s kizárólagosan érdeklő vallásos érzelmek kifejezésére késztetett. Áradozó énekek s rideg tanköltemények töltik be azon időközt, mely Balassa s Zrinyi közt fekszik.

Zrinyi hatalmasan, üstökös csillag ragyogásával lépett föl egyszerre nagyszerü Zrinyiászával, mely föllépése talán az összes világirodalomban páratlan, mert nem ismerünk jelesebb költőt, ki költőileg meddő század után mintegy varázsütésre oly nagy müvészeti költe-

[1]) Thaly Kálmán, ki két, valószinüleg Balassától származó költeményt közöl, az egyikre szintén megjegyzi, hogy rajta „reflectáló szellem ömlik el." (Vitézi énekek II. 410.)

ményt teremtett volna, és majdnem minden elődök s előzmények nélkül egy lépéssel a tökély oly magas polczára felszökelt volna, mint Zrinyi. Ő tudomány és általános müveltség tekintetében nem csak korának magaslatán állott, hanem azon némi részben talán még túl is emelkedett; gondolkodó fő, nemes jellem, mély érzelem, költői fogékonyság és lángészszel párosult alkotási erő: ezek azon tulajdonok, melyek Zrinyit mintegy hivatva láttatják az elegia ujjáteremtésére, és valóban, ha ő költői szeszélyből kisebb költeményeit nem mind saját elnevezése szerint: az idyll, hanem az elegia formájába önti vala, ugy benne talán legjelesebb elegia költőnket tisztelhetnők.

Zrinyit követői inkább az eposzban utánozták, és pedig mint rendesen a követők: ferdén. Az egyetlen Kohári István az, ki lyrai költeményeket irt, még pedig főleg elegiai szinezetüeket. Ő tehát szorosan ide tartozik, mert mit Zrinyi e czélra nézve elmulasztott, azt ő kivitte, persze nem azon nagy stylban, melyet Zrinyitől bizton elvárhattunk volna. Kohári költészetének egyik fő rugója a szemlélődés, de azon szemlélődés, mely egy sanyargatott élet, több évi börtönéjben elkomorult, de meg nem tört kedély kifolyása; ehhez még mély érzés járul, miáltal költeményei némelykor megható hangot nyernek. Zavarja költészetét némileg a jelképes, példázó s mythologiai czélzásu tudákos modor, de ez nem az ő, hanem a tévirányu korszellem hibája, melyet neki tehát különösen föl sem róhatunk, mert minden gyarlóságai daczára — a körülményekhez mérten — szépet alkotott, habár áradozó bőbeszédüsége- s egyszersmind szük esz-

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

mekörénél fogva az elegiában mintaszerüt nem is teremthetett.

A Balassa s Kohári által kijelölt s járt ösvényt ismét moh lepte el, mig azt később Ányos széles uttá egyengeté. A XVIII. század első költői nem birtak elegiai elemmel; Rádai Pál vallásos, Amade László szerelmi ömlengésekben lelte kedvtelését, habár nem ritkán lyrai gyöngyöket teremtve; Faludi Ferencz birt ugyan szemlélődéssel, de felületessége s életvidorsága költeményeinek egyikét sem hagyta elegiává tömöriteni.

A nemzetet tetszhalottságából, az irodalmat általános lankadtságából Bessenyei György riasztá föl hatalmas szavával, és kútfeje lőn azon költői gyér patakoknak, melyek rövid idő mulva egy nemzeti költészet nagy folyamát eredményezték. Bessenyei ugyan elegiát nem irt, hanem övé az érdem, hogy avval oly rokon műfaj: a heroid által a szemlélődő elemnek ujra utat szerzett a magyar lyrában, s azáltal közvetitőleges okozója lett az elegia ujjáteremtésének; mely feladat egyik követője, Ányos számára volt fentartva.

Az életkedvü, hő indulatu Ányos Pál mint szerzetes a rideg zárdafalak közt csakhamar átlátta, hogy életczélját eltéveszté; ezen kedélyét elkomoritó tudat, s azon keserü bánat, mely fogékony keblét eltölté, s melyet csak a bölcsészet enyhite némileg: elegiaköltővé avatták őt. Majd „kedvese sirjánál," mely mindenét, örömét, életét elzárja: kesereg és azon sivár lemondással válik meg tőle, hogy

„Mig bennem a lélek
Piheg, gyászban élek;

Már többet víg kedvet
Nem is remélek."

Majd meg az ifjuság mulandóságát siratja Mimnermos édes hangjával s a szerelmi visszaemlékezés egész kéjével s bujával, mert „elmultak mindezek!" és

„Szomorú, bús szivem beboritá halál,
S valamerre szemem vetem, mindenütt gyászt talál."

„A holdhoz" fordul, ki egyedül virraszt a boldogtalanokkal és kinek fényében a sirból egy alakot lát kiemelkedni.

Oh! bár felém jönne! nem félnék képétől,
Többet reménylenék borzasztó lelkétől,
Mint élő halandók szemfényvesztésétől.

De ez is eltünik s a költő búslakodik, hogy hát nincs senki, ki nyögéseit hallaná s enyhitné. Elkeseredésében óhajtja a halált, hogy gyötrelmétől megszabadulhasson.

„Tudom minden időszakasz eltünését,"

mondja legmegkapóbb elegiájában (Tünődés), melyben az éjt unszolja, siessen, távozzék, hogy a magányos erdőben elnyöghesse panaszait:

„Oh boldog szabadság, erdők közepében,
A hol kiki bátran sirhat keservében!"

kiált föl, mert bajtársai körében ajkára mosolyt kell erőszakolnia, és ez annyira elkeseriti őt, hogy az embe-

reket „vérszopó vadaknak“ nevezi, de a vad ha jóllakott, barlangjában nyugszik

„S ti nem szünhettek meg? ez-e az okosság?
Halhatatlan lélek? emberi társaság?“

És a kétségbeesés ezen zord hangjával bucsút veszünk e költőtől, ki máskor oly édes, oly andalító, oly szivbelopódzó hangokkal bir.

Ányos meghonositotta az elegiát irodalmunkban, bár franczia minták szerint, de teljes eredetiséggel, és az ő ebbeli hathatós föllépése után eme műfaj többé már el nem hanyagoltathatott, hanem mindég uj s uj sarjakat volt kénytelen hajtani. Már mindjárt közvetlen követője I. Teleki József, Eszter nevü húga halálára ritka szépségü s megható elegiát irt, „melyben a formán kivül különösen az ellentétek szeretete érezteti a franczia költészet hivét“ [1]); ámbár ezen ellentétek már Tibull- s különösen Ovidnál nagy szerepet játszanak. Mig Bessenyei s epigonjai költészetünket franczia példák után iparkodtak megujitani: volt nehány tanférfi, a classikai irodalomnak ismerői, kik ezek izlésében egy más pártot alakitottak, mely az antik versformákat a magyar nyelvre alkalmazta. Ez ugyan már a XVI. században Erdősi János által s azóta majdnem szakadatlanul idáig megkiséreltetett, de többnyire csak tanmondatok irására [2]); és mivel a külformától egészen eltekintünk, ugy Erdősi s követői distichonjai csak irodalom-

[1]) Toldy. A m. nemz. irod. tört. rövid előadásban. 125. 126. l.

[2]) Schedel (Toldy.) A deák szabásu magyar versek története. Kisfaludy-Társaság évlapjai. V. 429. s köv. l.

történeti szempontból érdekelhetnek. A classikai iskola első bajnoka, ki egyszersmind elegiákkal is föllépett Baróti Szabó Dávid volt: elegiái, némi prózaiasságtól eltekintve, elég jártasságot tanusitanak ugyan a még szokatlan formában, de Révai Miklós által egészen háttérbe szorittattak. Révai különösen római elegiák fordítása által tünt föl, de vannak nagyszépségü eredeti elegiái is, p. az, melyben Orosz Zsigmond halálát siratja, kit atyaként szeretett, és ki őt viszont kedvelte, s költészetre buzditotta; a fájdalom itt helylyel-közzel kissé fölcsigázottnak látszik ugyan, de az egészen oly mély elegiai hang uralkodik, hogy rokonérzésre kényszerit bennünket a költő. Máskor meg a tavasz megérkezését tibulli lágy érzéssel s természet kedveléssel ünnepli, és látva, hogy minden újjul, minden örül: magába száll, búsulva, hogy csak egyedül ő nem lehet vig, mert hervadozik orczája, elfogy életereje, s érzi teste bomlását s közeleg hozzá a halál:

„Nyilnak már örök életnek szép ajtai, látom:
S ott benn jobb kikelet jobb örömünkre derül.“

Megható ezen költeményben különösen a vig kikeletnek bús viszhangja, mely a halálból támadó uj kikeletet emliti, s mely minden szomorusága mellett mégis vigasztaló, megnyugtató. És ez igaz elegiai vonás: az elegia ne csak gyászt és panaszt tartalmazzon, hanem ha a földúlt sziv kisírta magát, a vigasz balzsamával enyhitse is fájdalmát. A rómaiaktól Révai sokat tanult s főkép Tibull hatása megérzik rajta; még többet tanult azonban tőlük Virág Benedek, de mivel tudtunkkal ele-

giákat nem irt, körünkön tul esik. Virágban a classikai iskola tetőpontját és egyszersmind végét elérte; valamint a franczia iskola, ugy ez is csak a tudományosan képzett osztályokra kivánt hatni. Uj iskolának kellett támadni, mely hatását a nemzetre egyátalán s különösen a népre kiterjeszteni iparkodjék. És ezen tekintetben Dugonicsé az érdem, hogy a népies elemet a költészetbe behozta, regényeiben azt széles körökben terjesztő s számára az irodalomban biztos helyet küzdött ki. Csak az által lett egy valóban nemzeti irodalom létrejötte lehetővé.

Képviselői ezen iránynak az elegiában főleg Dayka, Csokonai s Kis János, mint a kik az antik remekirók utánzásától menten, a distichon formáját sem tartották már az elegia egyedüli közegének, hanem már az uj mivelődési viszonyoknak inkább megfelelő, ujabb, azaz rímelt mértékben is irtak elegiákat.

Igy Dayka Gábor Ráday-versekben igen szép elegiát irt, hanem fájdalom egynél nem többet, t. i. „Bárdosy Jánosné halálára," melyben a meginditott lyrai hév részvétével ecseteli az árvák zokogását s a hű férj kesergését, ki hiába nyujtja kedvese után karjait: csak port ölel, mert jobb része

„A bánat lakhelyéből átenyészе."

Biztatja, sirjon, mert „ha kifakad, enyhülést lél a kín;" és vigasztalja, hogy kedvese már partot ért, mig

„Mi evezünk a tenger mély ölében,
S pályát futunk a siralom völgyében,
Kit a mindenható elönkbe mért.

Csokonai Vitéz Mihály véralkatánál fogva inkább hevesebb indulatok, mint a szelid gyász plasztikai kifejezésére birt hajlammal; azért igen csekélyszámu s nem nagy jelentőségü, mit tőle elegia-szerűt ismerünk. Van t. i. több elegiai hangon irt költeménye, mint „Barátságos bucsúvétel", „Budai Ferencz halálára" és „Lillához" czimzett dalsorozatának nehány darabja, de az elegia nevére csak egy tarthat némileg igényt, és az: „Szüntelen közel van a halál;" itt leirja a földi lények mulandóságát és a halál elkerülhetlenségét, mely sem kort sem rangot, sem időt sem helyet nem tekintve, áldozatait elragadja.

Nem oly ragyogó képzelmü, nem oly szellemi terjedtségü s eredeti mint Csonkonai volt Kis János, hanem az elegiában sokkal termékenyebb, és azért vele amannál tüzetesben kell foglalkoznunk. Költészetéről és annak értékéről s állásáról az irodalomban maga helyesen nyilatkozik szép elegiájában „Poétai feltételek," melyben megvallja, hogy

„Engem arany közszer karjából büszke Dicsőség
Nem ragad el Phaeton tűzszekerébe soha.
Csendes öröm vagy bú lesznek musáim; ezeknek
Próbál kis lantom hangokat adni, ha tud."

S a mily szende kijelölt iránya, oly szende fájdalma, panasza is. „Ősz utolján" czimü gyönyörü elegiájában elvezet bennünket kedvelt helyeire, szép vidékre, de valamerre tekint, mindenütt szomoruság uralog; ez kebelében rokonérzést támaszt,

„Mert az idő, mely diszed leszedte,
Tőlem is, jaj! hivemet elvette.“

Ezt kesergi, föltámasztván mindazon kedves emlékeket, miket szive legmélyében rejtve tartott, de végre vigasztalja magát, hogy ez a világ folyása, mely kivételt nem szenved, és minden panasz hiábavaló, mert „a sorsnak szive nincs.“

Még mélyebben földulja keblét két gyermeke halála, kiket elegiákban sirat („Leányom halálára“ és „Egy kisdednek halálakor“); az elsőben a mély s őszinte fájdalom megható hangjával fejezi ki, hogy se tavasz se semmi a világon nem enyhitheti édes gyermeke vesztén való keservét, de miután ezt a fájdalomnak sajátos (s neki meg is bocsátható) bőbeszédüségével elmondta, megadja magát, tudván, hogy odafönn uj s örökké viritó tavasz fogad bennünket. A másik költeményben kisdede koporsójánál látjuk gyászolva, megtörve, és kétségbe esve fölkiált:

Oh ha, nagy Isten, oly mélységes vagy,
Vagy több értelmet, vagy kő szivet adj!

Erre felel neki Isten (mi jobb ha elmaradt volna), hogy ne kételkedjék, mert a mit ő tesz, az bölcs.

„Lillimhez“ czimü költeménye nagyon emlékeztet a rómaiak erotikai elegiáira, melyekből több kitünő darabot, különösen Tibullus elegiáiból, sikerülten forditott is. Az érzékiség ezen dalában, melyet azonban ama reminiscentiák daczára sem tekinthetünk elegiának, fölszólitja Lillijét, hogy

A mit szép Láisz, vagy szép Aspásia tréfált,
Tréfáld szebb szeretőm, most te duplázva velem.

Máskor meg a természet szépségét magasztalja (három elegiában: Soprony, Győr és Balaton vidékéről,) a természet teljes szeretetével emlékezve vissza azon tájakra, hol boldog időket élt.

A megtisztult classicismus, azaz: a régiek szolgai utánzásából önállóságra vergődött egyéniségnek antik szellemben, de az ujabbkori egyéni és nemzeti szabadság eszméitől áthatva történt, és azáltal modern szint és alakot nyert költői nyilatkozás, mely az ókor remekeit már nem közvetitve a rómaiaktól, hanem közvetlenül a forrásból: a hellenek müveiből az örök szépség eszméjét merité s a keresztyénség magasztos világ nézletével összhangba hozni iparkodván: önkényt és természetszerüen ama nemes idealismust eredményezte, mely Kazinczy és követőinek költészetén oly igéző varázszsal ömlik el. Ez idealismus, mely ismerve, s mélyen érezve az eszményi szépet, igazat, szabadot, se az egyiket, se a másikat az akkori költészetben, tudományban és közéletben nem lelé: azt vagy a nemzet multjából meritett tárgyakban igyekezett fölmutatni, vagy jelenkori hiányát dorgáló hangon gyászolá, és — lángoló hazaszeretettel párosulva — gyujtó dalokkal a nemzetet lankadtsága- s aléltságából fölriasztani és az ébredőket buzditani törekedett.

Mikép és mily nagy mértékben sikerült ezen izgatás, buzditás, azt fejtegetni szűkkörű értekezés czélja nem lehet, azt hivatottabb kezek nagybecsü müvekben fényesen kimutatták. Ma tudja s szive mélyében érzi

minden hazafi, mennyi hálával taztozik a nemzet az uttörő Kazinczynak, az ujkor zászlóvivőjének. Kazinczy Ferencz, ezen az irodalom minden mezején otthonos és bámulandó szellemgazdag héros az elegia kertjét csak néhány, de annál becsesebb virággal gazdagitá. Az ő hellen lelke nem tekintheté a halált, mint az alacsonylelküek, rútnak és borzasztónak, hanem igenis rútnak és a legborzasztóbbnak kellett idealismusával párosult hő honszeretetének azt tekinteni, ha egy nemzet lomha tétlenségbe hanyatlik és elsatnyul. Elegiáiban tehát nem holtakért gyászol, hanem gyászol egy hajdan dicső, most haldokló nemzet sorsán, kit fölrázni, kinek erejét öntudatra hozni egész életét szentelé. És valamint beteg test nem mindég édes szerekkel hozható uj életre, ugy az ő serkentései sem lehettek csupa édesség, hanem inkább a vesékig ható keserü, gúnynyal vegyült feddő gyász hangján kelle fölszólalnia, hogy az pusztai szózatként el ne hangozzék. A gúny hangja szólamlik meg „A bugaczi csárdához“ czimü költeményében, melyben — humoros hangból kiindulva — a pusztai csárda emlékezteti a költőt az ősök egyszerü szokásaira s őszinteségére, és ellentétben százada romlott erkölcseire, melyeket a gúnyor ostrával illet. Ezen elegiája már-már a satyrát közeliti meg. A gúnyor futó pillanat, a fájdalom örök: a hazafiui fájdalom legbensőbb jajja meghatja szivünket „A hárfa“ czimü gyönyörü szerkezetü elegiájában; „az estalkony csöndében bánatot és jajt zeng“ a költő fülébe a „szent hárfa:“

Hallgatom a szellők zuhogásit, ha nem közelit-e
Egy mennybéli követ, könyörülő kegygyel hogy engem

E bús mostanból a szebb multakba vezessen,
S szétoszlassa borúm, mely aggó lelkemet űli.

És elmereng a haza történetén, és szeme előtt elvonulnak a rémitő s ujra dicső s végre reményhagyott századok és följajdul, hogy bár szállnának le közzénk az ihletett próféták és Salamóne, a dicső fiak dicsőbb anyja, hogy lehetne

„A nagyot, a szépet s a jót egyszerre követni.“

Ezen emlékektől dagad a költő keble, bátorság és bizalom szállja meg szivét:

Zengő Hárfa, tehát le faladról! s öntsed igéző
Hangzatidat dalom hangja közé, s lángokra gyulaszd fel
Keblemet, és mind azt, ki reád felhallgat örömben.“

Ezzel végződik a költemény, visszatérve kiindulása pontjához, de annak durhangjának mintegy lágy mollhangjaként, kibékitve, megnyugtatva a költő s önön szivünket, mely a kezdet kinos panaszánál fölsajgott. A költemény, mint az idézetek láttatják, csupa hexameterben van, de nagy epikai eleme mellett is a modern elegia követelményeinek tökéletesen megfelel. A külforma hellen bevégzettségét a legmodernebb tartalommal párosulva látjuk „Vajda-Hunyad“-ban, a honszeretet és a honfibú ezen örök emlékoszlopában;

Szirt! rendithetetlen, mint karja és keble rakódnak,
Nagy mint ő, nagy mint társai, mint fia nagy!

Igy kiált föl a költő, kérdve, hol van ura, egykori fénye? „Nincsenek!“ dörmögnek a néma falak, de a költő képzelme visszavarázsolja őket, és látja zászlótartó Kapistránt, és látja Hunyadyt és László fiát harczra, győzelemre indulni, de itt fölrezzen a költő, és egy nemzet gyásza fekszik följajdulásában:

„Szirt, mi vagy, és mi valál egykor! megborzadok. A hív
Érti a szent jelenést, s felriad álmaiból.“

Ezen erős hanggal végződik Kazinczy eme legrövidebb, de legerőteljesebb elegiája, mely, fájdalom, legutolsója is, áthagyván a tért fiatalabb erőknek, mintegy megelégedve azzal, hogy ezen műfajban is néhány mintadarabot alkotott, mely követőinek Pharusként világitson s izlésöknek biztos vezérlőjeként álljon.

Mesteréhez képest az elegiában nem fejtett ki annyi erőt Berzsenyi Dániel, ki hogy birt erővel, magas röptü ódáiban fényesen bebizonyitá; de az által, hogy, mint mestere nem a helleneknél, hanem azok utánzóinál: a rómaiaknál keresé példáit, elegiája szükségképen ezek hangján indult, és az erőteljes kifejezés helyett finomságra s lágyságra törekedett. Elegiája irányát egyik költeményében (A Melancholia) világosan meghatározá, a Melancholiáról mondván:

A mohosult sirkövekre ledülsz,
S mély lelkesedéssel emeled hárfádat,
Az őszült kor képeibe merülsz,
S édesen elsirod bús elegiádat.

És az ő elegiája csakugyan édes-kellemes búsongás; neki a mulandóság legszokottabb, s majdnem egyedüli tárgya. Majd egy magányos várromban látja a mulandóság képét („Mulandóság"), és bántja nemes, de nem hellen magasságu lelkét, hogy

„Hősek márvány sorompójit
Az idő eltemeti,
S a fél világ hóditóját
Feledékeny por fedi."

Majd meg a „közelitő tél" tükrét mutatja élte mulandóságának; hervad a liget, a rózsák elvirágzottak, elnémultak az erdő dalnokai, nem búg gerlicze, s a csermely violás völgye nem illatozik többé, néma a hegy s szőlőtőkéin nincs már gerezd:

„Itt nem rég az öröm vig dala harsogott:
S most minden szomorú s kiholt."

Ilyen az ő élete is; röpül az idő, el fog mulni ifjusága örökre s

„Nem hozhatja fel azt több kikelet soha!"

És majd ismét a férfikor nyarán bánkódik („Az élet dele"), hogy élte napja délpontját elérte, és hanyatlása oly gyors, mint fölhágása lesz; nem volt felhőtlen futása, de hamar kiderülő, nem adott csak tövistelen rózsát, hanem adott víg elmét, erőt, barátságot és boldogitó szerelmet; de azután mi következik?

„Könnyes szemmel nézek a multra s jövőre:
Annak örömeit sirva emlegetem,
Ennek komor képét előre rettegem
Sötét ködében.“

De szivében derültebb hang is rejlik, és a vallásban vigaszt keres s talál; „mindég csak sirsz?“ kérdi ugyan mástól „Vigasztalás“ czimü költeményében, de a mely teljesen saját helyzetét kifejezni látszik, és biztatja más képében önmagát, hogy

„Virágzó zöld pálmák árnyékain
Örök élet élte lengedez.“

Azonban bucsúzva szülőföldjétől Kemenesaljától, ismét gyászra nyilnak költőnk ajkai, de fájdalma oly kedves, oly természetes: szülőföldjétől távozva kit nem fogna el a keserv? elhagyja bölcsője, első mosolygása, vig gyermekjátékai s ifju örömeinek szinhelyét, melyet neki nem adhat vissza senki, s melyről meg nem fog feledkezni az élet-tusában, melyben

„Bámulva kergetjük álmunk tarka képét,
Örökre elvesztjük gyakran éltünk szépét,
S későn hullnak könyeink.“

Hasonló szende bánatú még „Levéltöredék barátnémhoz“ czimü elegiája, melyben kedvese távollétét fájlalva, a szép emlékekben elmerül, és magános életét nehány vonzó idylli képben rajzolja.

Sajátságos jelenség, mely eddigi jelesebb elegiaköltőnknél, mint Kazinczy, Kis, Révai, valamint a későbbieknél is előfordul, hogy t. i. rendesen legjobb elegiáik

distichonokban irvák, miből legalább azt következtethetjük, hogy a magyar distichon, szintén ugy mint a hellen és római, az elmerengő szemlélődés kifejezésére különösen alkalmas. Berzsenyinél is találkozunk ezen sajátsággal; eddig tárgyalt többnyire rímelt elegiái a magok nemében jelesek, hanem a legkitünőbbeket ő is distichonokban irta. És ez az „Elegia gróf Festetics György hamvaira.“ Az expositióban költőnk egy vonással gyönyörü tájékot varázsol elénk; Keszthelyen ladikázik, az ég s a hullám csendes, csak keble zajlik, mert mindenütt, a hol jár és a hová tekint, ott látja a „nagy holt“ szelleme teremtményeit; fölsorolja tetteit, hatását, szellemi fönségét, de e részben a mythologiai képek halmozása a költemény benyomását csökkenti, tudományos előadása egészen az alexandrinusok modorára emlékeztet, és csak azt hozhatjuk a költő mentségeül föl, hogy a hellen müvelődésü halott emlékét hellen képekkel föleleveniteni joga volt; de több mértéktartással a költemény kétségkivül hasonlithatlan nagyobb hatást gyakorolt volna. A költemény befejezése ismét igazán elegiai; „elfolya szép élted“ — mondja — „s veled a szép gondolat eltünt,“ de ha majd a büszke paloták romba dülnek, az utas egykor mint Csobáncz düledékein a bajnoki kor képzeletébe mereng:

Igy merül el majdan magasabb rémletben az érző,
Hamvaidon hálát, könyeket adva, velem.

Kazinczy követői közül müvelték az elegiát még: Szemere Pál, Vitkovics, Horvát Endre és Döbrentei. Szemere Pál nem termékeny lyrikus, de a mit nyujtott,

az a jelesek közé tartozik. „A titkos vidék“ czimü költeménye is jobb elegiáink sorában érdemel helyet; gondolatmélység, gazdag képzelem és lyrai hév, párosulva correct szerkezettel és mesteri külformával, kedvezően különböztetik azt meg Vitkovics Mihály szerelmi ömlengős „elegiáitól Lillihez.“ Különben Vitkovics más téren szerzette érdemeit, de van számos halottas verse, melyekről azonban — nem kerithetvén kézhez — nem tudjuk, ódák-e vagy elegiák? hanem megnyugszunk Toldy itéletében, hogy azok „csekély figyelmet érdemelnek“[1]). Horvát Endre szintén más téren szedte annak idejében babérait, mint lyrikus jelentéktelen, és „A boldog öreg“ s egyéb elegiája is az. Döbrentei Gábor huszárdalain kivül száraz, pedáns poéta. „A phantasiához“ czimü és más ide tartozó költeménye túlnyomó tanszerü eleménél fogva inkább tankölteménynek, mintsem elegiának illik be.

A magyar lantos költészetre nézve átalában Kisfaludy Sándor válpontot képez; ő a régi formákat elhagyva, ha nem is nemzeti, de mégis modern alakba önté hő keble nyilatkozatait; ezekkel azonban reflexióit nem tudá oly mesterileg összeforrasztani, mint a leirást, melyben különben költészete leghatalmasabban nyilvánult. És azért, habár „Himfy panaszá“-ban elég elegiai hang és elem van, valóságos elegiát abban hijába keresnénk.

Részben Kazinczy nyomán indult még Kölcsey Ferencz is, de a classicismust csakhamar elhagyva, egé-

[1]) Toldy. A magy. nyelv és irodalom kézikönyve. II. 169. l.

szen modern szabásu költeményeiben annak kifejezésmódját csupán műnyelvi formaként tartá még meg; ebben az analog álláspontón levő mult századi német költészet megerősithette, melyet sok tekintetben követett, és a melytől ama borongós, világfájdalmas hangot és az alakitás azon határozatlan elmosódottságát örökölte, melyek költészetének fő jellemét képezik. Ezen befolyás alatt készülhettek „Vigasztalás“ és „Élet“ czimü elegiaszerü költeményei; az előbbiben fájlalja, hogy a sors nemzetekre bút hozva száll, de „mi haszna bú, mi haszna gond?“ ha segiteni nem tudunk, tehát mért törődni a világ sorsán, hisz kis csolnak az élet, oczeán a sors.

„De kedvezőn lengő szelet,
S dörgő vészt a csolnak felett
Tűr a bölcs egyformán!“

Dalát szépen kikerekitve berekeszti ezen bölcs mondattal. Bölcselmi iránya azonban még inkább kitünik az „Életben,“ midőn fölsohajt, hogy a sirt, bár benne nyugtát leli, mégis gyötrelemmel nézi, mert az élet habjain csolnakként hánykódik, de lobban a remény fáklyája, és ha Éden vidéki omladoznak is, „könyezni mégis jól esik;“ a férfiú lelkét nem fogja csüggedés, és örömet, szenvedést egyaránt fogad, „egy sziv s egy lélek szélvészekben és nyugalomban a miénk,“ melyben erény s erő lakjék;

„Itt bennünk a vigasztalás:
Nincs élet a felhők körében.“

Ily czéltalan tespedésből és elmosódottságból csak a haza szent eszméje ragadja ki határozott és merész nyilatkozatokra, minők lelkes ódáin kivül „Zrinyi dala," „Zrinyi második éneke"[1]) és egy költemény, mely jóformán beillik elegiának, habár az ódát igen is megközeliti: ez a „Hazafiúság" (Fejdelmünk hajh! vezérünk hajh!...), mely siratja Rákóczyt, a nemzet veszteit és tétlenségét, de haragra, rettenetes boszúra fog kelni egykor

„S ledőlt országok hamvain
Egy szép hon támad fel."

Zrinyi két éneke Kölcsey legjelesebb elegiája. Az elsőben a költő vágyva kérdezi a vándort hazája dicsősége s szépségeiről.

„Hol van a hon, melynek Árpád vére
Győzelemben csorga szent földére?

Itt van a hon — válaszol a vándor — de puszta az és

Többé nem győzelmek honja már!

Igy az egész költeményben a honfi sóvárgó kérdéseire csak bánatos és keserű feleleteket adhat a költő. A hazaszerelem lángolóan forró kifejezése ömlik el e dalban, mely formája szerint a románcz, hangja és szerkezete szerint azonban kétségkivül az elegia körébe való. A második énekben a sorshoz fordul a költő; de csak hideg, vádoló feleletet kap az elkeseredett szenvedély hangján tett kérdéseire:

[1]) A két költemény elnevezését, mely azokat heroideknek lenni láttatja, akkori sajtóviszonyok okozták.

Sziv, lélek el van vesztegetve rátok!
Még egyszer esd a költő; nem bánja hűtlen fajját:
Taposd el a fajt, rút szennyét nememnek —

csak hazája megtartását kéri:

. . . . . teremnek
Tán jobb fiak, s védvén állják körül.
Kérlelhetetlen szigorral felel a sors: törvényem él!

A költő a jövőbe tekint, remény szállja meg lelkét, és a gondviselésben való rendithetlen bizalom hangjával megnyugtatva bocsát el bennünket.

Kölcsey, e főleg a német tudomány és költészet emlőin erősbült, és mint költő és itész, mint bölcsész és szónok egyaránt nagy féfiu messzeható befolyást gyakorolt költészetünk, és különösen elegiánk fejlődésére. Habár ő gyarló elegikus volt is, de az uj eszmék, az idegen elemek, miket irodalmunkba behozott, a meglevőkkel szemben forrongást idéztek elő, melyből egy uj, megtisztult, nemzeti költészetnek kellett fejlődni. Törekvései czéljának megközelitésében nálánál szerencsésebb volt Kisfaludy Károly, kevésbbé Bajza, de azt tökéletesen csak Vörösmarty érte el.

Valamint Kölcsey ugy Kisfaludy Károly lantos költeményein is nagyrészt bizonyos mélabú ömlik el, de mélasága már nem Kölcsey romanticismusból eredt búskomor világfájdalma, hanem ama természetes elegiahang, ama mélabú, mely a nép költészetének alaphangját képezi, és mely egy sokat sanyargatott, nehéz sorscsapások sujtotta élet önkénytes kifolyása. Valamennyi népköltészet tulajdon alaphangja a mélabú; azaz, mond-

juk átalánosabban: az egész emberi s emberiségi életnek mélabús a legbensőbb alaphangja, mely a szerelem örömkelyhébe ugy, mint a dicsőség nektárjába bevegyül, mert minden örömünk és szépségünk, boldogságunk és törekvésünk mulandó, mint a tavasz virága. És ezen mély emberi elegiai hang leghelyesebb kifejezését a népköltészetben találja, mivel a nép minden buját és boldogságát, minden gondját és keservét — más mód hiányában — dalba önteni kénytelen. De azért valóságos népdal, bár mily méla s kesergő legyen is, soha elegia nem lehet, szükségeltetvén az elegiához oly magas müveltség és szemlélődő szellem, melyet a nép soha el nem érhet.

Szükségesnek láttuk ezt elmondani itt, hol Kisfaludyról mint lyricusról akarunk szólni, ki kisebb költeményeibe a népies elemet fölvevé s különös előszeretettel müvelé; népies dalai többnyire bánatos szinezetüek, de a föntebb elmondottakban rejlik magyarázata annak, hogy mért nem nevezhetjük egyikét sem elegiának, habár némelyike (mint p. o. „Szülőföldem szép határa“ kezdetü) elegiai hangban egészen elolvadni látszik; hiányzik bennök a szemlélődés, a bú maga pedig nem szülhet elegiát. Népdalai közt van még egy, melyben a reflexio tért nyert ugyan, de más képében lévén elmondva, inkább heroidnak illik be; ez a „Rákosi szántó.“ A föntebb elmondottak után nem is fog csodálkozhatni senki, hogy Kisfaludy Károly, a vig beszélyek és szinmüvek irója mért oly buskomor ott, hol szive legtitkosabb titkát, érzeményei szentélyét előttünk föltárja. Bennök az emberiség búbánata talált kifejezést. Fogékony lel-

kének egész buskomorsága azonban hazafias darabjaiban öszpontosul, és igazi, mély költői szemlélődéssel párosulva, örökbecsü elegiákat teremt. Hazafias elegiáinak száma négy, ugymint, „Honvágy," „Erzsébet," „Visegrád," és „Mohács;" azonkivül még egy átalánosb „A nyugtató" czim alatt, mely első elegiája lévén, még egészen azon határozatlan vágyak és óhajtások homályos kifejezésére és ama világfájdalmas hangra emlékeztet, mikről Kölcseynél megrovólag szóllottunk. A „Honvágyban" a hő honszeretet egy mély sohajjal tör ki; de csak az, ki valaha honától távol élt, érezheti teljesen, és élheti bele magát egészen a költő hangulatába. Ő távol van mindentől, mit szeret és ohajt, és habár örök tavasz környezi, és „az élet telje bár gyöngyörre inti" és a szerelem édes rózsái kinálkoznak: „csak félig érez minden boldogságot;" köny ragyog szemében, a távol ködében szülőházát véli látni, az esti szellő hazája nyelvén suttogja szerettei üdvözléseit, de csalóka tünő álmából fölriadva, borongva jár a rómaiak maradványai közt, melyek a haza hőseire emlékeztetik, és hazájára „mig szive ver, csak vissza-visszanéz." Nem oly gazdag ellentétekben, melyek e költeményt oly behatóvá teszik, de több epikai elemmel vegyült az „Erzsébet" czimü elegia. Az utolsó Árpád gyászravatala tünik föl a költő képzelmében, és fájdalmasan — néma, de elég hangos ellentétben a jelenkorral — emlékezik azon hazai dynastia fényes tetteire s a hon nagyságára; és látja a ravatal mellett zokogva Árpád unokáját, András szerencsétlen leányát, kitől népe elpártolt és ki hazáját elhagyni készült „csak te lehess boldog, szép haza! szenvedek

én," igy rebeg a királyi szűz, és egy helvetiai zárdába vonulva, „távol kedveseitől, részvétlenül, élve temetten, és, mig a hazában pártoskodás dühöng, hervadt és hunyt el Erzsébet, kinek hamvát nem födi honi virág:

„Nyúgodj', áldott sziv! emlékedet élteti a köny,
Melyet drága hazánk egykori képe fakaszt."

Érzésben, fölfogásban rokon „Visegrád," mely, fájdalom, töredékben maradt, és rokon vele hazafias elegiánk koronája, az öröktündöklésü „Mohács." Ha egész gazdag hazafias költészetünkből csakez szállna az utókorra, ebből magából megtanulhatná a világ mily dicső, mily szerencsétlen és mily hü ragaszkodásu volt a magyar nemzet! De mint elegia is mintaszerü e költemény, és szükség esetén annak egész elméletét ki lehetne fejteni rajta. Már maga a bevezetés szorul-e arra, hogy az olvasó elegiai hangulatban legyen? Kinek szellemében nem nyitna nagy s bánatos perspectivát ez egyetlen sor:

„Hős vértől pirosult gyásztér, sóhajtva köszöntlek!"

És midőn majdnem ódai szárnyalattal és drámai plasztikával varázsolja elénk a hon állapotját és a rettentő vész egyes alakjait: ki nem sohajtana vele, ki nem sirná a költő keserü könyeit? És kinek keble nem szorulna ez egy szónál: „Mohács"!? Ó igen, a költő szemével látjuk „hollószárnyain lebegni a zordon enyészetet" és vele kiáltunk föl „Tomori! büszke vezér! mért hagytad el érseki széked?" De haragunkat csillapitja a költő engesztelő szava, hadd nyugodjék: „rajta üzé

dölyfét a csalfa szerencse.“ És egyszer ily lágyabb hangulatban, elvezet bennünket a költő fájdalmasan képről képre; itt látunk elhullni sok deli ifjut élte tavaszán. Disztelen fekszik itt mind és szög fürteivel nem játszik többé kedvese, ki friss koszorúval várja, de hasztalanul vár, eljut hozzá a nagy vész hire, és gyönge virágszálként hervad a szűz. Mennyi nemes bajnok veszett el szabadságért hősi bátorsággal harczolva ugyan, de elnyomva a sokaság által; uratlan száguld hazafelé ménje szomoru hirnöke ura halálának, „kit repedő szivvel hölgye zokogva sirat“ mig maga is utána hal. „Hány bajnok hala igy!“ és emlék nem jelöli sirját, és örök feledség boritja nevét. És a pásztor ki ott legeltet, szomoru dalt zeng, és az utas mély borulattal ballag itt, és néz, és látja ködfátyollal ellepve azért, hogy ne tekintse szemünk: „ott vergőde Lajos,“ hiába terjeszti kezét: vitézei mind elhulltak, és „tátog a mélység“ és „összezuzott testét hab fedi s barna iszap.“

Rettentő sors igy halni, és pedig nem az ellenség miatt, hanem, mert a nemzet önmagát elhagyá, és pártviszálkodásokban önön keblét tépte s csökkenté erejét. „Gyászemlékü vidék, mi sok inség kutfeje lettél.“ Igy sohajt a költő s nehány, de hatalmas vonással tünteti föl Szoliman gőgjét és a török járom borzasztó sanyargatásait; és itt, ezen emléknél, melyre minden magyar csak elfogódva gondolhat, itt a legnagyobb szégyen, a legmélyebb lealáztatás emlékezeténél ihletve kiált föl a költő: „Él magyar, áll Buda még!“ és szivünket egyszerre vigasz tölti be, és lelkünket a sorsban való szent bizalom szállja meg:

„És te virúlj, gyásztér! a béke malasztos ölében.
Nemzeti nagylétünk hajdani sirja Mohács!“

Correct compositio dolgában, az epizodikus képek jeles alkalmazásában és a tárgyának egészen megfelelő költői nyelv tekintetében „Mohács“ ritkitja párját irodalmunkban.

Kölcseyvel és Kisfaludyval rokon kebel Bajza József, ki velök nem csak a forma csinját, és a nyelv andalitó dallamosságát, hanem azon elegiai hangulatot is közösen birja, mely amazok költeményei nagy részét jellemzi, de a mely nála majdnem maniává vált; ő örökösen mélabus és buskomor; lantjának csak egy hurja van, és ez a fájdalom, a kesergés; az „elegiai hangulat lelkének lelke.“ Egy ily tulajdonokkal fölruházott költőtől az elegiára nézve sokat várhatnánk, sőt követelhetnék, ha Bajza lyrájában oly női szende s gyöngéd nem volna; minél fogva inkább áradozó panaszban, mintsem férfias lemondással párosult szemlélődő nyugalomban szokta előadni bánatát. Szép érzeményes dalai közt tehát nem is találunk elegiát, ámbár, mint mondók, az elegiai hang majdnem mindegyikében megvan. Elegiát csak akkor teremtett, ha amaz elegiai hang hazafias lángoló érzéssel frigyre lépvén, erősen és határozottan lépett föl, ilyenkor aztán valóságos elegiákat alakít. Ilyen pl. az „Andalgás;“ a költő látja a hon geniusának koszoruit gyásztól boritva, de arcza egy szebb jövő fényárjától derült, elrejteni kivánva „a messze századok bus képeit,“ de hiába: Mohács gyászos emléke magyar szivből ki nem irható s a költő szemé-

nek föltünik ez, és siratja az ott elhullt véráldozatokat; a csendes vidék felett pedig az emlékezet borong,

„Mint Sparta hamvain
A régi nagyság
Hős nimbusa.“

Kölcsey, Kisfaludy és Bajza, kiket egy csoportban is tárgyalhattunk volna, mint a magyar hazafias elegikusok triaszát, az elegia fejlődésére annyiban nagy befolyással voltak, hogy a classicismus korlátain áthágva, annak szép, de hideg legét elhagyták, s elfordultak az antik előképektől. Ők a német romanticismussal uj, élesztő elemet hoztak be irodalmunkba, mely csakis ezen elem hozzájárultával az antik utánzás halvány árnyképéből fejlődhetett oly gyorsan egy erőteljes, egészséges, és tetőtől talpig nemzeti irodalommá a lángelmü Vörösmartyban, kiben a magyar romanticismus legteljesebb s legnemzetibb kifejezését lelé.

Vörösmarty Mihály, ezen, a költészet minden rétegein otthonos költő, ki bámulatos alkotási tehetséggel a költészet nagy kertjében minden még oly elhanyagolt növényt is szerető kézzel ápolt és müvelt, teljes joggal megérdemli azon tiszteletet, melyet kortársai ugy, mint az utókor irányában táplált. Nincs műfaj, melyben erejét meg nem kisérlette, melyben, ha nem is mindenkor kitünőt, de kivétel nélkül szépet, s maradandót létre nem hozott volna, és ez érdeme: oly érdem, melyben kivüle magyar költő ily mértékben nem osztozhatik. Legnagyobb érdeme s dicsőségének egyik fő eleme azonban az, hogy elődeit majdnem mindegyik műfajban tulszárnyalta,

és fölöttük egy egész fejjel kimagaslott. Legkevésbbé áll ez drámájáról, de teljesen áll eposzáról, és áll lyrájáról átalában, kivételével az elegiának, melyben tevékenysége gyér és jelentéktelenebb. „Oly tiszta elegiát alig irt, minő a „Kis gyermek halálára“ czimü; „Zrinyi“ már vegyültebb, a „Magyar költő“ épen elbeszélő alakot ölt“ [1]). „Kisfaludy Károly emlékezete“ czimü verse pedig inkább mennyeket ostromló dithyrambicus följajdulása a költőtárs és barát halálát egyaránt sajgó költői kebelnek, mintsem veszteségének szemlélődő ecsetelése, s gyöngéd bánatos kihangzása. Különben láttatja velünk e költemény, hogy Vörösmarty inkább hőstettek és érzemények, mint gondolatok dalnokává volt hivatva; ez leggyöngébb oldala, melyet dúsgazdag, lángszárnyu képzelete többnyire szerencsésen elrejteni tud, de a mely oka annak, hogy sokoldalu tevékenysége az elegiára nézve oly meddő volt. Képzelmi erejének gyönyörü terméke: „Zrinyi;“ hanem a par excellence epikus itt lépten nyomon kiri, mi azonban talán az epikai hexameterben is fenekelhet. A kezdet ódai szárnyalatu: „néz nyugatra, borus szemmel néz vissza keletre a magyar, de nem leli meg nagyait, nem téged, messzeható kéz Zrinyi;“ „Minket béke ölel,“ folytatja a költő s a szépséges expositio után a béke egy különös nemét rajzolja: „mulatozhatnánk százféle örömmel“ — mondja — „ha kedélyünk, ha ez a lélek nem volna letörve“ ‚Bezzeg nem volt ez igy, mikor Zrinyi várában ülve a török megtámadásának folyvást ki volt téve; örökös

[1]) Gyulai Pál. Vörösmarty életrajza. CXL. l.

tusa, ez volt élete, de a harcz pihenő perczeiben, annak mintegy utóhangjául a régi viadalmak hangja fölzendült neki, s szeme a régi Sziget véres dicsőségét látta. Most a Zrinyiasz egy kedves episodját szövi be költőnk, gyönyörü ellentétül a következő zord képhez, és Zrinyi a költő s harcfi közt létező némi meghasonlás föltüntetéseül; Zrinyi költői képeibe egészen elmerült, midőn vára egyszerre négy sarkán lobbot vet és riogatva ostromolja falait a török; de a harczias költő diadalmasan veri vissza, „s a rajtad ütő törökök már félnek lenni előtted," „reszketvén Zrinyi nevétől." „Igy te, dicső, kétszeresen fizeted le hazádnak adódat:" vassal is, lanttal is, és

. . . ölel a haza, s mond örömében sirva fiának,
Mi pedig áldva fűzünk szent emlékedre borostyánt."

Eddig a kompositio igen jeles, és kár, hogy a költő ezzel szép elegiáját be nem fejezte, mert a most következő gunyorral kevert keserv:

Vagy kárhozva levénk, hogy örökké visszasohajtsunk,
S nagy példákra magyar már nagygyá lenni ne tudjon?

inkább csökkenti mint emeli a költemény hatását. Ez hiba; elegiának nem szabad ily keserün végződnie, az elegiának nem szabad behegedő sebeket fölszakitani, a nélkül, hogy a sebre balzsamot csöpögtetne; neki vigasztalnia kell. A szenvedély természetében fekszik, hogy kitörését gátolni nem lehet, nem szabad, de mint minden bánat enyhül, ugy költői műtől is követelhetjük, hogy a bánat, legyen az még oly mély és még oly fájó:

az örök remény egy sugarával, a vigasz egy szavával végződjék. Panasz és vigasz nem hiába rímel: együtt jár az, mint két ikertestvér; vigasz nélküli panasz gyötrő, és nem szül elegiai hangulatot. Hogy Vörösmarty egyébiránt az elegia követelte ilyféle befejezést elismerte s teljesitette: azt egyéb elegiái mutatják, melyekben a panasz után mindenütt ott van a vigasztalás. Megvan az még a rhapszodikus, románczszabásu „Magyar költő"-ben is, mely költemény különben fölötte tanulságos és fontos az elegia elméletére nézve. Benne annyi az epikodramatikai vagy helyesebben balladai elem, hogy az elegia s elbeszélés közti határt már-már áthágni látszik; még az elegia terén áll, de csak egy lépéssel tovább: és ballada vagy románcz válik belőle. A „magyar költő" dalt zengedez és dala oly szomoru, oly édes-epedő, hogy szikla meginghatna tőle; zeng mindenről, mi szép és szent, de hijába — igy szól hozzá egy földöntúli hang — mert dalát se ifju nem érzi, se leányka nem érti

„S mig honja bolyongani hagyja, kihal
Bús éneke, tört szive lángjaival."

És ott nyugszik most, hol farkas üget, az őzfi szalad és szélvész üvölt, de feljön a hold:

Oh ifju! mi álmod az élet után?
Szép álmokat énekel a csalogány,
S már nem fut az őzfi, az ordas eláll,
S ott szendereg a vihar — álmainál."

Nem oly epikai, mint a „Magyar költő," nem oly ragyogó képzelmü, mint „Zrinyi," de valódi költői refle-

xióban sokkal gazdagabb, és ennélfogva az elegia eszményét sokkal inkább megközelitő a „Kis gyermek halálára“ czimü kitünő verse. Nyugalmas resignáló hangon szólitja meg a holtat költőnk, megemliti gyermekjátékait s szülei benne való nagy veszteségét, beszövi aztán gyönyörü epizódul, hogy anyja reggel kelteni fogja, de mi haszna? aludni fog, s nem lesznek álmai s nem lesz reggele többé, de azért fájdalom nem zavarja nyugalmát, mert mint sugár, könnyü volt mulása, mig bennünket baj s öröm kötöz, és ohajtjuk s rettegjük a halált. Most uj kép tárul föl előttünk: a költő kéri, jönne csendes éjeken ölelni kis testvéreit s elmaradt napjait adná viszsza a szüléknek.

„És mig porodra hintenek virágot,
Lebegj te őrző angyalként fölöttük.“

Nem tartozik hozzánk, hogy Vörösmarty e versét nem saját gyermekére irta, s hogy ily esetben tán másképp nyilatkozik vala: mi a kész művet tekintjük, és ennek örökké maradandó becset és a magyar elegiára messzehatásu befolyást kell tulajdonitanunk, mert vele kezdődik tulajdonkép az elegia amaz ágának müveltetése, mely kedvelteink vesztét gyászolja, és melyben ennek nyomán majdnem minden ujabbkori jelesb költőnk kisérleteket tőn.

A sort Czuczor Gergely nyitja meg „Atyám hamvaihoz“ czimü költeményével, melyben kissé prózai hangon, de meleg szeretettel emlékszik meg atyjáról, kinek sirján áldás legyen,

Mert józan ember, és igaz
Hű férj valál, s gondos családapa.

És tegyük hozzá mi, mert Gergely atyja volt. Az ellentétek ügyes alkalmazása s politikai elemek behozatala nagyobb jelentőséget biztositanak ez elegiának, mint „Gegő Elek emlékének," hol e buzgó pap és derék iró szomoru sorsát előadja. Czuczornál még a classicismus nehány kedves utóhangjával találkozunk; t. i. a Toldy F. emlitette „derült elegiákat" „Kérelem" és „Leánycsiny," melyek csakugyan tibulli elegiáknak beillenének, de a melyeket épen derültségük miatt modern elegiáknak alig, hanem inkább életképeknek nevezhetünk.

Czuczornál komorabb természet Garay János, kinek költeményeiben sok az elegiai elem, de többnyire vagy gunyoros („Egy nagyúri kastély") vagy ódai („Csapó Dániel emléke," „Földi János emlékére") elemekkel annyira elvegyülve, hogy szoros meghatározásuk bajos; tiszta s szép elegia az „Egy régi várkertben" czimü, hol a régi kor daliás életét fölöleszti képzeletben, és siratja annak multát.

Gyér lyrájában nem oly eredeti, mint Czuczor, nem oly termékeny, mint Garay, de mindkettőjüknél bensőbb s mélyebb, és minden tekintetben szeretetreméltó költői egyéniség b. Eötvös József, kinek elegiáit („Ősz," „Szerencse s nyugalom") a természet hő szeretete jellemzőn és kedvesen bélyegzi. Az „Ősz" a „föld halálában" saját életét látja, mely, mint annak térei, pusztán áll, de „miként legszebb a nap végső sugára," ugy legbájosabb a költő hattyúdala,

„Órája elmult, megnyeré a bért:
Öröm helyett a fonnyadó babért.“

Dissonancz ez, de mint az ugynevezett „jövő zenéjének“ dissonancea nem hat kellemetlenül; a költő megnyugvása visszahat az olvasó kedélyére. Ennél még jelesebb, bár epikaibb és jelmezes szinezetü a „Szerencse s nyugalom,“ hol ismét az ősz képe az, mely a nyugalmat megadja, hanem a nyár örömeinek árán, melynek kiszinezése rámája a költő vallomásának, hogy szerencséje és nyugalma föl van dulva, de vigasztalódik, mert:

„Minden tavasznak eljő hervadása,
És a nyugalmat vész követte meg.“

De sem a vész nem következett be, sem halálsejtelmei szerencsére nem valósultak, és édesbus, gyöngéd érzésü elegiája, a „Végrendelet“ csak a lyrikus végszava.

Sokkal kevesebb bensőséggel és hévvel zengedezé Császár Ferencz elegiáiban („Temetőben, Anyám névnapján, József nádor halálakor, Az e. ... szegi temetőben, Straniera sirján“ stb.) mesterkélt, sőt néha nem igaz fájdalmait, kevéssé költői, sőt prózai hangon és szóáradattal. Határozott mű alakok, gyönyörü elegiai tárgyat és ennek teljesen megfelelő szép kifejezést csak az „Alhambrá“-ban nyujt; e verse oly jeles, hogy egy magyar elegiák gyüjteményéből el nem maradhatna, és elegiáink sorában mindég kitünő helyet foglaland el. A költő látja az Alhambrát, megemlékezik a mórok ész s harczbeli dicsőségére, melyet önvétek és vakhit kioltott, és hallja a bilincsek csörgését s látja a máglyákat és a

spanyol nép nyomorát, melyet csak azon hit enyhit, hogy az Alhambrával ő is ujra nagy és szabad lesz.

Kevesebb szerencsével és hivatottsággal müvelték az elegiát a világfájdalmas Hiador („Anyám halálára" stb.) és Kerényi Frigyes („Karácsony estvéjén, Emlékezés, Kórágyon" stb.), ki minden elegiai hajlama daczára jelesb elegiát nem tudott teremteni, végre, hogy több nevet föl ne hozzunk, Tárkányi Béla („Az életből" stb.), ki rideg reflexióval tölti meg az elegia edényét, és csak Istenben és a hitben leli támját.

Kisfaludy Károly és Vörösmarty nyomán legnagyobb hivatottsággal, legtöbb szerencsével, és legkiválóbb szorgalommal müvelte az elegiát Vachott Sándor, ki e korszaknak legjelesebb, s mestereit is fölülmuló elegikusának bizonyul. Az ősi egyszerü erkölcsök kegyelete, az erény és érdem magas tisztelete, szelid és nemes fájdalom, eredeti és önálló gondolkozás, szenvedélyes lyrai hév, mérsékelve az eszmélet és igazi költői reflexio által: ezek azon tulajdonok, melyek ebbeli költeményeinek magvasságot és ellentállhatlan varázst kölcsönöznek. Harmonikus kedélye ismeri s alkalmazza is az ellentéteket, de mindég föloldja, földeriti, és a „megadásban nyugtot lel." Ő minden izében elegikus és még derültebb dalain is egy lágy fájdalom vonul át, mely meghat, mint nyári estén a halálharang. Halottakra irt elegiái közül „Kornélia emlékezetét" az első hely illeti; nagy, majdnem ódai hévvel festi a költő fájdalmát és az elhunyt jelességeit, ki neki nem csak szülék, de lélek után is édes testvére volt, és kit ő mindig siratni fog.

Hajh mély a sir, s az ég magas felettem:
Bár hol kereslek, mindig messze léssz!

E költeménye a világirodalom jobb elegiái közt is méltó helyet foglalhatna el; ez oly örökszép emlék, minőt testvérnek testvér alig emelt még! Nem oly közvetlenül a bánat első hatása alatt készült, és azért nyugodtabb hangulatu az „Emléksugár Etelkére," melyben másik nővére halálát szendébb fájdalommal, de szép bensőséggel gyászolja. A keserü gyász, mely ajkunkra a gúnyor egyes szavát rákényszeriti, lángokban tör ki „Széphalmon," midőn „a nyelv megváltója:" Kazinczy elhagyatott sirjánál ennek göröngyös, tövises pályájára, visszatekint. Nem csekélyebb hévvel, de engesztelőbb, sőt remény- és bizalomteljes hangulattal fordul „Kisfaludy Sándorhoz," kit ő mint a nemzet fölriasztóját, és nevelőjét ódai emelkedettséggel üdvözöl. A „Balatoni vidékén" czimü versében is Kisfaludy Sándor emléke tünik föl neki, és ennek müveit látja illustrálva a vidék, ezt pedig eszményitve Kisfaludy müvei által. Higgadtabb búval nyilatkozik „György ur halálakor," kiben az ősi erények utolsó ivadékát látja sirba szállani. Elegiai koronája azonban „A szenvedő hölgy;" meleg részvéttel, psychologiai hűséggel festi itt nyolcz rövidebb költeményben egy boldogtalan sziv hő szenvedéseit, melynek minden phasisait kiszinezve, abban állapodik meg, hogy számára az óhajtott nyugalmat csak a sir hozhatja meg. Hogy Vachott a lélekfestésben nagy mester, azt „A külföld rabja" czimü elegiai hangulatu, románczszerü költeményében fényesen bebizonyitá, és a szóban forgó mű e mögött nem marad el, sőt azon némi tekintetben

még tul is tesz; ott az elbeszélés fonalán mintegy önkényt kinálkoznak a különféle helyzetek, melyek vázlatát csak kiszineznie kellett; hanem itt egy helyzet, egy thema nyolczféle változtatása nyujtatik, persze oly themának, mely örökké kifogyhatatlan és kimerithetetlen: a női szív, melynek legtitkosabb redőibe Vachott oly mélyen bepillantott, mint kivüle kevés költőnk. Máskülönben is „A szenvedő hölgy" irodalmunkban páratlanul áll t. i. szerkezetére nézve, melyhez hasonlót nálunk nem ismerünk: nyolcz költeményben, melynek mindegyike maga bevégzett elegia, egy helyzetből kiindulva, a költő egy más egyén fájdalmát zengi és mindég ugyanazt látszik előadni, de mégis halad, mégis természetes befejezéshez ér, mely ismét az egész müvet kikeritve berekeszti.

Mielőtt a lyrában minden elődeit elhomályositó Petőfihez áttérnénk, még két költőről kell megemlékeznünk, kik az elegia terén szerencsével működtek; t. i. Erdélyiről és Sárosyról. Sárosy Gyula „Ingeborg[1]) önszületése napján" czimü költeményében elegiáinak sorát egy jeles példánynyal gazdagitá; nyugodt lemondással s nemes önérzettel tekint vissza gyermekéveire, ifjuságára s férfikora szenvedéseire. Nem utolsó szépsége e versnek, hogy az elegia szerkezetével a visszrím alkalmazása oly szépen egyesül, a melyben egy édes anya emlékét s véghetetlen szerelmét nehány, de hatalmas vonással jellemzi. Erdélyi János „Családi képe" pedig mindenkor legjobb elegiáink közt fog diszleni. Férj, ki

[1]) Hogy e helyt nem állhatott a szerző neve, azt az akkori sajtóviszonyok okozták.

szeretett neje után egyetlen gyermekét is elveszti: ez azon kép, mely előttünk áll, és lehet-e ennél szomorubb látvány? Az emberi szivet oly közvetlenül megható legalább nem, és nem az elegia keretében. E keretet pedig a költő mély s igaz érzésekkel, szivből fakadó hévvel és megható bensőséggel tölti meg.

Petőfi Sándor, a magyar népköltészet e csudás tüneménye, a szó legszorosabb értelmében népköltő, és valamint a népköltészet sok elegiai elemet rejt ugyan magában, de elegiát alkotni nem tud: ugy Petőfi is dúsgazdag szebbnél szebb elegiai hangulatu dalokban; de valóságos elegiát igen keveset irt: ő nem elegikus. Ragyogó képzelme, lángoló érzelmei és rakonczátlan szenvedélye dalköltővé avatták, mint milyen a világirodalomban méltó helyet vívott ki magának és a magyar költészetben még tán soká utólérhetlen magaslaton áll. Hő érzelem, gyöngéd bensőség, epikai hajlam, költői szemlélődés: mindezen jeles elegikushoz szükséges kellékek megvoltak Petőfiben, csak egy, még pedig fő kellék hiányzott nála: a nyugalom. Hányt-vetett élete, folytonos izgatott kedélye csak ritkán találtatá vele azon merengő nyugalmat, melyet az elegia természete követel. Pályája elején kibocsátott egy füzetkét: „Cypruslombok Etelke sirjáról," melyben a keserü bánat megrázó hangokban nyilatkozik, de oly eget verő lyrai hevességgel, hogy annak még legnyugalmasabb darabjait sem tekinthetjük elegiáknak. Ilyet csak kétségbeeső fájdalma csillapultával sikerülhetett irnia. „Messze vándoroltam..." kezdetü költeménye már igazi elegia, melyben nyugodt lemondással elmondja, hogy messze vándorolva, mindég

édes Etelkéje emléke volt vele, és most visszatérve, sir jánál hosszan elmereng, és

„Függni fog szivemen képed, mint domboru
Sirodnak fejfáján e hervadt koszoru."

A „Czipruslombok" hangjával rokonok a Vajda, Rózsavölgyi s Czakó halálára irt költemények is, csak néhol elvegyülve keserüséggel. Keserü hangu, borongó sötétségü „A koldus sirja" is, mely különben beválhatnék szép elegiának, csakhogy már-már a gúnyorosba csap át. Vegyültebb szintén az „Itt van az ősz" kezdetü szép elegiai költeménye, melyben nem mint legtöbb elődje a természet halálában saját életének mulandóságát siratja; neki ilyenkor a természet csak elalszik, hogy annál virulóbban ébredjen. Nejének pedig mondja, üljön melléje s hallgassa méla dalát, és ha megcsókolja, halkan tegye azt:

„Föl ne keltsük álmából a
Szendergő természetet."

A természet ugyanazon szeretete, mely e verset oly bájossá teszi, „Ki gondolná, ki mondaná" kezdetü dalában is nyilvánul. Csatatéren megy, hol „nehány rövid hét előtt" véres csata dühöngött, és hol akkor golyók repültek, ott most pacsirta énekel, és hol akkor vér folyt, „most ott virág fakad."

„Ki gondolná, ki mondaná,
Hogy e hely csatatér?"

Igy kérdi, és a költemény első versszakát ismételve, szemlélődését mintegy lyrai rámában mutatja be. Legszebb elegiája azonban az annak fogalmának teljesen megfelelő: „A csonka torony.“ Ezen költeményében régi századok dicsőségét nyugodtan szemléli, és szelid mélasággal adja elő a költő:

„Vén torony áll a rónaság felett . . .
Letünt századba visz a képzelet.“

és látja a torony ormán lobogni a zászlót, mely körül sok ifju bajnok gyült, vérét ontandó a szabadságért; de most már alusznak a dicső bajnokok és a lobogó rég lebukott, csak a torony áll még, hanem ez is már idétlen rom, „ez is maholnap már halomra dül.“

Petőfi e költeménye elegiáink közt mindég első sorban fog állani; szerkezete ritka átlátszósággal bir, hangulata egészen elegiai, reflexiója kedves, szende; hangja azon nyugodt, higgadt hang, mely Tompa és Arany költészetének fő jellemét képezi.

Petőfinél sokkal nagyobb epikai s reflexiói hajlamot tanusitott Tompa Mihály, ki különösen kisebb, vegyültebb elemü műnemekre nézve jeles tehetséggel bir; ezek közé tartozik az elegia is, és versei, miket e tekintetben nyujtott, a jelesbek sorába tartoznak. Valamint költészetének lelke az idylliség, ugy elegiái nehányában („Alföldi képek,“ „Falusi órák“ stb.) szintén ez a fő elem, mely azokat féligmeddig idylli képekké teszi. Kedves idylli képeket rajzol „A széki pusztán“ czimü versben is; barátja sirjánál áll, kesergi halálát, kérdi a virágoktól, tavaszkor mért nem hozták el őt is? és

azután gyöngéd képekben, szeretetteljesen leirja, mint örülne visszajövetelén mindenki, csak neje halna meg örömében. Szintoly kecses idylli s gyönyörü természeti képeket nyujtanak különféle „hölgyhöz“ irt költeményei. Legkitünőbbb ezek közt az „Egy szép hölgyhöz“ czimü cyklikus mű, mely formában és tárgyalásban élénken emlékeztet Vachott rokon költeményére, melynek jelességeit osztja is. De csökkenti e mű hatását azon körülmény, hogy Tompa nem rendelkezvén Vachott változatosságával és drámai haladásával: ugyanazon tárgyat sokszor ujra és ujra megpenditi, mi által az ujság érdeke elvész, és bizonyos monotonia áll be. De Tompa tud keserü is lenni; példa rá a „Temetői hangok,“ ezen keserü gúny hangjai az emberi gyarlóság és romlottság fölött. Harmonikus természete azonban ily hangulatban nem maradhat soká; más-más tárgyakhoz fordul, majd a nép naivságában lel üdülést, majd a nemzet gyászát és reményeit fejezi ki hatalmas ódákban, majd meg önnön szivébe pillant be, melyben az emlékezés ritka kincsei rejlenek. Az utóbbi hangulatban irá p. o. „Halmon állok . . .“ kezdetü szép költeményét: az emlékezés halmán áll és kinéz előbbi életére, ifjuságára s vele elvesztett boldogságára, és végzi panaszát „az emlékezés halmán.“ Elegiái minden tulajdonsága és jelessége „Levél egy elutazott barátom után“ czimü epistolaszerü elegiájában öszpontosulva találtatik. Kerényi Frigyeshez, ki hazáját elhagyá, hogy Amerikában uj tűzhelyet keressen, hozzá, kinek hajója már a zúgó tengeren jár, egy-két szót intéz: kezdetben természeti képben összehasonlitva őt a fészkehagyott madárral, kérdi, mit érzett,

midőn elhagyá a hont; ujra más képhez fordul: feje fölött fényes csillagok égnek, ezer virág mosolyog feléje:

Ah, de azok neked mind ösmeretlenek!
S nem ezek közt voltál futkározó gyerek.
Mert boldogságra még kevés csak a jelen,
A multon épül az s az emlékezeten.

Ismét más kép: szó nélkül távozott, mert bucsúzni kinos lett vona:

A daru is búsan kiáltozik, pedig
Egész nemzetével útra kerekedik.

És igy majdnem minden versszakban változik a szin: majd gyönyörü természettől ellesett hasonlatok, majd mély bölcsészeti gondolatok, vagy a honfibú keserü volta, vagy a mindent enyhitő idylli élet rajzát nyujtja a költő kevés, de erőteljes vonásokban. Ezen az elegia jellemének teljesen megfelelő vegyülete az érzéseknek, gondolatok- és leirásoknak, művét mélybehatóvá teszik, és számára elegia-irodalmunkban kitünő helyet biztositanak.

Elődei minden jó tulajdonságát csodálatosan egyesiti Arany János. Vörösmarty müvészi sokoldalusága s epikai előszeretete, Petőfi tősgyökeres magyarsága s ragyogó képzelme, Kazinczy finom izlése, Kisfaludy Károly honszeretete, Bajza komorsága s ismét Vajda gúnyorossága, Kölcsey bölcsészeti hajlama, és Tompa idylliessége: mind ezt részben mérsékelve s lágyitva, részben fokozva s nemesitve fölleljük Arany költészetében is. Ha vonakodhatnánk is még őt nemzetünk leg-

nagyobb költőjének nevezni, de azt bátran kimondhatjuk, hogy ő irodalmunk legnagyobb költő művésze. Valamint a dráma s a prózai műnemek kivételével a költészet majdnem mindegyik fajában, ugy az elegiában is dicsőt s mintaszerüt teremtett Arany. Mint a műfaj maga, oly változatos ebbeli művei sora tárgyban és kivitelben. Majd az emlékezet fonalán iratja ifjusága mulandóságát („Visszatekintés"), majd az első ősz haj szolgál neki alkalmul a mulandóság és még inkább balsorsa fölött panaszolkodni („Évek, ti még jövendő évek..."). Majd meg rideg világbú s a haza sorsán való csüggedés szállja meg lelkét, és keserü panasz hangjain tör ki („Álomvaló," „Névnapi gondolatok"); ezen hangulat uralkodik „A dalnok búja"-n is, mely forma tekintetében a románczot nagyon megközeliti, de tárgyra, szellemre s hangra nézve teljesen elegia: „Sötét éjben, rideg lakában" virraszt a költő s „mint egy koporsó, néma lantja," és kérdi ismeretlen hang, mért nem zendül lantja, ajka? vagy kiégett keble, s az ujjuló természet nem lelkesiti-e, s az éj szent magánya meg nem hatja-e? felel a költő:

„A dalnokszív ég olthatatlan . . .
Jő a tavasz, virágot ápol,
Mind ez, mit a hősek porából
Fel bir éleszteni! . . . . .
S az éjfélnek van-e magánya?
Megnépesiti holtak árnya,
Felzaklatván az éjt."

És ujra felszólal ama hang, mért nem zeng tehát?

Hiszen a bú mesterkezének
Verésitől a legszebb ének,
A legszebb dal fakad!

Vagy talán gyáva kornak szülötte ő?

„Hajh! zönghet-é a szivnek húrja,
Midőn a bánat tépi, dúlja,
S nem óva nyúl felé?“

Különben

„Nem gyávaság korában éltem,“

látott győzedelmeket s diadalmas halált. Tehát mért nem dalol?

Csaták után, hős myrtus enyhén,
Nyugvó daliák közt pihenvén,
Édes a dal s pohár.

Fáj, ily csaták után nincs vidám tor, és

Cyprus ködében a daliák
A dalnok énekét nem hallják,
— Nem értik — zöngeni!
De ő nem is zeng. Tehetetlen
Lantját leteszi csüggedetten.

És irigyelve a rég mult idők szerencsés dalnokait, kik fényes korban éltek s osztoztak a hősek babérján, kiknek adatott a lant húrjain éltetni az erőst, és kiknek uj nemzedéket teremteni adatott: csüggedés fogja el keblét,

Én a kifáradt küzdelemnek
Hanyatló korszakán merengek,
Szemem alátekint.

Látnivaló, hogy e költeméuy szerkezete románczszerü, de ha fölvesszük, hogy amaz idegen hang nem más mint maga a költő szava, ha abban semmi folytonosságot és cselekvési haladást nem tapasztalunk, és a költőt képtől képhez átcsapongni látjuk és megérezzük az egésznek mély elegiai hangját: akkor azt elegiának kell neveznünk, mely azonban az epika terét nagyon megközeliti. A borongó gyász, mely „A dalnok buját“ oly éjsötét képpé teszi, átleng az „Emléklapra“ czimü versen is, melyben a költő bánatosan, reményhagyatottan emlékezik Petőfiről. Rokon hangulatban nyilatkozik „Czakó sirján“ és mély fájdalommal, keserü gunynyal illeti azokat, kik az öngyilkost megitélik. Még ennél is keserübb a „Kertben“ czimü költeménye, mely azonban inkább satyra, mintsem elegia. Az elegia hangjának inkább megfelelőbbek a „Gondolatok a béke-congressus felől,“ csakhogy itt a tulnyomó szemlélődéssel már bölcselmi elemek is elvegyűlnek. Még inkább megfelel „Ráchel siralma,“ az emberi fájdalmak legmetszőbbikének: az anyai fájdalomnak e megható képe. Látjuk itt az ószövetségi Ráchelt meggyilkolt két gyermekénél virrasztani, és halljuk egetverő jajjait, és átkát csecsemőinek vérszomjazó gyilkosára. De végül csillapul a fájdalom és a harag a magasztos eszme miatt, hogy az igért Messiás mégis megszülemlett, és mégis él. Ezen költőileg oly szép — habár lélektanilag talán nem egészen való — befejezés által a költemény müvészi

kerekdedséget nyert, mely az annyira elegiai hangulatu mű becsét tetemesen öregbiti. Leginkább azonban, sőt teljesen megfelelő az elegia követelmeinek „A tetétleni halmon“ czimü költeménye.

Még áll a domb s én állok a felett,
Játszik velem bűbájos képzelet.
Csekély a domb, alig emelkedő,
Ormán csak fű, nem a bércz fenyve nő...

Olyan mintha szél rakta vagy ember hányta volna föl nem rég, pedig „százados nagy emlék!“ „Rajta verette sátrát hajdan diadalmas Árpád, innen tekintett szét, le a Tiszáig, le Alpárnak, hol Zalán talán holnap földönfutóvá lesz;

„Ma még a zászló mind nyelére függ,
Ma még a harczlovat békózza nyüg,

és a költő látja a száguldó ménest, és a tábori élet egyes képeit és látja a vágtató vezért, és hallja a csatára hivó kürtöt „ez a Lehelé!“ De nem, csak a szomszédfalu kanászának kürtje, „ők alusznak régen, a honkeresők.“

„De te virulj lábuk nyomán, Tetétlen!
Bársony füvet, sarjut tenyészsz a réten...

hogy a kaszás bő rendet leljen; és a költő áldó kezét fölemeli a tanyára is, mely amott fehérlik, és áldása kiterjedt a halomra is, melyen elmerengett, és melyen mint igazi elegikus merengését be is végzi;

És álljon a domb, a multak jele,
Kimélve bánjon a vész is vele.

Ezen, a kezdethez való visszatérése, melyet minden nemzet szebb elegiáinál tapasztalunk, oly szépsége az elegiának, hogy azt mintegy egyik főjellemének nevezhetnők. A kezdet és vég ölelkezése élő koszoruként a legkülönfélébb tárgyakat, azokat át meg át szőve, körülfonja, a műnek kerekdedséget kölcsönözve, és reája a bevégzettség bélyegét nyomva. Ezen kerekdedség a „tetétleni domb"-nak, egyéb szépségei mellett megadja a remekmű jellegét, és azért ezen költemény legjelesebb elegiáink első helyei egyikén fog állani mindvégig.

És legyen reánk nézve is a tetétleni domb azon határdomb, melyen túl a magyar elegia fejlődését nem folytatjuk. Ezt pedig bizvást tehetjük. Arany után az elegia mezején ugyan több költőnk szerencsével működött, de azok egyrészt határozott költői egyéniségekké még nem szilárdultak, másrészt pedig jelen czélunkra elég volt kimutatnunk, hogy az elegia nem idegen virága költészetünknek, hogy az idegen befolyások által sok tekintetben nyert ugyan, de csak önálló, nemzeti költők müveiben érhette el a tökély magas fokát.

IX. Befejezés.

A költészet egy széles terét átvándoroltuk és mindenütt müvelve találtuk az elegiát. A héberek gyászdalaitól fogva egészen le a legujabb kor „világfájdalmáig" a fölindult költői kedély örvendetes és bánatos szemlé-

lődése minden népeknél oly költeményekben nyilvánult, melyeket az irodalmi szokás „elegiáknak“ nevez. Mindenütt iparkodtunk az elegiát rokon műfajoktól elválasztani; ez lévén Lessing szerint[1]), az aesthetikus feladata. Hátra marad tehát, a tanulmányunk számos helyein szétszórva elmondottak rövid összevonása, hogy az elegia lényege annál világosabban és határozottabban kitünjék.

Hajdanában az elegia az emberi érzés és gondolkozás egész nagy terét karolta át: megdalolta a lakoma és társasági élet vidám örömeit, és a szerelem gyönyörét és fájdalmát; buzditott a hazáért való küzdelemre, és tanitott a bölcseség egyes mondataira; szeretett holtakat gyászolt és megéneklé a természet örök szépségeit. Ily sokoldalulag és gazdagon fejlődött az elegia hellen földön, midőn a müvészet és irodalom virágzása tetőpontján állott. A görög élet hanyatlásával megszükültek határai: a panasz, még pedig főleg a szerelmi panasz lőn leglényegesb tartalma, és ezen formában vették át és tökélyesbitették a rómaiak, kiknek elegiái ezen műfaj örök remekei közé tartoznak.

Láttuk, hogy Jóniában az epósztól mikép vált el az elegia, és hogy mily nehezére esett a görög szellemnek számára a megfelelő tért megtalálhatni, melyet a rómaiak később oly öntudatosan és müvészien müveltek. Láttuk továbbá, hogy mind a két népnél a distichon volt az elegia egyedüli formája, és hogy mikép érte az el Rómában a tökély legmagasb fokát.

---

[1]) Hamburgische Dramaturgie. I. 384.

Az ujabbak az elegia müvelésénél más ösvényen haladtak. Ők a distichonnak elegiai rajzokra igen alkalmas, de a modern nyelvek szellemének csak korlátoltabb mértékben megfelelő formáját félre lökték és elegiai költemények számára igen gyakran a tartalom követelése szerint különféle más, többnyire rimes modern versmértéket választottak. Habár a distichon nagy előnyeit az elegiai költészetre nézve nem tagadjuk, mint ezt a hellen elegiáról szólva bővebben tárgyaltuk is, mégis el kell ismernünk, hogy az ujabb költészet rimje és strophai szerkezete az elegiai költészet lényegének igen megfelel; mert a strophai szerkezet kitünő eszközül szolgálhat a költőnek, hogy a kedély azon tárgyához és önmagához ujra és ujra visszatérését, melyet a szemlélődő költészet követel, már külformájában is föltüntetheti.

Az elegia kompositiója szintén nagy változáson ment keresztül. Már az ókor az elegiától, a szemlélődés gyakran megszakitott és ujra fölvett fonalát követelte és láttuk, hogy az antik elegiai müvészetnek legjelesebb müvei ezen követelményt mily magas mértékben teljesiték. Az előadás szemlélődés és leirás, érzelem-kifakadások és festések közt nyugtalanul, de müvésziesen ingadozott. A reflexio megkezdett fonala megszakittatott, hogy a költemény folyamában ujra fölvétessék. A tárgyalás haladása hasonlitott tehát a hullámok hömpölygéséhez, a melyben az örökös esés és emelkedés, előre és hátra hullámzás a szemet tovavonzza és mégis lebilincseli. De ezen hullámzásnak nem szabad megtörnie vagy zürhanggal végződnie, fölindult kedélye előadásá-

ban kell, hogy a költő nyugalmát lelje; a költeménynek az összeütköző érzelmek és gondolatok azon kiegyenlitésével kell végződnie, mely nélkül minden költői mű eltéveszti czélját, mint egy zenedarab, ha előadása közben a hangszer húrjai szétrepednek, mint zuhatag, ha nem ezüst folyóként zöld réteken vagy erdőkön keresztül folynék tovább, hanem rögtön és váratlanul nagy magasságból feneketlen mélységbe esnék le és eltünnék.

Az elegia ezen reflektáló jellemét az ujkor kifejté és tovább fejleszté. Ugyanazon mértékben, mint a látkör mindinkább tágult, mint a világ-nézlet mindinkább mélyebbé lőn, a reflektáló költészet is az ember minden gondolat- és érzésköreit átkarolta. Részint a dal-, részint pedig a philosophiai, azaz didaktikai költészet által körülhatárolva, azon végtelen tért foglalja el, mely e kettő közt fekszik. Mig a dal a sziv egyszerü s közvetlen érzelmének találó, zárt és zenei kifejezést ád: mig az óda a lelkesülés szárnyain csak magas gondolatok és képek után nyul és azokat merész és nagy vonásokban vázolja: addig az elegia csendes, habár gyakran megszakadt folyammal oly sokkal bővebb és szabadabb formában ömlik, mely sem az éneket, sem határozott és merész kifejezést különösen számba venni nem tartozik. Sőt az elegia a gondolatok és érzelmek szélesebb és teljesebb áradatát követeli, hogy ez, a műfaj lényegénél fogva, a leirás által gyakran föltartóztatva ne legyen és maga is, ugyszólván, bizonytalanul ne ingadozzék.

Mert ez az elegia kompositiójára nézve a leglényegesebb kellék. A görögöktől nem birunk annyival, hogy e tekintetben teljes és meghatározó itéletet hozhat-

nánk. De a rómaiak legjobb példáiból látjuk, hogy ezen jellemvonás már az ókorban e műfaj leglényegesbjei közé számittatott. És ez tulajdonképen már a szemlélődő költészet legegyszerübb fogalmában rejlik: az ember a külvilággal bizonyos viszonyba lép, vagy olyanban már találja magát; tekintete és gondolata nyugtalanul szállong ide s tova, majd a világra, majd önön belsejébe; kimondja, hogy mi hatotta meg őt és ezután ezen meghatottság lényegét igyekszik kifejteni. Mintaszerü e tekintetben, mint láttuk, Schiller „Sétá"-ja. A mily sokfélekép érintetik a szem a külvilág képei által utközben a mezők, erdők és emberi lakások között, oly különfélekép hatnak azok a fogékony kedélyre. Harmoniai egymásutánban váltakoznak igy kép és gondolat és a költő müvészete által egy egészszé kerekittetnek.

A kül- és belvilágra való ezen váltakozó tekintet magában a költő érzéseiben is bizonyos fel és alá hullámzást, az öröm és fájdalom közt bizonyos ingás-bingást eredményez; mert a külvilág mindenkor különféle oldalokról s a szinezés örökös változásában mutatkozik, és minden más alakban az alanyra másképen hat. A szerelem számtalan mozzanatainak p. o. csak egyikét emeli ki a dalköltő: most szeretője kecsét, majd hüségét vagy hütlenségét, vagy hogy megemlékszik-e még róla, vagy pedig az elválás fájdalmát stb. szóval: mindig csak egy jelenetet dalol meg. Máskép az elegikusnál. Előtte ezen egyes vonások egymásután, a mint emlékezetében ébrednek, a mint reflexiója azokat fölkelti, tünnek föl és azáltal oly költeményt alkot, mely benseje ingadozó voltát visszatükrözi.

A történet fonalán igyekeztünk kimutatni, hogy az elegia a panaszdal jellemét nem követeli mulhatatlanul. De daczára ennek még sem történt minden ok nélkül az, hogy a szemlélődő költészet épen azon gyászt és bút tette magáévá, a mely közönségesen legjellemzőbb elemének tartatik. Ezen körülmény a reflektáló költészet lényegében rejlik; mert a dolgok szemlélésénél a gondolkozó előtt annyi gyarlóság és hiány ötlik föl, annyi mi hajdanta szebb volt, vagy a mi óhajtása szerint, szebb lehetne: hogy szivében bizonyos elégedetlenség támad, mely a tárgyakat némi bánat könnyü fátyolával boritja. Ezen gyöngéd bánat a hangos panasznál inkább megfelel a szemlélődésnek. És csakugyan legjelesebb azon elegiai költemény, melyben a gyász hangja a reflexiót csak gyöngén rezgi át, mint ezt tanulmányunk folyamában több helyütt meg is emlitettük. Még Goethe római elegiáinak is, a szerelmi boldogság ezen legderültebb és legkecsesebb képeinek, Róma nagyszerü multja és az egykori dicsőség omladékai szolgálnak háttérül. Igy továbbá Mimnermos az ifjuság és szépség dicsőitésében annak mulandóságára emlékeztet és ily formán az életkedv vidor képeit búval elárnyalja. Az elegia ilyformán lágy s olvadozó alaphangot nyert: az események az emberen, ki odaadólag elmereng rajtok, és a dolgok s saját keble közti viszonyába elmélyed.

Ha azon számos egyes vonásokat, miket eddig fölsoroltunk, itt végül ujra egybefoglaljuk, ugy az elegia meghatározásaul azon már most félre nem érthető rövid eredményhez jutunk, hogy az elegia reflektáló, túlnyomólag bánatos szinezetü költemény.

Ezen két tulajdonság által: a reflexio és a bánatos szinezet által, az elegia minden rokonaitól határozottan meg van különböztetve. A dal, a tárgy tekintetbe vétele nélkül, a sziv pillanatnyi érzelmeit rövid, énekelhető formákban fejezi ki; lényege kizár minden szemlélődést, mert az által az érzelemkifakadás közvetlensége elvesznék. Sokkal inkább megközeliti az elegiai határt az óda, de ezt soha lényeges hátránya nélkül nem teheti. Lelkesülésének szárnyalata a reflexio ingadozása alatt szükségképen szenvednie kell és gondolat és nyelvbeli merészsége reflektáló elemek bevegyülése által nagy részt kárba vész. Az elegia és idyll egymás mellé állitása Schiller[1]) által, a két műfaj könnyen összetévesztethetnék. Azonban merőben különböznek egymástól. Hogy az idyll elegiai elemeket tartalmaz, az mélyen rejlik ezen műfaj lényegében. Az idyll oly állapotokat fest, melyeknek a természet és müveltség egy rég eltünt — ha egyátalán létezett — egysége szolgál alapul. Édeni állapotok ezek, gazdagok béke- és megelégedettségben, és a jelennek megváltozására minden kivánat és vágyódás nélkül. Az ártatlan élet ezen rajzaiba a költő szándéka nélkül is a bánat bizonyos vonása, azon boldog idők eltüntéből eredő gyász bizonyos árnyéka bévegyül. Az idylli kép azonban, egészen tárgyillagos előadás mellett is, fölgerjeszti emez elegiai hangulatot; mert az ő békesége az olvasót a hajdan és jelen összehasonlitására készti, mely összehasonlitás mindig a jelenkor hátrányára üt ki. Ennyiből áll a két műfaj

[1]) Sämmtliche Werke (in 2 Bänden) II. p. 642.

rokonsága. Távol fekszik azonban az idylltől minden reflexio, a mely zavaró zürhang gyanánt rontaná meg amaz arkadiai állapotok képét[1]). Az idyll azonkivül epikai költemény, mert elbeszélés nélkül üres leirássá sülyedne.

A mi a heróidet illeti, az egészen a költői levél teréhez tartozik, és ettől csak abban különbözik, hogy itt a költő saját nevében szól, holott a heróidban történeti személyt szólaltat meg. Mind a két műfaj lyrai-epikai monolog. Ez közös jellemük; átalában abban különböznek, hogy az epistola tanszerüvé válhatik és akkor egészen a tanköltemény körébe tartozik, és továbbá, hogy satyrikus szint is ölthet, a heróid azonban e két térbe soha át nem csaphat. Ebben egy történeti személy más történeti személyhez irt levélben körülményei képét festi; a heróid fölvehet tehát epikai elemeket, sőt a legtöbb esetben kényszeritve van reá. A heróid azon személynek csupán kedélyállapotját is festheti ugyan, és ha az szomorú ugy az elegiához igen hasonlóvá válhatik. Daczára ennek azonban alig lehetséges a két műfaj összetévesztése, mert a heróidba a szemlélődő jellem mindig csak erőszakosan lesz beoltható.

Az elegia és didaktikai költészet viszonyát történelmi nyomozásaink alkalmával gyakran megérintettük. A reflexio tulnyomósága által az elegia könnyen

---

[1]) Legujabb időben p. o. a német költő Hartmann Mór „Adam und Eva“ czimü idylljét reflektáló elemek bevegyülése által a közönséges rimelt falusi beszélyek („Dorfgeschichten“) szinvonala fölé emelni igyekezett. Hanem épen az által a mű számos szépségei daczára teljesen hajótörést szenvedett.

megközeliti a tanköltemény határait, de ezen esetben jellemében egészen kivetkezik. A két műfaj ellentéte azonban oly nagy, határvonaluk oly szigoru, hogy pontos meghatározás mindig lehetséges nem is volna. A tanköltemény nem egyéb mint rimbe szedett értekezés; és mily nagy a lépés ezen költészeti kuriosumtól az elegia müvészies kompositiójához, a mint azt előbb kifejteni igyekeztünk.

Az elegia oly műfaj, mely csak akkor virulhat igazán, ha valamely korszak müveltsége legmagasabb virágzását elérte; mert ezen müveltségen alapszik az. Perikles korszaka, az Augusztusi Róma, a 18-dik, és a 19-dik század első fele kedvezők voltak reá nézve. Az elegia mindenfelé sokféleképen, és nagy szorgalommal müveltetett, ha nem is mindig szerencsével, mert sikerüléséhez sem lágy érzés, sem pedig szellemes reflexio egyedül nem elégséges; hanem csak e két elem szoros összeköttetése és át meg áthatása által válhatik az elegia örök remekművé.

ELFRIDA.

Jutalmazott rövid költői elbeszélés

ARANY LÁSZLÓTÓL.

(Olvastatott 1867. febr. 5-kén.)

Pénzt, paripát, feleséget
Sohase bizz másra.

Furcsán esett, de megesett
Hajdanában ez az eset,
Hajdanában, danában,
Regés Britanniában.

* * *

Edgár, angolok királya,
Gyászos özvegységet ére,
Sírt-rítt, majd meghalt nejéért,
Nem lelt balzsamírt sebére;
No de mégis csak begyógyúlt,
Nem telt belé, csak nehány nap,
Mihelyt hirét vette egy szép
Devonshirei gróf leánynak.

Jött a hir, volt a ki hozza —
A királyok lelnek enyhet,
Mért is tartanának másért
Maguk körül annyi renyhet —
Jött és súgta : a ki meghalt,
Hadd nyugodjék len a sírban,
Szép virág vár, rózsabimbó :
Menj, szakitsd le, Devonshireban.

Edgár szegre tette a bút,
S küldte Athelwold vitézét :
„Kósza hirnek nem hiszek, menj,
Mindent szemre véve, nézz szét,
S ha oly szép, mint hire mondja,
Magam megyek jegyváltásra.“
— Pénzt, paripát, leánynézést,
Sohase bizz másra.

Ment Athelwold. Devonshirenak
Grófi kastélyát elérte.
Látta Elfridát, s szivének
Verésitől dobban vérte :
Mind a hírt, mely szállt felőle,
Rút hazugságnak találta,
Mert nem bimbó, rózsabimbó,
Szép kifeslett rózsa várta.

Szép kifeslett rózsa : szirmán
Megáll a szem önfeledve ;
Kelyhén mintha ott ragyogna
A hajnalnak perge nedve ;
Ez az arczpír áttünik, mint
Fátyolburka ért gyümölcsnek,
Talán szellő is lefújja,
Eszét venné bármi bölcsnek.

Könnyü menni követségbe,
Ország dolgát sütni-főzni,
Járni-kelni hadsereggel,
Ellenségeket legyőzni;
De ifjunak szép leányért
Menni, másnak jegyváltásra
— Pénzt, paripát, háztűz-nézést
Sohase bizz másra.

Szive lett úr, és Athelwold
Feledé, mi ügyben jár ott;
Telt az idő, egy nap, két nap,
Hetek óta mulat már ott;
Csinos ifju, szép leánynyal,
Mindig együtt, reggel, estve,
S egyszer ime csak belépnek
Az apához áldást esdve.

Gazdag ifju, ős családból,
A királynak is kegyencze,
Hajdanában is, miként ma,
Az ily kérő várt szerencse;
Az apánál kész az áldás,
S a nászt csakhamar megülik:
„Te az enyim, én a tied,
Ásó, kapa, mind a sírig.“

S elindulnak a királyhoz.
Csak most főtt Athelwold agya,
Hogyan adjon néki számot,
Valljon-e, vagy jobb: tagadja?
Mi lesz a gonosz csalásnak
Legjobb leplezője, örve?
Hosszu az út s tekervényes,
Tekervényesb az ő terve.

Hosszu az út, s mégis ennek,
Hajh, mi hamar végit érik;
De Athelwold úr fejében
A kimentő terv nem érik:
Látszik is már a király-vár,
Esti napfény megragyogja,
De nem fejlik, ki nem bomlik
Athelwold tervének bogja.

Hogy beértek este későn,
Görbe úton, utcza-zugba,
Félre-lakba vitte hölgyét,
Kandi szemtől rejtve, dugva.
Egész éjjel terveket főz,
Egyet eldob, mást határoz,
S alig virad, sebbel-lobbal
Megy sietve a királyhoz.

„Jó királyom, hát jelentem,
Itt vagyok már, itt van a lány;
Hajh, de rászedett a híre.
Ha csak szép nem volna, hagyján,
De nyomorék, sánta, törpe,
Háta púpos, válla kajsza,
Arcza torz és szeme bandzsal,
Egyik csára, másik hajszra.

„Mit tegyek? Tudák a czélom',
Ha ott hagyom, nyilt gyalázat,
Féltem, a lány dölyfös apja
Még királyom ellen lázad.
Elvevém hát magam. A ki
Tisztében ily hiven fárad,
Ennyi önfeláldozásért
Megérdemelne egy várat.

„Meg, egy várat a királytól
Félre-tájon, messze innen,
Hová ezt az új menyecskét
Még ma el lehetne vinnem.
Még ma, hogy ne lássa senki,
Meg ne tudják, hogy mi csúnya,
Ne legyen ő s vele én is,
Mind az udvarnépnek gúnya.“

„Jó ; tiéd ős Westwood vára ;
Rejtve lészsz ott, s még se messze ;
Rengeteg közt áll, s ne félj, hogy
Akárki is fölfedezze ;
Én nem engedlek nyomozni,
S mint az éj rejt ott az a lak ;
De magam, mivel kegyellek,
Nem soká meglátogatlak.“

Hej, Athelwold most akadt meg,
Hisz csak épen őt kerülte ;
Gondolá, majd messze tájon,
Lopva, víg zaj pezsg körülte ;
S ime rab lesz, s kéz alatt is
Tépi üstökét, sohajtoz :
Hejh ez asszony, szép menyasszony
Még fejére mennyi bajt hoz.

S mentek az nap, meg sem álltak,
És elértek agg Westwoodba :
Ócska kastély, zord, uratlan,
Útait fölverte dudva ;
Ablak, ajtó, puszta termek,
Ősi képek, minden ásit,
Messziről már a szerelmes
Pár elébe óriásit.

Vén, unalmas ősi fészek,
A világtól elfeledve.
Szép arának ide bújni
Ugyan hogy lehetne kedve?
S még ha mind ezt igy cserébe
Kapta királynői rangért!
Hejh, Athelwold keservesen
Meglakol még a furfangért.

„Ejh, de biztos nőm szerelme,
Megbocsát ily kis csalást ez.“
Gondolá ő, s ujra cselt főz,
S Elfridának vallomást tesz:
„Szép szerelmem, megbocsátsz-e?
Nagy a bün, mit elkövettem,
De szerelmem, mit legyőzni
Nem birék, kimenti tettem'.

„A király vágyott kezedre,
S külde engem, hogy vigyek hirt:
Igaz-e, hogy szép vagy? Oh szép,
Szivem ellenállni nem birt.
Megigézett ajkad, arczod,
Szemöldöd mosolygó ija,
Mindent elfeledtem, azt is,
Mi lesz e feledség dija.

„Megvan; késő lenne bánni.
S most bocsánatért könyörgök.
S aztán — látod, egész kart kér,
Ha kis-ujjat kap az ördög —
A király jő látogatni:
Kérlek, óh segits cselembe',
Ne igézd meg, óh ne légy szép,
Csufnak öltözz, bár selyembe.

„Fess bibircsókat magadra,
Húzd le szád', fél szemre sandíts,
Hátad', melled' tömd ki púppá,
Állva görbedj, járva sántits,
A szókat szuszogva ejtsd ki,
S tettesd magad' fél bolonddá:
Erre sem jő többet Edgár,
Csak ez egyszer tegyük lúddá.

„S akkor itt mi vigan élünk,
Ment leszünk háborgatástol;
A királynál meg se sejtik,
Hogy e vén vár kit palástol;
S mint galambok, halk falombok
Csendes árnyán, rejtezünk itt:
Boldog ketten, elfeledten,
S hozzánk nem bocsátva senkit."

Tyhű, Athelwold, nagyba fogtál,
Tudod, hogy nőd' mire kérted?
Mondd, hogy menjen tüzbe, vizbe,
Talán kész megtenni érted;
De hogy a világ elébe
Csúfnak öltözködve álljon:
No hisz nőt ilyesre kérni
Soha senki se próbáljon.

Ráfigyelt a jó tanácsra,
S gondolá Elfrida bölcsen:
„Majd bizony, ha trónra hívnak,
Éltem' ez odúban töltsem?
Hű szerelmesnek fa-kunyhó,
Remetelak, szép ez elvben,
De mikor oly rettenetes
Unalmas a kivitelben."

De csak hallgat. És Athelwold
Fütyörészve várja Edgárt:
„Majd ha látja, hogy lecseppen,
Hogy fut innen vissza mindjárt.“
S alig várja. Őrtoronyban
Ül egész nap vizsga lesbe',
Végre jő, hirt ad nejének,
S viszi Edgárt egyenest be.

Ő se látta még, s kiváncsi:
Hogy alakult neje vázzá;
S ajtót tárva a királynak,
Mohó szemekkel vigyázá,
Hol van a szörny, ül-e, áll-e? . . .
Betekint, és összedermed:
Mert a szép Elfrida áll ott,
Gyönyörü arcz, deli termet.

Soha sem volt ily igéző;
Egy tekintettel szivet gyújt.
Halkan bókol a királynak,
S üdvözölni őt kezet nyújt.
Ez fülig szerelmes immár,
Zavarodva visszahökken;
Sok idő kell, mig beszédök
A szokott vágásba zökken.

Hanem aztán meg sem állna,
S Edgár ámul e varázson;
Szó szavat vált, bókra bók foly,
Csak Athelwold ül parázson.
Jaj neki most vége: Edgár
Rájött a csalásra.
— Pénzt, paripát, feleséget,
Sohase bizz másra.

Hanem Edgár szót se mond rá,
S nem is látszik, hogy neheztel:
Athelwoldhoz nyájas, és ez
Hitet, reményt még se veszt el:
„Hátha ő neki nem is szép,
Vagy, mivel kegyelt, megenged.“
Ily reményt táplál magában,
Vagy csak jobban mondva, tenget.

És az estét vigan ülik.
A király vadászni kíván:
Nagy parancs megy a falukba,
Ezer hajtót összehíván;
S más nap estig a vidéknek
Rengetegeit fölverték,
De Athelwold este eltűnt,
S reggel sziven szúrva lelték.

Ki a gyilkos? Vajh, ki tudná?
Edgár hasztalan kutatja;
Eltemették grófi fénynyel,
Szép Elfrida elsiratja;
Gyászol pár hetet, s ki hinné?
Ekkor nászt ül a királylyal.
— Tüzes ifju! leány-nézést
Soha magadra ne vállalj!

Edgár sem nősülne többször
Ily hű-bele-balázs-formán!
Király lett az uj királyné,
És a kormány papucs-kormány.
Véneknek nincs kelti, ifjak
Jutnak fő-fő állomásra.
— Pénzt, paripát, feleséget,
Sohase bizz másra!

* * *

Furcsán esett, de igy esett,
Hajdanában ez az eset,
Hajdanában, danában,
Ködös Britanniában[1]).

[1]) Edgár, kiről itt szó van, melléknéven „Békés“ (the Peaceful) egyike volt az u. n. hat gyermekkirálynak, s a X. század végén uralkodott.

A monda alapja Dickens „A child's History of England“ czimü munkájából van véve. (Tauchnitz Edition. I. k. 37. lap).

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 10310/1952 sz.